

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ՉՈՒՆԻ ՊԱՐՏԿԵԼՈՒ
ԵՎ ՈՉ ՄԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄՈՒՄ**

**АРМЕНИИ НЕ ДАНО ПРОИГРАТЬ НИ ОДНОЙ ВОЙНЫ
ARMENIA CAN NOT AFFORD TO LOSE ANY WAR**

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՆՏՈՒՄՆԵՐ.
ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՈԳԻ ԵՎ ՎԱՐՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ**

**ОБОРОННЫЕ РЕФОРМЫ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ:
БОЕВОЙ ДУХ И МАСТЕРСТВО**

**DEFENSE REFORMS OF THE REPUBLIC OF ARMENIA:
FIGHTING SPIRIT AND EXPERTISE**

**ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ՝
ԿԱՅՈՒՆ ԺՈՂՈՎՐԳԱՎԱՐԱԿԱՆ ՋԱՐԳԱՅՄԱՄԲ**

ՀՀ Նախագահ Սերժ Սարգսյանը ելույթ է ունենում
Մյունխենի անվտանգության քաղաքականության հարցերով համաժողովում.

2009 թ. փետրվարի 7

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ

Լույս է տեսնում 1995 թվականից տարին չորս անգամ

1-2 (59-60). 2009

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՆՈՒՐԴ

Քոթանջյան Հ. Ս.

քաղաքական գիտությունների դոկտոր (Ռ-Գ), Ռազմական գիտությունների ռուսաստանյան ակադեմիայի իսկական անդամ, հակաահաբեկչության գծով փորձագետ (ԱՄՆ)
(նախագահ)

Չիլինգարյան Գ. Ս. (գլխավոր խմբագիր)

Այդինյան Ռ. Ա.

Ապրիամով Է. Ա.

Ավետիսյան Վ. Պ.

(գլխ. խմբ. տեղակալ)

Բաբայան Ն. Մ.

Գասպարյան Վ. Ս.

Գասպարյան Տ. Շ.

Դավթյան Ա. Մ.

Թունյան Վ. Վ.

Իսախանյան Մ. Ռ.

Խաչատուրով Յ. Գ.

Կարապետյան Մ. Ն.

Կարապետյան Մ. Ս.

Մաթևոսյան Ի. Ժ.

Մարգարյան Վ. Հ.

(գլխ. խմբ. տեղակալ)

Մարտիրոսյան Ս. Ս.

Մարտիրոսով Լ. Ա.

Միրզաբեկյան Ա. Ռ.

Նազարյան Ա. Ս.

Սեդրակյան Ս. Գ.

Տեր-Գրիգորյանց Ն. Գ.

Տոնոյան Գ. Է.

Փարսադանյան Ա. Մ.

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՈԳԻ ԵՎ ՎԱՐՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Հ. Ս. Քոթանջյան, Դ. Ս. Չիլինգարյան, Վ. Պ. Ավետիսյան, Ա. Ա. Մինասյան, «Պաշտպանական քաղաքականություն» հասկացությունը՝ որպես Հայաստանում պաշտպանական բարեփոխումների իրականացման տեսական-մեթոդաբանական գործիք 8

Ա. Ջ. Ալեքսանյան, ՀՀ ՋՈՒ-ի անձնակազմի բարոյահոգեբանական ապահովման խնդիրները պաշտպանական բարեփոխումների համատեքստում 22

Ի. Շ. Մաթևոսյան, ՀՀ Ջինված ուժերի մարտունակության և մարտական պատրաստության ապահովումը՝ որպես պաշտպանական բարեփոխումների գերակա խնդիր 31

Հ. Ս. Քոթանջյան, Իսրայելի պաշտպանության բանակում զինվորի մարտական ոգու ձևավորման փորձի մասին՝ ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումների լույսի ներքո 37

Վ. Հ. Մարգարյան, Անձնակազմի բարոյահոգեբանական վիճակը և մարտական ոգին՝ որպես ՀՀ ՋՈՒ-ի բարձր մակարդակի մարտունակության ապահովման նախադրյալ տեսական առումներ 89

Ս. Ն. Շահումյան, Հանրային իրազեկումը՝ որպես ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումների համատեքստում իրականացվող տեղեկատվական քաղաքականության կարևոր բաղադրիչ 104

Գ. Գ. Գյուրջյան, Հայաստանի Հանրապետության երիտասարդության շրջանում և հայկական բանակում ազգային մշակութային արժեքների սերմանումը՝ որպես զինծառայողների բարոյական ոգու ձևավորման կարևոր գործոն 113

Ա. Հ. Պողոսյան, Երիտասարդության շրջանում ռազմահայրենասիրական դաստիարակության խնդիրները, մեխանիզմները և ակնկալվող արդյունքները 121

<i>Ս. Ռ. Չալյան, Ա. Լ. Հայրապետյան, Արժեքային կողմնորոշումների ձևավորումը և զինվորական ծառայության շարժառիթավորումը նախագորակոչային տարիքի երիտասարդության շրջանում</i>	132
<i>Ա. Հ. Թադևոսյան, ՀՀ պաշտպանական մարզատեխնիկական հասարակական կազմակերպության գործունեությունը պաշտպանական բարեփոխումների համատեքստում</i>	143
<i>Հ. Յ. Մայադյան, Լեռնային տեղանքում մարտական գործողությունների վարման վրա ազդող գործոնների հաշվառումը՝ որպես մարտական վարպետության ապահովման միջոց</i>	150
<i>Մ. Մ. Մարգարյան, Ժողովրդավարական կերպափոխման գործընթացում խմբային լիդերների էությունը ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումների համատեքստում</i>	159

ՈԱԶՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

<i>Կ. Ս. Դալլաքյան, Էթնոհատվածայնացման հարցը ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումների լույսի տակ</i>	176
---	-----

ԲՆԱՊԱՀՊԱՆԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

<i>Լ. Ա. Հախվերդյան, Ռ. Գ. Գևորգյան, Ի. Խ. Խաչիյան, Միջուկային փորձարկումների և մարդածին գործոնների ներազդման դեպքում սեյսմիկ ակտիվության ուժեղացման մակարդակի գնահատման համալիր համակարգը՝ որպես ՀՀ բնապահպանական անվտանգության ապահովման կարևոր նախադրյալ</i>	187
---	-----

ՈԱԶՄԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

<i>Ա. Ա. Վանցյան, Դ. Խ. Հովսեփյան, Ջրահի հարվածադիմացկունության մեծացման էլեկտրադինամիկական մեթոդ</i>	198
---	-----

ՈԱԶՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

<i>Դ. Ս. Չիլինգարյան, Համատարած լեզվական սխալները՝ որպես ազգային մտածելակերպի խաթարման գործոն</i>	209
<i>Ն. Ս. Մկրտչյան, Լ. Հ. Պասիկյան, Դ. Ս. Չիլինգարյան, Համարի բառարան</i>	214

ԳԻՏԱԽՈՐՀՐԴԱՏՎԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

- Ռ. Վ. Աղուզումցյան, հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,*
Ն. Հ. Առաքելյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,
- Գ. Ե. Բաղդասարյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,*
Հ. Ա. Գևորգյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,
- Ռ. Գ. Գևորգյան, երկրաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,*
Ա. Հ. Թռչունյան, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ,
Վ. Մ. Հարությունյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,
Ա. Հ. Մանթաշյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,
- Է. Գ. Մինասյան, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,*
Մ. Մ. Միրիջանյան, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
Կ. Ս. Մոսոյան, տեխնիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
Յու. Ս. Չիլինգարյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,
Վ. Ս. Մարգարյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,
- Հ. Ս. Սիսակյան, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր*

«АЙКАКАН БАНАК» («АРМЯНСКАЯ АРМИЯ»)
ВОЕННО-НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ИНСТИТУТА
НАЦИОНАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ИМЕНИ ДРАСТАМАТА КАНАЯНА
МИНИСТЕРСТВА ОБОРОНЫ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
№ 1—2 (59—60). 2009
Издается 4 раза в год

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Котанджян Г. С., доктор политических наук (РФ), Действительный член
Российской Академии военных наук, научный эксперт
по контртерроризму (США) (председатель), *Чилингарян Д. С.* (гл. редактор),
Аветисян В. П. (зам. гл. редактора), *Айджинян Р. А.*, *Априамов Э. А.*, *Бабаян Н. М.*,
Гаспарян В. С., *Гаспарян Т. Ш.*, *Давтян А. М.*, *Исаханян М. Р.*, *Карапетян М. Н.*,
Карапетян М. С., *Маргарян В. Г.* (зам. гл. редактора), *Мартиросов Л. А.*,
Мартиросян С. С., *Матевосян И. Ж.*, *Мирзабекян А. Р.*, *Назарян А. С.*,
Парсаданян А. М., *Сегракян С. Г.*, *Тер-Григорьянц Н. Г.*,
Тоноян Д. Э., *Тунян В. В.*, *Хачатуров Ю. Г.*

СОДЕРЖАНИЕ

БОЕВОЙ ДУХ И МАСТЕРСТВО

<i>Г. С. Котанджян, Д. С. Чилингарян, В. П. Аветисян, А. А. Минасян.</i> Понятие «оборонная политика» как теоретико-методологический инструмент осуществления оборонных реформ в Армении	8 (14)*
<i>А. Дж. Алексанян.</i> Задачи морально-психологического обеспечения личного состава ВС РА в контексте оборонных реформ	22 (29)
<i>И. Ж. Матевосян.</i> Обеспечение обороноспособности и боевой подготовки Вооруженных сил РА—приоритетная задача оборонных реформ	31 (36)
<i>Г. С. Котанджян.</i> Об опыте формирования боевого духа воина в Армии Оборона Израиля в свете оборонных реформ РА	37 (61)
<i>В. Г. Маргарян.</i> Морально-психологическое состояние и боевой дух военнослужащих как предпосылка обеспечения высокого уровня боеспособности ВС РА: теоретический аспект	89 (103)
<i>С. Н. Шахсуварян.</i> Информирование общественности как важная составляющая информационной политики, осуществляемой в контексте оборонных реформ	104 (111)
<i>Г. Г. Гюргжян.</i> Укоренение в Армянской армии и среди молодежи Республики Армения национально-культурных ценностей как важный фактор формирования морального духа военнослужащих . . .	113 (119)
<i>А. А. Погосян.</i> Задачи, механизмы и ожидаемые результаты военно-патриотического воспитания молодежи	121 (130)

* Цифры в скобках обозначают страницу, с которой начинается текст на русском языке.

С. Р. Чалян, А. Л. Айрапетян. Формирование ценностных ориентаций и мотивация военной службы у молодежи допризывного возраста 132 (141)

А. О. Тагевосян. Деятельность оборонной спортивно-технической общественной организации РА в контексте оборонных реформ 143 (148)

А. Я. Саядян. Учет факторов, влияющих на ведение боевых действий в горной местности, как средство обеспечения боевого мастерства 150 (157)

М. М. Маргарян. Сущность группового лидера в процессе демократического преобразования в контексте оборонных реформ РА 159 (172)

ВОЕННАЯ ПОЛИТОЛОГИЯ

К. С. Далакян. Вопрос об этнофрагментации в свете оборонных реформ РА 176 (185)

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Л. А. Ахвердян, Р. Г. Геворкян, И. Х. Хачян. Комплексная система оценки уровня усиления сейсмической активности при воздействии ядерных испытаний и антропогенных факторов 187 (196)

ВОЕННАЯ ИНЖЕНЕРИЯ

А. А. Ванцян, Д. Х. Овсепян. Электродинамический способ повышения ударпрочности брони 198 (207)

ВОЕННАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ

Д. С. Чилингарян. Общераспространенные языковые ошибки в качестве фактора искажения национального образа мыслей 209

Н. С. Мкртчян, А. Г. Папикян, Д. С. Чилингарян. Словарь номера . . 214 (216)

НАУЧНО-КОНСУЛЬТАЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Р. В. Агузумян, кандидат психологических наук, доцент;

Н. У. Аракелян, академик НАН РА;

В. М. Арутюнян, академик НАН РА;

Г. Е. Багдасарян, академик НАН РА;

Г. А. Геворкян, академик НАН РА;

Р. Г. Геворкян, доктор геологических наук, профессор;

А. А. Манташян, академик НАН РА;

Э. Г. Минасян, доктор исторических наук, профессор;

М. М. Мириджаниян, доктор медицинских наук, профессор;

К. С. Мосоян, доктор технических наук, профессор;

В. С. Саркисян, академик НАН РА;

А. С. Сисакян, доктор медицинских наук, профессор;

А. А. Трчунян, член-корреспондент НАН РА;

Ю. С. Чилингарян, академик НАН РА

«HAIKAKAN BANAK» («ARMENIAN ARMY»)

DEFENSE-ACADEMIC JOURNAL,
DRASTAMAT KANAYAN INSTITUTE FOR NATIONAL STRATEGIC STUDIES,
MINISTRY OF DEFENSE, REPUBLIC OF ARMENIA

№ 1—2 (59—60). 2009

Is published 4 times a year

EDITORIAL BOARD

Kotanjian H. S., Doctor of Political Sciences (RF), Fellow Member,
Russian Academy of Military Sciences, Counterterrorism Fellow (USA) (Chairman),
Chilingaryan D. S. (Editor-in-Chief), *Apreamov E. A.*,
Avetisyan V. P. (Deputy Editor-in-Chief), *Babayan N. M.*, *Davtyan A. M.*,
Gasparyan T. Sh., *Gasparyan V. S.*, *Idynyan R. A.*, *Isakhanyan M. R.*,
Karapetyan M. N., *Karapetyan M. S.*, *Khachatourov Y. G.*,
Margaryan V. H. (Deputy Editor-in-Chief), *Martirosyan S. S.*, *Martirossov L. A.*,
Matevosyan I. Zh., *Mirzabekyan A. R.*, *Nazaryan A. S.*, *Parsadanyan A. M.*,
Sedrakyan S. G., *Ter-Grigoryants N. G.*, *Tonoyan D. E.*, *Tounyan V. V.*

CONTENTS

FIGHTING SPIRIT AND EXPERTISE

- H. S. Kotanjian, D. S. Chilingaryan, V. P. Avetisyan, A. A. Minasyan.*
The «Defense Policy» concept as a theoretical-methodological tool of
implementing the defense reforms in Armenia 8 (20)*
- A. J. Alexanyan.* The tasks of moral-psychological support of the
Armed Forces personnel in the context of defense reforms 22 (30)
- I. Zh. Matevosyan.* Ensuring defense capability and combat training
of the RA Armed Forces—a priority task of defense reforms 31 (36)
- H. S. Kotanjian.* On the experience of shaping the fighting spirit of
a soldier in Israel's Defense Army in the light of the RA defense reforms . . 37 (86)
- V. H. Margaryan.* Servicemen's moral-psychological state and fighting
spirit as a premise for ensuring high level of efficiency of the RA
Armed Forces: a theoretical aspect 89 (103)
- S. N. Shahsuvaryan.* The public informing as a key component of the
information policy being implemented in the context of defense reforms . . 104 (112)
- G. G. Gyurdjian.* Inculcation of national-cultural values as an important
factor of shaping the servicemen's moral spirit in the Armenian Army and
among the youth of the Republic of Armenia 113 (120)
- A. H. Poghosyan.* Tasks, mechanisms and expected results of military-
patriotic education of the youth 121 (131)
- S. R. Chalyan, A. L. Hayrapetyan.* The formation of value orientations
and motivation of military service at the youth of premilitary age 132 (141)

* Numbers in brackets mean the page of the text in English.

- A. H. Tadevosyan.* The activity of the RA Defense Sports and Technical Public Organization in the context of defense reforms 143 (149)
- H. Ya. Sayadyan.* The account of factors influencing combat operations in a mountainous terrain as a means of ensuring combat expertise . . 150 (158)
- M. M. Margaryan.* The nature of a team leader in the process of democratic transformation in the context of the RA defense reforms 159 (173)

MILITARY POLITICAL SCIENCE

- K. S. Dallakyan.* The issue on ethnic fragmentation in light of the RA defense reforms 176 (186)

ECOLOGICAL SECURITY

- L. A. Hakhverdyan, R. G. Gevorgyan, I. Kh. Khachiyan.* Comprehensive system of evaluating increase in seismic activity influenced by nuclear tests and anthropogenic factors 187 (197)

MILITARY ENGINEERING

- A. A. Vantsyan, D. Kh. Hovsepyan.* An electrodynamic method of increasing the armour impact resistance 198 (208)

MILITARY TERMINOLOGY

- D. S. Chilingaryan.* Widespread linguistic errors as a factor of distorting national way of thinking 209
- N. S. Mkrtchyan, L. H. Papikyan, D. S. Chilingaryan.* Volume Dictionary . . 214 (217)

SCIENTIFIC-ADVISORY COUNCIL:

- R. V. Aghouzoumstian,* Candidate of Psychological Sciences, Docent;
N. H. Arakelian, Full Member, NAS RA;
G. Y. Baghdassarian, Full Member, NAS RA;
Y. S. Chilingarian, Full Member, NAS RA;
H. A. Gevorkian, Full Member, NAS RA;
R. G. Gevorkian, Doctor of Geological Sciences, Professor;
V. M. Haroutyunian, Full Member, NAS RA;
A. H. Mantashian, Full Member, NAS RA;
E. G. Minasyan, Doctor of Historical Sciences, Professor;
M. M. Miridjanian, Doctor of Medical Sciences, Professor;
K. S. Mossoyan, Doctor of Technical Sciences, Professor;
V. S. Sargsian, Full Member, NAS RA;
H. S. Sissakian, Doctor of Medical Sciences, Professor;
A. H. Trchounian, Fellow Correspondent, NAS RA

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐ.
ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՈԳԻ ԵՎ ՎԱՐՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ**

**ОБОРОННЫЕ РЕФОРМЫ
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ:
БОЕВОЙ ДУХ И МАСТЕРСТВО**

**THE DEFENSE REFORMS
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA:
FIGHTING SPIRIT AND EXPERTISE**

**«ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ»
ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ
ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՆՈՒՄՆԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ
ՏԵՍԱԿԱՆ-ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՔ**

- Հ. Ս. ԶՈԹԱՆՉՅԱՆ, գեներալ-մայոր, քաղաքական գիտությունների դոկտոր (ՌԳ), Ռուսաստանի Ռազմական գիտությունների ակադեմիայի իսկական անդամ, հակասահաքեկչության գծով փորձագետ գիտնական (ԱՄՆ), ՀԱՊԿ-ի գիրափորձաքննական խորհրդի անդամ, ՀՀ ՊՆ ԱՌ-ՀԻ-ի պետ,
Դ. Ս. ՉԻԼԻՆԳԱՐՅԱՆ, գեղապետ, ԱՌ-ՀԻ-ի պետի տեղակալ – «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի գլխավոր խմբագիր,
Վ. Պ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, փոխգնդապետ, «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի գլխավոր խմբագրի տեղակալ–իրավաբան,
Ա. Ա. ՄԻՆԱՅԱՆ, մայոր, փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, ԱՌ-ՀԻ-ի գիտական էլեկտրոնային գրադարանի պետ

Հայաստանի Հանրապետությունում սկսվել է պաշտպանական բարեփոխումների իրականացման երկրորդ փուլը: Այս փուլում, ի թիվս այլ արմատական փոփոխությունների, կատարվում են պաշտպանության նախարարության և ՁՈՒ-ի Գլխավոր շտաբի գործառույթների հստակ

տարանջատում և նորովի համադասում, ռազմական ոլորտում քաղաքացիական վերահսկողության համակարգի՝ որպես ժողովրդավարության կարևոր տարրի ձևավորում¹: Պաշտպանության նախարարությունն իր ստորաբաժանումներով հանդերձ վերածվում է գլխավոր պետական ռազմաքաղաքական հաստատության, իսկ ԳԾ-ն դառնում է գորային կառավարման կենտրոնական մարմին:

Նման նորարարական բովանդակություն և համապետական տրամաչափ ունեցող բարեփոխումների արդյունավետությունը ենթադրում է առողջ բանականության վրա հիմնվող գիտափորձարարության տարրերի կիրառում, ընդամին դրանք պետք է փորձարկված լինեն պաշտպանական-քաղաքական կերպափոխումների բարդ գործընթացներում:

¹ Տես Ս. Օհանյան, Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական բարեփոխումները. երկրորդ փուլ: «ՀԲ», 2008, հմ 2–3:

Այդ գործընթացներից ամենաէականը պաշտպանական համակարգի կառավարման օպտիմալ մոդելի կերտումն է: Ինքնին հասկանալի է, որ դա օբյեկտիվորեն պետք է կատարվի մեզ հայտնի մոդելների ու մեր իրականության դրսևորումների համակարգված ուսումնասիրության հիման վրա, քանի որ մեզ ավելի հայտնի նախկին խորհրդային «սպարատային» վարչարարության բրգածն մոդելի և արևմտյան «մենեջմենտի» մոդելի² էկլեկտիկ միախառնումը չի կարող տալ բավարար արդյունք:

Սակայն տվյալ երևույթները, այդ թվում՝ կառավարման մոդելները, համեմատելու և դրանց դրական ու բացասական կողմերը բացահայտելու նպատակով անհրաժեշտ է նախ համապատասխան դիտարկման հարթության մեջ հստակ սահմանել այդ երևույթներին բնորոշ համակարգաստեղծ հասկացությունները: Հարկ է նշել, որ անվտանգային, այդ թվում՝ պաշտպանական, քաղաքականության ազգային հասկացության և տերմինաբանական ապարատների ձևավորումը տեղի է ունենում ՀԱՊԿ-ի ու ՆԱՏՕ-ի անդամ գործընկեր պետությունների հետ սերտ ռազմագիտական համագործակցությամբ: Այս առումով մենք պարտավոր ենք ազգային անվտանգության ռազմավարության համատեքստում ճիշտ ըմբռնել ինչպես մեր ազգային-պաշտպանական շինարարության մեջ առավելապես կիրառվող նախկին խորհրդային և ռուսաստանյան, այնպես էլ արևմտյան ռազմաքաղաքական-անվտանգային մշակույթներից ներբերվող անհրաժեշտ հասկացությունները:

Մեր կարծիքով՝ նման կարևոր համակարգաստեղծ հասկացություններից է «պաշտպանական քաղաքականությունը»: Նշենք, որ թեև արևմտյան քաղաքագիտության մեջ այս հասկացությունն օգտագործվում է վաղուց³, սակայն անգամ բարեփոխվող ռուսաստանյան ռազմաքաղաքական տերմինաբանության մեջ այն դեռևս գրանցում չի ստացել. որպես բառահողված չկա նոր ռազմագիտական բառարաններում⁴: Այդուհանդերձ, մի շարք ռուսաստանյան ռազմագետներ հակված են ընդունելու այս հարցի նկատմամբ արևմտյան մոտեցումը: Մասնավորապես՝ Ռուսաստանի ռազմական գիտությունների ակադեմիայի նախագահ, բանակի գեներալ Մ. Գարեևը գրում է. «Եթե մեր ռազմական դոկտրինը նախկինի պես որոշի միայն ռազմական սպառնալիքները և երկրի անվտանգության ապահովման ռազմական եղանակները, ապա անհրաժեշտություն կծագի ունենալու առանձին «դոկտրին», որը սահմանի այսպես կոչված ոչ ռազմական սպառնալիքներին հակազդեցության կարգը... Մեր կարծիքով՝ նպատակահարմար կլիներ

² Այս մոդելների վերլուծությունը տես Դ. Ս. Չիլինգարյան, Վ. Պ. Ալևրիսյան, Տ. Ռ. Մարտիրոսյան, ԱՄՆ-ի պաշտպանական քաղաքականության համակարգի ղեկավարման ու կառավարման փորձի մասին: «ՀԲ», 2008, հմ. 4:

³ Տես, օրինակ, D. J. Murray, P. R. Viotti. The Defense Policies of Nations: a comparative study. 1994 (http://books.google.com/books?id=MCnY_VN9AjJC&printsec=frontcover&dq=D.+J.+Murray,+The+Defense+Policies+of+Nations:+a+comparative+study&lr=#PPR7,M1); A. A. Jordan, W. J. Taylor, M. J. Mazarr. American National Security. 1999 (<http://books.google.com/books?id=qIp9MkJvms8C&printsec=frontcover&hl=ru>):

⁴ Տես, օրինակ, «Военный энциклопедический словарь». М., 2002:

բոլոր ռազմական ու ոչ ռազմական սպառնալիքները դիտարկել օրգանական միասնության մեջ և երկրի անվտանգության ապահովման վերաբերյալ պաշտոնական տեսակետները շարադրել մեկ փաստաթղթում: Հնարավոր է, որ տվյալ դեպքում այն պետք է կոչվեր «պաշտպանական դոկտրին»⁵:

Խնդիրն ավելի լավ հասկանալու համար վերը նշված եղանակով փորձենք պարզել համապատասխան շարք կազմող անգլերեն, ռուսերեն և հայերեն գիտական տերմինների համարժեքության հարցը: Անգլերենում այդ շարքը ներառում է *defense, army, military, war* տերմինները⁶: Առաջինը նշանակում է «պաշտպանական», երրորդը թեև նշանակում է «ռազմական», սակայն ամերիկյան ըմբռնմամբ վերաբերում է միայն բանակին (*army*), այսինքն՝ ցամաքային զորքերին, և այս իմաստով նույնական է երկրորդի հետ, չորրորդը նշանակում է «պատերազմական»: Ռուսերենում այդ շարքը կազմում են հետևյալ տերմինները՝ *оборонный, армейский, войсковой, военный*: Ընդամին երկրորդը և երրորդը վերաբերում են զորատեսակի: Այս տերմինների դիմաց մենք ունենք «պաշտպանական», «ռազմական», «զինվորական», «բանակային», «զորային», «պատերազմական» տերմինները: Եթե ուսումնասիրենք այն հասկացությունները, որոնք սահմանվում են այս բառերով, ապա կհամոզվենք, որ կարելի է կառուցել համարժեքների հետևյալ շարքերը՝ *defense – оборонный – պաշտպանական, army (military) – военный (армейский, войсковой) – ռազմական (բանակային, զինվորական, զորային)* և *war – военный – պատերազմական*⁶: Ինքնին հասկանալի է, որ նման ոչ միարժեք համապատասխանությունը հաճախ դառնում է սխալ ըմբռնումների պատճառ:

Եվ այսպես. ինչպե՞ս կարելի է ձևակերպել «պաշտպանական քաղաքականությունը» (*defense policy, оборонная политика*): Փորձենք տալ սահմանումը՝ հիմնվելով արևմտյան և ռուսական քաղաքագիտական-անվտանգային ու ռազմագիտական գրականության մեջ բերվող ձևակերպումների⁷ և «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի» բառարանի վրա⁸:

Պաշտպանական քաղաքականությունը պետության քաղաքականության բաղկացուցիչ մասն է, որը նպատակաուղղված է հավանական արտաքին թշնամուց պետության, նրա բնակչության, տարածքային ամբողջականության և ինք-

⁵ М. Гареев. Новые условия – новая военная доктрина. «Независимое военное обозрение», 2 февраля 2007 г.

* Սույն հոդվածում մենք դիտարկում ենք միայն այս տերմինների ածականական օգտագործման դեպքը:

⁶ Տես, օրինակ, R. Bowyer. Dictionary of Military Terms. 3-d edition. London, 2004:

⁷ Տես P. L. Hays, B. J. Vallance, A. R. Van Tassel. American Defence Policy. 1999 (http://books.google.com/books?id=evo4nKODKDsC&dq=%22defense=policy%22+and+%22military+policy%22&printsec=frontcover&source=in&hl=en&ei=_7m3SY6nOdKd_gaUI5m9Cw&sa=X&oi=book_result#PPP1,M1), նաև՝ «Война и мир в терминах и определениях». Словарь под ред. Д. О. Рогозина. М., 2004: Հարկ է նշել, որ քաղաքագիտության մեջ շատ քիչ թվով հասկացություններ ու տերմիններ ունեն միակ և համընդհանուր ճանաչում ստացած սահմանումներ:

⁸ Տես «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագիծ. հիմնական տերմիններ և հասկացություններ»: «ՀԲ», 2006, հմ. 2:

նիշխանության պաշտպանությանը: Այն պաշտոնապես ամփոփվում է «Ազգային անվտանգության ռազմավարության» պաշտպանական բաժնում և դրա դրույթների վրա հիմնվող «Ռազմական դոկտրինում»*: Պաշտպանական քաղաքականության սուբյեկտներն են՝ պետությունը, նրա մասնագիտացված համապատասխան հաստատություններն ու հիմնարկները, ինչպես նաև անվտանգային կողմնորոշում ունեցող միջազգային կազմակերպությունները:

Ամբողջականություն կազմող պաշտպանական քաղաքականությունն ունի փոխկապված, սակայն բովանդակությամբ ու իրականացման ձևերով սկզբունքորեն տարբերվող երկու բաղադրիչ.

– **ներքին՝** կապված պետության պաշտպանական ներուժի ձևավորման ու զարգացման, ռազմական կազմակերպվածքի ստեղծման, պահման ու նախապատրաստման, ռազմական շինարարության և զինված բռնության միջոցների օրենքով սահմանված կիրառման հետ,

– **արտաքին՝** կապված պետության, նրա բնակչության, ինքնիշխանության ու տարածքային ամբողջականության պաշտպանության, հնարավոր արտաքին ագրեսիայի կանխման և հետմղման, ինչպես նաև սահմանների պահպանման կամ ընդարձակման, պետության սահմաններից դուրս գտնվող որոշակի տարածաշրջաններում գերիշխանության հաստատման (պահպանման) և պաշտպանողական կամ ագրեսիվ նվաճողական նպատակների իրականացման հետ:

Տարբերակում են նաև խաղաղ ժամանակվա և պատերազմական ժամանակվա պաշտպանական քաղաքականություններ:

Ներքին պաշտպանական քաղաքականությունը առավելապես հիմնված է ներպետական իրավական նորմերի վրա:

Արտաքին պաշտպանական քաղաքականությունը հիմնված է ներպետական իրավական ակտերում իրենց նորմատիվային արտացոլումն ստացած համապատասխան միջազգային իրավական նորմերի և պետության միջազգային պայմանագրերի ու արտաքին քաղաքականության հայեցակարգի վրա:

Ներքին պաշտպանական քաղաքականությունը, հենվելով պետության ռազմական, տնտեսական, սոցիալական, մտավոր, հոգևոր-մշակութային ներուժի վրա, արտացոլում է հետևյալ սկզբունքները.

– ներքին պաշտպանական քաղաքականության համապատասխանություն պետության պաշտպանական անվտանգության շահերին և ռեալ հնարավորություններին,

– պաշտպանական խնդիրների լուծման համար պետության կենսագործունեության տարբեր ոլորտներում գործադրվող միջգերատեսչական ջանքերի համադասում, համակարգում և սիներգիայի ապահովում,

* Ռազմավարական տրամաչափի ազգային քաղաքական-անվտանգային փաստաթղթերի եռաստիճան համակարգի դեպքում (օրինակ՝ ԱՄՆ-ում) մշակվում են երեք փաստաթուղթ՝ «Ազգային անվտանգության ռազմավարություն», «Պաշտպանական ռազմավարություն» և «Ռազմական ռազմավարություն» (կամ «Ռազմական դոկտրին»):

– պետության սոցիալ-տնտեսական ու ռազմական-ռազմավարական առավելությունների զարգացում և օգտագործում,

– ռազմաքաղաքական ու ռազմավարական խնդիրների լուծում նվազագույն մարդկային, բարոյաքաղաքական ու նյութական ռեսուրսների ծախսերով,

– զինված ուժերի և ամբողջ պետության մշտական պատրաստություն ագրեսիայի հուսալի հետմղմանը,

– կռահատված ռազմական բավարարություն, հնարավոր հակառակորդների զգալի ռազմական գերակշռության կանխում, հատկապես՝ զինված պայքարի կարևոր միջոցների մշակման ու հանկարծակի կիրառման ոլորտում:

Արտաքին պաշտպանական քաղաքականությունը, ներառելով արտաքին ռազմական քաղաքականությունն իր բոլոր ոլորտներով և ամբողջ գործիքարանով հանդերձ, արտացոլում է հետևյալ սկզբունքները.

– արտաքին պաշտպանական քաղաքականության համապատասխանություն երկարաժամկետ արտաքին ռազմավարական-անվտանգային նպատակներին և միջազգային անվտանգային միջավայրի զարգացումներին,

– պաշտպանական խնդիրների լուծման համար քաղաքական, տնտեսական, դիվանագիտական, տեղեկատվական ու ռազմական միջոցների համադասում,

– հավանական հակառակորդ պետությունների պաշտպանական համակարգերում առկա թույլ ու խոցելի տեղերի, ինչպես նաև նրանց վոխհարաբերությունների համակարգում եղած հակասությունների բացահայտում և օգտագործում,

– առավել մեծ թվով դաշնակիցների ձեռքբերում և նրանց համատեղ ջանքերի միասնականության ապահովում,

– հնարավոր հակառակորդների հետևողական մեկուսացում և թուլացում,

– հնարավոր գլխավոր հակառակորդների դեմ պայքարում առավել կարևոր խնդիրների լուծման համար ռազմական, ռազմատնտեսական ու դիվանագիտական ջանքերի կենտրոնացում:

Եվ այսպես. պաշտպանական քաղաքականությունը պետության պաշտպանական անվտանգության ապահովման կարևորագույն գործիքն է, որի մշակումը կրում է միջգերատեսչական բնույթ, իսկ իրականացումը բազմաոլորտ է՝ ինչպես ներպետական, այնպես էլ միջազգային ասպարեզում: Պաշտպանական քաղաքականության մշակման և իրականացման ղեկավարումն ու կառավարումը իր իրավասությունների սահմաններում կատարում է *որպես մեկ ամբողջություն հանդես եկող պաշտպանության նախարարությունը*:

ՀՀ-ում պաշտպանական բարեփոխումների հետևանքով պաշտպանության նախարարության ստորաբաժանումները, դադարելով գորամաս լինելուց, վերածվում են վարչական-ապարատային գործիքի, որի հիմնական գործառնություններն են.

– փորձագիտական խորհրդատվությունները՝ պաշտպանական քաղաքականության ոլորտում պաշտպանության նախարարության ղեկավարության կողմից (նախարարը և նրա տեղակալները) ռազմաքաղաքական, ռազմական, ռազմատեխնիկական, ֆինանսատնտեսական, տեղեկատվաինֆորմացիոնական, գիտական

ու կրթական, մշակութային և այլ բնույթի ռազմավարական որոշումների նախապատրաստման ժամանակ,

– այդ որոշումների կատարման պլանավորումը, կազմակերպումը և վերահսկումը ինչպես միջգերատեսչական համագործակցության շրջանակներում, այնպես էլ Գլխավոր շտաբի միջոցով՝ գորային օդակում:

Այսպիսով՝ բարեփոխումների տրամաբանությունից բխում է, որ ամբողջ պաշտպանության նախարարությունը՝ հանձինս նախարարի, նրա տեղակալների ու խորհրդականների, ինչպես նաև աշխատակազմի, աշխատակազմից դուրս կառուցվածքների և առանձնացված ստորաբաժանումների, պետք է զբաղվի պաշտպանական քաղաքականությամբ՝ և՛ արտաքին, և՛ ներքին՝ ռազմական, պաշտպանական-իրավական, պաշտպանական-տնտեսական, պաշտպանական-ֆինանսական, պաշտպանական-տեխնիկական, պաշտպանական-կրթական, պաշտպանական-գիտական, պաշտպանական-տեղեկատվական, պաշտպանական-դաստիարակչական և այլն:

Ռազմական քաղաքականությունը պետք է դիտել որպես պաշտպանական քաղաքականության առանցքային բաղադրիչ, որը հետադարձ գործառնության լայն կապեր ունի մյուս բոլոր բաղադրիչների հետ: Ընդամեն ռազմական քաղաքականության հայեցակարգային (ղեկավարման) մասը (պաշտպանության նախարարի իրավասության սահմաններում որոշումների ընդունում, Նախագահի, Ազգային ժողովի ու կառավարության իրավասությանը վերաբերող իրավական ակտերի և այլ փաստաթղթերի նախագծերի մշակում ու միջգերատեսչական համաձայնեցում կամ մասնակցություն դրանց մշակմանը, ինչպես նաև սահմանված կարգով այդ նախագծերի ներկայացում ընդունման կամ հաստատման) ապահովում է պաշտպանության նախարարությունը, իսկ գործադրման մասը (պլանավորում, իրականացում և վերահսկողություն)՝ զինված ուժերի գլխավոր շտաբը՝ որպես զինված ուժերի կառավարման կենտրոնական մարմին: Հետադարձ գործառնության կապերի շրջանակներում գլխավոր շտաբն իր իրավասության սահմաններում մասնակցում է նաև ռազմական քաղաքականության հայեցակարգային բաժինների փորձաքննության ապահովմանը՝ համապատասխան իրավական ակտերի և այլ փաստաթղթերի նախագծերի վերաբերյալ տրամադրելով փորձագիտական խորհրդատվություն և ներկայացնելով առաջարկություններ⁹:

Կարծում ենք, որ սույն մեթոդաբանական նկատառումները օգտակար կլինեն չ՛հ պաշտպանության նախարարության համակարգի կառուցվածքային կերպափոխումների մշակմամբ ու իրականացմամբ զբաղվող մասնագետների համար և համապատասխան նախադրյալներ կստեղծեն այդ գործընթացի ավելի համակարգված ըմբռնման համար:

⁹ Այս մասին ավելի հանգամանորեն տես Դ. Ս. Չիլինգարյան, Վ. Պ. Ավետիսյան, Տ. Ռ. Մարտիրոսյան, նշ. աշխ., ինչպես նաև այնտեղ բերված գրականությունը:

ПОНЯТИЕ «ОБОРОННАЯ ПОЛИТИКА» КАК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ОБОРОННЫХ РЕФОРМ В АРМЕНИИ

*Г. С. КОТАНДЖЯН, генерал-майор, доктор политических наук (РФ),
Действительный член Российской Академии военных наук,
ученый-эксперт по контртерроризму (США),
член Научно-экспертного совета ОДКБ, начальник ИНСИ МО РА,
Д. С. ЧИЛИНГАРЯН, полковник, заместитель начальника ИНСИ –
главный редактор военно-научного журнала «Айкакан банак»,
В. П. АВЕТИСЯН, подполковник, заместитель главного
редактора военно-научного журнала «Айкакан банак» – юрист,
А. А. МИНАСЯН, майор, кандидат философских наук,
начальник научной электронной библиотеки ИНСИ*

В Республике Армения начался второй этап осуществления оборонных реформ. На данном этапе, наряду с другими коренными изменениями, осуществляются четкое разграничение и новая по сути координация функций Министерства обороны и Главного Штаба ВС, формирование в военной сфере системы гражданского контроля в качестве важного элемента демократии¹. Министерство обороны, включая все свои подразделения, трансформируется в главное государственное военно-политическое учреждение, а ГШ становится центральным органом войскового управления.

Эффективность реформ подобного инновационного содержания и общегосударственного масштаба предполагает применение элементов научно выверенного эксперимента, причем эти элементы должны проходить испытание в сложных процессах оборонно-политических трансформаций.

Наиболее значимым из этих процессов является создание оптимальной модели управления оборонной системой. Разумеется, оно должно объективно осуществляться на основе систематизированного изучения известных нам моделей и проявлений нашей действительности, так как эклектическое совмещение более известной нам прежней советской «аппаратной» пирамидальной модели администрирования с западной моделью «менеджмента»² не может привести к удовлетворительным результатам.

¹ См. С. Оганян. Оборонные реформы Республики Армения: второй этап. «Айкакан банак», 2008, № 2–3.

² Анализ этих моделей см. Д. С. Чилингарян, В. П. Аветисян, Т. Р. Мартиросян. Об опыте руководства и управления системой оборонной политики США (на арм. яз.). «Айкакан банак», 2008, № 4.

Однако для сравнения данных явлений, в том числе моделей управления, и выявления их положительных и отрицательных сторон необходимо, в первую очередь, четко сформулировать в соответствующей плоскости рассмотрения характерные для этих явлений системообразующие понятия. Следует отметить, что формирование национальных понятийных и терминологических аппаратов безопасностной, в том числе – оборонной, политики происходит путем тесного военно-научного сотрудничества с государствами-партнерами из членов ОДКБ и НАТО. В этом плане мы должны в контексте стратегии национальной безопасности правильно усвоить необходимые понятия, перенимаемые как из преимущественно применяемых в нашем национально-оборонном строительстве прежней советской и российской, так и из западных военно-политических – безопасностных культур.

На наш взгляд, одним из таких важных системообразующих понятий является «оборонная политика». Отметим, что хотя это понятие в западной политологии уже давно используется³, однако оно еще не фигурирует даже в реформируемой российской военно-политической терминологии: его нет в качестве словарной статьи в новых военно-научных словарях⁴. Тем не менее в этом вопросе некоторые российские военные специалисты склоняются к западному подходу. В частности, Президент Российской Академии военных наук, генерал армии М. Гареев пишет: «Если по-прежнему наша военная доктрина будет определять только военные угрозы и военные способы обеспечения безопасности страны, тогда напрашивается необходимость иметь отдельную «доктрину», которая определила бы порядок противодействия так называемым невоенным угрозам... На наш взгляд, было бы более целесообразным рассматривать все военные и невоенные угрозы в их органическом единстве и изложить официальные взгляды на обеспечение безопасности страны в одном документе. Возможно, его следует тогда называть «оборонная доктрина»»⁵.

Чтобы лучше представить проблему, попытаемся вышеотмеченным способом уяснить вопрос эквивалентности образующих соответствующий ряд английских, русских и армянских научных терминов.

³ См., например, *D. J. Murray, P. R. Viotti. The Defense Policies of Nations: a Comparative Study. 1994* (http://books.google.com/books?id=MCnY_VN9AjIC&printsec=frontcover&dq=D.+J.+Murray,+The+Defense+Policies+of+Nations:+a+comparative+study&lr=#PPR7,M1); *A. A. Jordan, W. J. Taylor, M. J. Mazarr. American National Security. 1999* (<http://books.google.com/books?id=q1p9MkJvms8C&printsec=frontcover&hl=ru>).

⁴ См., например, «Военный энциклопедический словарь». М., 2002.

⁵ М. Гареев. Новые условия – новая военная доктрина. «Независимое военное обозрение», 2 февраля 2007 г.

В английском языке данный ряд включает термины *defense, army, military, war**. Первый означает «оборонный», третий хотя и означает «военный», однако в американском толковании относится только к армии (*army*), т. е. к сухопутным войскам, и в этом смысле идентичен второму термину, а четвертый означает «относящийся к войне». В русском этот ряд образуют следующие термины: *оборонный, армейский, войсковой, военный*. Причем второй и третий относятся к роду войск. В армянском подобный ряд составляют термины *պաշտպանական, ռազմական, զինվորական, րինակային, զորային, ամբարշտական*. Изучив определяемые этими терминами понятия, можем построить следующие ряды эквивалентов: *defense* – оборонный – *պաշտպանական*, *army (military)* – военный (армейский, войсковой) – *ռազմական (րինակային, զինվորական, զորային)* и *war* – военный – *ամբարշտական*⁶. Естественно, подобное неоднозначное соответствие часто становится причиной смысловых ошибок.

Итак, как можно определить *պաշտպանական քաղաքականություն* (*оборонная политика, defense policy*)? Попытаемся дать соответствующую дефиницию на основе формулировок, приводимых в западной и русской политико-безопасностной и военно-научной литературе⁷, и словаря «Проекта Стратегии национальной безопасности РА»⁸.

Оборонная политика является составной частью политики государства, нацеленной на защиту государства, его населения, территориальной целостности и суверенитета от вероятного внешнего противника. Официально она закрепляется в оборонном разделе «Стратегии национальной безопасности» и в базирующейся на ее положениях «Военной доктрине»**. Субъектами оборонной политики

* В данной статье мы рассматриваем только случай адъективного применения этих терминов.

⁶ См., например, *R. Bowyer. Dictionary of Military Terms. 3-d edition. London, 2004.*

⁷ См. *P. L. Hays, B. J. Vallance, A. R. Van Tassel. American Defense Policy. 1999* (http://books.google.com/books?id=evo4nKODKDsC&dq=%22defense=policy%22+and+%22military+policys%22&printsec=frontcover&source=in&hl=en&ei=_7m3SY6nOdKd_gaUI5m9Cw&sa=X&oi=book_result#PPP1,M1), а также: «Война и мир в терминах и определениях». Словарь под ред. Д. О. Рогозина. М., 2004. Следует отметить, что в политологии мало понятий и терминов имеют единственную и всеобщую признанную дефиницию.

⁸ См. «Проект Стратегии национальной безопасности РА. Основные термины и понятия». «Айкакан банак», 2006, № 2.

** В случае трехуровневой системы национальных политико-безопасностных документов стратегического масштаба (например, в США) разрабатываются три документа: «Стратегия национальной безопасности», «Оборонная стратегия» и «Военная стратегия» (или «Военная доктрина»).

являются государство, его соответствующие специализированные институты и учреждения, а также международные организации безопасности ориентации.

Оборонная политика в своей целостности имеет две взаимосвязанные, однако принципиально отличающиеся по содержанию и формам осуществления составляющие:

– **внутреннюю**, связанную с формированием и развитием оборонного потенциала государства, созданием, содержанием и подготовкой военной организации государства, осуществлением военного строительства и использованием в установленном законом порядке средств вооруженного насилия;

– **внешнюю**, связанную с защитой государства, его населения, суверенитета и территориальной целостности, предупреждением и отражением возможной агрессии извне, а также с сохранением или расширением границ, установлением (поддержанием) господства в определенных регионах, находящихся за пределами государства, и достижением оборонительных, либо агрессивных, завоевательных целей.

Различают также оборонную политику мирного времени и военного времени.

Внутренняя оборонная политика базируется преимущественно на внутригосударственных правовых нормах.

Внешняя оборонная политика базируется на соответствующих международных правовых нормах, получивших свое нормативное отражение во внутригосударственных правовых актах, на международных договорах и концепции внешней политики государства.

Внутренняя оборонная политика, опираясь на военный, экономический, социальный, интеллектуальный, духовно-культурный потенциал государства, отражает следующие принципы:

– соответствие внутренней оборонной политики интересам оборонной безопасности и реальным возможностям государства;

– координация, систематизация и обеспечение синергии межведомственных усилий по решению оборонных задач в различных сферах жизнедеятельности государства;

– развитие и использование социально-экономических и военно-стратегических преимуществ государства;

– решение военно-политических и стратегических задач с минимальными затратами людских, морально-политических и материальных ресурсов;

– постоянная готовность вооруженных сил и государства в целом к надежному отражению агрессии;

– разумная военная достаточность, недопущение ощутимого военного превосходства потенциальных противников, особенно в опережении разработок и во внезапном применении важных средств вооруженной борьбы.

Внешняя оборонная политика, включая внешнюю военную политику со всеми ее сферами и инструментарием, отражает следующие принципы:

– соответствие внешней оборонной политики долгосрочным внешним стратегическим безопасным целям и процессам, происходящим в международной безопасностной среде;

– координация политических, экономических, дипломатических, информационных и военных средств для решения оборонных задач;

– выявление и использование слабых и уязвимых мест в оборонных системах государств – потенциальных противников, а также противоречий в системе их взаимоотношений;

– привлечение на свою сторону максимального числа союзников и обеспечение единства их совместных усилий;

– последовательная изоляция и ослабление потенциальных противников;

– сосредоточение военных, военно-экономических и дипломатических усилий на решении важнейших задач для борьбы против вероятных главных противников.

Таким образом, оборонная политика является важнейшим инструментом обеспечения оборонной безопасности государства. Ее разработка носит межведомственный характер, а осуществление многосферно – как во внутригосударственной, так и международной плоскости. Руководство и управление разработкой и осуществлением оборонной политики в рамках своей компетенции выполняет *выступающее как единое целое Министерство обороны*.

Подразделения Министерства обороны, которые в результате осуществления в РА оборонных реформ перестанут быть войсковыми частями, трансформируются в административно-аппаратный инструмент, основными функциями которого являются:

– экспертные консультации при подготовке руководством Министерства обороны (Министр и его заместители) в сфере оборонной политики стратегических решений военно-политического, военного, военно-технического, финансово-экономического, информационно-психологического, научно-образовательного, культурного и иного характера;

– планирование, организация и контроль за выполнением этих ре-

шений как в рамках межведомственного сотрудничества, так и посредством Главного штаба – в войсковом звене.

Итак, из логики оборонных реформ вытекает, что все Министерство обороны в лице Министра, его заместителей и советников, а также его аппарата, структур вне аппарата и отдельных подразделений должно заниматься оборонной политикой – как внешней, так и внутренней, включающей военную, оборонно-правовую, оборонно-экономическую, оборонно-финансовую, оборонно-техническую, оборонно-образовательную, оборонно-научную, оборонно-информационную, оборонно-воспитательную и другие составляющие.

Военную политику следует рассматривать в качестве основной составляющей оборонной политики, имеющей обратную функциональную связь со всеми другими составляющими. Причем Министерство обороны обеспечивает концептуальную (управленческую) часть военной политики (принятие решений в пределах компетенции Министра обороны, разработку проектов правовых нормативных актов и других документов, относящихся к полномочиям Президента, Национального собрания и Правительства, межведомственное согласование или участие в разработке этих проектов, а также их представление в установленном порядке для принятия или утверждения), а исполнительную часть (планирование, осуществление и контроль) обеспечивает главный штаб вооруженных сил как центральный орган управления вооруженными силами. В рамках обратной функциональной связи главный штаб в пределах своих полномочий участвует также в обеспечении экспертиз концептуальных разделов военной политики, предоставляя экспертные консультации и предложения относительно проектов соответствующих правовых актов и других документов⁹.

По нашему мнению, данные методологические соображения окажутся полезными для специалистов, занимающихся разработкой и осуществлением структурной трансформации системы Министерства обороны РА и создадут соответствующие предпосылки для более систематизированного понимания процесса трансформирования.

⁹ Об этом более подробно см. Д. С. Чилингарян, В. П. Аветисян, Т. Р. Мартиросян. Ук. соч.; а также приведенную в их статье литературу.

THE «DEFENSE POLICY» CONCEPT
AS A THEORETICAL-METHODOLOGICAL TOOL
OF IMPLEMENTING THE DEFENSE REFORMS IN ARMENIA

*H. S. KOTANJIAN, Major General, Doctor of Political Sciences (RF),
Fellow Member of the Russian Academy of Military Sciences,*

*Counterterrorism Fellow (USA), Member of the CSTO Academic-Expert Council,
Commandant of the INSS, MoD, RA,*

*D. S. CHILINGARYAN, Colonel, Deputy Commandant of the INSS—Editor-in-Chief
of the Defense-Academic Journal «Haikakan Banak»,*

*V. P. AVETISYAN, Lieutenant-Colonel, Deputy Editor-in-Chief
of the Defense-Academic Journal «Haikakan Banak»—Lawyer,*

*A. A. MINASYAN, Major, Candidate of Philosophy,
Head of the Academic Electronic Library, INSS*

SUMMARY

The necessity for using relevant academically verified concepts and terminology reviewed in complex processes of defense-political transformations objectively arises as a result of radical changes occurring at the second stage of the defense reforms in the Republic of Armenia, which cause also essential structural changes in the defense system.

The most important one of such processes is developing an optimal model of the defense system management. This should be implemented not by eclectically mixing well-known management concepts but on the basis of coordinated study of these approaches and their manifestations in reality.

The clear-cut definition of the system-forming concepts of this sphere is essential for such a study.

In the article an attempt is made to define one of the system-forming concepts—«defense policy»—though being used in political science for a long time but not located as a lexical entry even in new Armenian defense-academic dictionaries. This is carried out in close defense-academic cooperation with the CSTO and NATO member partner-states in the context of setting up security as well as defense, national terminological machineries, using also the glossary of the «RA National Security Strategy».

The authors define «defense policy» as a component of the state policy which is targeted at protecting the state, its population, territorial integrity and sovereignty from a potential external enemy by political-military-economic-information means. This is officially summarized in the defense section of the RA «National Security Strategy» and «Military Doctrine» based upon its provisions.

In the article the entities of defense policy are pointed out, external and internal components of defense policy are analyzed, defense policies of peace and war time are differentiated. The interagency scope and multi-sphere implementation of defense policy as the most important tool for ensuring state's defense security are described by introducing a substratum of methodological proposals.

At the same time governance and management bodies' functions and specific features of developing and implementing defense policy, the correlation and functional feedback of defense policy and its key component—military policy, the bodies implementing military policy's conceptual (governance) and practising (management—planning, running and control) sections, and their competence limits are represented.

It is particularly mentioned that as the result of defense reforms the Ministry of Defense of the Republic of Armenia, with the Defense Minister at the head, is one holistic institution developing and implementing defense policy within its competence. And the Main Staff of Armenia's Armed Forces implements this policy in the National Army.

**ՀՀ ՁՈՒ-Ի ԱՆՁՆԱԿԱԶՄԻ
ԲԱՐՈՅԱՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

*Ա. Ջ. ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ, գնդապետ, ՀՀ ՁՈՒ-ի Անձնակազմի հետ պարզվող
աշխատանքների վարչության պետ*

Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգությունն ապահովում են մարտունակ, արտաքին սպառնալիքների հետմղման խնդիրների լուծմանը մշտապես պատրաստ զինված ուժերը¹: Երկրի պաշտպանունակության ամրապնդման, ՁՈՒ-ի մարտունակության բարձրացման, արդիականացման ու շարունակական զարգացման ապահովման նպատակով ՀՀ-ում իրականացվում են պաշտպանական բարեփոխումներ²:

ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումների իր տեսլականն է ներկայացրել ՀՀ Պաշտպանության ներկայիս նախարար Ս. Օհանյանը: Նա շեշտել է, որ պաշտպանական համակարգը պետք է «լիովին համապատասխանի արդիականության պահանջներին, լինի ճկուն, մարտունակ և ի գործու՝ չեզոքացնելու առկա բոլոր սպառնալիքները, ապահովելու Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգությունը, պաշտպանելու ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքներն ու կատարելու այդ բնագավառում ՀՀ միջազգային պարտավորությունները: Ռազմական անվտանգության միջավայրին համարժեք արձագանքելուց բացի, պաշտպանական համակարգը պետք է կարողանա նաև ըստ անհրաժեշտության ազդել այդ միջավայրի ձևավորման վրա»³:

Զինված ուժերի մարտունակության կարևոր բաղադրիչներից մեկն է անձնակազմի կայուն բարոյահոգեբանական վիճակը (ԲՀՎ), որը գորքերի բարոյահոգեբանական ապահովման (ԲՀԱ) արդյունքն է: ԲՀՎ պատշաճ մակարդակի ապահովման արդյունավետությունը պայմանավորված է ոչ միայն ՁՈՒ-ի հրամանատարական կազմի համադասված գործունեությամբ, այլև բնակչության ու երիտասարդության շրջանում համապատասխան գերատեսչությունների կողմից տարվող նպատակային աշխատանքներով: Այդ աշխատանքը միտված է ռազմահայրենասիրական դաստիարակության, հայրենիքին նվիրվածության, պետութ-

¹ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007, էջ 24:

² Տես «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրին»։ «Աշխատանքային տեսլեր», 2007, հմ. 4, էջ 35:

³ Ս. Մ. Օհանյան, Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական բարեփոխումները. երկրորդ փուլ: «ՀԲ», 2008, հմ. 2-3:

յան ու նրա ատրիբուտների նկատմամբ հարգալից վերաբերմունքի համար ճիշտ արժեքային կողմնորոշումների ձևավորմանն ու արմատավորմանը: ՌԻստի անհրաժեշտ է նախադրյալներ ստեղծել զինծառայողների բարձր մակարդակի մարտական ոգու և վարպետության սերմանման, պատշաճ ԲՀՎ ապահովման և, վերջապես, զինվորի՝ որպես լիարժեք քաղաքացու ձևավորման համար: Այդ գործունեությունը պետք է կրի համապետական հայեցակարգային բնույթ, բնակչության լայն զանգվածներում իրականացվի տարբեր տարիքային մակարդակներում և համադասվի պաշտպանության նախարարության՝ որպես գլխավոր ռազմաքաղաքական կառույցի կողմից: ՌԻստի ԲՀԱ-ն կարելի է պայմանականորեն բաժանել երկու բաղադրիչի՝ ՁՈՒ-ում կատարվող ԲՀԱ և բնակչության հետ տարվող բարոյահոգեբանական աշխատանք:

ՁՈՒ-ի ԲՀԱ-ն կարևոր տեղ է զբաղեցնում հրամանատարների, շտաբների, անձնակազմի հետ տարվող աշխատանքի (ԱՀՏԱ) մարմինների գործունեության մեջ: Այն գորքերի (ուժերի) գործունեության ապահովման ինքնուրույն տեսակներից մեկն է⁴: Հայտնի են շատ դեպքեր, երբ մարտի ելքի վրա վճռորոշ ազդեցություն է գործել ոչ թե կենդանի ուժի կամ ռազմական տեխնիկայի քանակական գերակշռումը, այլ անձնակազմի բարոյահոգեբանական պատրաստության մակարդակը: Նշենք, որ զինված պայքարի միջոցների ու եղանակների կատարելագործման հետ մեկտեղ մեծանում է նաև մարդու, ուստի և բարոյահոգեբանական գործոնի դերը: Հետևաբար, միանգամայն հասկանալի է, թե ինչու է ՁՈՒ-ի անձնակազմի բարոյահոգեբանական պատրաստման հիմքերի ամրապնդումը դասվում պետության ռազմական քաղաքականության գերակա խնդիրների շարքը:

Չորքերի բարոյական (մարտական) ոգու ապահովման խնդիրների կարևորությունը մեծապես պայմանավորված է այն փոփոխություններով, որոնք տեղի են ունենում զինծառայողների աշխարհայացքային դիրքորոշումներում, հայրենիքի առջև պարտքի, պատվի ու հայրենասիրության մասին պատկերացումներում: Հետևաբար, ԲՀԱ-ի կոնկրետ խնդիրներն ու բովանդակությունը, դրա ուղղվածությունը պետք է միտված լինեն այնպիսի բարոյահոգեբանական կլիմայի ձևավորմանը, որն անձնակազմին հնարավորություն տա առաջադրված խնդիրները կատարելու ցանկացած պահի, տարբեր իրավիճակներում և պայմաններում: Այսպիսով՝ գորքերի գործունեության ԲՀԱ-ն այնպիսի միջոցառումների համալիր է, որոնք ուղղված են անձնակազմի մարտական ոգու, կայուն ԲՀՎ և բարձր մակարդակի կարգապահության, զինվորական իրավակարգի ձևավորմանն ու պահպանմանը, զինվորական կոլեկտիվների ներդաշնակմանը և հակազդմանը հակառակորդի բացասական տեղեկութահոգեբանական ներգործությանը⁵: Հրամանատարների, շտաբների, ԱՀՏԱ-ի մարմինների կողմից իրականացվող միջոցառումները պետք է համաձայնեցված լինեն ըստ նպատակների, խնդիրների,

⁴ Сту «Военный энциклопедический словарь». М., 2002, с. 807:

⁵ Сту նույն տեղում, էջ 808:

ուղղությունների, տեղի, ժամանակի, գործողությունների հաջորդականության, ներգրավված ուժերի և միջոցների:

ԲՀԱ-ն սերտորեն կապված է գորքերի կենսագործունեության այլ տեսակի ապահովումների հետ (օպերատիվ, տեխնիկական, ֆիկուսքային, ռազմաբժշկական)⁶: Նշենք, որ ԲՀԱ-ն ներառում է զինծառայողի գիտակցության, զգացմունքների, կամքի և վարքի վրա ներգործելու բոլոր հնարավոր մեթոդները, ձևերն ու եղանակները:

Նշենք, որ ԲՀԱ-ի թե՛ նպատակները, թե՛ խնդիրները բազմազան են, և դրանց ծավալն ու բովանդակությունը պայմանավորված են ուսումնամարտական և մարտական խնդիրների բնույթով, այդ խնդիրների կատարման պայմաններով, զինծառայողների գործունեության առանձնահատկություններով: Ներկայացնենք մեր տեսակետից առավել կարևոր խնդիրները.

– պաշտպանության ու անվտանգության ոլորտում պետության կողմից վարվող քաղաքականության պարզաբանումը գորքերին,

– առաջադրված խնդիրները բարդ իրավիճակներում հաջող կատարելու համար անձնակազմի պատշաճ մակարդակի պատրաստության և կարողության ձևավորումը,

– հակառակորդի նկատմամբ բարոյահոգեբանական առավելության ձեռքբերումը,

– գորքերում իրավակարգի և զինվորական կարգապահության պատշաճ մակարդակի պահպանումը,

– հոգեծին կորուստների նվազեցումը⁷,

– զինծառայողների հոգևոր և ֆիզիկական ուժերի վերականգնումն ու պահպանումը,

– մարտական գործողությունների վարման շրջաններում զինծառայողների համար բարենպաստ բարոյահոգեբանական ու տեղեկատվական իրադրության ստեղծումը,

– գորքերի և բնակչության պաշտպանությունը հավանական հակառակորդի քացասական տեղեկութահոգեբանական ներգործությունից,

– գորքերի հոգևոր-մշակութային ապահովումը, և այլն:

ԲՀԱ-ն կազմակերպվում է տեղեկատվական անվտանգության խնդիրների լուծման հաշվառմամբ և իրականացվում է ինչպես խաղաղ պայմաններում, այնպես էլ պատերազմի ժամանակ բոլոր կատեգորիաների հրամանատարների կողմից՝ երկրի ռազմաքաղաքական ղեկավարության որոշումների և հանձնարարականների, ինչպես նաև ԳԾ պետի հրամանների ու հրահանգների հիման վրա:

⁶ Տես նույն տեղում, էջ 875:

⁷ Մարտական իրադրությունը ներառում է մի շարք տարրեր, որոնք, ընկալվելով մարդու զգայարաններով, էապես փոխում են նրա հոգեվիճակը և վարքը: Մարտական իրավիճակի տարրերն ընդունված է անվանել «մարտի հոգեծին գործոններ», կամ «մարտական ստրեստրներ», որոնք հանգեցնում են հոգեծին կորուստների (տես, օրինակ, *Крис Макнаб. Психологическая подготовка подразделений специального назначения. М., 2002, с. 48*):

ՀՀ ՁԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ
ՕՊԵՐԱՏԻՎ-ՄԱՐՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ՁՈՐԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ.

2009 թ. ապրիլ

ՊԲ հրամանատար գեներալ-լեյտենանտ Մ. Հակոբյանը (կենտրոնում)
և ՀՀ ՁՈՒ-ի Մարտական պատրաստության վարչության պետ
գնդապետ Ի. Մաթևոսյանը (առաջին պլանում՝ ձախից)
գորավարժության ժամանակ

ՀՀ ՋՈՒ-ի ՄՊՎ պետ գնդապետ Ի. Մաթևոսյանը (ձախից)
և ՀՀ ՋՈՒ-ի ՀԶՀՎ պետ գնդապետ Ա. Մարդոյանը (կենտրոնում)
գորավարժության նախապատրաստական աշխատանքների քննարկման ժամանակ

Ջորավարժության շրջանում թիրախային դաշտի
նախապատրաստման աշխատանքներ

Ջրավարժության ղեկավար և միջնորդական կազմի հրահանգավորում

Ջրահատելանիկան անցնում է գրոհի

Ջորավարժության մտահղացման զեկուցում.
Կենտրոնում՝ զորավարժությունների ղեկավար գեներալ-մայոր Հ. Բաղմանյան

Ջորավարժության արդյունքներով աչքի ընկած զինծառայողների
խրախուսման ժամանակ

ԲՀԱ-ն ունի համալիր բնույթ և կատարվում է ըստ միասնական մտահղացման ու տեղեկատվական-դաստիարակչական, հոգեբանական, ռազմաստղիալական, մշակութաժամանցային աշխատանքների, հակառակորդի բացասական տեղեկութահոգեբանական ներգործությունից զորքերի պաշտպանության կազմակերպման պլանի:

Ժամանակակից տեղային պատերազմների փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ առավել արդյունավետ ԲՀԱ-ի կարելի է հասնել՝

– ԲՀԱ-ի ուժերի ու միջոցների մշտական մարտական և զորահավաքային պատրաստությամբ,

– հրամանատարի կողմից ճիշտ ժամանակին ԲՀԱ-ի խնդիրների առաջադրմամբ,

– ԲՀԱ-ի հստակ պլանավորմամբ և բարձր մակարդակի կազմակերպմամբ,

– զորքերի գործողությունների հիմնական ուղղությունների և գլխավոր խնդիրների կատարման վրա ԲՀԱ-ի հիմնական ուժերի կենտրոնացմամբ,

– ԲՀԱ-ի կազմակերպման ժամանակ դաստիարակչական մարմինների և շտաբների, կառավարման ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների, հասարակական կազմակերպությունների հետ մշտական ներդաշնակ փոխգործության ապահովմամբ,

– բարոյահոգեբանական և տեղեկատվական իրադրության մշտական վերլուծությամբ ու զարգացման կանխատեսմամբ,

– դաշնադրային խմբավորումների կազմում վարվող մարտական գործողությունների ժամանակ զորքերի ԲՀԱ-ի համար պատասխանատու մարմինների սերտ համագործակցությամբ,

– ԲՀԱ-ի միջոցների, ուժերի և ռեզերվի առկայությամբ, դրանց կշռադատված և հմուտ կիրառմամբ,

– ԲՀԱ-ի միջոցների և ուժերի պատեհաժամ տարաշարժով,

– ԲՀԱ-ի համակարգի բարձր մակարդակի կենսունակության պահպանմամբ,

– ԲՀԱ-ի միջոցների և ուժերի համաձայնեցված ու հմուտ կիրառմամբ,

– ԲՀԱ-ի կայուն, անընդհատ և քողարկված կառավարմամբ⁸:

Պաշտպանական բարեփոխումների պահանջներին համապատասխանող ԲՀԱ-ի օպտիմալ համակարգի ձևավորման նպատակով կարևոր ենք համարում ուսումնասիրել առաջին չեչենական պատերազմի (1994 թ. դեկտեմբեր–1996 թ. օգոստոս), մասնավորապես՝ ՌԳ ՁՈՒ-ի հրամանատարական կազմի կողմից իրականացվող ԲՀԱ-ն: Այն ներառում է բազմաթիվ տարրեր ու գործոններ, որոնց հաշվառումը խիստ կարևոր է ՀՀ ՁՈՒ-ի անձնակազմի պատշաճ մակարդակի ԲՀՎ պահպանման համար: Այս հարցի շրջանակներում ուշագրավ է հոգեբանական գիտությունների թեկնածու Վ. Հ. Մարգարյանի վերլուծությունը: Իր գիտական աշխատություններից մեկում նա գրում է, որ չեչենների տեղեկութահոգե-

⁸ Տես, օրինակ, *Виталий Азаров. Утверждая в сердцах воинства силу. «Красная Звезда», 23 июня 2000 г.:*

բանական ներգործության թուլացման և ՌԴ ՋՈՒ-ի անձնակազմի պատշաճ մակարդակի ԲՀՎ պահպանման անարդյունավետությունը պայմանավորված էր մի շարք էական պրոբլեմներով: Մասնավորապես, նա նշում է, որ «չեչենական առաջին պատերազմի մարտական իրադարձությունների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ տեղեկութահոգեբանական ներգործությանը հակազդման ՌԴ ՋՈՒ-ի համակարգն ուներ լուրջ թերություններ: Քարոզչության հայեցակարգի մշակումը, տեղեկատվական նյութերի պատրաստումը, լրագրողների հետ նպատակային աշխատանքը, գորքերում բարոյահոգեբանական մթնոլորտի գնահատումը և քարոզչական աշխատանքի համար հրահանգների մշակումը, բարենպաստ հասարակական կարծիքի ձևավորումը տեղեկութահոգեբանական (տեղեկութաքարոզչական) բնույթի այն խնդիրներն էին, որոնք միշտ չէ, որ իրենց արտացոլումն էին ստանում ռազմական կառավարման մարմինների գործունեության մեջ, ինչն էլ բարդացնում էր մարտական խնդիրների կատարումը»⁹:

ՀՀ ՋՈՒ-ի ԲՀԱ-ի արդյունավետ համակարգի մշակման համար անհրաժեշտ է նաև հանգամանորեն վերլուծել ՆԱՏՕ-ի անդամ պետությունների բանակներում զինծառայողների բարոյահոգեբանական պատրաստման (ԲՀՊ) համակարգը: Անշուշտ, դա հնարավորություն կտա՝

առաջին. ստանալու այդ խնդրի հետ կապված բազմակողմանի տեղեկույթ,

երկրորդ. լավագույնս համադրելու տարբեր երկրների գորքերի ԲՀԱ-ի համակարգերը և մեխանիզմները, դրանք համեմատելու ՀՀ ՋՈՒ-ում գործող համանման համակարգերի և մեխանիզմների հետ,

երրորդ՝ ընդօրինակելու ուշադրության արժանի համակարգերը, մեխանիզմները՝ տեղային պայմանների հաշվառմամբ,

չորրորդ՝ որոշելու այն մեթոդների ու ձևերի արդյունավետության սահմանները, որոնք կիրառվում են ԲՀԱ-ի ընթացքում,

հինգերորդ՝ մշակելու ԲՀՎ-ի նկատմամբ հայեցակարգային մոտեցումներ,

վեցերորդ՝ ստեղծելու գորքերի գործունեության ԲՀԱ-ի օպտիմալ համակարգ:

Օրինակ՝ ամերիկացի մասնագետների կարծիքով ԲՀՊ-ն մարտունակության մակարդակի բարձրացման կարևոր տարր է, որն անհրաժեշտ է դիտել որպես երկրի ռազմական անվտանգության ապահովման համակարգի կարևոր բաղադրիչ: Միջազգային փորձագետները նշում են, որ ԱՄՆ-ի ՋՈՒ-ի անձնակազմի մասնակցությունը վերջին տարիների ռազմական հակամարտություններին առավելագույնս նպաստում է համաշխարհային հասարակության շրջանում այնպիսի բանակի կերպարի ձևավորմանը, որը համապատասխանում է ամենախիստ ստանդարտներին և ընդունակ է պատեհաժամորեն արձագանքելու աշխարհում ռազմաքաղաքական իրադրության ցանկացած փոփոխությունների: Անձնակազմի կամային հատկությունները և բարոյահոգեբանական պատրաստումը Պենտա-

⁹ Վ. Հ. Մարգարյան, Հավանական հակառակորդի բացասական տեղեկութահոգեբանական ներգործությունից պաշտպանության հարցի շուրջ: «ՀԲ», 2007, հմ. 4: Ավելի հանգամանորեն տես նաև այդ հոդվածում նշված գրականության մեջ:

գոնում դիտում են որպես ժամանակակից և հատկապես ապագա ռազմական օպերացիաների հիմք: Իրաքում 2003 թ. մարտ ամսից ծավալված մարտական գործողությունների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ մարտական ստրեյթ, այնուամենայնիվ, ամբողջ ռազմարշավի ընթացքում բացասական ազդեցություն գործեց առաջադրված խնդիրների կատարման արդյունավետության վրա¹⁰, հակաիրաքյան դաշնադրության միավորված ուժերի զինծառայողների բարոյահոգեբանական վիճակի վրա¹¹: Պատահական չէ, որ անձնակազմի հոգեբանական բնութագրիչների ուսումնասիրությունը մշտապես եղել է ԱՄՆ-ի ՁՈՒ-ի բոլոր կատեգորիաների հրամանատարների գործունեության կարևոր ուղղություններից մեկը¹²: ԱՄՆ-ի ռազմաքաղաքական ղեկավարությունը մեծ ուշադրություն է դարձնում անձնակազմի բարոյահոգեբանական պատրաստման հարցերին՝ տեղային հակամարտություններին, խաղաղարական օպերացիաներին, համընդհանուր պատերազմներին մասնակցելու համար¹³: Այս տեսանկյունից ԱՄՆ-ի ՁՈՒ-ի ԲՀՊ-ն իրականացվում է գորքերի բոլոր տեսակների պատրաստման ընթացքում, ընդ որում, կիրառվում են առանձնահատուկ ձևեր ու մեթոդներ (մասնագիտացված ծրագրեր)¹⁴: Նույն սկզբունքներով են գործում նաև Մեծ Բրիտանիայի ՁՈՒ-ի և Գերմանիայի Բունդեսվերի անձնակազմերի ԲՀԱ-ի համակարգերը¹⁵:

ՆԱՏՕ-ի և ՌԴ ՁՈՒ-ի ԲՀԱ-ի համակարգերի համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս նաև, որ դաստիարակչական ներգործությունը չի կարելի նույնացնել ԲՀԱ-ի հետ, այսինքն՝ մարտական գործողությունների ԲՀԱ-ն կապված է ոչ միայն և ոչ այնքան զինծառայողի հատկապես մասնագիտական առումով կարևոր հատկությունների ձևավորման, որքան առավել բարդ, կյանքի համար վտանգավոր, ոչ կայուն իրավիճակներում նրա հոգեկանի հուսալի գործառնման համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծման հետ¹⁶: Հետևաբար, մարտում հաղթանակի հասնելու համար գրագետ հրամանատարը նախ պետք է հոգ տանի անձնակազմի ԲՀՎ մակարդակի բարձրացման այնպիսի եղանակների մասին, ինչպիսիք են՝

– գործողությունների առավել արդյունավետ մարտավարության պարզաբանումը անձնակազմին,

¹⁰ Տես *Steve Bowman*. Iraq: U. S. Military Operations. «CRS Report for Congress». October, 2003 (<http://fpc.state.gov/documents/organization/25375.pdf>):

¹¹ Տես *С. Н. Воронцов*. Морально-психологическое состояние военнослужащих США и Великобритании в ходе военной операции в Ираке. «Зарубежное военное обозрение», 2005, № 5:

¹² Տես «Inside the Army» (<http://www.army.mil/news/insidethearmy/>):

¹³ Տես «Military, political leaders discuss terrorism solutions» (<http://web.mit.edu/newsoffice/2001/terrorism1-1107.html>):

¹⁴ Տես *Howard Olsen, John Davis*. Training U.S. Army Officers for Peace Operations: Lessons from Bosnia (<http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr991029.html>):

¹⁵ Տես *М. Ю. Зеленков*. Морально-психологическая подготовка войск в зарубежных армиях. «Военная мысль», 2001, № 1:

¹⁶ Տես *С. В. Гончаров*. Управление морально-психологическим обеспечением боевых действий: вопросы теории и практики. «Военная мысль», 2004, № 2:

– բարոյալքող տեղեկույթից պատճենավորումը և խուճապի մատնվելու հակում ունեցող անձանց հետ հատուկ աշխատանքների կատարումը:

Ներկայումս ՀՀ ՁՈՒ-ի անճնակազմի ԲՀԱ-ի համակարգի ձևավորման գործընթացը շարունակվում է ըստ պաշտպանական բարեփոխումների պահանջների: Կառուցվածքային առումով այն ներառում է հետևյալ գործունեությունը՝ գաղափարադաստիարակչական և տեղեկատվական, ռազմասոցիալական, սոցիալ-իրավական, մշակութաժամանցային, հոգեբանական, տեղեկատվական-հոգեբանական (պաշտպանություն հակառակորդի բացասական տեղեկութահոգեբանական ներգործությունից): Այդ ուղղություններով տարվող աշխատանքը պետք է վերաիմաստավորվի ու նորովի մշակվի՝ ներկայիս իրողության հաշվառմամբ:

Այսպես. հավանական հակառակորդի բացասական տեղեկութահոգեբանական ներգործության կանխման կամ հնարավորինս թուլացման համար անճնակազմի դաստիարակության ուղղությամբ իրականացվող միջոցառումների հետ մեկտեղ առաջին պլան է մղվում գործի տեղեկութային ապահովման միջոցառումների համալիրը. ընդսմին այդ երկու տիպի միջոցառումների համակարգված և համադասված կիրառումը հնարավորություն կտա ապահովելու զինձառայողների արդյունավետ բարոյահոգեբանական կայունությունը, ուստի և՛ երկրի պաշտպանունակությունը¹⁷:

Հոգեբանական օպերացիաների ոլորտում իրականացվող գործունեության արդյունավետության չափանիշներից մեկը համապատասխան կառույցների կողմից միջազգային կարծիքի ձևավորման ունակությունն է: Պետք է նշել, որ անհրաժեշտ բարոյահոգեբանական մթնոլորտ ձևավորելու առումով Հայաստանի Հանրապետությունը կարևորում է իր ներգրավումը միջազգային տեղեկատվական դաշտում, Հայաստանի և հայության մասին ճշմարտության արհեստավարժ ներկայացումը միջազգային հանրությանը, հակազդումը ապատեղեկատվությանն ու քարոզչությանը¹⁸:

Այսպիսով՝ որքան լավ է զինվորը հոգեբանական առումով պատրաստված այս կամ այն ուսումնամարտական խնդիրների կատարմանը, այնքան թույլ է նրա հոգեբանական լարվածությունը, և նրա հոգեկանը շատ ավելի արագ է հարմարվում լարված իրավիճակներին: Այլ կերպ ասած՝ որպեսզի մարտիկը քաջաբար և վճռակաճորեն գործի ինչպես մարտական իրավիճակում, այնպես էլ մարտական հերթապահության խնդիրների կատարման ժամանակ, հարկավոր է կանոնավոր ու նպատակաուղղված կերպով ազդել ԲՀՎ բարոյական-քաղաքական և հոգեբանական բաղադրիչների վրա: Այս տեսանկյունից ԲՀԱ-ն մարտական գործողու-

¹⁷ Տես Վ. Հ. Մարգարյան, Հոգեբանական օպերացիա. նպատակները և միջոցները: «ՀԲ», 2001, հմ. 4, *նույնի՝* Չինձառայողների պաշտպանությունը բացասական տեղեկութահոգեբանական ներգործությունից: «ՀԲ», 2002, հմ. 3, ինչպես նաև այդ հոդվածներում նշված գրականությունը, *նույնի՝* Տեղեկատվական դաշտի վերահսկողությունը հոգեբանական օպերացիաների տեսանկյունից: «ՀԲ», 2004, հմ. 2:

¹⁸ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն», էջ 28:

թյունների ապահովման կարևոր տեսակներից մեկն է: Բարոյահոգեբանական ապահովմամբ լուծվում է երեք կարևոր խնդիր.

– զինծառայողների մեջ ձևավորվում և ամրապնդվում են այն բարոյական հատկությունները, որոնք անհրաժեշտ են հայրենիքի պաշտպանին,

– զինծառայողների մեջ ձևավորվում են հոգեբանական կայունություն, պատրաստություն ակտիվ մարտական գործողություններին,

– զինծառայողների մեջ ձևավորվում է հակառակորդի բացասական տեղեկութահոգեբանական ներգործությանը չենթարկվելու ընդունակություն:

Միևնույն ժամանակ, հարկ ենք համարում ևս մեկ անգամ շեշտել, որ գորքերում անձնակազմի ԲՀԱ-ի արդյունավետության կարևոր պայմաններից մեկը նախագորակոչային տարիքի երիտասարդության շրջանում զինվորական ծառայության համար անհրաժեշտ նախադրյալների ձևավորումն է: Սա համալիր խնդիր է, որի լուծման համար անհրաժեշտ է տարբեր գերատեսչությունների համադասված նպատակային գործունեություն ըստ միջգերատեսչական եղանակով մշակված համապետական ռազմավարության, որում ներառված լինի ինչպես Ջինված ուժերում, այնպես էլ ամբողջ բնակչության շրջանում տարվող աշխատանքի ծրագիրը: Միայն բոլոր համապատասխան կառույցների համատեղ ջանքերով է հնարավոր ապահովել բարձր մարտական ոգի՝ որպես մեր ազգի ու պետության գոյատևման գրավական:

ЗАДАЧИ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЛИЧНОГО СОСТАВА ВС РА В КОНТЕКСТЕ ОБОРОННЫХ РЕФОРМ

А. ДЖ. АЛЕКСАНИЯН, полковник, начальник Управления
по работе с личным составом ВС РА

РЕЗЮМЕ

Морально-психологическое обеспечение (МПО) войск является одним из самостоятельных видов обеспечения и деятельности и нацелено на поддержание боевого духа и соответствующего уровня морально-психологического состояния военнослужащих. В рамках осуществляемых в РА оборонных реформ происходят пересмотр принципов построения системы МПО и ее усовершенствование. С этой целью изучается опыт иностранных армий (как РФ, так и стран НАТО), в особенности, в условиях вооруженных конфликтов, а также и богатая зарубежная, и отечественная научная литература по данной тематике. Это позволяет осуществлять реорганизацию МПО ВС РА на научной основе и избегать возможных ошибок.

Поскольку МПО является сложным комплексом задач психологического и информационного характера, осуществляемых как в ВС, так и среди всего населения, то для их решения необходимо объединение усилий различных ведомств РА на основе общегосударственной стратегии.

THE TASKS OF MORAL-PSYCHOLOGICAL SUPPORT
OF THE ARMED FORCES PERSONNEL
IN THE CONTEXT OF DEFENSE REFORMS

*A. J. ALEXANYAN, Colonel, Head of the Board
on Activities with the Personnel of the RA Armed Forces*

SUMMARY

Troops' moral-psychological support (MPS) is one of the independent kinds of support and activity and is targeted at maintaining the fighting spirit and corresponding level of servicemen's moral-psychological state. The review of principles of forming the MPS system and its improvement take place in the framework of defense reforms being implemented in the RA. For this purpose the experience of foreign armies (both the RF and NATO countries), especially in conditions of armed conflicts, as well as both rich foreign and native academic literature on the given subjects are examined. That allows to carry out the reorganization of the MPS of the RA Armed Forces on the academic basis and avoid possible mistakes.

As the MPS is a complicated complex of tasks of psychological and informational essence, being implemented both in the Armed Forces and among the whole population, it is necessary to solve them combining efforts of the RA different agencies upon the basis of the all-state strategy.

ՀՀ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ ՄԱՐՏՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ՝
ՈՐՊԵՍ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՄՆԵՐԻ
ԳԵՐԱԿԱ ԽՆԴԻՐ

Ի. Ժ. ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ, գնդապետ, ՀՀ ԶՈՒ-ի
Մարտական պարաստության* վարչության պետ

Նախարան

Այսօր, երբ սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի զարգացման գործընթացում կատարվում են արմատական փոփոխություններ, երբ դրա հետ կապված էապես փոխվում են ռազմավարությունն ու մարտավարությունը, համագորային մարտի արդյունավետ վարման եղանակներին տիրապետող բանակ ունենալը դարձել է ժամանակի պահանջ: Մեր բանակը, Ադրբեջանի կողմից չհայտարարված պատերազմում տանելով փայլուն հաղթանակներ, ապացուցեց, որ տարածաշրջանի ամենամարտունակ, ամենակազմակերպված բանակներից մեկն է: Սակայն չի կարելի ապրել միայն անցյալով, ապավինել պատմությանը, պետք է խելամիտ կերպով զարգացնել ձևավորված ավանդույթները, ունենալ իր մարտունակության մակարդակը մշտապես բարձրացնող, պատշաճ մարտական պատրաստականությամբ բանակ, որն ունակ լինի հետ մղելու հնարավոր հակառակորդի ագրեսիան՝ նրան անընդունելի կորուստներ պատճառելով¹:

**Մարտունակության մակարդակի բարձրացումը՝
բարեփոխումների գերակա նպատակ**

Մշտապես գտնվելով ռազմական գործողությունների վերսկսման վտանգի առջև՝ ՀՀ ԶՈՒ-ն պարտավոր է պահպանել բարձր աստիճանի մարտունակություն՝ մշտապես գտնվելով բարձր մակարդակի մարտական պատրաստության վիճակում: Ուստի ՀՀ ԶՈՒ-ում իրականացվող բարեփոխումների գերակա նպատակն է ժամանակակից մարտահրավերներին համապատասխանող պատշաճ մակարդակի մարտական պատրաստականության ապահովումը՝ մարտական պատրաստության որակի բարձրացման և արդյունավետության մեծացման միջոցով:

* Սույն հոդվածում հեղինակի պնդմամբ *подготовка* – *готовность* ռուսերեն ռազմագիտական տերմինների դիմաց մեր հանդեսում ընդունված և հայերենի նորմերին համապատասխանող «պարաստություն» և «պարաստություն» տերմինների փոխարեն համապատասխանաբար օգտագործված են պաշտպանության համակարգում տարածում ստացած «պարաստություն» և «պարաստականություն» սխալ տերմինները:–*Խմբ.:*

¹ Տես *А. И. Калистратов*. К вопросу о формах и способах ведения вооруженной борьбы. «Военная мысль», 2003, № 12:

Հակառակորդի ոսնձգություններին հաջողությամբ դիմակայելու համար անհրաժեշտ է բարձրացնել անձնակազմի մասնագիտական պատրաստության մակարդակը, հարստացնել նրա տեսական գիտելիքները, գործնական ունակությունները, դաշտային վարժվածությունը և ամրապնդել մարտական ոգին: Պետության համար տնտեսապես շահավետ չէ պահել մի բանակ, որը չի զբաղվում մարտական պատրաստությամբ կամ դրան հաղորդում է ձևական բնույթ²:

ՀՀ ՁՈՒ-ում պետք է մշտապես կատարելագործել զորքերի հրամանատարական և մարտական պատրաստությունը՝ աշխարհում և, մասնավորապես, մեր տարածաշրջանի անվտանգային միջավայրում տեղի ունեցող փոփոխություններին ու նոր սպառնալիքներին, ինչպես նաև համաշխարհային ռազմարվեստի զարգացմանը համապատասխան:

Հիմնավորված որոշումներ ընդունելու, ենթակամներին խնդիրները ճիշտ առաջադրելու, մարտերը պլանավորելու, փոխգործությունը և համակողմանի ապահովումը կազմակերպելու համար անհրաժեշտ է զարգացնել բոլոր օղակների հրամանատարների հմտություններն ու գործնական ունակությունները:

Զինված ուժերի մարտունակությունը պատշաճ մակարդակի հասցնելու համար հարկ է մշտապես կատարելագործել զորամիավորումների, զորամասերի և բոլոր զորատեսակների ուսումնական ծրագրերը, ինչպես նաև մշակել ու ներդրել ստուգման և գնահատման չափանիշների արդյունավետ մեխանիզմ: Այս ծրագրերը պետք է մշակվեն զորամիավորումների և զորամասերի հրամանատարների, ԳՇ և զորատեսակների շտաբների համագործակցությամբ:

Անհրաժեշտ է կատարելագործել, իսկ ավելի ստույգ՝ էապես վերանայել վարժական միջոցառումների համակարգը: Այս առնչությամբ հատուկ կարևորություն կստանա անմիջական համագործակցությունը ՀՀ ՁՈՒ-ի ԳՇ տարբեր օղակների և ՀՀ ՊՆ նյութատեխնիկական ապահովման դեպարտամենտի միջև: Նոր տեսակների սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի կիրառման կանոնակարգումը և դրանց ներառումը ուսումնավարժական ծրագրերում պետք է սկսվի հնարավորինս շուտ, երբեմն անգամ նախքան սպառազինության փոխանցումը զորքեր:

Անհրաժեշտ է կատարելագործել սերժանտական կազմի ուսուցման ծրագրերը³: Լավ պատրաստված ու գիտելիքներով օժտված արհեստավարժ սերժանտը դառնում է ոչ միայն կրտսեր հրամանատար, այլև զինվորների առաջին ուսուցիչը: Այդ դեպքում սպաները հնարավորություն կունենան ավելի շատ ժամանակ հատկացնելու իրենց ենթակա ստորաբաժանումների մարտական պատրաստության ընթացքում ի հայտ եկած խնդիրների լուծման նկատմամբ իրատեսական մոտեցումների ձևավորմանը:

Զինված ուժերի առջև դրվող նոր խնդիրները, զորքերի պրոֆեսիոնալացման

² Տես *А. И. Скородумов*. Боевая подготовка войск (сил): актуальные проблемы и пути их решения. «Военная мысль», 2003, № 9:

³ Տես «ՀՀ ռազմական դոկտրին»: «Աշխատանքային տեքստեր», 2007, հմ. 4, էջ 54:

գործընթացը (արհեստավարժ սերժանտական կազմի ստեղծում և նոր պահեստագորային հայեցակարգի ներդրում) կապահանջեն ներկայիս ուսումնավարժական համակարգի զգալի փոփոխություններ: Սպառնալիքների հստակեցումը, որը պետք է կատարվի պաշտպանության ռազմավարական վերանայման շրջանակներում, իր հերթին կհանգեցնի ՀՀ ՁՈՒ-ի մարտական պատրաստության առաջնահերթությունների ճշգրտմանը: Օրինակ՝ առկա է լեռնային պայմաններում ստորաբաժանումների և զորամասերի գործելու հմտությունների կատարելագործման անհրաժեշտություն: Ուստի պետք է էապես զարգացնել համապատասխան ուսումնական բազան, պատրաստել համապատասխան մասնագետներ:

ՀՀ ՁՈՒ-ի անձնակազմի մարտական պատրաստության և դաստիարակության միասնական համակարգի կատարելագործումը

Մարտական պատրաստության արդյունավետությունը և գորքերի մարտունակությունը մեծապես պայմանավորված են անձնակազմի համապատասխան դաստիարակությամբ ու դրանից ածանցված՝ բարոյահոգեբանական վիճակով⁴: Ուստի բարեփոխումների կարևորագույն նպատակներից մեկը կարելի է համարել մարտական պատրաստության և դաստիարակության միասնական համակարգի կատարելագործումը՝ դրանց սիներգիզմի ապահովմամբ:

Ինչպե՞ս կատարելագործել ՀՀ ՁՈՒ-ի անձնակազմի մարտական պատրաստության և դաստիարակության միասնական համակարգը, ինչպե՞ս բարձրացնել մարտական պատրաստության մակարդակը, ի՞նչ տվորեցնել գորքերին, որպեսզի նրանք պատրաստ լինեն դիմակայելու և հաղթելու հավանական հակառակորդին: Սրանք այն հարցերն են, որոնք բարեփոխումների այս փուլում ծառայել են մեր զինված ուժերի առջև: Ուստի Հայոց բանակը պետք է ունենա բարձր մակարդակի պատրաստականություն, որի կարևորագույն բաղկացուցիչներն են՝ մարտական, բարոյահոգեբանական և ֆիզիկական պատրաստությունը:

Բարդ մարտական գործողությունների վարման վարպետությունը հնարավոր է միայն բարձր գիտակցականության, մտավոր հասունության և հոգեբանական կայունության առկայության պայմաններում: Պատերազմները վարում են և դրանցում հաղթանակի են հասնում ոչ թե մեքենաները, այլ մարդիկ: Սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի արագ զարգացման, մարտական գործողությունների վարման եղանակների անընդհատ կատարելագործման ու նոր եղանակների մշակման պայմաններում բարձր մարտունակության ապահովման համար անհրաժեշտ է ունենալ արհեստավարժ և խոր գիտելիքներ ունեցող հմուտ սպայակազմ: Ուստի շատ կարևոր է մարտական պատրաստության, ռազմական դաստիարակության գործընթացների ճիշտ, գիտականորեն հիմնավորված կազմակերպումը: Միայն նման դեպքերում հրամանատարները կկարողանան մշակել ու կիրառել մարտական պատրաստության և դաստիարակության արդյունավետ

⁴ Տևս Ա. Ի. *Скородумов*. Единая система боевой подготовки и воспитания военнослужащих. «Военная мысль», 2004, № 2:

գործնական միջոցներ ու հնարներ, ձեռք բերել ինչպես խաղաղ, այնպես էլ պատերազմի ժամանակ անձնակազմին ուսուցանելու և դաստիարակելու պատշաճ ունակություն:

Ռազմական արվեստի հիմնարար սկզբունքները վաղուց հայտնի են: Մակայն այսօր մենք պետք է կարողանանք նորովի իմաստավորել դրանք՝ հիմնվելով մեր ռազմաբեմի առանձնահատկությունների, ռազմական և տնտեսական հնարավորությունների վրա և միաժամանակ հաշվի առնելով մարտական պատրաստության գործընթացի կատարելագործման արդի համաշխարհային միտումները: Այս գործում մենք պետք է սերտորեն համագործակցենք ռազմական կրթության համակարգում գործող ուսումնական հաստատությունների և համապատասխան կառույցների հետ:

Ջորջերին պետք է ուսուցանել այն ամենը, ինչն անհրաժեշտ կլինի կիրառել ռազմական գործողությունների ընթացքում: Այս սկզբունքը որոշում է մարտական պատրաստության պայմանները և ուսուցման բովանդակությունը, ուսուցմանը տալիս է ռազմակիրառական ուղղվածություն և ապահովում նրա կապը նախորդ պատերազմների փորձի ու զինվորական գործի զարգացման մակարդակի հետ, արտահայտում է տեսության և պրակտիկայի առնչությունը: Այս սկզբունքով ղեկավարվել են բոլոր տաղանդավոր զորավարները:

Ռխուցման ընթացքում զինծառայողների գործողությունները բազմաբնույթ են՝ սկսած դասախոսությունների ունկնդրումից մինչև գործնական պարապմունքները: Սկզբունքորեն դա մի ճանաչողական, ստեղծագործական գործընթաց է, որում համակցվում են տեսական ու գործնական աշխատանքները, գիտելիքների յուրացումն ու կիրառումը:

Պարապմունքների ու զորավարությունների ընթացքում զինծառայողների ձեռք բերած գիտելիքները, ունակություններն ու հմտությունները օգտագործվում են ըստ նախանշանակման: Յուրացման ամբողջ ընթացքի և յուրաքանչյուր օղակի հիմքը գործնականում գիտելիքների կիրառումն է: Ցավոք, որոշ սպաներ (զինծառայողներ) ամենօրյա գործունեության մեջ ամբողջությամբ չեն կիրառում իրենց գիտելիքները, այլ ղեկավարվում են իրենց կենցաղային հայացքներով ու պատկերացումներով: Ռխսի և՛ սպաներին, և՛ շարքային զինծառայողներին անհրաժեշտ է հատուկ ուսուցանել մտավոր և գործնական հմտությունների զուգակցման հնարներ: Ստացած գիտելիքների կանոնավոր կիրառման և վարժությունների կատարման ընթացքում զինծառայողները ձեռք են բերում համապատասխան ունակություններ ու հմտություններ: Այսպիսով՝ զինծառայողների ուսուցման գործընթացը պետք է հանդես գա որպես գիտելիքների հաղորդման, պրակտիկ գործունեության, անհրաժեշտ սոցիալ-հոգեբանական հարաբերությունների ձևավորման և պարապմունքների ու զորավարությունների ժամանակ զինծառայողների դաստիարակության ղեկավարման և կառավարման միասնական, ներդաշնակորեն գործող համակարգ:

Ջինծառայողներն առաջին հերթին պետք է ուսումնասիրեն ժամանակակից

պատերազմների, հատկապես՝ լեռնային պայմաններում ռազմական գործողությունների բնույթն ու առանձնահատկությունները⁵, երկրի ռազմական հայեցակարգի հիմնական դրույթները⁶, մարտի ղեկավարումը, զենքի մարտական հատկությունները, ինչպես նաև նախորդ պատերազմների փորձը: Ղեկավարվել այս սկզբունքներով՝ նշանակում է ուսուցման պայմանները համապատասխանեցնել պատերազմական պայմաններին՝ պարապմունքների ու զորավարժությունների միջոցով ապահովելով բարձր մակարդակի մարտական պատրաստություն:

Ձինձառայողների ուսուցման ու դաստիարակության գործընթացը պետք է կազմակերպել և իրականացնել այնպես, որ նրանք պարզ կերպով պատկերացնեն իրենց առջև դրված խնդիրները, ցուցաբերեն մեծ ակտիվություն, նախաձեռնողականություն և ինքնուրույնություն:

Վերջաբան

Ամփոփելով ասվածը՝ հարկ ենք համարում նշել, որ ապագայում, համապատասխան ուսումնավարժական նյութերի և ուղեցույց փաստաթղթերի մշակումից հետո, պետք է ձգտենք հնարավորինս նվազեցնելու զորամասերում կենտրոնական ապարատի կողմից իրականացվող ստուգումների թիվը: Փոխարենը այդ ստուգումները կարող են իրականացվել հրամանատարաշտաբային, մարտավարական զորավարժությունների, մարզումների կամ պակաս ծախսեր պահանջող համակարգչային նմանարկող ծրագրերի միջոցով, ինչը հնարավորություն կտա ստուգումները կատարելու նաև զորամիավորումների մակարդակով:

ՀՀ ՁՈՒ-ի զորամասերում մարտական պատրաստության գործընթացի ուսումնասիրումը վկայում է, որ զինձառայողների գերակշռող մասը պատվով է կատարում իր զինվորական պարտքը: Մակայն ռազմական գործն ինտենսիվ կերպով զարգանում է, շարունակվում է զենքի և մարտական տեխնիկայի արդիականացումը, ինչը բարդացնում է անձնակազմի խնդիրները, ավելի է խստացնում ուսուցմանն ու դաստիարակությանը ներկայացվող պահանջները:

Միայն այն սպան է ունակ հաջողությամբ կատարելու իր պարտականությունները, որը խորապես յուրացրել է զինվորական դաստիարակության սկզբունքներն ու մեթոդները, հմտորեն ղեկավարում է ենթականերին և մեթոդապես գրագետ է կազմակերպում պարապմունքները:

Պաշտպանական բարեփոխումների համատեքստում՝ ժամանակակից պահանջներին համաքայլ ընթանալու համար, յուրաքանչյուր զինձառայող, յուրաքանչյուր սպա պետք է կատարելագործի իր մասնագիտական պատրաստությունը, մշտապես խորացնի իր գիտելիքները, այդ թվում և զինվորական հոգեբանության ու դաստիարակության բնագավառում:

Այժմ ավելի, քան երբևէ, պետք է հրաժարվել կարծրացած մտածելակերպից,

⁵ Այս մասին ավելի հաճախմանորեն տես *С. А. Богданов. Вероятный облик вооруженной борьбы будущего. «Военная мысль», 2003, № 12, іսկի՝ И. Н. Воробьев. Опыт боевого применения специализированных формирований на горных ТВД. «Военная мысль», 2003, № 12:*

⁶ Տես «ՀՀ ռազմական դոկտրին»:

և արձատական փոփոխություններ կատարել սպաների ստեղծագործական մտածողության մեջ: Յուրաքանչյուր հրամանատար պետք է հստակ գիտակցի, որ հնարավոր չէ լուծել մարտական պատրաստության և դաստիարակության խնդիրները՝ առանձնացնելով մեկը մյուսից:

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОБОРОНОСПОСОБНОСТИ
И БОЕВОЙ ПОДГОТОВКИ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ РА –
ПРИОРИТЕТНАЯ ЗАДАЧА ОБОРОННЫХ РЕФОРМ

*И. Ж. МАТЕВОСЯН, полковник,
начальник Управления боевой подготовки ВС РА*

РЕЗЮМЕ

Одной из основных целей реформ оборонной организации РА является повышение боеспособности ВС РА. Боеспособность соединений, воинских частей и подразделений определяется многими факторами, но к основным из них безусловно относится уровень боевой выучки и морально-психологического состояния личного состава. Эти качества военнослужащих находятся в неразрывной взаимосвязи и, как свидетельствует опыт войн и вооруженных конфликтов, являются важнейшими составляющими боевого потенциала противоборствующих сторон, во многом определяющими ход и исход войны. В статье рассматривается ряд вопросов боевой подготовки и уровня боевой выучки, а также морально-психологической подготовки ВС РА, что затрагивает некоторые аспекты реформ в этой области.

ENSURING DEFENSE CAPABILITY AND COMBAT TRAINING
OF THE RA ARMED FORCES – A PRIORITY TASK
OF DEFENSE REFORMS

*I. Zh. MATEVOSYAN, Colonel,
Head of the Board of Combat Training of the RA Armed Forces*

SUMMARY

One of the main goals of the RA defense organization reforms is increasing fighting efficiency of the RA Armed Forces. The fighting efficiency of formations, military units and sub-units is conditioned by many factors, but the basic ones are undoubtedly the level of combat preparedness and moral-psychological state of the personnel. Those qualities of servicemen are inseparably correlated, and as the experience of wars and armed conflicts shows they are the most important components of the fighting potential of conflicting parties, which mainly determine the course and outcome of a war. In the article a number of problems of combat training and level of combat preparedness, as well as of the moral-psychological attitude development of the RA Armed Forces are examined, and that touches upon some aspects of reforms in that sphere.

ԻՍՐԱՅԵԼԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԱԿՈՒՄ

ՋԻՆՎՈՐԻ ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՈԳՈՒ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՓՈՐՁԻ ՄԱՍԻՆ՝
ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ԼՈՒՅՍԻ ՆԵՐՔՈ

Հ. Ս. ԶՈԹԱՆՉՅԱՆ, գեներալ-մայոր, քաղաքական գիտությունների դոկտոր
(ՌԴ), Ռուսաստանի Ռազմական գիտությունների ակադեմիայի
խկական անդամ, հակասահաբեկչության գծով փորձագետ գիտնական (ԱՄՆ),
ՀԱՊԿ-ի գիտափորձաքննական խորհրդի անդամ, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի պետ

Հայաստանի Հանրապետության անկախության տարիներին երկրի հասարակական-քաղաքական որոշ շրջաններում մեծ հետաքրքրություն առաջացավ Իսրայելի Պետության նրկատմամբ: Այդուհանդերձ, տարածաշրջանային թշնամական միջավայրում Իսրայելի արդյունավետ գոյության փորձի մասնագիտական ըմբռնման ու գնահատման ուղղությամբ էական քայլեր չձեռնարկվեցին, մասնավորապես՝

չհետազոտվեց բնակչության, հատկապես՝ զինվորականության բարոյահոգեբանական պատրաստման իսրայելական համակարգը: Մեր կարծիքով՝ հրեա զինվորականի դաստիարակության գործում Իսրայելի ձեռքբերումների գնահատողական վերլուծությունը առանձնակի կարևորություն է ստանում հայ զինվորականի մարտական ոգու ապահովման համակարգի բարեփոխման համատեքստում:

Փորձենք ՀՀ ազգային անվտանգության շահերի տեսանկյունից ներկայացնել հրեա զինվորականի վարքականոնի, նրա ռազմահայրենասիրական դաստիարակության հայեցակարգային դրույթները: Հարցը դիտարկելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ Հայաստանի Հանրապետության և Իսրայելի Պետության ազգային անվտանգության ռազմավարական շահերը ոչ լիովին են համընկնում. երկու պետությունների, ինչպես նաև համաշխարհային հրեության ու հայության միջև թեև առկա են որոշակի նմանություններ, սակայն կան և էական տարբերություններ¹: Կարևոր ենք համարում նաև շեշտել այն հանգամանքը, որ 2008

¹ Երկու պետությունների ստեղծման գործընթացի համեմատական վերլուծության ժամանակ պետք է հաշվի առնել, որ, ի տարբերություն Հայաստանի Հանրապետությունից, Իսրայելի Պետությունը հիմնադրվել է «զրոյից»՝ արաբների թշնամական միջավայրում, հրեա բնակչություն չլինելու պայմաններում՝ հրեաների ներգաղթի (Ալիյա, 1908–1948 թթ.) միջոցով: Նրանց մեծ մասը Էրեց-Իսրայելի վերականգնման գաղափարին իրենց ամբողջ գործունեությամբ, ռազմական ու մտավոր ներդրով նվիրված «մոլեռանդ հայրենասերներ» էին: Մեր իրականությունում այդպիսիք էին Մոնթե Մեքոնյանն ու Լեոնիդ Ազգալոյանը: ՀՀ ՁՈՒ-ի բարեփոխման գործում Իսրայելի փորձի ստեղծագործական ընկալումը ենթադրում է ազգային գաղափարին նվիրված, ազնիվ, մեծ մտավոր կարողություններով օժտված, բազմակողմանի զարգացած հրամանատարական ու սպայական կազմի առկայություն:

թվականը նշանավոր էր այս երկու ժողովուրդների պատմության մեջ: Այդ տարի լրացավ հայոց պետականության՝ ի դեմս Հայաստանի Առաջին Հանրապետության վերականգնման 90-ամյակը և հրեական պետականության՝ ի դեմս Իսրայելի Պետության վերականգնման 60-ամյակը: Հատկանշական է, որ այս բախտորոշ իրադարձությունները հաջորդեցին այդ երկու ժողովուրդների դեմ իրագործված ցեղասպանությանը՝ Հայոց Մեծ Եղեռնին (առաջին համաշխարհային պատերազմ) և հրեաների Ողջակիզմանը՝ Հոլոքոստին (երկրորդ համաշխարհային պատերազմ): Իսրայելի Պետության վերաստեղծման 60-ամյակին նվիրված տոնախմբությունների շրջանակներում Երևանի՝ ֆաշիստական Գերմանիայի նկատմամբ տարած «Հաղթանակի» զբոսայգում կայացավ հայ-հրեական բարեկամության ծառուղու և հրեա ժողովրդի պետականության վերականգնման հոբելյանին նվիրված հուշակոթողի բացումը: Երևանի քաղաքապետարանի և ՀՀ-ում հրեական համայնքի համագործակցությամբ կազմակերպված միջոցառման ժամանակ ՀՀ-ում Իսրայելի դեսպան Շեմի Յուրն իր ելույթում նշեց, որ ենթադրվում է իսրայելական «Կերեն Կեյմետ Լե-Իսրայել» (*Հրեական ազգային հիմնադրամ*) կազմակերպության ու հայկական համայնքի համագործակցությամբ Իսրայելում հիմնել հայկական պետականության վերականգնման 90-ամյա հոբելյանին նվիրված ծառուղի:

Վերադառնալով սույն ուսումնասիրության խնդր առարկա հարցին՝ նշենք, որ Իսրայելում հրեա զինվորականի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության կարևորության աստիճանը գնահատելու համար մենք հատուկ ընտրեցինք Իսրայելի նախագահ, ռազմական հետախուզության նախկին ղեկավար Խայիմ Հերցոգի «Իսրայելի հերոսները» գիրքը²:

Ինչպես հին, այնպես էլ ժամանակակից հրեաների հերոսականության օրինակները ներառող և շարունակ համալրվող պանթեոնի մշակմանը նախագահ Խ. Հերցոգի անմիջական մասնակցությունը վկայում է, որ Իսրայելում ռազմահայրենասիրական դաստիարակությունը պետության նախագահի ուղղակի ղեկավարման ոլորտն է:

Ե՛վ ռազմական, և՛ քաղաքացիական մասնագիտություններ ունեցող հրեա հերոսների պանթեոնի համալրման շարունակականության սկզբունքը, որը համաձայնորեն որդեգրել են Իսրայելն ու իսրայելակենտրոն սփյուռքը, ծառայում է այն գաղափարին, որ հրեության հերոսականությունը մշտապես բնորոշ է եղել հրեա ժողովրդին հրեական պետականության երեքհազարամյա պատմության բոլոր շրջաններում³: Տվյալ մեթոդաբանության բացառիկ կարևորությունը միտված է հրեաների հերոսական վարքի լավագույն օրինակների մշտական բացահայտ-

² Stu Chaim Herzog. *Heroes of Israel. Profiles of Jewish Courage*. Israel, 1991: Քանի որ սույն հոդվածը հիմնականում գրված է այդ գրքի հենքի վրա, մենք այսուհետև չենք նշի դրան արվող հղումները, բացի հատուկ դեպքերից:

³ Stu Yael Zerubavel. *Recovered Roots. Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*. Chicago–London, 1995: Նշենք, որ սույն հոդվածը գրելիս մենք մեծապես օգտվել ենք նաև այս գրքից, ուստի հղումներում այն ևս չենք հիշատակում:

մանը: Դրա նպատակն է նույնիսկ միապաղաղ բանակային առօրյայում իր ժողովրդին ծառայելու ունակության տեսանկյունից յուրաքանչյուր հրեայի կամ հրեուհու մեծ ինքնահարգանքի պահպանումը՝ Էրեց-Իսրայելի պաշտպանության և ամրապնդման գործում յուրաքանչյուր հրեա զինվորականի անձնական ռեսուրսի առավելագույն և ստեղծագործական ներդրմամբ: Այլ կերպ ասած՝ նախագահ Խ. Հերցոգը, հրեա երիտասարդության ռազմահայրենասիրական դաստիարա-

Իսրայելի խորհրդարանի անդամ Դավիդ Բեն-Գուրիոնը կարդում է Իսրայելի «Անկախության հռչակագիրը». Թել Ավիվ, 1948 թ. մայիսի 14 (<http://images.google.com/hosted/life/?imgurl=b79b01b434c81b88&q=Israel%20Proclamation%20of%20Nationhood&prev=/images%3Fq%3DIsrael%2BProclamation%2Bof%2BNationhood%26gbv%3D2%26hl%3Dhy>)

կության գործում կատարելով իր պարտքը, հրեա ժողովրդի պատմությունը ներկայացնում է որպես ազգային ինքնության պահպանման շարունակական հերոսական գործընթաց՝ այն բաժանելով երեք հիմնական ժամանակագրական փուլերի.

- օտարաբնակության պայմաններում պայքարի երկու հազարամյակ,
- գրեթե 100 տարի՝ Պաղեստին ներգաղթն սկսվելուց հետո,
- Իսրայելի ազգային պետականության վերականգնման ու պաշտպանության

60-ամյա շրջան:

Տվյալ առաքելությունը կատարում է տարածքով ու բնակչությամբ ոչ մեծ, սակայն իր քաղաքական, տնտեսական ու ռազմական հաղթանակների շնորհիվ համաշխարհային աշխարհաքաղաքական կենտրոններից մեկի դերն ստանձնած ու Մերձավոր Արևելքում առանցքային նշանակություն ձեռք բերած պետության նախագահը: Ակնհայտ է, որ մման ոչ սովորական պետության ղեկավարը, ներգրավված լինելով Իսրայելի և սփյուռքի ազգային ռեսուրսի շարունակական նորարարական փոխզարգացման միջոցով անվտանգության ապահովման դինամիկ գործընթացում, լինելով հույժ զբաղված գործիչ, ցուցադրաբար է ժամանակ հատկացնում հրեության հերոսներին մվիրված գիրք գրելուն: Խոսքն այն մասին է, որ երկրի նախագահը ցուցադրում է հրեա ժողովրդի գոյատևման և առաջադիմական զարգացման գործում համաշխարհային հրեության գլխավոր համազգային գերակայություններից մեկը՝ թելադրված Իսրայելի կենսականորեն կարևոր շահերի բոլոր ոլորտներում և, առաջին հերթին, ռազմական անվտանգության ոլորտում հրեաների ամենօրյա ու զանգվածային հերոսականության անհրաժեշտությամբ:

Սույն հոդվածում փորձ է արվում ներկայացնելու այն տրամաբանությունը, որով ղեկավարվել է Իսրայելի նախագահը հրեա ժողովրդի հերոսների անընդհատ համալրվող պանթեոնի կառուցվածքի և բովանդակության մշակման համար՝ այդ պանթեոնը դիտելով որպես հրեա և հրեուհի զինվորականների մարտական ոգու ձևավորման համակարգի հիմք*:

**1. Հին ժամանակների հրեա հերոսների կանոնացումը
ժամանակակից հրեա զինվորականի մարտական ոգու
դաստիարակության համակարգում**

Հրեա հերոսների պանթեոնում առանձնահատուկ տեղ է հատկացվում ուժով ու թվաքանակով գերազանցող փոշտացիներին ծնկի բերած *Դավթի*՝ որպես հերոս թագավորի (մ. թ. ա. 11 – 10-րդ դարեր) կերպարին: Մարտը, որում Դավիթը քարի դիպուկ հարվածով տապալեց Գողիաթին, ապա սրով գլխատեց նրան, հիմնարար կերպով խորհրդանշում է հրեաների ռազմական պատմությունը, այն է՝ հրեա զինվորի հավատը, հնարամտությունը, արագաշարժությունն ու խիզախությունը ավելի զորեղ եղան, քան հսկա փոշտացու ֆիզիկական ուժը: Դա այն փաստի արտացոլումն է, որ Իսրայելի բանակը թեև միշտ եղել է հակառակորդի զորքերից սակավաթիվ ու թույլ, սակայն հաղթել է, քանի որ չի ընդունել խաղի՝ թշնամու թելադրած կանոնները:

Իսրայելի պատմության պաշտոնական մեկնաբանությունը նպատակաուղղված է հրեաների համախմբմանն այն գաղափարի շուրջ, որ մ. թ. ա. 2-րդ դարից՝ Մակաբեների ապստամբության ժամանակներից, գործում է մի բարոյական

* Հեղինակը շնորհակալություն է հայտնում «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի պատասխանատու քարտուղար լեյտենանտ Ա Շահվերդյանին՝ լրացուցիչ աղբյուրների ցանկի ճշտման գործում ցուցաբերած օգնության համար:

օրենք, ըստ որի՝ ամբողջ հրեա ժողովուրդը պատասխանատվություն է կրում յուրաքանչյուր հրեայի անվտանգության համար, որտեղ էլ նա լինի: Հրեա զինվորին ոգեշնչող հերոսների շարքում կարևոր տեղ ունի *Հուդա Մակաբեն* («Մուրճ»), մի գեղջուկ, որը դարձավ քաջարի զինվոր, ապա՝ տաղանդավոր գորավար և ժողովրդին երկրի անկախության համար պայքարի ոգեշնչող առաջնորդ: Մինևոյն ժամանակ, իսրայելական հայրենասիրական դաստիարակության

Իսրայելի Պաշտպանության բանակի զինձառայողները պարբերաբար արշավում են դեպի այն բլուրը, որի գագաթին է եղել Մասադա փառապանձ ամրոցը (արտատպվում է Յ. Չերուբավելի հիշատակված գրքից)

համակարգում Հուդա Մակաբեն ներկայացվում է որպես մի զինվոր, որը, հասունության տարիքում դառնալով քաղաքական գործիչ ու դիվանագետ, ամրապնդում էր պետականության՝ որպես հրեության բարձրագույն արժեքի առաջնայնության ճանաչման հրեական ավանդույթը և ձգտում էր հրեական պետությունը դարձնելու միջազգային հանրության և ուժերի հաշվեկշռի համակարգի մաս: Իսրայելի պաշտոնական պատմության մեջ և ռազմահայրենասիրական դաստիարակության գործում Հուդա Մակաբեի կերպարն օգտագործվում է որպես այնպիսի հերոսի կերպար, որը հրեաների սրտներում սերմանեց անսասան հավատ դեպի ազատության անմար իդեալը ու պատրաստակամություն՝ կյանքն ի փառս Իսրայելի անկախության գոհաբերելու:

Բար-Կոխբան, թշնամիների դեմ պայքարում այդ վճռական ու դաժան բռնապետ-առաջնորդը, միավորեց հրեաներին ու գլխավորեց 115–117 թթ. նրանց ապստամբությունը հռոմեացիների դեմ: Նրա կերպարը քարոզվում է որպես հրեա ժողովրդի հերոսական տոկոսության, անպարտելի Հռոմեական կայսրության դեմ փոքր ժողովրդին ոտքի հանելու համարձակություն ունեցող առաջնորդի խորհրդանիշ: Հրեա զինվորի մարտական ոգու ամրապնդման համար ակտիվորեն օգտագործվում է Բար-Կոխբայի ապստամբական բանակից վերցված այն օրինակը, որ դրան զինվորագրվելու յուրաքանչյուր թեկնածու պետք է որպես

հայրենիքին իր նվիրվածության ու հանուն նրա կյանքը գոհելու պատրաստակամության ապացույց կտրեր իր մատը⁴: Ընդ որում, ենթադրվում է թաքնված գուգահեռ սամուրայների «Բուսիդո» պատվո վարքականոնի հետ, որն ուներ նմանատիպ նորմ՝ մատը կտրել ի նշան նվիրվածության Հայրենիքի փրկության գործին: Հետագայում այդ նորմը կիրառվեց երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ կամիկաձեների երդման մեջ:

Հրեա երիտասարդության շրջանում որպես հրեական ոգու տոկունության, կամքի աննկունության և զինվորական արիության խորհրդանիշ քարոզվում է զելոտների հերոսական պայքարը 73 թ. *Մասադա ամրոցը* պաշարած հռոմեական լեգեոնի դեմ⁵: Մինչև վերջ դիմակայելով հռոմեացիների գրոհներին՝ հրեա տղամարդիկ միաձայն որոշեցին սպանել իրենց կանանց ու երեխաներին, իսկ հետո վիճակ զցելով ընտրեցին այն տասը զինվորին, որոնք նախքան բերդ թշնամու մտնելն սպանեցին մյուսներին: Երիտասարդ զինվորները երդվում են այն ժայռի գագաթին, որտեղ գտնվում էր հերոսական Մասադան: Հրեա զինվորականների երդումն է՝ «Մասադան այլևս չի ընկնի»:

Մոնչագոդ առյուծի հուշարձանը Թել Հայում: Հուշարձանի վրա փորագրված է Տրումպելդորի հանրահայտ վերջին խոսքը՝ «Երջանիկ է նա, ով մեռնում է Հայրենիքի համար», ինչպես նաև նրանց անունները, ովքեր նրա հետ գոհվել են մարտում (արտատպվում է Յ. Ջերուբավելի հիշատակված գրքից)

2. Տրումպելդորի սխրագործությունը՝ որպես ժամանակակից հրեա զինվորականի վարքականոնի հիմք

Նորագույն ժամանակաշրջանի հերոս հռչակվեց *Իոսիֆ Տրումպելդորը*⁶, որի շիրմին կանգնեցված է մոնչագոդ առյուծ: 1920 թ. Թել Հայ ռազմագյուղատնտեսական բնակավայրի պաշտպանությունը գլխավորած Տրումպելդորն իր մահից առաջ ասաց մի խոսք, որը Իսրայելի հայրենասիրական քարոզչությունը դարձրեց ժամանակակից հրեա հերոս զինվորականի՝ որպես անթերի անձնավորության, ազնիվ, համեստ ու խիզախ ասպետի դաստիարակության օրինակ: Իսրայելի պաշտպանության բանակի երիտասարդ զինվորականները երդում են տալիս Տրումպելդորի շիրմի վրա, որի քարին փորագրված է նրա վերջին խոսքը. «Երջանիկ է նա, ով մեռնում է Հայրենիքի համար»:

⁴ Stu Yigael Yadin. Bar Kokhba: The Rediscovery of the Legendary Hero of the Second Jewish Revolt against Rome. Jerusalem, 1971:

⁵ Stu Yigael Yadin. Masada: Herod's Fortress and the Zealots' Last Stand. New York, 1966:

⁶ Stu N. Ben-Ari and E. Kena'ani, eds. Yosef Trumpeldor: Po'alo u-Tekufatd/Yosef Trumpeldor: His Life and His Times (Hebrew and English). Tel Aviv, 1970:

Հենց Թել Հայի պաշտպանության կազմակերպման օրինակը դարձավ տարածքային պաշտպանության համակարգի ստեղծման առաջին փորձը. 40-ական թվականներին կիրուցներում (կոմունաներում) աշխատանքի և ծառայության միջոցով արաբական բանդկազմավորումների դեմ *Հազանահի* հատուկ նախանշանակման *Պալմախ* ստորաբաժանման պայքարում դրվեց ՆՌՀԱԼ տարածքային պաշտպանության հիմքը:

3. Ֆաշիզմին հրեական գետտոների մարտիկների դիմադրության ոգու հերոսականությունը

Հրեա զինվորականության հերոսապատման մեջ, որը լայնորեն կիրառում է Իսրայելի և սփյուռքի հայրենասիրական քարոզչությունը, առանձնահատուկ տեղ են գրավում Երրորդ ռայխի* համակենտրոնացման ճամբարներում (Օսլենցիմ, Մայդանեկ, Դահաու և այլն) հրեաներին ոչնչացնելու նպատակով գերմանական ՄՍ ջոկատների կողմից զանգվածային տեղահանումներին *Վարշավայի և այլ գեպուլոների հրեաների զինված դիմադրության* օրինակները⁷: Գաստիարակչական քարոզչությունն ուղղված է հրեա զինվորների դրսևորած կորովի փառաբանմանը, երբեմնի ամոթալի ու նսեմացուցիչ գետտոյի հասկացությանը զինվորական փառքի ու պատվի լուսապսակի վերագրմանը:

4. Իսրայելի ինքնապաշտպանության և անկախության համար ընդհատակյա պայքարի հերոսականությունը

Հազանահի Պալմախի հերոսները: Երիտասարդ հրեաների մարտական ոգու դաստիարակության գործում կարևորություն է տրվում 1940-ական թվականներին Իսրայելի Պետության ստեղծման համար մղված պայքարում Հազանահի Պալմախ հատուկ նախանշանակման ստորաբաժանման վարած մարտական գործողությունների փորձին⁸: Հենց այդ փորձով է հիմնավորվում Իսրայելի Պաշտպանության բանակում՝ ՅԱՀԱԼ-ում, գործող այն սկզբունքը, ըստ որի՝ հրամանատարը պետք է գտնվի իր զինվորների առջևում: Քանի որ Պալմախն ուներ հատուկ նախանշանակման առաքելություն, նրա հրամանատարներից պահանջվում էր ոչ թե գնալ իր ենթակայների հետևից, ինչպես ընդունված է մի շարք բանակներում, այլ առաջնորդել նրանց: Պալմախում, ինչպես նաև ներկայիս ՅԱՀԱԼ-ում, հրամանատարի՝ «Իմ հետևից» հրամանը շարքային զինվորներին ներկայացվում է որպես հրամանատարի պարտավորություն՝ առավել մեծ վտանգի ենթարկելու ոչ թե զինվորին, այլ իր անձը:

* *Երրորդ ռայխ* (կայսրություն)՝ Ֆաշիստական Գերմանիան:

⁷ Stu «Jewish Resistance: A Working Bibliography». «The Miles Lerman Center for the Study of Jewish Resistance». «Center for Advanced Holocaust Studies United States Holocaust Memorial Museum». Washington, DC (<http://www.ushmm.org/research/center/lerman/bibliography/pdf/bibliography.pdf>), նաև՝ «Holocaust Survivors and Remembrance Project: «Forget You Not». The Jewish Resistance During the Holocaust» (<http://isurvived.org/TOC-IV.html#Resistance>):

⁸ Stu «Israeli Special Forces History» (<http://www.isayeret.com/>):

Հայրենասիրական դաստիարակության հոգեբանական արդյունավետության ապահովման ընդհանուր սկզբունքի համաձայն՝ հրեա զինվորականի հերոսականությունը անպայման անճնավորվում է կոնկրետ հրեա հերոսների մեջ: Այստեղ երիտասարդությունը հետևում է Պալմախի այնպիսի մարտիկների օրինակներին, ինչպիսիք են Կնեսետի և կառավարության անդամ դարձած Իգալ Ալոնը, ապագայում Գլխավոր շտաբի պետ, ապա՝ Իսրայելի նախագահ դարձած Իծիակ Ռաբինը, Գլխավոր շտաբի պետ ու պաշտպանության նախարար դարձած Մոշե Դայանը, որը 1956 թ. գլխավորեց Սինայի հաղթական ռազմարշավը:

Հրեա հերոսուհի Հաննա Մենեշը:

Նախագահ Խ. Հերցոգը անհրաժեշտ է համարել հրեա հերոսների պանթեոնում ներառել մաս քսաներեքամյա հրեուհի Հաննա Մենեշին (1921–1944)՝ անվախ դիվերսանտ պարաշյուտիստուհուն, որը երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին բրիտանական դեսանտայինների կազմում կռվել էր Եվրոպայում, իջեցվել գերմանական քիկունք, լռել խոշտանգումների ժամանակ և 1944 թ. գնդակահարվել հունգարական բանտում: Հաննա Մենեշի կերպարի քարոզչությունն ուղղված է հրեա կանանց զինծառայության հայրենասիրական շարժառիթավորմանը. Իսրայելում, ի տարբերություն տղամարդկանցից, որոնք ծառայում են երեք տարի, կանայք ծառայում են երկու տարի, ինչը հնարավորություն է տալիս մեծ թվով տղամարդկանց ներգրավելու շարային ծառայության մեջ և դրանով իսկ որոշ չափով համակշռելու Իսրայելին թշնամի պետությունների բանակների թվային գերազանցությունը:

Հաննա Մենեշ, որի աննկուն կամքն ու Հայրենիքի թշնամիների դեմ պայքարելու գաղափարին անմնացորդ նվիրվածությունը քարոզվում են հրեուհիների շրջանում բանակում ծառայելու ձգտման շարժառիթավորման համար (<http://en.wikipedia.org/wiki/File:HannahSzenes1.jpg>)

5. Զոհողության հերոսականացումը և թշնամուն զուգաչափ հատուցման անխուսափելիության սկզբունքը

Ամբողջ աշխարհի հրեա երիտասարդության մեջ հերոսական ոգու դաստիարակության գործում բացառիկ կարևորություն է տրվում *թշնամուն զուգաչափ փոխհատուցման անխուսափելիության քարոզմանը*: Այն հիմնվում է հետևյալ փաստի վրա: Հրեական ընդհատակյա պայքարը, որը երկրորդ աշխարհամարտի տարիներին՝ մինչև 1948 թ. Պաղեստինից բրիտանացիների հեռանալը, մղվում էր

հրեաների Պաղեստին ներգաղթին խոչընդոտող Մեծ Բրիտանիայի դեմ, գլխավորում էր Իսրայելի ապագա վարչապետ Մենահիմ Բեգինը: Հրեա ընդհատակյա ուժերի մարտիկներին ճիպտահարելու ու կախաղան բարձրացնելու անթույլատրելիության և դրա համար անգլիացիներին անխուսափելի զուգաչափ փոխհատուցման մասին հրեական ընդհատակի ահազանգը բրիտանական վարչակազմն ընդունեց իրեն հատուկ գոռոզամիտ թերահավատությամբ և գերեվարված հրեա մարտիկների նկատմամբ բռնություն գործադրեց: Դրան ի պատասխան՝ գերեվարված բրիտանացի սերժանտները ցուցադրաբար և անհապաղ կախաղան հանվեցին, ինչը ցնցեց թե՛ Մեծ Բրիտանիան, թե՛ ամբողջ արաբական աշխարհը: Դա դաս եղավ հրեական ինքնապաշտպանական ուժերի ու հրեական պետության ստեղծման բոլոր հակառակորդների համար:

Իսրայելի Պետությունն իր ամենօրյա գործունեությամբ հաստատում է այն բանի քարոզչությունը, թե այսօրվա հրեան այլևս նախկինում ստորացված մարդը չէ: Ժամանակակից հրեան, ինչպես և հերոսական անցյալում, պարտավոր է իր խելքի, ոգու, կամքի և ռազմարվեստի ամբողջ ներուժը ներդրել հանուն հրեա ժողովրդի պատվի պաշտպանության՝ թշնամուն ցուցադրելով այնպիսի փոխհատուցման անխուսափելիությունը, որը զուգաչափ լինի յուրաքանչյուր հրեա զինվորականի նկատմամբ կատարված և համայն հրեությանը նսեմացնող հանցագործությանը:

6. Ազգի առաջնորդ հերոսները. Բեն-Գուրիոն՝ «Իսրայելը չի կարող իրեն թույլ տալ պարտություն անգամ մեկ պատերազմում», «Այլևս երբեք»

Պետական քարոզչության մեջ *Դավիդ Բեն-Գուրիոնը*⁹ (1886–1973) հանդես է գալիս որպես ազնիվ և իմաստուն ազգային առաջնորդ: Նա մի հերոս է, որը ոգեշնչել է ժողովրդին իր նպատակամղվածությամբ, ազգի ապագան խորը թափանցելու կարողությամբ: Բեն-Գուրիոնն աչքի է ընկնում համաշխարհային հրեության երկու գլխավոր փոխկապված կարգախոսների՝ «Իսրայելը չի կարող իրեն թույլ տալ պարտություն անգամ մեկ պատերազմում» և «Այլևս երբեք» (խոսքը Ողջակիզման կրկնության հնարավորության մասին է), երաշխավորված ապահովման շուրջ Իսրայելն ու սփյուռքը համախմբելու և կողմնորոշելու անվեհեր քաղաքական կամքով: Իսրայելական քարոզչությունը Իսրայելի և ՑԱՀԱԼ-ի հիմնադիր Բեն-Գուրիոնի օրինակը ծառայեցնում է այն նպատակին, որ քաղաքական վերնախավն ու ժողովուրդը և՛ խաղաղ, և՛ մեծագույն ռազմական փորձության ժամանակ ձգտեն գտնելու ամենալավ նորարարական պրագմատիկ լուծումը, թե ինչպես համաշխարհային հրեության անասհմանափակ հոգևոր, կամային, մտավոր ու ֆինանսական ռեսուրսներն անկասելիորեն հաղթական կերպով օգտագործվեն ի նպաստ Իսրայելի և սփյուռքի:

Նշվում է 1950-ական թվականներին Եգիպտոսի դեմ ձեռնարկված Սինայի

⁹ Stu «David Ben-Gurion». «Knesset Members» (http://www.knesset.gov.il/mk/eng/mk_eng.asp?mk_individual_id_t=684), նաև՝ «David Ben-Gurion». The Jewish Agency for Israel (<http://www.jafi.org.il/education/100/people/BIOS/bg.html>):

ռազմարշավի ժամանակ և փոխհատուցման սկզբունքի ընդունման գործում Բեն-Գուրիոնի ճիշտ քաղաքական ու ռազմական պրագմատիկ հաշվարկը: Ըստ այդ սկզբունքի՝ ՅԱՀԱԼ-ին և այլ ուժային կառույցների հանձնարարվում է զսպել իսլամական ահաբեկչությունը: Հետագայում այդ սկզբունքը դարձավ Իսրայելին հասցվող հարվածների կանխման նպատակով ահաբեկչական ճամբարների և շտաբների չեզոքացմանն ուղղված հատուկ կանխիչ գործողությունների հիմքը: Նշվում է նաև, որ Բեն-Գուրիոնի շնորհիվ Իսրայելն ունի արդյունավետ պրոֆեսիոնալ, ըստ հրետության աջակցության բնույթի՝ ժողովրդական բանակ, որը քաղաքականությունից դուրս է և ենթարկվում է քաղաքացիական իշխանությանը:

Այսպիսով՝ Իսրայելի պետության ռազմահայրենասիրական քարոզչությունը, ինչպես նախորդ դեպքերում, Բեն-Գուրիոնի օրինակով ևս հարստացնում է հրեական պատմության պանթեոնը՝ նրան պատվավոր տեղ հատկացնելով նախորդ սերունդների և անցյալի մեծ հերոսների շարքում:

7. ՅԱՀԱԼ-ի կոլեկտիվ հերոսականությունը

«Դատաստանի օրվա» պատերազմը: Հավաքական հերոսականության ռազմահայրենասիրական քարոզչությունը փառաբանում է արաբական երկրների միացյալ ուժերի դեմ «վեցօրյա պատերազմում» ՅԱՀԱԼ-ի տարած փայլուն հաղթանակը: Հատուկ շեշտվում է հրեա զինվորի աներևակայելի տոկունությունը, քանի որ նա անչափ թանկ վճարեց արաբների կողմից «Դատաստանի օրվա» պատերազմի սանձազերծման վտանգի ռեալության գնահատման գործում Իսրայելի քաղաքական ու ռազմական ղեկավարության, ինչպես նաև հետախուզության թույլ տված սխալների համար: «Դատաստանի օրվա» պատերազմում ՅԱՀԱԼ-ի հերոսականության օրինակով հրեա զինվորի դաստիարակությունը կենտրոնացվում է այն դրույթի վրա, որ անգամ էլեկտրոնիկայի ու կառավարվող հրթիռների դարաշրջանում որոշիչ է մնում *մարդկային գործոնը՝ հրեա զինվորի ոգին, ցոլկունությունն ու մարտական վարպետությունը:*

ՅԱՀԱԼ-ի կոմանդոսները Էնթեբեի (ՌԻզանդա) «Գնդաձև կայծակ» հակահաբեկչական օպերացիայում. Իոնի Նետանյահու: ՌԻզանդայում 1976 թ. հուլիսի 3-ի լույս 4-ի գիշերը ՅԱՀԱԼ-ի 200 կոմանդոսներ իրականացրեցին մի օպերացիա, որի շնորհիվ ոչնչացվեցին մի խումբ ահաբեկիչներ և փրկվեցին պատանդ վերցված 105 հրեաներ¹⁰: Կոմանդոսների ցուցաբերած հերոսությունն ու վարպետությունը ներկայացվում են որպես ՅԱՀԱԼ-ի՝ միայն կամավորներից հավաքագրվող հատուկ նախանշանակման ընտրովի զորամասերի հիանալի զինվորականների դրսևորած մարտական վարպետության օրինակ: Դրանով իսկ

¹⁰ Տես «Entebbe Raid (Operation Entebbe, Jonatan Operation, Operation Thunderbolt)», «Britannica Online Encyclopedia», 2009 (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/188804/Entebbe-raid>); *Max Hastings*. Yoni, Hero of Entebbe. 1979; *Ido Netanyahu*. Yoni's Last Battle: The Rescue at Entebbe. 1976; *Raffi Berg*. Recollections of Entebbe, 30 years on (http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/5101412.stm):

Իսրայելը հաստատում է աշխարհի ցանկացած կետում հրեաների կյանքի նկատմամբ ոտնձգության համար ահաբեկիչներին անհապաղ հատուցման անխուսափելիության սկզբունքը: Վարպետորեն իրականացված կայծակնային հատուկ օպերացիան, ինչպես նաև կոմանդոսների հրամանատար Իոնի Նետան-յահուի տոկունությունն ու անձնական հերոսությունը քարոզվում են այն կարևոր նպատակով, որ ամբողջ աշխարհին ի ցույց դրվի, թե, ինչպես գրում է Իսրայելի նախագահ Խայիմ Հերցոգը, ի տարբերություն անցյալ ժամանակներից, փորձանքի մեջ հայտնված հրեաներն այժմ ունեն պաշտպաններ: ՌԻ թեև երբեմն հրեաներն ստիպված են լինում վախ ապրել, հույսը երբեք չի լքում նրանց:

8. Իսրայելի զինվորի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության ընդհանուր սկզբունքները

Հրեա ժողովրդի և նրա պետության առջև պատմական պատասխանատվության սերմանումն ու գիտակցումը պետության բարձրագույն գերակայությունն են:

Իսրայելի Պաշտպանության բանակում և համաշխարհային հրեության շրջանում հաջողությամբ քարոզվում և անշեղորեն արմատավորվում է ՅԱՀԱԼ-ի զինծառայողների այն կերպարը, որ նրանք՝

– մեծ մտավոր ներուժով օժտված, արհեստավարժ, անկաշառ, չկոռումպացած, մոլեռանդաբար հայրենասեր ու հերոսականորեն աներկյուղ զինվորականներ են (սկսած շարքայինից մինչև գեներալ),

– մաքրակրոն զինվորականներ են, որոնք չունեն վատ սովորություններ (խաղամոլություն, ծխամոլություն, հարբեցողություն և այլն) և հակված չեն զգայական հաճույքների (որկրամոլություն, վավաշոտություն): Հայոց բանակի կազմավորման շրջանում նման կերպարի ջատագով էր Լեոնիդ Ազգալոյանը, իսկ անցյալում՝ Անդրանիկը:

Հայրենիքին հերոսական ծառայության հրեա զինվորի բարձր շարժառիթավորմանը նպաստում են՝

- բազմադարյան օտարաբնակության պայմաններում ողբերգական կենսափորձի կրկնության անթույլատրելիության գիտակցումը, քանի որ այն ժամանակ հրեա ժողովուրդն անպաշտպան էր թշնամիների առջև և ենթարկվել էր Ողջակիզման աղետի, որի գոհ էին դարձել 6 մլն հրեաներ,

- այն բանի գիտակցումը, որ համազգային աղետի կրկնության, ուստի և որևէ պատերազմում պարտության բացառման գրավականը ուժեղ հրեական պետականությունն է՝ հանձին թշնամական պետություններից ավելի արագ զարգացող Իսրայելի, որին օժանդակում են արևմտյան ուժային կենտրոնները՝ ԱՄՆ-ը, Թուրքիան, ՆԱՏՕ-ն և ԵՄ-ը, ինչպես նաև աջակցում են ազդեցիկ հրեական սփյուռքի համաշխարհային ցանցի ռեսուրսները,

- հրեա զինվորականի մեջ այն հայրենասիրական արժեքային կողմնորոշման ձևավորումը, որ հրեական պետության զինված ուժերը պահպանում են Իեհոշուա բին Նունի հրեա զինվորների, Դավիթ թագավորի, Մակաբեների (Հասմոնեական-

ների), Մասադայի պաշտպանների, Բար-Կոխբայի մարտիկների հինավուրց ավանդույթը, որի շարունակողը եղան Պաղեստինի վերաբնակեցման շրջանի, հակաֆաշիստական պայքարի և Իսրայելի անկախության համար մղվող ժամանակակից պատերազմների հերոսները,

- հրեա ժողովրդի վատահոբյուրը, որ Իսրայելն ունի իր տարածքի մեծության ու բնակչության թվաքանակի համեմատությամբ բացառիկ մեծ ռազմական, այդ թվում՝ միջուկային, ներուժ*, ինչը պայմանավորված է արաբական երկրների ու Իրանի հետ հարաբերությունների լարվածությամբ,

- միջազգային անվտանգության համակարգում Իսրայելի ունեցած բացառիկ կարևոր աշխարհառազմավարական դերակատարության գիտակցումը հրեա զինվորականների կողմից: ՅԱՀԱԼ-ի զինվորականների շրջանում ձևավորվում է վատահոբյուր Մերձավոր Արևելքում իրենց առաքելության բացառիկության նկատմամբ: Իսրայելի տարածքից ռազմական հասանելիության սահմաններում է գտնվում Արևմուտքի նավթային ռեսուրսների գրեթե կեսը, որը տեղավորվում է արևմուտքից՝ Լիբիայի, արևելքից՝ Իրանի և հարավից՝ Սաուդյան Արաբիայի միջև ընկած եռանկյունում:

Երիտասարդության հայրենասիրական դաստիարակության գործում կարևորվում է պետական աջակցությունը հրեա ժողովրդի պատմության պաշտոնական մեկնակերպին և առաքելությանը, որոնք կառուցված են մի շարք հիմնադրույթների վրա.

* Իսրայելի պաշտպանական ծախսերը 2002 թ. կազմել են 9,84 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար (1984 թ.՝ 4,3 մլրդ) և անշեղորեն աճում են, թեև բնակչության մեկ շնչի հաշվով մնում են համեմատաբար կայուն, սակայն բավական բարձր՝ մոտավորապես 1,5 հազ. դոլար:

Իսրայելի պաշտպանունակության ամրապնդմանն աջակցման գործում զգալի ներդրում է Միացյալ Նահանգներից ստացվող ռազմական օգնությունը: Առաջին անգամ Իսրայելն ԱՄՆ-ից ամհատույց ռազմական օգնություն է ստացել 1974 թ. (1,5 մլրդ դոլար): 1974–2002 թթ. ժամանակահատվածում Իսրայելն ԱՄՆ-ից ստացել է 41,06 մլրդ դոլարի ամհատույց ռազմական օգնություն: Ընդ որում, ռազմական օգնության միջոցների մեծ մասը Իսրայելը պարտավոր է ծախսել ԱՄՆ-ում ռազմական տեխնիկա, պահեստամասեր, զինամթերք ու հանդերձանք ձեռք բերելու համար:

Հարևան երկրների հետ մշտապես լարված հարաբերություններն Իսրայելին ստիպում են պահել հզոր զինված ուժեր՝ համարված ռազմական պայքարի վարման ժամանակակից միջոցներով, ներառյալ՝ զանգվածային ոչնչացման զենքը: Թեև Իսրայելը երբեք բացահայտ կերպով չի անցկացրել միջուկային զենքի փորձարկումներ, այդուհանդերձ, համաձայն եղած գնահատականների՝ նա աշխարհի միջուկային տերությունների շարքում զբաղեցնում է 6-րդ տեղը՝ Միացյալ Նահանգներից, Ռուսաստանից, Մեծ Բրիտանիայից, Ֆրանսիայից ու Չինաստանից հետո: Միջուկային զենքի չտարածման մասին պայմանագրի շրջանակներում ԱՄՆ-ի վարչակազմի (և անձամբ նախագահ Ռ. Նիքսոնի) հետ ձեռք էր բերվել համաձայնություն, ըստ որի «ենթադրվում, սակայն չէր ճանաչվում» Իսրայելի՝ միջուկային երկիր լինելու հանգամանքը: 1963 թվականից Իսրայելում ստեղծվում են բալիստիկ հրթիռային համակարգեր, որոնք կարող են կրել միջուկային մարտագլխիկներ: Դեռ 1989 թ. հաջողությամբ փորձարկվել է մինչև 1500 կմ հեռահարությամբ «Իերիխո-2Բ» բալիստիկ հրթիռը՝ ունակ խոցելու այնպիսի նշանակետեր, որոնք գտնվում են Լիբիայի ու Իրանի տարածքում: Իսրայելի Չինված ուժերն սպառազինված են նաև միջուկային զենքի փոխադրման ավիացիոն միջոցներով, այդ թվում՝ ամերիկյան արտադրության Ֆ-16, Ֆ-4Ե «Ֆանտոմ» և Ա-4Ն «Սկայ-ձոկ» ինքնաթիռներով: Իսրայելը Մերձավոր Արևելքի միակ տերությունն է, որն ամենայն հավանականությամբ ունի ցամաքային, ծովային ու օդային բազավորմամբ միջուկային համակարգեր:

1. մարդկության զարգացման գործում հրեա ժողովրդի ունեցած դերը ամրագրված է Երկրագնդի վրա կյանքի ծագման հետ հրեության պատմության նույնականացման ձևով, ինչի հետևանքով Իսրայելի Պետության պաշտոնական տարեգրությունը կրում է առասպելական բնույթ և իրադարձությունները թվագրում է աշխարհի արարման օրից (թալմուդյան ավանդույթի համաձայն՝ Ադամի ժամանակաշրջանի սկիզբ ընդունված է մ. թ. ա. 3761 թ., ներկայումս Իսրայելում 5769 թվականն է),

2. աշխարհի հնագույն քաղաքակրթությունների հետ հրեական պետականության պատմության զուգաչափության հռչակումը. ըստ պաշտոնական մեկնակերպի՝ հրեական ժողովրդի պետականությունն սկիզբ է առել մ. թ. ա. 11-րդ դարում,

3. հրեա ժողովուրդն իր ամբողջ պատմության ընթացքում իր ազգային շահերը պաշտպանելու համար հարկադրված է եղել պայքարելու հակառակորդի գերազանցող ուժերի դեմ,

4. հրեական ինքնության պահպանման գործում հրեա զորավարներին պետականության անկումից հետո փոխարինելու եկան հրեա մտավորականության ներկայացուցիչները, որոնք մինչև պետականության վերականգնումը որպես կրոնիկ հավատարմության և ազգային ինքնության պահպանման ակունք հրեաներին շնորհեցին Թորայի* մեկնությունները՝ Թալմուդը,

5. երկու հազարամյակ շարունակ հուդայականությունը, Թալմուդը և նրա լեզուն՝ եբրայերենը (իվրիտերեն), եղել են հայրենիքից կտրված հրեության գոյատևման գլխավոր ազգային հոգևոր-բարոյական ռեսուրսը: Ըստ հրեության պատմության պաշտոնական մեկնության՝ պետականության կորստի՝ ցրման (օտարաբնակության) պայմաններում Թալմուդը փոխարինեց կորսված Հայրենիքը՝ Էրեց-Իսրայելը,

6. երկու հազարամյակ աշխարհով մեկ սփռված բոլոր հավատացյալ հրեաները իրենց աղոթքների ժամանակ հայացքներն ուղղել են դեպի պատմական Հայրենիք՝ կրկնելով «Հաջորդ տարի՝ Երուսաղեմում» բառերը,

7. սինիզմը՝ որպես Իսրայելի Պետության վերաստեղծման ճանապարհով հրեության փրկության ռազմավարություն. 19-րդ դարի վերջին եվրոպական հրեության վերնախավը գիտակցեց, որ Իսրայելի Պետության ստեղծման նպատակով հրեաների Պաղեստին վերադարձը նախընտրելի է մեսիայի (փրկչի)՝ որպես հրեության փրկչի պասիվ սպասումից,

8. մինչև Իսրայելի անկախությունը Պաղեստինի կիբուցներում (կոմունալներում) արտադրողական աշխատանքով և զինված տարածքային ինքնապաշտպանությամբ հրեաների ավանդական չարչիական գործունեության փոխարինումը՝ որպես հրեա ժողովրդի սոցիալական և հոգեբանական կերպավորված քաղաքական սկզբունք,

* Թորա՝ Հին կտակարանի առաջին հինգ գրքերի՝ Հնգամատյանի (Ծննդոց, Ելից, Ղևտացվոց, Թվաց, Երկրորդ օրինաց) հրեական անվանումը:

9. Իսրայելի Պետության վերաստեղծումը՝ որպես հրեա ժողովրդի վերածննդի հիմնական գործոն՝ նպատակաուղղված ամբողջ համաշխարհային իսրայելակենտրոն հրեության առաջընթաց զարգացմանը,

10. Իսրայելի միակ պետական լեզվի կարգավիճակի շնորհիվ Թալմուդի հնագույն լեզվին՝ իվրիտերենին՝ որպես համաշխարհային հրեության էթնոլեզվաբանական բազմապիսի խճանկարի բոլոր բաղադրիչների համախմբման գործոնի,

11. համաշխարհային հրեության համակարգի իսրայելակենտրոնությունը,

12. Իսրայելի ու հրեական սփյուռքի կազմակերպությունների միջև պատասխանատու հարաբերությունների համակարգի անընդհատ կատարելագործման նպատակով յուրաքանչյուր մերձավորարևելյան ճգնաժամից դասերի ինքնաքննադատական քաղման սկզբունքը,

13. Իսրայելի և հրեական սփյուռքի միջև այն գնահատականի համաձայնեցվածությունը, որը տրվում է յուրաքանչյուր հրեայի մասնակցությանը Իսրայելի Պետության ազգային անվտանգության պաշտպանությանը՝ որպես յուրաքանչյուր հրեայի և ընդհանրապես համաշխարհային հրեության հոգևոր, բարոյական, քաղաքական ու տնտեսական զարգացման անձնական և համագլխային բարձրագույն նպատակի,

14. Իսրայելի Պաշտպանության բանակում ծառայությունը դիտվում է որպես բուհ ընդունվելուց կամ պրոֆեսիոնալ կարիերա սկսելուց առաջ յուրաքանչյուր հրեայի և հրեուհու պատվի ու արժանապատվության գլխավոր քննություն և ինչպես Իսրայելում, այնպես էլ հրեական սփյուռքում նրանց հետագա պրոֆեսիոնալ ու սոցիալական առաջընթացի հիմքային փուլ,

15. ՑԱՀԱԼ-ի մարտական գործողություններին հրեայի և հրեուհու մասնակցության շարժառիթավորումը՝ որպես Իսրայելում և հրեական սփյուռքի բնակության համայնքներում անձնական հեղինակության բարձրացման և առաջընթացի առավել արգասաբեր միջոց,

16. ՑԱՀԱԼ-ի սպայական կազմի բարձր մտավոր մակարդակը, որը ձևավորվում է ի հաշիվ հասարակության և բանակի միջև առավել կրթված ու հայրենասիրական տրամադրություններով տոգորված կադրերի փոխանակման,

17. Իսրայելի ավանդական կողմնորոշումը՝ իր զարգացումն ապահովելու ազգային անվտանգության ռազմավարության գերակայությունների հիմքի վրա, ինչն արվում է ռազմական քաղաքականության ոլորտում ԳՇ և զորատեսակների շտաբներում առաջատարի դեր կատարող տաղանդավոր գեներալներից քաղաքական վերնախավի ձևավորմամբ (Իծհակ Ռաբին, Խայիմ Հերցոգ, Արիել Շարոն, Էհուդ Բարակ, Մոշե Դալան, Էզեր Վեյցման և այլն),

18. ՑԱՀԱԼ-ի հաղթանակի համար, բացի հակառակորդի հնարավորությունները գերազանցող սպառազինությունից (ներառյալ՝ միջուկային ներուժը), անհրաժեշտ է ունենալ միակուռ, վարժված ու մշտապես մարտի ձգտող բանակ: Բանակի համախմբվածության հիմքում ժողովրդի միասնականությունն է: Հակառակորդի գերազանցող ուժերի նկատմամբ հաղթանակի հասնելու համար

անհրաժեշտ են հրեա զինվորականի ոգու, խիզախության, հնարամտության, կռահողականության, ինչպես նաև մտքի և գործողությունների արագության գերազանցության անընդմեջ պահպանումը, այդ թվում՝ որոշումներ կայացնող հրամանատարների՝ հանպատրաստից ստեղծագործելու հատկությունները:

Այս արժեքներին ու սկզբունքներին համապատասխան կատարվող դաստիարակության արդյունավետության վկայությունն են հետևյալ փաստերը.

–տարածաշրջանում Իսրայելի կայուն ռազմական առաջավարությունը, որը հաստատվում է ինչպես պատերազմներում, այնպես էլ ամեն մի ռազմական ընդհարման ժամանակ հակառակորդի նկատմամբ ՑԱՀԱԼ-ի անձնակազմի մարտունակության գերազանցությամբ,

–համաձայն վերջերս կայացած սոցիոլոգիական հարցումների՝ Իսրայելի հրեաների ավելի քան 94 %-ը պատրաստ է կամավոր զինվորագրվելու ՑԱՀԱԼ-ին և կյանքը զոհելու հանուն հայրենիքի (ԱՄՆ-ի քաղաքացիների շրջանում այդ ցուցանիշը 63 % է):

9. Հայ հերոսների պանթեոնի ու հերոսական իրադարձությունների օրացույցի մշակման և ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումներում օգտագործման ուղեւիշներ

Որպես Իսրայելի բանակի բարձր մարտունակության ապահովման կարևորագույն նախապայմանի՝ հրեա զինվորականի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության ու մարտական ոգու ապահովման ավանդական արժեքների և հայեցակարգային հիմնադրույթների ուսումնասիրությունը, Իսրայելի և Հայաստանի, համաշխարհային հրեության և հայության միջև որոշակի նմանությունների ու տարբերությունների հաշվառմամբ, զգալի դրական նշանակություն ունի հայ զինվորականի հոգևոր-բարոյական դաստիարակության և ընդհանրապես ՀՀ ՁՈՒ-ի մարտունակության բարձրացման կարևոր խնդիրները լուծելու համար:

Անշուշտ, խոսքը հայ իրականության մեջ Իսրայելի զինվորականության վարքականոնի՝ որպես հրեության փորձի մեխանիկական ներբերման մասին չէ. հայ և հրեա ժողովուրդները, պատմական անցյալի որոշակի նմանությամբ հանդերձ, ունեն գուտ ազգային առանձնահատկություններ, այդ թվում՝ ռազմական արվեստի բնագավառում: Միևնույն ժամանակ, ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումների շրջանակում հայ զինվորականության հոգևոր-բարոյական դաստիարակության, բարձր մարտական ոգու ապահովման համակարգի կատարելագործման ուղիների մշակման ժամանակ Իսրայելի օրինակով նպատակահարմար է դիտարկել հետևյալ հիմնադրույթները.

- ազգային ողբերգության կրկնության հնարավորությունը բացառելու անհրաժեշտության գիտակցում,

- հզոր անկախ պետականություն՝ որպես ազգային ողբերգության կրկնության բացառման երաշխիք,

- ամեն մի պատերազմում պետության անպարտելիության բարոյական սկզբունքի գիտակցում և հետևողական կիրառում,

- թշնամական երկրներով շրջապատված լինելու պայմաններում տարածաշրջանում պետության կայուն ռազմական առաջատարության, հակառակորդի նկատմամբ զինված ուժերի մարտունակության մշտական գերազանցության ապահովում,

- համաշխարհային սփյուռքի համակարգի պետութենակենտրոնություն,

- պետության ու սփյուռքի միջև ի շահ պետության, ազգային ժառանգության և ամբողջ ժողովրդի պաշտպանության փոխադարձաբար զարգացող ու փոխյրացնող համագործակցության գերակայություն:

Ավարտելով այս զուգահեռները՝ հարկ ենք համարում շեշտել, որ Հայաստանի Զինված ուժերում և ս կա ազգի հերոսականությունը անձնավորված ձևով ներկայացնելու ավանդույթ: Մենք ունենք մի շարք պատմական անձինք, որոնց կերպարները կարող են քարոզվել որպես անհուն հայրենասիրության, ազգանվիրության, ինքնագոհողության, քաջության տիպարներ: Հայերը՝ որպես աշխարհի հնագույն ազգերից մեկը, զգալի ներդրում ունենալով համաշխարհային մշակույթի մեջ, շարունակում են զարգացնել իրենց հարուստ պատմամշակութային ժառանգությունը: Այսպես, 2009 թ. օգոստոսի 11-ն ըստ հին Հայկական (Հայկյան) օրացույցի 4502 թ. սկիզբն է:

Մեր բազմահազարամյա պատմության մեջ քիչ չեն հերոսների ձեռքով գրված ոգեշնչող էջերը: Ընդամենը, մեր կարծիքով, «Հայոց ռազմահայրենասիրական պանթեոնում» և ազգային օրացույցում կարող են ներառվել հետևյալ առասպելական ու պատմական անձանցից և նշանակալից իրադարձություններից շատերը.

հնագույն առասպելական շրջան. Հայկ Նահապետ, որն սպանեց տիտան Բեիլին՝ հաստատելով հայ ժողովրդի անկախության իրավունքը,

հին պատմական շրջան (մ. թ. ա. 9-րդ դ. — մ. թ. ա. 1-ին դ.). Արգիշտի Ա թագավոր, որը Այրարատյան թագավորությունը պաշտպանեց Ասորեստանի ոտնձգություններից, *Տիգրան Մեծ*, որը շնորհիվ իր ռազմական ու դիվանագիտական տաղանդի ստեղծեց Մեծ Հայքը¹¹,

միջնադար և նոր պատմության շրջան (4-րդ դ. — 19-րդ դ.). Արշակ Բ և Պասպ թագավորներ՝ բարեփոխիչներ, որոնք միավորեցին հայկական տիրույթները, սպարապետ իշխան *Վարդան Մամիկոնյան*, որն առաջնորդեց հայոց բանակը 451 թ. Ավարայրի ճակատամարտում՝ տապալելով քրիստոնյա հայերին գրադաշտականության պարտադրման պարսից ծրագրերը, իշխան *Գևորգ Մարզպետյունի* (10-րդ դար), որը մարմնավորում է մեծ հայրենասերի ու ականավոր զորավարի կերպարը, մի գորավար, որը կարողացավ չնչին ուժերով ջախջախել արաբական գերակշռող ուժերը, Կիլիկիո Հայոց պետության մեծ իշխան (1187—1198) և թագավոր (1198—1219) *Լևոն Բ*, որը շնորհիվ իր ռազմական ու դիվանագիտական տա-

¹¹ Տես *Հրանդ Արսեն*, Մեծն Տիգրան, 2-րդ հրատ.: Կահիրե, 1957:

ղանդի կարողացավ հաջողությամբ պայքարել ընդդեմ Եգիպտոսի սուլթան Մալահ-ադ-Դիհի, սելջուկ թուրքերի, Բյուզանդիայի և ոչ միայն հզորացնել իր պետությունը, այլև էապես ընդարձակել նրա սահմաններն ու ազդեցության ոլորտը, հասնել եվրոպական միապետների կողմից Կիլիկիո Հայոց Թագավորության ճանաչմանը*, ականավոր ռազմական ու պետական գործիչ *Դավիթ-Բեկ* (18-րդ դարի սկիզբ), որը գլխավորեց Սյունիքի պայքարը թուրք զավթիչների դեմ, 1812 թ. Հայրենական պատերազմի հերոս, իշխան զեներալ *Վալերիան Մադաթյան* (Մադաթով (1782–1829))¹²,

հայերի ազգային-ազատագրական շարժումը Օսմանյան կայսրությունում (19-րդ դ. – 20-րդ դ. սկիզբ). Այնթապի, Զեյթունի, Մուշի, Մուսա լեռան, Շապին-Գարահիսարի, Սասունի, Վանի և պատմական Հայաստանի այլ վայրերի ինքնապաշտպանության հերոսներ. Վանի հերոսական ինքնապաշտպանության կազմակերպիչ, Հայաստանի Առաջին Հանրապետության հիմնադիր *Արամ Մանուկյան* (1879–1919), հայդուկ, հերոսական Սասունի ազգային-ազատագրական շարժման առաջնորդ, ազգային հերոս *Անդրանիկ Օզանյան* (Զորավար Անդրանիկ (1865–1927)), որը 1912 թ. 1-ին Բալկանյան պատերազմի մակեդոնական ճակատում գլխավորել է օսմանյան լծի դեմ ապստամբած բուլղարացիներին աջակցող հայ կամավորների ջոկատը, առաջին աշխարհամարտի տարիներին ստացել Ռուսական բանակի զեներալ-մայորի կոչում, հայ ազգային-ազատագրական շարժման կարկառուն գործիչներ, ինքնապաշտպանության առասպելական պարտիզանական առաջնորդներ *Աղբյուր Մերոք* (Մերոք Վարդանյան (1864–1899)), *Գևորգ Չաուշ* (Գևորգ Ղազարյան (1870/1871–1907)) և ուրիշներ,

Անդրանիկ Օզանյան, ազգային հերոս, Սասունի ազգային-ազատագրական շարժման առաջնորդ, որին առաջին աշխարհամարտի ժամանակ շնորհվեց ռուսական բանակի զեներալ-մայորի կոչում

1918 թ. մայիսյան հերոսամարտեր¹³. Սարդարապատի օպերացիայի մշակող զեներալ *Մովսես Միլիկյան* (1862–1937), Սարդարապատի և Բաշ-Ապա-

* Լեոն Բ աջակցեց Սրբազան հռոմեական կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ 1-ին Շիկամորուսին Խաչակրաց 3-րդ արշավանքի ժամանակ, ինչի համար վերջինիս որդի Հայնրիխ 6-րդից ստացավ թագ: Թագադրմանը ներկա էին Բյուզանդիայից, Սրբազան հռոմեական կայսրությունից, Բաղդադի ամիրալությունից ժամանած պատվիրակությունները: Թագադրումը կատարվեց ինչպես հայկական (Կաթողիկոս Գրիգոր Զ Ապիրատ), այնպես էլ լատինական (Հռոմի պապի պատվիրակ, Մայնցի արքեպիսկոպոս Կոնրադ Վիտելբախ) ձեռներով (տես *Կիրակոս Գանձակեցի*, Պատմություն հայոց, Ե., 1982, *F. Tournebize*. Histoire politique et religieuse de l'Arménie. Paris, 1900, «Հայկական սովետական հանրագիտարան», հ. IV. Ե., 1978, էջ 589–590):

¹² Տես «Жизнь генерал-лейтенанта Мадатова». СПб., 1874:

¹³ Տես *Ս. Աֆանասյան*, Սարդարապատի հաղթանակը. Հայաստան, 1918 թ. մայիս: Ե., 1991:

րանի հաղթանակների կազմակերպիչներ գնդապետներ *Դանիել-Բեկ* (1861–1921) ու *Պողոս-Բեկ* (1864–1922) *Փիրուսյաններ*, գեներալ *Դրո* (Դրաստամատ Կանա-յան (1883–1956)), զինվորական և քաղաքական գործիչ, արդի ազգային գաղա-փարախոսության մշակման հիմնադիր, Լեռնահայաստանի դիկտատոր *Գարեգին Նժդեհ* (Գարեգին Տեր-Հարությունյան (1886–1953)), որը գլխավորեց մահմեդական հրոսակախմբերից ու բուլնիկյան զորքերից Սյունիքի հերոսական ինքնապաշտ-

Դրվագ Վանի 1915 թ. հերոսական ինքնապաշտպանությունից, որի կազմակերպիչն էր հետագայում Հայաստանի Առաջին Հանրապետության հիմնադիր Արամ Մանուկյանը

պանությունը, ինչի շնորհիվ Ջանգեզուրը մնաց հայկական, Սարդարապատի ճակատամարտի գաղա-փարական ոգեշնչողներ կաթողիկոս *Գևորգ Ե Սուրենյանց* (1847–1930) ու արքեպիսկոպոս *Գարեգին Հովսեփյան* (1867–1952), և ուրիշներ,

փոխհայրուցման գործողություններ Հայոց ցեղասպանության երիտրուրքական գաղափարա-խոսների ու կազմակերպիչների նկատմամբ, որոնք մահապատժի էին դատարարված Սպանբուլի զինվորական փրփրունայի կողմից (20-րդ դար)^{*} «Նեմեզիսի»^{*} հերոսներ *Սողոմոն Թեհլեր-յան* (1896–1960), *Միսակ Թոռլաքյան* (1890/1894–1968), *Արամ Երկանյան* (1895–1930), *Արտաշես Գևորգյան* (1894–1937), *Հակոբ Մելքունով* (Մելքունյան (1885–1962)), և ուրիշներ,

երկրորդ համաշխարհային պատերազմ (1939–1945). նշանակալից և պատվաբեր է, որ Խորհրդ-դային բանակում ծառայել են հայազգի 5 մարշալ՝ ռազմաճակատի հրամանատար, հետագայում՝ Խորհրդային Միության պաշտպանության նախա-րարի տեղակալ, Խորհրդային Միության կրկնակի

հերոս, Խորհրդային Միության առասպելական մարշալ *Հովհաննես Բաղրամյան* (1897–1982), Խորհրդային Միության հերոս, զրահատանկային զորքերի գլխա-վոր մարշալ *Համազասպ Բաբաջանյան* (1906–1977), ավիացիայի գլխավոր մարշալ *Արմենակ Խանփերյանց* (Մերգեյ Խուդյակով (1901–1950)), Խորհրդային Միության հերոս, Խորհրդային Միության նավատորմի ծովակալ *Հովհաննես Իսակով* (1894–1967), ինժեներական զորքերի մարշալ *Մերգեյ Ազա-նով* (1917–1996)¹⁴: Ընդամին Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին ՉՈՒ-ի տեսակների երեք շտաբների պետերից երկուսը՝ ՌՃՈՒ-ի և ՌՕՈՒ-ի շտաբների պետերը, եղել են հայ (ծովակալ Հ. Իսակովը և մարշալ Ա. Խանփերյանցը):

^{*} «Նեմեզիս»՝ 1915 թ. Հայերի ցեղասպանության կազմակերպման և իրականացման մեջ մե-ղավոր «Միաբանություն և առաջընթաց» թուրքական կուսակցության առաջնորդների նկատմամբ հատուցման ակտերի իրականացման օպերացիայի անվանում (վրիժառոտյան հունական աստվա-ծուի Նեմեզիսի անունով):

¹⁴ Տես «Военный энциклопедический словарь». М., 2002, сс. 110, 109, 1351, 551, 29:

Ամբողջ Խորհրդային Միությունով ցնծացին 89-րդ Հայկական Թամանյան դիվիզիայի առասպելական հրամանատար գեներալ Նվեր Սաֆարյանի (1907–1982), «Բալթիկայի բազե» պատվավոր տիտղոսի արժանացած, գրոհային օդաչու, Խորհրդային Միության կրկնակի հերոս, գվարդիայի փոխգնդապետ Նեյսոն Սյրեփանյանի¹⁵ (1913–1944) անունները:

Ուժում ենք հատկապես նշել, որ երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին տարբեր երկրների բանակներում ֆաշիզմի դեմ կռվել են հայ

Գնդապետներ Դանիել-Բեկ (ձախից) և Պողոս-Բեկ (աջից) Փիրումյաններ, Սարդարապատի հերոսամարտում տոնած հաղթանակի կազմակերպիչներ

ժողովրդի 600 հազար որդիներ և դուստրեր, որոնցից 500 հազարը՝ Խորհրդային բանակում: Եվ դա այն դեպքում, երբ բուն Խորհրդային Հայաստանում մինչև պատերազմը բնակվում էր մոտ 1,3 մլն հայ, իսկ ԽՍՀՄ մյուս հանրապետություններում՝ ավելի քան 1,5 մլն: Հայ ժողովուրդը Հայրենական պատերազմին վերաբերվեց մի արտակարգ հայրենասիրական պոռթկումով: Այդ պատերազմին հայերի մասնակցությունը աննախադեպ էր թե՛ մասնակիցների թվի, թե՛ ցուցաբերած խիզախության առումով:

Պատերազմի ժամանակ կազմավորված հայկական ազգային դիվիզիաները ծանր մարտերով անցան Կովկասյան նախալեռներից մինչև Բեռլին և Բալկաններ՝ հավերժ փառքով պսակելով իրենց մարտական դրոշմերը: Եռակի շքանշանակիր 89-րդ հրաձգային դիվիզիան, որին Թամանյան թերակղզու ազատագրմանը ակտիվ մասնակցության համար շնորհվել էր «Թամանյան» պատվավոր անվանումը, միակ ազգային դիվիզիան էր, որը մասնակցեց Բեռլինի գրավմանը:

Աննախադեպ էր նաև Խորհրդային Միության հերոսի կոչմանն արժանացած հայերի թիվը՝ 106 մարդ, իսկ 26-ը դարձան «Պատվո» շքանշանի 3 աստիճանների ասպետներ¹⁶:

¹⁵ Տես նույն տեղում, էջ 1243:

¹⁶ Տես «Кавалеры ордена Славы трех степеней». М., 2000:

Աննախաղեպ էին նաև երկրորդ համաշխարհային պատերազմում հայերի կրած կորուստները՝ մոտ 300 հազար սպանված: Համեմատության համար ասենք, որ երկրորդ համաշխարհային պատերազմում նման կորուստներ ունեցան Մեծ Բրիտանիայի և ԱՄՆ-ի բանակները:

Սփյուռքահայերը ևս ակտիվ մասնակցություն ունեցան ֆաշիստական Գերմանիայի և միլիտարիստական Ճապոնիայի դեմ իրենց պետությունների

Միսաք Մանուշյան,
Ֆրանսիայի ազգային հերոս,
Պատվո լեգեոն շքանշանի ասպետ,
Փարիզում Դիմադրության
շարժման ղեկավար

մղած պայքարում: Սփյուռքի փառապանծ հերոսների թվում էին՝ Փարիզի Դիմադրության շարժման (*Մակի*) առաջնորդ, Պատվո լեգեոնի շքանշանի ասպետ, Ֆրանսիայի ազգային հերոս *Միսաք Մանուշյանը* (1906–1944), ԱՄՆ-ի ՋՈՒԻ-ի բրիգադի գեներալ *Հայկ Շեքերջյանը* (1886–1966), որը պատասխանատու էր Նորմանդիայում դաշնակից պետությունների գորքերի ափհանման քիկունքային ապահովման համար, ԱՄՆ-ի բարձրագույն զինվորական պարգևի՝ «Կոնգրեսի պատվո մեդալ» շքանշանի (այդ շքանշանով երկրորդ աշխարհամարտի ժամանակ պարգևատրվել է ընդամենը 87 հոգի) ասպետ ավագ լեյտենանտ *Էռնեստ Դերվիշյանը* (1916–1984), որն աչքի ընկավ իր անվեհերությամբ՝ միայնակ գերեվարելով հակառակորդի 45 զինվորի ու գրավելով 3 գնդացի, և շատ ուրիշներ:

1943 թ. Թեհրանում դաշնակից պետությունների ղեկավարների անվտանգության ապահովման գործում մեծ դեր խաղացին Իրանում խորհրդային ռեզիդենտ գնդապետ *Իվան Ադայանը* (1911–1968) և հետագայում Խորհրդային Միության հերոսի կոչմանն արժանացած *Գևորգ Վարդանյանը* (1924 թ.):

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին հայերի ակտիվ մասնակցությունը, մեր կարծիքով, ազգային ոգու և հերոսության դրսևորման փայլուն օրինակներից մեկն է,

Կին հերոսուհիներ. Վարդան Մամիկոնյանի դուստր *Սուրբ Շուշանիկ* (5-րդ դ.), որն իր հայրենասիրության ու կրոնին հավատարմության համար դավաճան ամուսնու կողմից ենթարկվեց խոշտանգումների և մարտիրոսացավ¹⁷, Ֆրանսիայի Դիմադրության ակտիվ գործիչ, բանաստեղծուհի *Լուիզ Ասլանյանը* (1904–1944), որը գեստապոյի տանջարանում ենթարկվեց դաժան խոշտանգումների, սակայն չհայտնեց իր զինակիցների անունները և այրվեց Ռավենս-

¹⁷ Տես Պ. Մ. Մուրադյան, Սուրբ Շուշանիկի վկայաբանությունը (բնագրեր և հետազոտություն): Ե., 1996:

բրուկ մահվան ճամբարի վառարանում, Արցախի ականավոր քաղաքական, ռազմական ու պետական գործիչ, Ղարաբաղյան շարժման կազմակերպիչներից մեկը, ԼՂՀ ԱԺ պաշտպանական անվտանգության և օրինապահպանության հարցերի մշտական հանձնաժողովի նախագահ *Ֆսինա Գալստյանը* (1948 թ. ծ.), որը Արցախյան ազատամարտի ժամանակ իր ծավալած գործունեությամբ խորհրդանշում է զինվոր հայուհու՝ Հայրենիքի անվեհեր պաշտպանի կերպարը:

Արցախյան ազատամարտ. Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության առաջին նախարար, ազգային կանոնավոր զինվորական կազմակերպության ստեղծման ղեկավար, Հայաստանի Ազգային հերոս *Վազգեն Սարգսյան* (1959–1999), Հայաստանի Ազգային հերոս *Մոնթե Մելքոնյան*¹⁸ (1957–1993)՝ սփյուռքահայ մտավորականի ու տաղանդավոր զինվորականի օրինակ, մի մարդու, որն իր կյանքը նվիրեց հայության պաշտպանությանը, Հայաստանի Ազգային հերոս *Թաթուլ Կրպեյան*¹⁹ (1965–1991), որը մարմնավորում է մահապարտ հերոսի կերպարը, հայկական հատուկ նախանշանակման ջոկատի մարտական ավանդույթների հիմնադիր *Լեոնիդ Ազգալդյան* (1942–1992), և ուրիշներ:

Այս ցուցակը կարելի է շարունակել: Բայց միևնույն ժամանակ այսօրվա իրականության մեջ ռազմահայրենասիրական աշխատանքի ոլորտում այս պատմական անձանց ներկայացման խնդիրը համակարգված ձևով չի լուծվում՝ ո՛չ որպես խորհրդանշանային հերոսների և նրանց մեծագործությունների պանթեոնի, ո՛չ էլ դաստիարակչական պրակտիկայում տեղեկատվական, ուսումնական, ռազմաարարողակարգային և ռազմաարձանագրային կիրառման տեսանկյունից:

Մտավոր, մշակութալուսավորական ժառանգության լավագույն նմուշների մշտական հայտնաբերումը և նպատակաուղղված կիրառումը, անշուշտ, կնպաստեն յուրաքանչյուր հայի՝ որպես իր ազգի ներկայացուցչի և իր պետության քաղաքացու մեջ իր ազգային պատմամշակութային անցյալի, լեզվի, դավանության, բարոյահոգեբանական ինքնության նկատմամբ հոգատար վերաբերմունքի ձևավորմանն ու ամրապնդմանը: Այդ համատեքստում, մեր կարծիքով, զավթիչների դեմ անընդհատ պայքարի պայմաններում ու ներկայիս փուլում հայերի համար ազգային արժեքների վառ խորհրդանիշներ են հարուստ հին հնդեվրոպական լեզուն, յուրատիպ այբուբենը և գիրը՝ որպես ազգային ինքնության պահպանման զենք, քրիստոնեական հավատն ու ազգային, աշխարհում առաջին պետական, Քրիստոսի անմիջական աշակերտներ Թադևոս ու Բարդուղիմեոս առաքյալների 1-ին դարում ծավալած լուսավորչական գործունեության վրա հիմնվող Առաքելական եկեղեցին՝ որպես հոգևոր-լուսավորական

¹⁸ Տես «Հայաստանի Հանրապետության նախագահի 1996 թ. սեպտեմբերի 20-ի հրամանագիր Ազգային հերոսի շնորհման մասին: ՆՀ-647»:

¹⁹ Տես «Հայաստանի Հանրապետության նախագահի 1996 թ. սեպտեմբերի 20-ի հրամանագիր Ազգային հերոսի շնորհման մասին: ՆՀ-648»:

կենտրոն և դարեր շարունակ ազգապահպանության մարմնացում, ինչպես նաև գիտության ու մշակույթի բնագավառներում ձեռք բերված նշանակալից նվաճումները: Ինչպես զինվորական, այնպես էլ քաղաքացիական մասնագիտություններ ունեցող հայ հերոսների պանթեոնի մշտական համալրումը պետք է նպատակաուղղված լինի մարտական ոգու բարձրացմանը և իր ժողովրդին հավատարիմ լինելու ու ծառայելու գաղափարի սերմանմանը հայության, առաջին հերթին՝ երիտասարդ սերնդի շրջանում: Որպես ազգային մտավոր սխրանքի ականավոր ներկայացուցիչների չափանիշ, որը համապատասխանում է համաշխարհային գիտության ու մշակույթի լավագույն նմուշներին, կարելի է դիտարկել հետևյալ կերպարները.

լուսավորություն, կրթություն, կրոն. Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցու հիմնադիր եպիսկոպոս *Գրիգոր Լուսավորիչ* (3–4-րդ դդ.), հայոց այբուբենի ստեղծող, լուսավորիչ, Սուրբ Գրքի թարգմանիչ, ազգային դպրոցի ու մանկավարժական մտքի հիմնադիր, գրության համակարգերի գյուտի փաստացի հայտնի հեղինակ *Մեսրոպ Մաշտոց* և նրա սխրակից Կաթողիկոս *Սահակ Պարթև* (5-րդ դ.), գիտնականներ-*Մխիթարյան միաբանության հայրեր* (18–20-րդ դդ.), որոնք իրենց աշխատություններով ոչ միայն նպաստել են ազգային մշակութային ժառանգության պահպանմանն ու գիտական մտքի զարգացմանը, այլև հայ ժողովրդի մտավոր նվաճումները ներկայացրել են Եվրոպայի լայն գիտական շրջաններին, Արևմտյան Հայաստանում ծավալված ազգային-ազատագրական շարժման հոգևոր առաջնորդ Կաթողիկոս *Խրիմյան Հայրիկ* (Մկրտիչ Խրիմյան (1820–1907)), և ուրիշներ,

գիտություն. համաշխարհային պատմագրության ականավոր ներկայացուցիչ, Պատմահայր, քննադատական պատմագրության հայրենական դպրոցի հիմնադիր եպիսկոպոս *Մովսես Խորենացի* (5-րդ դ.), փիլիսոփա, նոր պլատոնականության հետևորդ, նոր պլատոնականության Ալեքսանդրիայի դպրոցի ներկայացուցիչ *Դավիթ Անհաղթ* (5–6-րդ դդ.), աշխարհագրագետ, քարտեզագիր, պատմաբան, աստղագետ *Անանիա Շիրակացի* (7-րդ դ.), բանաստեղծ, պատմաբան, լեզվաբան, աշխարհագրագետ, թարգմանիչ, Մխիթարյանների միաբանության արքահայր *Ղևոնդ Ալիշան* (Քերովբե Ալիշանյան (1820–1901)), որն անգնահատելի ավանդ ունեցավ հայագիտության զարգացման գործում, համաշխարհային ճանաչում ստացած գիտնական, տեսական աստղաֆիզիկայի ստեղծողներից, Բյուրականի աստղադիտարանի հիմնադիր, Սոցիալիստական աշխատանքի կրկնակի հերոս, ՌԳ Պետական մրցանակի դափնեկիր, ԽՍՀՄ ԳԱ ակադեմիկոս, ՀԽՍՀ ԳԱ նախագահ, Հայաստանի Ազգային հերոս *Վիկտոր Համբարձումյան* (1908–1996), արևելագետ, հասարակական գործիչ, «Էրմիտաժի» տնօրեն, ԽՍՀՄ ԳԱ ակադեմիկոս, ՀԽՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս և առաջին նախագահ *Հովսեփ Օրբելի* (1887–1961), ֆիզիոլոգ, էվոլյուցիոն ֆիզիոլոգիայի հիմնադիրներից, ԽՍՀՄ ԳԱ փոխնախագահ, բժշկական ծառայության զենեղալ-զնդապետ *Լևոն Օրբելի* (1882–1958), միութենական Տեսա-

կան և փորձարարական ֆիզիկայի ինստիտուտի հիմնադիր, խորհրդային ատոմային ռումբի ստեղծողներից, ԽՍՀՄ ԳԱ թղթակից անդամ *Աբրահամ Ալիխանյան* (1904–1970), ԽՍՀՄ «միջուկային վահանի» ստեղծող, առաջին ատոմային և ջերմամիջուկային մարտապաշարների ու հրթիռամիջուկային միջոցների առաջատար մշակող և գլխավոր կոնստրուկտոր, Սոցիալիստական աշխատանքի կրկնակի հերոս, ԽՍՀՄ Լենինյան և չորս Պետական մրցանակների դափնեկիր *Սամվել Քոչարյան* (1909–1993), ավիակոնստրուկտոր, առաջին գերձայնային մարտական ինքնաթիռների՝ հռչակավոր ՄիԳ-երի ստեղծող, ԽՍՀՄ ԳԱ ակադեմիկոս, Սոցիալիստական աշխատանքի կրկնակի հերոս, ինժեներատեխնիկական ծառայության գեներալ *Արթուր Միկոյան* (1905–1970), փառապանծ բևեռախույզ ու հիդրոլոգ, Խորհրդային Միության և Ռուսաստանի հերոս (այդ երկու պարգևներ ունեցող չորս մարդկանցից մեկը), Սբ. Մեսրոպ Մաշտոց շքանշանի (ՀՀ) ասպետ *Արթուր Չիլինգարով* (1939 թ. ծ.), և ուրիշներ,

քաղաքականություն, դիվանագիտություն, հասարակական գործունեություն. Ռուսաստանի Կայսրությունում վարչական բարեփոխումների նախաձեռնող, ներքին գործերի նախարար, կոմս, գեներալ *Միքայել Լոռիս-Մելիքով* (1825–1888)²⁰, հասարակական-քաղաքական գործիչ *Պողոս Նուբար-փաշա* (1851–1930), որը Կաթողիկոս Գևորգ Ե Սուրենյանցի հանձնարարությամբ Փարիզի խաղաղության կոնֆերանսում ներկայացնում էր հայ ժողովրդի շահերը²¹, ԽՍՀՄ ականավոր պետական գործիչ, Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին ԽՍՀՄ Պաշտպանության պետական կոմիտեի անդամ, դիվանագետ, որի ջանքերի շնորհիվ Կարիբյան ճգնաժամն ունեցավ խաղաղ ավարտ, *Անասյաս Միկոյան* (1895–1978), ԱՄՆ-ի Հանրապետական կուսակցության կարկառուն գործիչ, Կալիֆոռնիայի 35-րդ նահանգապետ, Կալիֆոռնիայի նախկին գերագույն դատախազ *Գուրգեն Ջորջ Դոքսեյան* (1928 թ. ծ.), ամերիկյան դիվանագետ *Էդուարդ Ջերեյան* (1939 թ. ծ.), լրագրող, «Ազոս» թերթի (Թուրքիա) գլխավոր խմբագիր, ազգայնամուլական շարժառիթներով թուրք ծայրահեղականների ձեռքով սպանված *Հրանդ Գինք* (1954–2007), և ուրիշներ,

գրականություն, արվեստ. բանաստեղծ, փիլիսոփա, վանական, հայկական Վերածննդի հիմնադիր *Գրիգոր Նարեկացի* (10-րդ դ.), հայ նոր գրականության ու գրական լեզվի ստեղծող, մանկավարժ, ազգագրագետ *Խաչատրուր Աբովյան* (1809–1848), հայ գրականության մեջ պատմահայրենասիրական արձակի ժանրի հիմնադիր *Րաֆֆի* (Հակոբ Մելիք-Հակոբյան (1835–1888)), Հարավային Կովկասում ազգամիջյան խաղաղարարության առաջնորդ, մեծ գրող ու բանաստեղծ *Հովհաննես Թումանյան* (1869–1923), հայկական հայրենասիրական պոեզիայի դասականներ *Եղիշե Չարենց* (Եղիշե Սողոմոնյան (1897–1937)) և *Հովհաննես Ծիրազ* (Հովհաննես Կարապետյան (1915–1984)), ժամանակակից ամերիկյան գրականության դասական *Վիլյամ Սարոյան* (1908–1981),

²⁰ Տես Յ. Ա. Կոստանյան. Граф Михаил Тариелович Лорис-Меликов. СПб., 2005:

²¹ Տես Դ. Լոյդ Ժորջ. Правда о мирных договорах, т. 2. М., 1957:

հայկական նոր դասական երաժշտության հիմնադիր *Կոմիդրաս* (Սողոմոն Սողոմոնյան (1869–1935)), 20-րդ դարի մեծ կոմպոզիտոր, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս, ՀԽՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս, ԽՍՀՄ ժողովրդական արտիստ *Արամ Խաչատրյան* (1903–1978), աշխարհահռչակ ֆրանսիական էստրադային երգիչ ու դերասան, հասարակական ու դիվանագիտական գործիչ, Հայաստանի Ազգային հերոս *Շանլ Ազնավուր* (1924 թ. ծ.), և ուրիշներ:

Ամփոփում

Թեև այս տաղանդավոր մարդիկ տարբեր, երբեմն հայ ժողովրդի համար աղետալի դժվար ժամանակների ականավոր գործիչներ են, սակայն նրանց միավորում է հայրենասիրության բարձր զգացումը, անձնվեր ծառայությունն ի փառս հայ ժողովրդի: Նրանց օրինակը կարող է և պետք է ծառայի հայության հերոսական կենսունակության գաղափարի ամրապնդմանը և դրա նպատակաուղղվածությանը մարդկության ինքնաարտահայտման ամենաբարձր ստանդարտներին: Կարևոր է ազգային տաղանդն ու հերոսական ոգին իմաստավորել և քարոզել որպես հայ ժողովրդին բնորոշ հատկություն: Նպատակահարմար է կատարելագործել ազգային պետության և հայաստանակենտրոն Սփյուռքի փոխադարձաբար հարստացնող համակարգված համագործակցությունը, այդ թվում նաև ազգային հերոսականության քարոզման, ամբողջ ազգային ժառանգության համակարգման, արդյունավետ կիրառման, հարստացման ու սերնդից սերունդ փոխանցման ուղղությամբ: Այս առումով շատ կարևոր է թվում ազգային ինքնության պահպանմանն ու զարգացմանը միտված իսրայելակենտրոն սփյուռքի և Էրեց-Իսրայելի արդյունավետ փոխգործության ու ամենաբարձր պետական մակարդակով ռազմահայրենասիրական դաստիարակության համակարգի ձևավորման փորձի խոր ուսումնասիրությունը:

ՀՀ-ում իրականացվող պաշտպանական բարեփոխումների համատեքստում հենց այս տեսանկյունից է ակտուալ ուսումնասիրել Իսրայելի նախագահ և ռազմական հետախուզության նախկին ղեկավար Խայիմ Հերցոգի ներկայացմամբ Իսրայելի Պետության այն փորձը, որը նա կուտակել է ինչպես հրեական ազգային պետության, այնպես էլ վերջինիս հետ ակտիվ կերպով համագործակցող հրեական սփյուռքի տիրույթներում հրեա ժողովրդի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության համակարգված կազմակերպման գործում:

Ցեղասպանության ու Ողջակիզման ազգային աղետներին իրենց հին պետականության վերականգնմամբ պատասխանած հայ և հրեա ժողովուրդների հերոսականության համեմատական վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս ստեղծելու հայ զինվորի մարտական ոգու ձևավորման ամբողջական համակարգ՝ բաղկացած հետևյալ տարրերից.

– *գիտական*՝ հետազոտություններ և մշակումներ,

– *մշակութային*՝ հայրենասիրական ստեղծագործությունների ստեղծում ու քարոզում,

– ուսումնական՝ դասագրքերի ու ձեռնարկների ստեղծում, ուսումնադաս-տիարակչական գործընթացի փոխլրացնող քաղաքացիական ու զորային բա-ժինների կազմակերպում,

– զինվորական ծիսական ու հերալդիկ՝ արշավներ մարտական փառքի վայրեր, զինվորական երդումներ հերոսների արձանների ու ճակատամարտերի հուշահամալիրների մոտ, մեր ժամանակների հերոսների պարգևատրման հան-դիսավոր արարողություններ, լավագույն զինվորական ստորաբաժանումներին ու երիտասարդական հայրենասիրական կազմակերպություններին հերոսների անունների և անվանանշանների շնորհում՝ ինչպես ազգային պետության, այն-պես էլ Հայոց Սփյուռքի հայության համապատասխան սոցիալական խմբերի տեղեկատվական ապահովմամբ:

«Հայաստանը իրավունք չունի պարտվելու և ոչ մի պատերազմում. այլևս երբեք Յեղասպանություն հայ ժողովրդի նկատմամբ» թևավոր խոսքը լավ-գույնս արտահայտում է ներկայիս անկախ Հայաստանի Զինված ուժերի առաքելությունը և պետք է դառնա հայ զինվորի մարտական ոգու ձևավորման ոլորտում պաշտպանական բարեփոխումների նպատակն ու կարգախոսը:

ОБ ОПЫТЕ ФОРМИРОВАНИЯ
БОЕВОГО ДУХА ВОИНА
В АРМИИ ОБОРОНЫ ИЗРАИЛЯ
В СВЕТЕ ОБОРОННЫХ РЕФОРМ РА

*Г. С. КОТАНДЖЯН, генерал-майор, доктор политических наук (РФ),
Действительный член Российской Академии военных наук,
ученый-эксперт по контртерроризму (США),
член Научно-экспертного совета ОДКБ, начальник ИНСИ МО РА*

В годы независимости Республики Армения некоторые общественно-политические круги страны стали проявлять значительный интерес к Государству Израиль. Тем не менее реальных шагов по профессиональному осмыслению и оценке опыта эффективного существования Израиля во враждебной региональной среде не было предпринято, в частности, не была изучена израильская система морально-психологической подготовки населения, в особенности – военнослужащих. На наш взгляд, оценочный анализ достижений Израиля в деле воспитания еврейского воина приобретает особую важность в контексте реформирования системы обеспечения боевого духа армянского воина.

В свете интересов национальной безопасности РА представим концептуальные положения кодекса еврейского воина, его военно-патрио-

тического воспитания. При изучении данной проблемы необходимо учитывать тот факт, что стратегические интересы национальной безопасности Республики Армения и Государства Израиль совпадают не полностью: хотя между двумя государствами, а также между мировым еврейством и армянством существуют определенные сходства, однако есть и значительные различия¹. Важно отметить, что 2008-й был знаменательным годом в истории этих двух народов, поскольку это был год 90-летия восстановления армянской государственности в лице Первой Республики Армения и 60-летия восстановления еврейской государственности в лице Государства Израиль. Характерно, что эти судьбоносные события последовали за геноцидами, осуществленными в отношении этих народов, – Геноцидом армян (Первая мировая война) и Холокостом (Вторая мировая война). В рамках празднования 60-летия восстановления Государства Израиль в парке «Победы» («Ахтанак») над фашистской Германией в Ереване состоялось основание аллеи армяно-еврейской дружбы и стелы, посвященной юбилею восстановления государственности еврейского народа. Во время мероприятия, организованного совместными усилиями мэрии Еревана и еврейской общины в РА, посол Израиля в РА Шеми Цур в своем выступлении отметил, что в Израиле планируется в сотрудничестве израильской организации «Керен Кеймет Ле-Израэл» (*Еврейский национальный фонд*) и местной армянской общины основать аллею, посвященную юбилейной дате – 90-летию восстановления армянской государственности.

Возвращаясь к основной проблеме данного исследования, отметим, что для оценки меры той важности, которая в Израиле придается военно-патриотическому воспитанию еврея-воина, нами специально выбрана книга Президента Израиля, бывшего руководителя военной разведки Хаима Герцога «Герои Израиля»².

¹ При сравнительном анализе процесса создания двух государств нужно учитывать то обстоятельство, что Государство Израиль, в отличие от Республики Армения, было основано с «нуля» – во враждебной среде арабов, в условиях отсутствия еврейского населения, посредством иммиграции евреев (Алия, 1908 – 1948 гг.). В большинстве своем это были «патриоты-фанатики», всю свою деятельность, свой военный и интеллектуальный потенциал поставившие на службу идее воссоздания Эрец-Исраэля. В армянской действительности таковыми были Монте Мелконян и Леонид Азгаджян. Творческое понимание опыта Израиля при реформировании ВС РА предполагает наличие преданного национальной идее, честного, одаренного большими умственными способностями, всесторонне развитого командирского и офицерского состава.

² См. *Chaim Herzog. Heroes of Israel. Profiles of Jewish Courage.* Israel, 1991 (поскольку данная статья написана в основном на базе этой книги, то в дальнейшем ссылки на нее не указываются).

Прямое участие Президента Х. Герцога в разработке постоянно пополняемого пантеона героев-евреев, включающего примеры героизма как древних евреев, так и современников, свидетельствует о том, что в Израиле военно-патриотическое воспитание является сферой прямого руководства главой Государства.

Консенсусно принятый на вооружение в Израиле и в израилицентричной Диаспоре принцип непрерывности пополнения пантеона героев-евреев как военных, так и гражданских профессий обслуживает идею героизма еврейства как признака, постоянно характеризующего еврейский народ на всех этапах трехтысячелетней истории еврейской государственности³. Исключительная важность данной методологии толкования героизма как неотъемлемого признака и качества еврея нацелена на постоянное выявление лучших образцов героического поведения евреев для поддержания высокого самоуважения любого еврея или еврейки с точки зрения таланта служения своему народу даже в монотонной армейской повседневности с максимальным и творческим вложением личного ресурса каждого еврея-воина в дело защиты и укрепления Эрец-Исраэля. Иными словами, Президент Х. Герцог, выполняя свой долг в отношении военно-патриотического воспитания еврейской молодежи, представляет историю еврейского народа как непрерывный героический процесс поддержания своей национальной идентичности в течение:

- двух тысяч лет борьбы в условиях изгнания,
- неполных 100 лет после начала иммиграции в Палестину,
- 60 лет восстановления и защиты национальной государственности Израиля.

Данную миссию осуществляет Президент небольшого, однако ключевого на Ближнем Востоке государства, добившегося своими политическими, экономическими и военными победами роли одного из центров мировой геополитики. Очевидно, что глава подобного необычного государства, будучи вовлеченным в динамичный процесс обеспечения безопасности за счет непрерывного инновационного взаимодействия национального ресурса Израиля и Диаспоры, будучи весьма занятым деятелем, находит время для написания книги о героях еврей-

³ См. *Yael Zerubavel. Recovered Roots. Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition. Chicago–London, 1995* (в процессе работы над данной статьей мы в значительной мере пользовались также этой книгой, поэтому в ссылках она также не упоминается).

ства демонстративно. Речь идет о демонстрации Президентом одного из главных общенациональных приоритетов мирового еврейства для выживания и прогрессивного развития еврейского народа, когда необходим повседневный и массовый героизм евреев во всех областях жизненно важных интересов Израиля и, в первую очередь, в сфере военной безопасности.

В данной статье делается попытка представить выбранную Президентом Израиля логику разработки структуры и содержания непрерывно пополняемого пантеона героев еврейского народа как основы системы воспитания воинского духа воина-еврея и еврейки*.

1. Канонизация еврейских героев древности в системе воспитания боевого духа современного еврейского воина

В пантеоне еврейских героев особое место отведено образу *Давида* как героя-царя (11–10 века до н. э.), поставившего на колени превосходивших евреев силой и численностью филистимлян. Бой, в котором Давид поразил Голиафа метким броском камня, а затем отсек ему голову мечом, служит основополагающим символом еврейской военной истории: вера, смекалка, быстрота и отвага еврейского воина оказались сильнее физической мощи гиганта-филистимлянина. Здесь отражен тот факт, что хотя армия Израиля всегда была меньше по численности и слабее армий противника, но побеждала, так как не принимала игры по навязанным врагом правилам.

Официальное толкование истории Израиля направлено на сплочение евреев вокруг той идеи, что со второго века до н. э. – со времен восстания Маккавеев – действует нравственный закон, согласно которому еврейский народ в своей целостности несет ответственность за безопасность любого еврея, где бы он ни находился. Среди героев, вдохновляющих еврейского солдата, важное место занимает *Иуда Маккавей* («Молот»), крестьянин, превратившийся в отважного воина, а затем в талантливого полководца и вождя, вдохновляющего народ на битву за независимость страны. В то же время в системе израильского патриотического воспитания Иуда Маккавей пропагандируется как воин, в своей зрелости ставший политиком и дипломатом, упрочивавшим еврейскую традицию признания первенства государственности как

* Автор выражает благодарность ответственному секретарю журнала «Айкакан банак», лейтенанту А. Шахвердянцу за помощь в уточнении списка дополнительных источников.

высшей ценности еврейства и добивавшимся того, чтобы Иудейское царство стало частью международного сообщества и системы баланса сил. Образ Иуды Маккавея в официальной истории Израиля и военно-патриотическом воспитании используется как образ героя, бросившего в сердца евреев семена непобедимой веры в немеркнущий идеал свободы и готовности отдать жизнь за победу во славу независимости Израиля.

Воины Армии Обороны Израиля у крепости Масада приносят клятву верности.
Надпись на древнееврейском гласит: «Масада больше не падет»
(из вышеотмеченной книги Я. Зерубавеля)

Образ *Бар-Кохбы*, решительного и жестокого в борьбе с врагами вождя-деспота, объединившего евреев и возглавившего восстание против римлян в 115–117 гг. н. э., пропагандируется как символ героической стойкости еврейского народа, вождя, осмелившегося поднять маленький народ против непобедимой Римской империи. Пример того, что каждый кандидат в солдаты повстанческой армии Бар-Кохбы в доказательство решимости отдать жизнь за родину и преданности ей должен был отрезать себе палец, активно используется для поддержания кодекса чести еврейского воина⁴. Причем за строкой предполагается параллель с последующим применением нормы кодекса чести самураев «Бусидо» в клятве камикадзе во Второй мировой войне с отрезанием пальца в знак посвящения себя делу спасения Родины.

Среди еврейской молодежи в качестве символа стойкости еврейского духа, несгибаемости воли и воинского бесстрашия пропагандируется героическая борьба zelotim против римского легиона, осадившего в

⁴ См. *Yigael Yadin. Bar Kokhba: The Rediscovery of the Legendary Hero of the Second Jewish Revolt against Rome. Jerusalem, 1971.*

73 году н. э. *крепость Масада*⁵. Выдержав до конца атаки римлян, еврей-мужчины по коллективному решению лишили жизни женщин и детей, а затем, бросив жребий, выбрали десять воинов, убивших всех остальных перед вступлением врага в город. Молодые солдаты приносят присягу на вершине скалы, где располагалась героическая Масада. Военская клятва еврейских воинов гласит: «Масада больше не падет».

2. Подвиг Трумпельдора как основа кодекса чести современного еврейского воина

Героем новейшего времени стал *Иосиф Трумпельдор*, на могиле которого стоит рычащий лев. Предсмертные слова Трумпельдора, возглавившего оборону военно-сельскохозяйственного поселения Тель-Хай в 1920 году, израильская патриотическая пропаганда сделала примером воспитания современного еврейского воина-героя – цельной личности, честного, скромного и отважного рыцаря. У могилы Трумпельдора, на которой высечены его последние слова: «Счастлив тот, кто умирает за родину», – молодые бойцы Армии обороны Израиля приносят присягу⁶.

Именно пример организации обороны Тель-Хая стал первой пробой подходов к созданию системы территориальной обороны, которая в 40-ые годы посредством работы и службы в киббуцах (коммунах) в борьбе спецназа *Пальмах* конспиративной Армии обороны *Хагана* с арабскими бандформированиями заложила основы территориальной обороны НОХАЛ.

Иосиф Трумпельдор, офицер Российской армии с наградами, полученными во время русско-японской войны 1904–1905 гг., в 1920 г. возглавивший оборону Тель-Хая, предсмертные слова которого: «Счастлив тот, кто умирает за Родину» – стали формулой беззаветного служения своему государству, своему народу (из вышеотмеченной книги Я. Зерубавеля)

⁵ См. *Yigael Yadin. Masada: Herod's Fortress and the Zealots' Last Stand. New York, 1966.*

⁶ См. *N. Ben-Ari and E. Kena'ani, eds. Yosef Trumpeldor: Po'alo u-Tekufatd/Yosef Trumpeldor: His Life and His Times (Hebrew and English). Tel Aviv, 1970.*

3. Героика духа сопротивления фашизму еврейских бойцов гетто

Особое место в героике еврейских воинов, активно используемой в израильской и диаспорской патриотической пропаганде, занимают примеры *вооруженного сопротивления евреев Варшавского и других гетто* их массовой депортации отрядами германского СС с целью уничтожения в концлагерях Третьего Рейха (Освенцим, Майданек, Дахау и др.)⁷. Воспитательная пропаганда направлена на превознесение силы духа, которую проявили воины-евреи, придание самому понятию гетто, некогда постыдному и унижительному, ореола военной славы и чести.

4. Героика конспиративной борьбы за создание самообороны и независимого Израиля

Герои Пальмаха Хаганы. В воспитании воинского духа у молодого еврейства придается важность спецназовскому боевому опыту 1940-х годов конспиративного компонента Хаганы Пальмаха в борьбе за создание Государства Израиль⁸. Именно на этом опыте основывается принцип нахождения командира Армии обороны Израиля ЦАХАЛ-а впереди своих солдат. С учетом спецназовской миссии Пальмаха его командирам вменялось в обязанность вести подчиненных за собой, а не гнать их впереди себя, как это делается во многих других армиях. Принятая в Пальмахе, а также в современном ЦАХАЛ-е команда «За мной» преподносится рядовому составу как долг командира подвергать большему риску себя, а не солдат.

Согласно общему принципу обеспечения психологической эффективности патриотического воспитания героизм еврейского воина непременно персонифицируется в конкретных героях-евреях. Здесь молодежь равняется на примеры таких бойцов Пальмаха, как ставший членом Кнессета и Правительства Игал Аллон, будущие НГШ и Президент Израиля Ицхак Рабин, а также НГШ и МО Моше Даян, возглавивший победную Синайскую кампанию 1956 года.

⁷ См. «Jewish Resistance: A Working Bibliography». «The Miles Lerman Center for the Study of Jewish Resistance». «Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Memorial Museum». Washington, DC (<http://www.ushmm.org/research/center/lerman/bibliography/pdf/bibliography.pdf>); а также: «Holocaust Survivors and Remembrance Project: «Forget You Not». The Jewish Resistance During the Holocaust» (<http://isurvived.org/TOC-IV.html#Resistance>).

⁸ См. «Israeli Special Forces History» (<http://www.isayeret.com/>).

Героиня-еврейка Ханна Сенеш. Президент Х. Герцог посчитал необходимым включить в пантеон героев еврейства также образ двадцатитрехлетней еврейки *Ханны Сенеш* (1921–1944) – бесстрашной парашютистки-диверсантки, воевавшей в Европе в составе британских десантников, заброшенной в немецкий тыл, молчавшей под пытками и расстрелянной в венгерской тюрьме в 1944 году. Пропаганда образа Х. Сенеш направлена на патриотическое мотивирование воинской повинности женщин-евреек (женщины, в отличие от трехлетней службы мужчин, служат два года), позволяющей высвободить большое число мужчин для строевой службы и тем самым в известной мере компенсировать численное превосходство армий враждебных Израилю государств.

5. Героизация жертвенности и принцип неотвратимости соразмерного возмездия врагу

Исключительно важное место в воспитании героического духа еврейской молодежи по всему миру отводится пропаганде *неотвратимости соразмерного возмездия врагу*, основанной на следующем факте. Вооруженную борьбу еврейского подполья против Великобритании, препятствующей в годы Второй мировой иммиграции евреев в Палестину, вплоть до ухода англичан из Палестины в 1948 году, возглавлял будущий Премьер-министр Израиля Менахим Бегин. Сигналы еврейского подполья о неприемлемости наказания розгами и повешения израильских подпольщиков и неотвратимом эквивалентном возмездии в отношении англичан британская администрация восприняла с надменным недоверием и осуществила насилие над пленными еврейскими бойцами. Незамедлительное демонстративное повешение английских сержантов, захваченных в заложники в качестве ответной меры, потрясло Великобританию и арабский мир. Это стало уроком для всех противников создания еврейских сил самообороны и еврейского государства.

Государство Израиль каждый день своим поведением подпитывает пропаганду того, что сегодняшний еврей уже не тот, кто в прошлом терпел унижение достоинства. Современный еврей, как и в героической древности, обязан во всю силу, ума, духа, воли и воинского мастерства вставать на защиту чести еврейского народа, демонстрируя неотвратимость наказания врага, соразмерного его преступлению против каждого еврейского воина и унижающего достоинство еврейства в целом.

6. Герои-лидеры нации. Бен-Гурион: «Израилю не дано проиграть ни одной войны», «Никогда более»

Давид Бен-Гурион⁹ (1886–1973) в государственной пропаганде выступает как честный и мудрый национальный лидер. Он – герой, одухотворяющий народ целеустремленностью, глубиной видения будущего нации, политическим бесстрашием в консолидации и ориентации Израиля и Диаспоры на гарантированное обеспечение двух главных взаимосвязанных лозунгов мирового еврейства: «Израилю не дано проиграть ни одной войны» и «Никогда более» (речь идет об исключении возможности повторения Холокоста). На примере создателя Израиля и ЦАХАЛ-а Бен-Гуриона израильская пропаганда ориентирует политические элиты и народ на прагматический инновационный поиск лучших решений по неотвратимопобедному использованию неограниченных духовных, волевых, интеллектуальных и финансовых ресурсов мирового еврейства во славу Израиля и Диаспоры как в мирное время, так и в час наивысшего военного испытания.

Памятник героям
антифашистского восстания
Варшавского гетто
(<http://www.molon.de/galleries/Poland/Warsaw/Ghetto/img.php?pic=4>)

Отмечается прагматически верный политический и военный расчет Бен-Гуриона в 1950-х годах в Синайской кампании против Египта и в принятии принципа возмездия, предписывающего ЦАХАЛ-у и другим силовым структурам обуздание исламского терроризма и в последующем ставшего основой превентивных спецопераций по подавлению террористических баз и штабов с целью упреждения их ударов по

⁹ См. «David Ben-Gurion». «Knesset Members» (http://www.knesset.gov.il/mk/eng/mk_eng.asp?mk_individual_id_t=684); а также: «David Ben-Gurion». The Jewish Agency for Israel (<http://www.jafi.org.il/education/100/people/BIOS/bg.html>).

Израилю. Отмечается также, что именно благодаря Бен-Гуриону Израиль располагает эффективной профессиональной и по сути ее поддержки еврейством – народной армией, находящейся вне политики и подчиненной гражданской власти.

Итак, как и в предыдущих случаях, на примере с Бен-Гурионом военно-патриотическая пропаганда Израиля обогащает пантеон еврейской истории, отводя ему почетное место рядом с великими героями предыдущих поколений и древности.

7. Коллективный героизм ЦАХАЛ-а

Война «Судного дня». Военно-патриотическая пропаганда коллективного героизма, кроме восхваления блестящей победы ЦАХАЛ-а в «шестидневной войне» против объединенных сил арабских государств, особо подчеркивает немислимую стойкость израильского солдата, заплатившего неимоверно большую цену за ошибки политического и военного руководства, а также разведки Израиля в оценке реальной опасности развязывания арабами войны «Судного дня». Воспитание еврейского воина на примере героизма ЦАХАЛ-а в войне «Судного дня» сконцентрировано на тезисе о том, что даже в эпоху электроники, управляемых ракет решающим остается *человеческий фактор: дух, стойкость и боевое мастерство* еврейского воина.

Командос ЦАХАЛ-а в контртеррористической операции «Шаровая молния» в Энтеббе (Уганда): Иони Нетаньяху. В ночь с 3-го на 4-ое июля 1976 г. в Уганде 200 командос ЦАХАЛ-а осуществили операцию, благодаря которой была уничтожена группа террористов и были освобождены 105 заложников-евреев¹⁰. Героизм и мастерство командос преподносятся как образец воинского мастерства великолепных воинов отборных частей особого назначения ЦАХАЛ-а, набираемых только из добровольцев. На данном примере Израиль утверждает принцип неотвратимости незамедлительного возмездия террористам, посягающим на жизнь евреев в любой точке мира. Мастерски проведенная молниеносная спецоперация, а также выдержка и личный героизм командира командос Иони Нетаньяху пропагандируются с точки зрения важности

¹⁰ См. «Entebbe Raid (Operation Entebbe, Jonatan Operation, Operation Thunderbolt)». «Britannica Online Encyclopedia», 2009 (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/188804/Entebbe-raid>); *Max Hastings*. Yoni, Hero of Entebbe. 1979; *Ido Netanyahu*. Yoni's Last Battle: The Rescue at Entebbe. 1976; *Raffi Berg*. Recollections of Entebbe, 30 years on (http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/5101412.stm).

демонстрации всему миру того, что, как пишет Президент Израиля Хаим Герцог, в отличие от былых времен, у евреев, оказавшихся в беде, ныне есть защитники. И если иногда евреям приходится испытывать страх, надежда не покидает их никогда.

8. Общие принципы военно-патриотического воспитания израильского воина

Воспитание и осознание исторической ответственности перед еврейским народом и его государством являются высшим приоритетом государства.

В Армии Обороны Израиля и среди мирового еврейства успешно пропагандируется и неукоснительно поддерживается образ:

— интеллектуальности, профессионализма, неподкупности, некорруптированности, фанатичной патриотичности и героического бесстрашия военнослужащих ЦАХАЛ-а (от рядового до генерала);

— воина-пуританина, который не имеет вредных привычек (азартные игры, курение, выпивка и т. п.) и вообще привязанностей к чувственным наслаждениям (чревоутодие, распутство). В период формирования армянской армии данный образ поддерживался Леонидом Азгадяном, а в прошлом— Андраником.

Формированию у израильского солдата высокой мотивации героического служения Родине способствуют:

- осознание недопустимости повторения трагического опыта многовековой жизни в изгнании, когда еврейский народ был беззащитен перед лицом своих врагов и пережил катастрофу Холокоста с уничтожением 6 миллионов евреев;
- понимание того, что гарантом неповторения национальной катастрофы и отсюда— проигрыша в какой-либо одной войне является сильная еврейская государственность в лице развивающегося с опережением вражеских государств Израиля, поддерживаемого западными центрами силы— США, Турцией, НАТО и ЕС, а также ресурсами влиятельной всемирной сети Диаспоры;
- формирование у еврея-воина патриотической ценностной ориентации на то, что вооруженные силы еврейского государства сохраняют древнюю традицию еврейских воинов Иехошуа бин Нуна, царя Давида, Маккавеев (Хасмонеев), защитников Масады, бойцов Бар-Кохбы, кото-

рую продолжают герои времен освоения Палестины, антифашистской борьбы и современных войн за независимость Израиля;

- уверенность еврейского народа в наличии у Израиля необыкновенно высокого в сравнении с величиной страны и численностью населения военного, в том числе ядерного, потенциала*, что обусловлено напряженностью в отношениях с арабскими странами и Ираном;
- понимание воинами-евреями исключительно важной геостратегической роли Израиля в системе международной безопасности. У воинов ЦАХАЛ-а формируется уверенность в исключительности своей миссии на Ближнем Востоке. В пределах военной досягаемости с территории Израиля находится почти половина нефтяных ресурсов западного мира, сосредоточенных в треугольнике между Ливией на западе, Ираном на востоке и Саудовской Аравией на юге.

В патриотическом воспитании молодежи важное место занимает государственная поддержка официальной версии миссии и истории еврейского народа, которые построены на ряде основоположений:

* Оборонные расходы Израиля в 2002 г. составили 9,84 млрд долларов США (в 1984 г. – 4,3 млрд долларов). Они неуклонно растут, однако в пересчете на душу населения остаются относительно стабильными, хотя и весьма высокими — примерно полторы тысячи долларов.

Большой вклад в поддержание обороноспособности Израиля вносит военная помощь, получаемая Израилем от США. Впервые Израиль получил безвозмездную военную помощь от США в 1974 г. (на сумму в полтора млрд долларов). За период с 1974 по 2002 гг. Израилем была получена от США безвозмездная военная помощь на общую сумму в 41,06 млрд долларов. При этом большую часть средств военной помощи Израиль обязан тратить в США на приобретение военной техники, запчастей, боеприпасов и снаряжения.

Существование постоянно напряженных отношений с соседями вынуждает Израиль содержать мощные вооруженные силы, оснащенные современными средствами вооруженной борьбы, включая и оружие массового поражения. Хотя Израиль никогда не проводил открытых ядерных испытаний, согласно имеющимся оценкам он ныне занимает шестое место в мире среди ядерных держав—после США, России, Великобритании, Франции и Китая. В рамках договора о нераспространении ядерного оружия с администрацией США (и лично с Президентом Р. Никсоном) было достигнуто соглашение, согласно которому «предполагалось, но не признавалось», что Израиль является государством, располагающим ядерным оружием. Начиная с 1963 г. в Израиле создаются баллистические ракетные системы, способные нести ядерные боеголовки. Еще в 1989 г. успешно прошла испытания баллистическая ракета «Иерихо-2Б» с дальностью действия до 1500 км, способная поражать цели, в том числе, и на всей территории Ливии и Ирана. Вооруженные силы Израиля располагают также авиационными средствами доставки ядерного оружия (включая самолеты F-16, F-4E «Фантом» и A-4N «Скай Хок» американского производства). Израиль—единственная на Ближнем Востоке держава, с высокой степенью вероятности имеющая ядерные системы оружия наземного, морского и воздушного базирования.

1. роль еврейского народа в развитии человечества закреплена в идентификации истории еврейства с возникновением жизни на земле, в связи с чем в Государстве Израиль официальное летоисчисление носит мифологический характер и ведет отсчет событий со дня сотворения мира (началом эры Адама по талмудической традиции принят 3761 год до н. э., сейчас в Израиле идет 5769 год);
2. объявление соразмерности истории еврейской государственности с наиболее древними цивилизациями мира – по официальной версии государственность еврейского народа восходит к 11 веку до н. э.;
3. еврейский народ на всем протяжении своей истории, защищая свои национальные интересы, был вынужден бороться с превосходящими силами противника;
4. за эпохой евреев-полководцев на стражу еврейской идентичности после падения государственности вступили евреи-ученые, предоставившие еврейству до восстановления государственности в качестве источника приверженности религии и сохранения национальной самобытности толкование Торы* – Талмуд;
5. иудаизм, Талмуд и язык его написания иврит в течение двух тысячелетий проживания еврейства вне родины стали главным национальным духовно-нравственным ресурсом выживания. В официальном толковании истории еврейства Талмуд в условиях потери государственности – рассеяния (жизни в Диаспоре) – заменил утраченную Родину – Эрец-Исраэль;
6. в течение двух тысячелетий все верующие евреи, будучи в рассеянии, молясь, обращались лицом в сторону исторической Родины со словами «В следующем году – в Иерусалиме»;
7. сионизм – как стратегия спасения еврейства путем создания Государства Израиль: осознание в конце 19-го века элитами европейского еврейства предпочтительности возвращения евреев в Палестину с целью создания Государства Израиль пассивному ожиданию мессии (спасителя) как спасителя еврейства;
8. провозглашение до независимости Израиля замены традиционной торгашеской деятельности евреев на производительный труд в киббуцах (коммунах) Палестины и вооруженную территориальную само-

* *Тора* – еврейское название первых пяти книг Старого Завета – Пятикнижия (Бытие, Исход, Левит, Числа, Второзаконие).

оборону как политического принципа социального и психологического преобразования еврейского народа;

9. создание Государства Израиль как главного фактора возрождения еврейского народа, нацеленное на прогрессивное развитие всего израи-лецентричного мирового еврейства;

10. придание древнеталмудическому языку иврит статуса единствен-ного государственного языка Израиля как фактора консолидации всех составляющих разнообразной этнолингвистической мозаики мирового еврейства;

11. израилецентричность системы мирового еврейства;

12. принцип самокритичного вынесения уроков из каждого из ближне-восточных кризисов для постоянного совершенствования системы ответственных взаимоотношений между Израилем и организациями Диаспоры;

13. консенсус Израиля и Диаспоры в оценке участия каждого еврея в защите национальной безопасности Государства Израиль как высшей личной и общенациональной цели духовного, нравственного, политиче-ского и экономического развития каждого еврея и мирового еврейства в целом;

14. служба в Армии Обороны Израйля–как главный экзамен чести и достоинства каждого еврея и еврейки перед поступлением в вузы или началом профессиональной карьеры, базовый этап в их дальнейшем профессиональном и социальном продвижении как в Израиле, так и в еврейской Диаспоре;

15. мотивированность участия еврея и еврейки в боевых действиях ЦАХАЛ-а как наиболее продуктивного способа наращивания их лич-ного престижа и продвижения в Израиле и общинах их проживания в Диаспоре;

16. высокий интеллектуальный уровень офицерского состава ЦАХАЛ-а, складывающегося за счет взаимообмена между обществом и армией наиболее образованных и патриотически настроенных кадров;

17. традиция обеспечения ориентации развития Израйля на основе приоритетов стратегии национальной безопасности за счет формиро-вания политической элиты из талантливых генералов, лидерствовавших

в военной политике, в руководстве ГШ и штабами родов войск (Ицхак Рабин, Хаим Герцог, Ариель Шарон, Эхуд Барак, Моше Даян, Эзер Вейцман и др.);

18. для победы ЦАХАЛ-а, кроме опережающего возможности врага вооружения (включающего также ядерный потенциал), нужна сплоченная, обученная и рвущаяся в бой армия. В основе сплоченности армии лежит единство народа. Для победы над превосходящими силами противника необходимы непрерывная поддержка превосходства духа, отваги, смекалки, интуиции, а также быстроты ума и действий еврейского воина, в том числе—импровизационных качеств принимающих решения командиров.

О результативности воспитания еврея-воина в соответствии с данными ценностями и принципами свидетельствуют следующие признаки-характеристики ЦАХАЛ-а:

– устойчивое военное лидерство Израиля в регионе при подтверждении превосходства боеспособности личного состава ЦАХАЛ-а в отношении противника как в войнах и отдельных боестолкновениях, так и в непрерывной борьбе с терроризмом;

– согласно результатам последних соцопросов, более 94 % израильских евреев готовы добровольно вступить в ЦАХАЛ и отдать свою жизнь за государство Израиль (среди граждан США данный показатель составляет 63 %).

9. Ориентиры разработки и использования армянского Пантеона героев и Календаря героических событий в оборонной реформе РА

Изучение традиционных ценностей и концептуальных основоположений военно-патриотического воспитания и обеспечения боевого духа еврея-воина как важнейшей предпосылки для поддержания высокой боеспособности Армии Израиля с учетом существующих сходств и различий между Израилем и Арменией, мировым еврейством и армянством имеет положительное значение для решения важных задач духовно-нравственного воспитания армянского воина и повышения боеспособности ВС РА в целом.

Разумеется, речь не идет о механическом внедрении в армянскую действительность кодекса чести израильских военных как опыта еврейства, поскольку армянский и еврейский народы, при определенном

созвучии их истории, имеют сугубо национальные особенности, в том числе—в сфере военного искусства. Вместе с тем в качестве основы для разработки путей совершенствования системы духовно-нравственного воспитания армянских воинов, обеспечения их высокого боевого духа, осуществляемого в рамках оборонных реформ в РА, целесообразно по примеру Израиля рассматривать следующие основоположения:

- осознание необходимости исключения возможности повторения национальной трагедии;
- сильная независимая государственность как гарантия неповторения национальной трагедии;
- осознание и последовательное применение морального принципа непобедимости государства даже в одной войне;
- обеспечение в условиях враждебного окружения регионального стабильного военного лидерства государства, постоянного превосходства его вооруженных сил над противником по боеспособности;
- государствоцентричность системы мировой Диаспоры;
- приоритетность взаиморазвивающегося и взаимодополняющего сотрудничества государства и Диаспоры в интересах защиты государства, национального наследия и всего народа.

Завершая проведение данных параллелей, хотим подчеркнуть, что в Вооруженных силах Армении существуют собственные традиции представления персонифицированного героизма народа. У нас наличествует целый ряд исторических лиц, образы которых могут быть использованы в пропаганде как символы беззаветного патриотизма и служения своей нации, жертвенности и храбрости. Армяне, как один из древнейших народов мира, имея ощутимый вклад в мировую культуру, продолжают развивать свое богатое историко-культурное наследие. Так, 11-ое августа 2009 года является началом 4502 года по древнему Армянскому (Айкскому) календарю.

В нашей многотысячелетней истории есть немало вдохновляющих страниц, вписанных рукой героев. Поэтому, на наш взгляд, в «Армянский военно-героический пантеон» и национальный календарь могут быть включены многие из легендарных и исторических лиц, а также знаменательных событий. К примеру:

Древнейший мифологический период (половина 3-го тысячелетия до н. э.)—Айк *Нахалет* (Прародитель), сразивший титана Бела, подтвердив право армянского народа на независимость;

Древний исторический период (IX–I вв. до н. э.)—царь *Аргишти I*, защитивший Араратское царство от посягательств Ассирии; царь *Тигран Великий*, благодаря военному и дипломатическому таланту создавший Великую Армению¹¹;

средневековье и период новой истории (IV–XIX вв. н. э.)—цари *Аршак II* и *Пап*, реформаторы—объединители армянских земель; *Спарапет*, князь *Варган Мамиконян*, предводитель армянского войска в Аварайрской битве 451 г., разрушившей планы Персии по навязыванию армянам-христианам Зороастризма; князь *Геворг Марзпетуни* (X в.), олицетворяющий образ патриота и выдающегося полководца, сумевшего малыми силами нанести поражения значительно превосходящим арабским войскам; Великий князь (1187–1198) и царь (1198–1219) Армянского Киликийского государства *Левон II*, сумевший благодаря своему военному и дипломатическому таланту успешно вести борьбу с Султаном Египта Салах-ад-Дином, турками-сельджуками, Византией и не только укрепить государство, но и существенно расширить его границы и сферы влияния, добиться признания Армянского Киликийского Царства со стороны европейских монархов*; *Давиг-Бек* (начало XVIII в.), крупный военный и государственный деятель, возглавивший борьбу Сюника

Царь Армянского Киликийского государства Левон II, выведший свое государство в сферу военно-политических отношений с государствами Европы и рыцарскими сообществами крестоносцев

¹¹ См. Tigranes II The Great (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/595564/Tigranes-II-the-Great>).

* Левон II поддержал императора Священной Римской Империи Фридриха I Барбароссу во время III Крестового похода, за что получил корону от его сына Генриха VI. На церемонии коронации присутствовали делегации из Византии, Священной Римской империи, Багдадского халифата. Сама коронация была осуществлена по армянскому (Католикос Григор VI) и латинскому (легат папы, архиепископ Майнца Конрад Виттельбах) ритуалам (см. *Киракос Гангзакеци*. История Армении (на арм. яз.). Е., 1982; фр. перевод—«Histoire d'Arménie, par le Vartabied Kirakos de Gantzac». В книге: «Deux historiens Arméniens...». Saint-Petersbourg, 1870; *F. Tournebize*. Histoire politique et religieuse de l'Arménie. Paris, 1900; «Армянская советская энциклопедия» (на арм. яз.), т. IV. Е., 1978, сс. 589–590).

против турецких завоевателей; герой Отечественной войны 1812 г., князь, генерал *Валериан Мадагов* (1782–1829)¹²;

национально-освободительное движение армян в Османской империи (XIX–начало XX вв.)–герои самообороны Айнтаба, Вана, Зейтуна, Муса-лера, Муша, Сасуна, Шапин-Гарайсара и иных областей исторической Армении: организатор героической самообороны Вана, основатель первой Республики Армения *Арам Манукян* (1879–1919); национальный герой *Андраник Озаян* (Генерал Андраник (1865–1927)), гайдук, лидер армянского национально-освободительного движения в героическом Сасуне, в Первую Балканскую войну 1912 г. на македонском фронте возглавлявший отряд армянских добровольцев, сражавшихся на стороне болгарских повстанцев против османского ига, в Первую мировую войну получивший звание генерал-майора Российской армии; видные деятели армянского национально-освободительного движения и легендарные партизанские лидеры самообороны *Ахпюр Сероп* (Сероп Варданян (1864–1899)), *Геворг Чауш* (Геворг Казарян (1870/1871–1907)), и другие;

майские героические сражения 1918 г.¹³–разработчик Сардарapatской операции генерал *Мовсес Силикян* (1862–1937); организаторы Сардарapatской и Баш-Апаранской побед полковники *Даниел* (1861–1921) и *Погос* (1864–1922) *Бек-Пирумяны*, генерал *Дро* (Драстамат Канаян (1883–1956)); военный и политический деятель, основоположник разработки современной национальной идеологии, диктатор Лернайастана (Горная Армения) *Гарегин Нжде* (Гарегин Тер-Арутюнян (1886–1955)), возглавивший героическую самооборону Сюника от мусульманских орд и большевистских войск, благодаря чему Зангезур остался армянским; идейные вдохновители Сардарapatского сражения католикос *Геворг V Суренянц* (1847–1930) и архиепископ *Гарегин Овсепян* (1867–1952), и другие.

акции возмездия в отношении младотурецких идеологов и организаторов Геноцида армян, приговоренных к смертной казни военным трибуналом в Стамбуле (XX в.)–герои «Немезиса»* *Согомон Тейлерян* (1896–1960), *Мисак Торлакян* (1890/1894–1968), *Арам Еркянян* (1895–

¹² См. «Жизнь генерал-лейтенанта Мадатова». СПб., 1874.

¹³ См. S. Afanasian. Le victoire de Sardarabad Arménie. 21–29 mai 1918. Paris, 1985.

* «Немезис»–название операции (по имени богини мщения Немезиды) по осуществлению актов возмездия в отношении лидеров турецкой партии «Единение и прогресс» (*Младотурки*), виновных в организации и осуществлении Геноцида армян 1915 г.

1930), *Арташес Геворгян* (1894–1937), *Акоп Мелькумов* (1885–1962) и другие;

вторая мировая война (1939–1945 гг.)—примечательно и почетно, что в Советской армии было 5 маршалов-армян: командующий фронтом, в дальнейшем—заместитель Министра Обороны СССР, дважды Герой Советского Союза, легендарный Маршал Советского Союза *Ованес Баграмян* (1897–1982); Герой Советского Союза, Главный Маршал бронетанковых войск *Амазасп Бабаджанян* (1906–1977); Главный Маршал авиации *Арменак Ханферянц* (Сергей Худяков (1901–1950)); Герой Советского Союза, Адмирал Флота Советского Союза *Ованес Исаков* (1894–1967); Маршал инженерных войск *Сергей Аганов* (1917–1996). Причем во время Великой Отечественной войны из трех начальников штабов видов ВС двое—начальники штабов ВМФ и ВВС—были армяне (адмирал О. Исаков и маршал А. Ханферянц)¹⁴.

Ованес Баграмян,
Маршал Советского Союза,
дважды Герой Советского Союза,
в годы Второй мировой войны
командовавший фронтом,
затем—Заместитель Министра
Обороны СССР

На весь Советский Союз прославились имена легендарного командира 89-ой Армянской Таманской дивизии, генерала *Нвера Сафаряна* (1907–1982), летчика-штурмовика, дважды Героя Советского Союза, гвардии подполковника *Нельсона Степаняна*¹⁵ (1913–1944), которого прозвали «Соколом Балтики», и многих других.

Следует особо отметить, что в годы Второй мировой войны в армиях разных стран против фашизма воевали около 600 тысяч сынов и дочерей армянского народа, из них 500 тысяч—в Советской армии. Это в том случае, когда в Советской Армении до войны проживало около 1,3 млн, а в других республиках СССР—более 1,5 млн армян. Отечественная война была воспринята армянским народом с необычайным патриотическим подъемом. Участие армян в этой войне было беспрецедентным с точки зрения и числа участников, и проявленной храбрости.

¹⁴ См. «Военный энциклопедический словарь». М., 2002, сс. 110, 109, 1351, 551, 29.

¹⁵ См. там же, с. 1243.

Созданные в ходе войны армянские национальные стрелковые дивизии с тяжелыми боями прошли от предгорий Кавказа до Берлина и Балкан, покрыв себя немеркнущей славой. Трижды орденоносная 89-ая Армянская стрелковая дивизия, которой за активное участие в освобождении Таманского полуострова было присвоено почетное наименование «Таманской», была единственным национальным формированием, участвовавшим в штурме Берлина.

Беспрецедентным было также число армян, получивших звание Героя Советского Союза, – 106 человек, а 26 человек стали кавалерами ордена «Славы» 3-х степеней¹⁶.

В годы Второй мировой войны беспрецедентными были и понесенные армянами потери – около 300 тысяч человек убитыми. Для сравнения скажем, что такие же потери понесли во Второй мировой войне британская и американская армии.

Армяне Спюрка (Диаспоры) также приняли самое активное участие в борьбе своих государств против фашистской Германии и милитаристической Японии. В числе прославленных героев Спюрка были: лидер Движения Сопротивления (*Маки*) Парижа, кавалер ордена Почетного легиона, Национальный Герой Франции *Мисак Манушян* (1906–1944); бригадный генерал Вооруженных сил США *Гайк Шекерджян* (1886–1966), ответственный за логистическое обеспечение высадки союзных войск в Нормандии; кавалер высшей военной награды США – ордена «Почетная медаль Конгресса» (ею в годы Второй мировой войны были награждены всего 87 военнослужащих США), старший лейтенант *Эрнест Дервишян* (1916–1984), отмеченный за личную храбрость, проявленную при захвате в плен в одиночку 45 вражеских военнослужащих, а также 3 пулеметов, и многие другие.

Гайк Шекерджян,
бригадный генерал ВС США,
ответственный
за логистическое обеспечение
высадки союзных войск
в Нормандии

В обеспечении безопасности глав Союзных государств в 1943 г. в Тегеране большую роль сыграли резидент советской разведки в Иране

¹⁶ См. «Кавалеры ордена Славы трех степеней». М., 2000.

полковник *Иван Агаянц* (1911–1968) и в последующем Герой Советского Союза *Геворк Вартамян* (1924 г. р.).

Активное участие армян в борьбе с фашизмом, на наш взгляд, – один из ярких примеров проявления национального духа и героизма;

женщины-героини – *Святая Шушаник* (V в.), дочь Вардана Мамиконяна, подвергшаяся за свой патриотизм и преданность христианской вере истязаниям со стороны предателя-мужа и принявшая мученическую смерть¹⁷; видный деятель Французского Сопротивления, поэтесса *Луиза Аслаян* (1904–1944), подвергнутая мучительным пыткам в застенках гестапо, но не выдавшая соратников и погибшая в газовой камере лагеря смерти Равенсбрук; крупный политический, военный и государственный деятель Арцаха, из организаторов Карабахского движения, Председатель Постоянной комиссии НС НКР по вопросам оборонной безопасности и соблюдения законности *Жанна Галстян* (1948 г. р.), своей деятельностью во время борьбы за независимость Арцаха символизирующая образ армянки-воина – самоотверженной защитницы Отечества;

Луиза Аслаян,
поэтесса, героиня
Французского
Сопротивления,
подвергавшаяся пыткам
в застенках гестапо,
но не выдавшая соратников
и сожженная
в фашистском концлагере

борьба за освобождение и независимость Арцаха (1991–1994 гг.) – первый Министр обороны Республики Армения, возглавивший создание национальной регулярной военной организации, Национальный герой Армении *Вазген Саргсян* (1959–1999); Национальный герой Армении *Монте Мелконян* (1957–1993) – образец интеллектуала и выдающегося военного из Спюрка, посвятивший жизнь защите армянства¹⁸; Национальный герой Армении *Татул Крпеян* (1965–1991), символизирующий образ героя-смертника¹⁹; основоположник боевых традиций армянского «спецназа» *Леонид Азгалян* (1942–1992), и многие другие.

¹⁷ См. *P. Peters*. Sainte Sousanik martyre en Armeno-Géorgie. «Anacleta Bollandiana», Т. LIII. Fasc. III–IV, 1935 (на лат. яз.).

¹⁸ См. «Указ Президента Республики Армения о присвоении звания Национального героя от 20 сентября 1996 г. УП-647» (на арм. яз.).

¹⁹ См. «Указ Президента Республики Армения о присвоении звания Национального героя от 20 сентября 1996 г. УП-648» (на арм. яз.).

Этот список можно продолжить. Но в то же время в сегодняшней действительности задача представления этих исторических лиц в сфере военно-патриотической работы решается недостаточно системно – как в качестве Пантеона символических героев и их героических деяний, так и с точки зрения их информационного, учебного, военно-ритуального и военно-протокольного использования в воспитательной практике.

Непрерывное выявление лучших образцов интеллектуального, культурно-просветительского наследия и целенаправленное использование этих примеров несомненно будут способствовать воспитанию и укреплению бережного отношения каждого армянина – как представителя нации и как гражданина своей страны – к национальному историко-культурному прошлому, своему языку, вероисповеданию, морально-психологической идентичности. В этом контексте, на наш взгляд, яркими символами национальных ценностей для армян в условиях непрерывной борьбы против завоевателей и на современном этапе являются богатый древний индо-европейский язык, уникальный алфавит и письменность – как оружие сохранения национальной идентичности, христианская вера и национальная, первая в мире государственная Апостольская церковь, базирующаяся на просветительской деятельности в I в. прямых учеников Христа Апостолов Фаддея и Варфоломея, – как духовно-просветительский центр и олицетворение выживания нации в течение многих веков, а также значительные завоевания в областях науки и культуры. Непрерывное пополнение пантеона героев-армян как военных, так и гражданских профессий должно быть нацелено на повышение боевого духа и упрочение среди армянства, в первую очередь молодого поколения, идеи преданности и служения своему народу. В качестве эталонных примеров выдающихся представителей национального интеллектуального подвига, соответствующего лучшим образцам мировой науки и культуры, можно рассматривать следующие:

Леонид Азгалдян,
талантливый физик-лазерщик,
участник боев
за независимость Арцаха,
основоположник боевых
традиций «спецназа» РА

просветительство, образование, религия – основатель Армянской Апостольской церкви, епископ *Григорий Просветитель* (III–IV вв. н. э.);

создатель армянского алфавита, просветитель, переводчик Библии, основоположник национальной школы и педагогической мысли, документально известный изобретатель систем письма *Месроп Маштоц* и его сподвижник Католикос *Саак Партев* (IV–V вв. н. э.); ученые – *служители религиозного ордена Мхитаристов* (XVIII–XX вв. н. э.), своими трудами не только способствовавшие сохранению национального культурного наследия и развитию национальной научной мысли, но и ознакомившие широкие научные круги Европы с интеллектуальными достижениями армянского народа; духовный лидер национально-освободительного движения в Западной Армении Католикос *Хримян Айрик* (Мкртич Хримян (1820–1907)), и другие;

наука – выдающийся представитель мировой историографии, «Отец армянской истории», основоположник отечественной школы критической историографии, епископ *Мовсес Хоренаци* (V в.); философ-неоплатоник, представитель Александрийской школы неоплатонизма *Давид Анахт* (*Непобедимый* (V–VI вв.)); географ, картограф, историк, астроном *Ананя Ширакаци* (VII в.); поэт, историк, лингвист, географ, переводчик, аббат-мхитарист *Гевонд Алишан* (Керовбе Алишанян (1820–1901)), внесший неоценимый вклад в развитие арменистики; всемирно известный ученый, один из основоположников теоретической астрофизики, основатель Бюраканской астрофизической обсерватории, дважды Герой Социалистического Труда, лауреат Государственной премии Российской Федерации, академик АН СССР, Президент АН АрмССР, Национальный герой Армении *Виктор Амбарцумян* (1908–1996); востоковед, общественный деятель, директор «Эрмитажа», академик АН СССР, академик АН Армянской ССР и ее первый Президент *Иосиф Орбели* (1887–1961); физиолог, один из создателей эволюционной физиологии, Вице-президент АН СССР, генерал-полковник медицинской службы *Левон Орбели* (1882–1958); основатель союзного Института теоретической и экспериментальной физики, один из создателей советской атомной бомбы, член-корреспондент АН СССР *Абрам Алиханов* (1904–1970); создатель «ядерного щита» СССР, ведущий разработчик и главный конструктор первых атомных и термоядерных боеприпасов и ракетно-ядерного оснащения, дважды Герой Социалистического Труда, лауреат Ленинской и 4-х Государственных премий СССР *Самвел Кочарян* (1909–1993); авиаконструктор, создатель первых боевых сверхзвуковых самолетов – всемирно известных МиГ-ов, академик АН СССР, дважды Герой Социалистического Труда, генерал инженерно-технической службы *Артем Микоян* (1905–1970); прослав-

ленный полярник и гидролог, Герой Советского Союза и Герой России (один из четырех человек, имеющих эти обе награды), кавалер ордена Св. Месропа Маштоца (РА) *Артур Чилингаров* (1939 г. р.), и другие;

политика, дипломатия, общественная деятельность – инициатор административных реформ в Российской Империи, министр внутренних дел, граф, генерал от кавалерии *Михаил Лорис-Меликов* (1825–1888)²⁰; общественно-политический деятель *Погос Нубар-Паша* (1851–1930), по заданию Католикоса Геворга V представлявший интересы армянского народа на Парижской мирной конференции²¹; выдающийся государственный деятель СССР, член ГКО СССР в годы ВОВ, дипломат, благодаря усилиям которого был мирно разрешен Карибский кризис, *Анастас Микоян* (1895–1978); видный деятель Республиканской партии США, 35-й губернатор Калифорнии, бывший Генпрокурор Калифорнии *Гурген Джордж Докмеджян* (1928 г. р.); американский дипломат *Эдуард Джереджян* (1939 г. р.); журналист, главный редактор газеты «Агос» (Турция), по шовинистическим мотивам убитый турецкими экстремистами, *Грант Динк* (1954–2007), и другие;

литература, искусство – поэт, философ, монах, основоположник армянского Возрождения *Григор Нарекаци* (X в.); основоположник новой армянской литературы и нового литературного языка, педагог, этнограф *Хачатур Абовян* (1809–1848); создатель жанра историко-патриотической прозы в армянской литературе *Раффи* (Акоп Мелик-Акопян (1835–1888)); лидер межэтнического миротворчества на Южном Кавказе, великий поэт и писатель *Ованес Туманян* (1869–1923); классики армянской патриотической литературы, поэты *Егише Чаренц* (Егише Согомонян (1897–1937)) и *Ованес Шираз* (Ованес Карапетян (1915–1984)); классик современной американской литературы *Вильям Сароян* (1908–1981); создатель армянской новой классической музыки *Комитас* (Согомон Согомонян (1869–1935)); выдающийся композитор XX века, Герой Социалистического Труда, академик АН Армянской ССР, Народный артист СССР *Арам Хачатурян* (1903–1978); всемирно известный французский шансонье и актер, общественный и дипломатический деятель, Национальный герой Армении *Шарль Азнавур* (1924 г. р.), и другие.

²⁰ См. W. G. Moss. A History of Russia: Since 1955. «East European and Euroasian Studies», Vol. II, London. 2005.

²¹ См. Д. Ллойд Джордж. Правда о мирных договорах, т. 2. М., 1957.

Заключение

Эти талантливые люди являются выдающимися деятелями разных, подчас катастрофически трудных для армянского народа времен, но всех их объединяет высокое чувство патриотизма, самоотверженное служение славе армянского народа. Их пример может и должен служить укреплению идеи героической жизнеспособности армян и ее нацеленности на самые высокие стандарты самовыражения человечества. Важны осмысление и пропаганда национального таланта и героического духа как неотъемлемой характеристики армянского народа. Целесообразно совершенствование взаимообогащающего системного сотрудничества национального государства и армиецентричной Диаспоры, в том числе – в пропаганде национального героизма, в систематизации всего национального наследия, в его продуктивном применении, обогащении и передаче от поколения к поколению. В этом смысле безусловно важным представляется углубленное изучение опыта эффективного взаимодействия израильтянской Диаспоры с Эрец-Исраэлом и формирования на высшем государственном уровне общенациональной системы военно-патриотического воспитания, нацеленной на сохранение и развитие национальной идентичности.

В контексте оборонных реформ в РА именно с этой точки зрения актуально изучение из уст Президента Израиля и бывшего руководителя военной разведки Хаима Герцога опыта Государства Израиль в системной организации военно-патриотического воспитания еврейского народа как в пределах еврейского национального государства, так и активно взаимодействующей с ним еврейской Диаспоры.

Сопоставительный анализ героики армянского и еврейского народов, ответивших на катастрофы Геноцида и Холокоста воссозданием своей древней государственности, дает возможность создания целостной системы формирования боевого духа воина-армянина, состоящей из следующих элементов:

- *научных* – исследования и разработки;
- *культурных* – создание и пропаганда патриотических произведений;
- *учебных* – создание учебников и пособий, организация взаимодополняющих гражданского и войскового разделов учебно-воспитательного процесса;

–военных ритуальных и геральдических–походы по местам боевой славы, военные клятвы и присяги у памятников героям и мемориалов сражений, торжественные церемонии награждения героев современности, присвоение имен героев и именных знаков лучшим воинским подразделениям и молодежным патриотическим организациям с сопутствующим информационным обеспечением соответствующих социальных групп армянства как внутри национального государства, так и Армянской Диаспоры.

Крылатые слова–«**Армении не дано проиграть ни одной войны–никогда более Геноцида в отношении армянского народа**»–как нельзя лучше отражают миссию Вооруженных сил современной независимой Армении и должны стать целью и девизом оборонной реформы в области формирования боевого духа воина-армянина.

ON THE EXPERIENCE OF SHAPING THE FIGHTING SPIRIT
OF A SOLDIER IN ISRAEL'S DEFENSE ARMY
IN THE LIGHT OF THE RA DEFENSE REFORMS

*H. S. KOTANJIAN, Major General, Doctor of Political Sciences (RF),
Fellow Member of the Russian Academy of Military Sciences,
Counterterrorism Fellow (USA), Member of the CSTO Academic-Expert Council,
Commandant of the INSS, MoD, RA*

SUMMARY

In the years of independence of the Republic of Armenia some social-political circles of the country began to display considerable interest in the State of Israel, which is conditioned by certain similarities as well as differences in the history of the Jewish and Armenian people which experienced Holocaust and Genocide. Nevertheless, real steps for professional comprehension and evaluation of the experience of Israel's effective existence in hostile regional environment haven't been taken, particularly, the Israeli system of population's moral-psychological attitude development, especially of servicemen, hasn't been studied. In the article the conceptual provisions of a Jewish soldier's code, his military-patriotic education are given in the light of the RA national security interests.

The system of servicemen's military-patriotic education in Israel's Defense Army is examined upon the basis of the book «Heroes of Israel» by the President and former leader of military intelligence of a key state in the world geopolitics Chaim Herzog. The fact that the Head of the State participated directly in elaborating the bases of that system confirms the prioritization of that problem at the highest level. The system is targeted at forming in each Jew and Jewess, either Erez Israel's citizens or representatives of the Jewish Diaspora, the reali-

zation of the mission of the Jewish people in the development of mankind, dedication to the state as a guarantee of excluding the possibility of Holocaust recurrence. The idea of personified heroism characteristic of the Jewish people over all its history—from the mythological times of Adam's creation to mass heroism in the period of defending Israel's independence at the Arab-Israeli wars of the XX century, underlies uninterruptedness of that system. Evaluation analysis of Israel's achievements in educating a Jewish soldier becomes of special importance in the context of reforming the system of ensuring the fighting spirit of an Armenian soldier. The possible conceptual guidelines are represented to elaborate within the framework of defense reforms being implemented in the RA, the Code of Honor of an Armenian soldier and the system of his military-patriotic education, which include the necessity to mutually enhance the RA cooperation with the Armenian Diaspora on the basis of Armenia-centricity. It is outlined that the goal and motto of reforms in the field of military-patriotic education and ensuring the fighting spirit of an Armenian soldier should become the «**Armenia can not afford to lose any war – no more Genocide against the Armenian people**» principle.

ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Էջ 65. Իսրայելի պաշտպանության բանակի զինվորները հավատարմության երդում են տալիս Մասադա ամրոցի մոտ:

Հին եբրայերենով գրված արձանագրությունն է. «Մասադան երբեք չի ընկնի» (Յ. Չերուբավելի վերը նշված գրքից)

Էջ 66. Իոսիֆ Տրումպելոր, Ռուսական ցարական բանակի սպա՝ 1904–1905 թթ. ռուս-ճապոնական պատերազմի ժամանակ ստացած պարգևներով: 1920 թ. դեկավարել է Թել-Հայի պաշտպանությունը: Վախճանից առաջ նրա ասած խոսքը՝ «Երջանիկ է նա, ով մեռնում է հայրենիքի համար», դարձել է իր պետությանը, իր ժողովրդին անձնվեր ծառայության բանաձև (Յ. Չերուբավելի վերը նշված գրքից)

Էջ 69. Հուշարձան՝ նվիրված Վարշավյան գետտոյի հակաֆաշիստական ապստամբության հերոսներին

Էջ 77. Կիլիկիո Հայոց պետության թագավոր Լևոն Բ, որն իր երկիրը մտցրեց Եվրոպայի պետությունների ու խաչակիրների ասպետական կազմավորումների հետ ռազմաքաղաքական հարաբերությունների ոլորտ

Էջ 79. Հովհաննես Բաղրամյան, Խորհրդային Միության մարշալ, Խորհրդային Միության կրկնակի հերոս, երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին եղել է ռազմաճակատի հրամանատար, այնուհետև՝ ԽՍՀՄ Պաշտպանության նախարարի տեղակալ

Էջ 80. Հայկ Շեքերջյան, ԱՄՆ-ի ՋՈՒ-ի բրիգադի գեներալ, եղել է Նորմանդիայում դաշնակից զորքերի ափիանման ֆիկուսիային ապահովման պատասխանատու

Էջ 81. Լուիզ Ասլանյան, բանաստեղծուհի, Ֆրանսիայի Դիմադրության հերոսուհի, որը գեստապոյի տանջարանում ենթարկվեց դաժան խոշտանգումների, սակայն չմատնեց իր զինակիցներին և այլվեց ֆաշիստական համակենտրոնացման ճամբարում

Էջ 82. Լեոնիդ Ազգալոյան, լազերային ֆիզիկայի բնագավառի տաղանդավոր մասնագետ, Արցախի ազատամարտի մասնակից, ՀՀ հատուկ նախանշանակման ստորաբաժանման մարտական ավանդույթների հիմնադիր

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Стр. 39. Член Кнессета Израиля Давид Бен-Гурион зачитывает «Декларацию независимости» Израиля. Тель-Авив, 14 мая 1948 г.

Стр. 41. Воины Армии Обороны Израиля периодически совершают походы к скале, на вершине которой находилась прославленная крепость Масада (перепечатано из указанной книги Я. Зерубавеля)

Стр. 42. Памятник «Рычащий лев» в Тель-Хае. На памятнике высечены известные предсмертные слова Трумпельдора: «Счастлив тот, кто умирает за Родину», а также имена тех, кто вместе с ним погиб в бою (перепечатано из указанной книги Я. Зерубавеля)

Стр. 44. Ханна Сенеш, чьи непреклонная воля и беззаветная преданность идее борьбы с врагами Родины пропагандируются для мотивирования воинской повинности евреек

Стр. 53. Андраник Озаян, национальный герой, лидер национально-освободительного движения в Сасуне, в Первую мировую войну получивший звание генерал-майора Российской армии

Стр. 54. Эпизод героической обороны Вана 1915 г., организатором которой был Арам Манукян, позднее ставший основателем Первой Республики Армения

Стр. 55. Полковник Даниел (слева) и Погос (справа) Бек-Пирумяны – организаторы победы в Сардарapatском героическом сражении

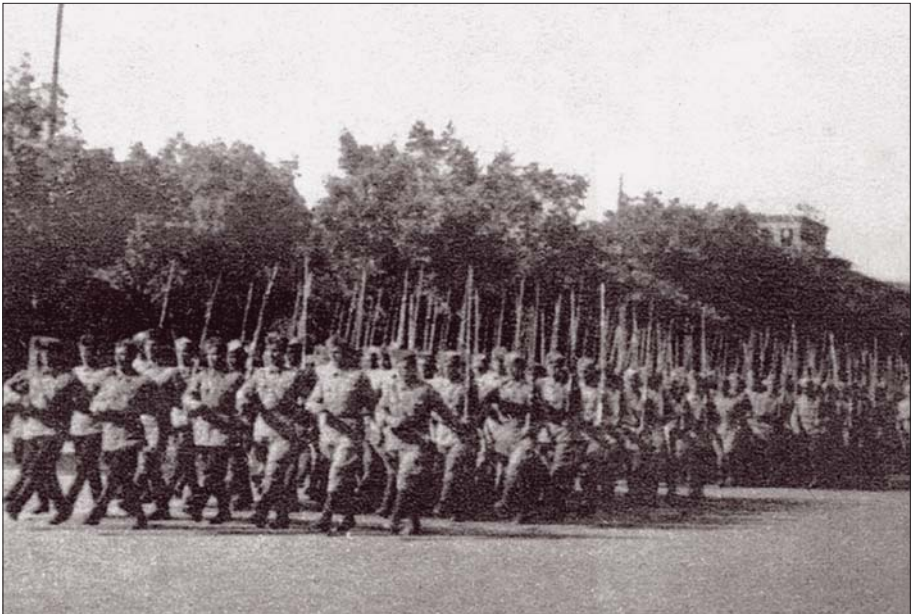
Стр. 56. Мисак Манушян, Национальный Герой Франции, кавалер ордена Почетного легиона, лидер Движения Сопротивления в Париже

ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՆՈՒՄՆԵՐ.
ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՈԳԻ ԵՎ ՎԱՐՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջին աշխարհամարտ: Վեհափառ Կաթողիկոս Գևորգ Ե Սուրենյանցը
օրհնում է կամավորներին.
Էջմիածին, 1914 թ.

Հայրենական մեծ պատերազմ: 89-րդ Հայկական դիվիզիայի մեկնումը ռազմաճակատ.
Երևան, 1942 թ.

Արցախյան ազատամարտ: Մոնթե Մելքոնյանը ազատամարտիկների հետ.
Քարվաճառ, 1993 թ.

Արցախյան ազատամարտ: Հայ ազատամարտիկները հերթական հաղթանակից հետո.
Շուշի, 1992 թ.

ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ

ՀԱՊԿ-ի շրջանակներում կայացած «Ռուբեժ 2008»
հրամանատարաշտաբային համատեղ զորավարժության ժամանակ.
Հայաստան, 2008 թ. օգոստոս

Մի դրվագ Հայաստան-ՆԱՏՕ համագործակցության շրջանակներում կայացած
«Համատեղ աղեղ-Համատեղ նիզակակիր» բազմազգ զորավարժություններից.
Հայաստան, 2008 թ. հոկտեմբեր

ԱՆՁՆԱԿԱԶՄԻ ԲԱՐՈՅԱՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ
ԵՎ ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՈԳԻՆ՝ ՈՐՊԵՄ ՀՀ ՁՈՒ-Ի
ԲԱՐՁՐ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ՄԱՐՏՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ
ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՆԱԽԱԴԻՅԱԼ. ՏԵՍԱԿԱՆ ԱՌՈՒՄՆԵՐ

*Վ. Հ. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, գնդապետ, հոգեբանական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ՀՀ ՊՆ ԱՌ-ՀԻ-ի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի
գլխավոր խմբագրի տեղակալ*

Ներկայումս ՀՀ ՁՈՒ-ում ընթացող բարեփոխումների յուրաքանչյուր փուլ նպատակաուղղված է այնպիսի մախադրյալների ստեղծմանը, որոնք անհրաժեշտ են ճկուն, արդի մարտահրավերներին պատշաճ կերպով հակազդող, հակառակորդի ագրեսիան հուսալիորեն զսպող և մշտապես մարտունակ զինված ուժերի կայացման գործընթացը արդյունավետ կերպով

կազմակերպելու, ժամանակակից բանակաշինությանը ներկայացվող պահանջներին այն հնարավորինս համապատասխանեցնելու, ինչպես նաև բարձր միջազգային վարկ ունենալու համար:

Բանակի մարտունակությունը պայմանավորված է բազմաթիվ գործոններով: Այդ գործոնների թվում առանձնանում են զինծառայողի մարտական ոգին, անձնակազմի բարոյահոգեբանական վիճակը (ԲՀՎ): Անձնակազմի ԲՀՎ-ն, այսինքն՝ մարդկային գործոնը, վերլուծելով որպես բանակի մարտունակության կարևոր նախադրյալ, անհրաժեշտ է անդրադառնալ հայ մարտիկի պատմական սխրագործություններին ու ևս մեկ անգամ իմաստավորել դրանք: Բազմաթիվ ճակատամարտերում հայ զինվորը դրսևորել է իրեն բնորոշ անձնային գծեր, որոնք անկոտրում մարտական ոգու և կայուն հոգեբանության հիմքն են: Պաշտպանական ու ազատագրական մարտերի ժամանակ հայ զինվորներն իրենց վճռակալությամբ, անսասան մարտական ոգով, նպատակի հստակ գիտակցմամբ և հանուն դրա գործելու կամքով, այսինքն՝ հերոսաբար կռվելու և կռվով մեռնելու պատրաստակամությամբ վախ ու անվստահություն, անորոշություն ու խուճապ են առաջացրել թվապես ու ռազմական տեխնիկայով և սպառազինությամբ գերազանցող հակառակորդի շարքերում: Օրինակ՝ 1920 – 1921 թթ. Չանգեզուրի գոյամարտը հայ ժողովրդի պատմության փայլուն էջերից է, նրա աննկուն կամքի գերազույն արտահայտություններից մեկը: Չանգեզուրյան գոյամարտը հայության 1918 թ. մայիսյան՝ Սարդարապատի, Բաշ-Ապարանի, Ղարաբլիխայի հերոսամարտերի շարունակությունն էր: Հերոսամարտեր, երբ կիսակազմավորված

հայկական զորամասերը և նրանց օգնության եկած բազմաթիվ աշխարհագորա-
յիններ դիմակայեցին թվապես գերազանցող բուրքական կանոնավոր բանակին:
Այն՝ այսօր յուրաքանչյուր հայ երախտագիտությամբ է հիշում այդ ճակատա-
մարտերի ղեկավարների ու հերոսների անունները՝ Արամ Մանուկյան, Թովմաս
Նազարբեկյան, Մովսես Սիլիկյան, Դանիել-Բեկ և Պողոս-Բեկ Փիրումյաններ,
Անդրանիկ Օզանյան, Դրաստամատ Կանայան, Գարեգին Նժդեհ, եպիսկոպոս
Գարեգին Հովսեփյան և շատ ուրիշներ: Այդ ճակատամարտերում ձեռք բերված
հաջողությունները, անշուշտ, հայ ժողովրդի, հայ մարտիկի աննկուն կամքի, մար-
տական ոգու, արիության ու ինքնագոհության, նրա ղեկավարների ռազմավարա-
կան տաղանդի արդյունք էին:

Հայ զինվորին բնորոշ բարոյամարտական հատկությունները առավելագույնս
դրսևորվեցին նաև Արցախյան պատերազմում: «Աղբրեջանի ռազմական ղեկա-
վարության ձեռնարկած լայնածավալ ագրեսիային հնարավոր եղավ դիմակայել
միմիայն հայ զինվորի համընդհանուր հերոսության ու տոկունության, հայրենի հո-
ղը պաշտպանելու վճռականության շնորհիվ»¹: Դրա վառ օրինակներից մեկն է
Շուշիի ազատագրումը, երբ «անառիկ թվացող ամբողջ տեղի տվեց հայ մարտիկի
մարտական ոգու, կորովի ու վճռականության առաջ»²: Մարտական ոգի ասելով
պետք է հասկանալ զինվորական ծառայության դժվարություններին և զրկանքնե-
րին դիմակայելու զինվորի բարոյական և ֆիզիկական պատրաստությունը, հաղ-
թանակի հասնելու նրա մշտական նպատակամղվածությունը³:

Չինձառայողների մարտական ոգին և բարոյական ուժը ինչպես ամբողջ
ժողովրդի, այնպես էլ առանձին քաղաքացիների աշխարհայացքի, մտածողու-
թյան, բարոյականի և հոգեկանի վրա գիտակցված, նպատակատուղված ու համա-
կարգված ներգործության արդյունքն են: Այդ հատկությունները ձևավորվում են
ոչ թե մի խումբ մասնագետների կողմից, որոնք նախանշանակված են մարդկանց
դաստիարակելու համար, այլ ընտանիքում, իսկ հետո խրախուսվում ու կատարե-
լագործվում են պետության մի շարք հաստատությունների, հասարակական
կազմակերպությունների, ՉԼՄ-ների կողմից⁴:

Այս առումով ներկայիս պաշտպանության նախարար Ս. Օհանյանը իր « XXI
դարի բանակը » աշխատությունում գրել է, որ «լիարժեք զինվոր պատրաստելու
համար բանակային երկու տարին բավարար չէ, քանզի մարդու անհատական
որակները ձևավորվում են ոչ միայն զորամասում, այլև նրա կյանքի ողջ ընթաց-
քում՝ սկսած ընտանիքից, մանկապարտեզից, դպրոցից և, վերջապես, հասարա-
կական այն միջավայրից, որտեղ նա շփվել է շրջապատի հետ: Այստեղից

¹ *Մ. Ս. Օհանյան*, XXI դարի բանակը: Ե., 2007, էջ 237:

² Նույն տեղում, էջ 234:

³ Տես «Википедия. Боевой дух» (http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B9_%D0%B4%D1%83%D1%85):

⁴ Տես «Совершенство системы воспитания и морально-психологического обеспечения военнослужащих, патриотическое воспитание граждан Российской Федерации» (<http://www.old.mil.ru/articles/article3959.shtml>):

հետևում է, որ այդ գործընթացում կարևոր դերակատարություն ունեն համապատասխան հասարակական կառույցները»⁵:

Պատահական չէ, որ պաշտպանական բարեփոխումներն իրականացվում են նաև այնպիսի ուղղություններով, ինչպիսիք են՝

– նոր պահանջներին համապատասխան ուսուցման և դաստիարակության կազմակերպում, կադրային ճիշտ քաղաքականություն, ուսումնանյութական բազայի կատարելագործում,

– հայ զինվորի, սպայի, հրամանատարի ու նաև ամբողջ հասարակության շրջանում գաղափարականության, գիտակցական վերաբերմունքի ձևավորում⁶:

Կարևոր ենք համարում ընթերցողի ուշադրությունը սևեռել այն հանգամանքի վրա, որ ԶՈՒ-ում ինչպես անձնակազմի հոգեբանական պատրաստման, նրանց հուզականային հատկությունների ձևավորման, այնպես էլ անմիջական մարտական գործողությունների արդյունավետության մեծացման կարևոր գործոններից մեկն է հակառակորդի մասին տեղեկացվածության աստիճանը՝ ընդհանրապես, և նրա բանակում անձնակազմի հոգեբանական պատրաստման եղանակների, մեթոդների, գորքերի մարտական պատրաստության, անձնակազմի ԲՀՎ մակարդակի, նրանց թույլ և ուժեղ կողմերի մասին՝ մասնավորապես: Այս տեսանկյունից նպատակահարմար ենք համարում ներկայացնել քաղաքական գիտությունների դոկտոր Հ. Քոթանջյանի հետևյալ գիտական եզրահանգումը. «աֆղանական մոջահեդները դեռ մոտ անցյալում ակտիվ մասնակցություն էին ցուցաբերում Ադրբեջանական Հանրապետության զինված ուժերի կողմից ծավալված մարտական գործողություններում: ...Փաստորեն ադրբեջանական բանակի կանոնավոր գործունեության մեջ փոխակերպված ձևերով, նպատակամղված և զանգվածայնորեն մտցվում են մահմեդական սրբազան պատերազմի տարրեր: ...Մոջահեդի կերպարը, ջիհադի արժեքները և տերմինները լայնորեն կիրառվում են ադրբեջանական բանակի անձնակազմի բարոյահոգեբանական պատրաստման ժամանակ:

Ձիհադի՝ իրենց էությամբ ֆունդամենտալիստական իսլամական արժեքների և դրանց քարոզման ձևերի կիրառմամբ ադրբեջանի զինծառայողների ու բնակչության մարտական ոգու ձևավորման և պահպանման գործում հակառակորդի հնարավորությունները օբյեկտիվորեն գնահատելու համար օգտավետ է հաշվի առնել աֆղանական պատերազմում մոջահեդների անհատական և խմբային գործողությունների արդյունավետության գնահատումը: Աֆղանական պատերազմի դասերը վկայում են բարձր արդյունավետություն ունեցող զենքով սպառազինված, կանոնավոր կազմակերպություն ունեցող հակառակորդի թվապես գերազանցող ուժերի մարտական գործողություններին մոջահեդների հաջող դիմակայման փորձի մասին»⁷:

⁵ *Մ. Մ. Օհանյան*, նշ. աշխ., էջ 181:

⁶ Տես նույն տեղում, էջ 30:

⁷ Հ. *Մ. Քոթանջյան*, Մոջահեդի բարոյահոգեբանական արժեքային կողմնորոշումների հարցի շուրջ: «ՀԲ», 1996, հմ. 1:

Ինքնին հասկանալի է, որ զինծառայողների կշռադատված, գիտականորեն հիմնավորված դաստիարակության, մարտական ու բարոյական հատկությունների ճիշտ ձևավորման ու արմատավորման համար պետք է ունենալ նաև հետևյալ հարցերի պատասխանը. ի՞նչ է «մարտական ոգի» հասկացությունը, որո՞նք են մարտի հոգեբանական բաղադրիչները, ինչպե՞ս են դրանք մեկնաբանվում ժամանակակից զիտության տեսանկյունից, որո՞նք են զինծառայողի անձի վրա ներգործելու, նրա Բ-ՀՎ պատշաճ մակարդակն ապահովելու ուղիները:

Ինչպես հայրենական, այնպես էլ արտասահմանյան ռազմագիտական գրականության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ առաջատար պետությունների ռազմաքաղաքական ղեկավարությունը ՋՈՒ-ի անձնակազմի բարձր մակարդակի բարոյահոգեբանական վիճակի ապահովումը համարում է իր գործունեության գերակա ուղղություններից մեկը: Դրա ապահովման արդյունքը պետք է լինի ինչպես առանձին զինծառայողի, այնպես էլ ստորաբաժանման անձնակազմի (նաև՝ ՋՈՒ-ն ամբողջությամբ վերցված) բարձր մակարդակի բարոյական և հոգեբանական կայունությունը: Կառուցվածքային առումով բարոյական և հոգեբանական կայունությունը ներառում է կարգապահություն, մարտական ոգի, հաղթելու կամք, ինքնատիրապետում, արժանապատվության զգացում, մվիրվածություն զինվորական գործին և այլն⁸:

Ուզանարվեստի պատմության վերլուծությունը ակնառու կերպով ցույց է տալիս, որ անձնակազմի բարոյահոգեբանական պրոբլեմները այսպես թե այնպես մշտապես հաշվի են առնվել ցանկացած պետության ղեկավարության և նրա ՋՈՒ-ի հրամանատարության կողմից: Սակայն անցյալում այդ հարցերը եղել են ռազմական «հոտառության», էմպիրիկ փորձի, կոնահողականության ոլորտի հարցեր և գիտական հիմքեր չեն ունեցել: Ներկայումս այդ ուղղությունը հիմնվում է գիտական ուսումնասիրությունների և մշակումների տեսական հիմքերի վրա: Այսպես. «ԱՄՆ-ի ազգային անվտանգության ռազմավարությունը հաջորդ հարյուրամյակում» փաստաթղթում որակյալ կադրերի պատրաստման խնդիրն առաջին տեղում է, իսկ տեղեկատվական անվտանգության հարցերը՝ երկրորդ⁹: Կորեայի Հանրապետության կառավարությունը «20–21-րդ դարերի շեմին ազգային անվտանգության ապահովմանն ուղղված պետական բարեփոխումների իրագործման հայեցակարգում» որպես երկրի անվտանգության ապահովման ուղղություններից մեկն առանձնացնում է ՋՈՒ-ի անձնակազմի բարոյահոգեբանական կայունության մակարդակի բարձրացման խնդիրը, որը պետք է իրագործվի գիտականորեն հիմնավորված կադրային քաղաքականության միջոցով՝ զինծառայողների անհատական առանձնահատկությունների առավելագույն օգտագործմամբ¹⁰:

⁸ Տես *B. M. Азаров, С. М. Бурга*. Оценка морально-психологического состояния военнослужащих. «Военная мысль», 2001, № 3:

⁹ Տես «Морально-психологическое обеспечение боевой деятельности подразделений и частей кораблей военно-морского флота», с. 4 ([http://www.nntu.sci-nnov.ru/RUS/FVO/disciplines/textbooks/social_109-1\(for01\).doc](http://www.nntu.sci-nnov.ru/RUS/FVO/disciplines/textbooks/social_109-1(for01).doc)):

¹⁰ Տես նույն տեղում:

Պատահական չէ, որ ՀՀ ռազմական անվտանգության համակարգի գործունեությունը բաղկացած է Ձինված ուժերը, երկրի տարածքը, հասարակությունը և տնտեսությունը պաշտպանությանը նախապատրաստելու և ռազմական անվտանգության միջազգային երաշխիքներ ստեղծելու համապետական գործողություններից: Նախապատրաստումը ներառում է ինչպես ՁՈՒ-ի անձնակազմի, այնպես էլ ամբողջ բնակչության բարոյահոգեբանական պատրաստում և ռազմահայրենասիրական դաստիարակություն՝ միտված բարոյահոգեբանական կայուն վիճակի ապահովմանը և հայրենիքին նվիրվածությանը¹¹:

ԲՀՎ-ն որպես զորքերի մարտունակության նախադրյալներից մեկը ներկայացնելու համար նախ հոգեբանական գիտության տեսանկյունից սահմանենք «մարտ» հասկացությունը, ինչը հնարավորություն կտա հստակ պատկերացնելու ԲՀՎ տեղն ու դերը զորքերի մարտունակության պահպանման գործում: Մարտը կողմերի զինված հակամարտային փոխգործողությունն է, որը բխում է որոշ նյութական արժեքների պաշտպանության (զավթման) նպատակներից և շարժառիթներից¹²:

Մարտի հոգեբանական կառուցվածքի հիմնական բաղադրիչներն են՝ անձնակազմի մարտական պատրաստությունը և մարտական վիճակները:

Մարտական պատրաստությունը զորքերի (ուժերի) այն վիճակն է, որը նրանց հնարավորություն է տալիս սահմանված ժամկետներում սկսելու մարտական գործողությունները և հաջողությամբ կատարելու մարտական խնդիրները¹³:

Մարտական գործողություններին պատրաստության մակարդակը որոշվում է զինժառանգողի առավել կարևոր անձնային հատկություններով՝ մարտական վարպետությամբ, հոգեբանական կայունությամբ, բարոյահոգեբանական վիճակով:

Մարտական վարպետությունը անհրաժեշտ ընդունակությունների հիմքի վրա զինավարժությունների միջոցով ձևավորված հոգեբանական կառուցվածքների համալիր է, որը համապատասխան շարժառիթավորման դեպքում հնարավորություն է տալիս ծավալելու որոշակի գործունեություն: *Մարտական վարպետության հոգեբանական բաղադրիչներն են՝* գիտելիքները, հմտությունները, կարողությունները, այսինքն՝ վարպետությունը ենթադրում է շարժումային և հոգեկան ճանաչողական պրոցեսների ձևավորում ու զարգացում: Ձինժառանգողների մարտական վարպետությունը ձևավորվում է մարտական պատրաստման ընթացքում:

Հոգեբանական կայունությունը հանկարծակիության, վտանգի և մարտի այլ հոգեբանական գործոնների առկայությամբ հոգեկանի կանոնավոր ակտիվությունը պահպանելու ընդունակությունն է: Ձինժառանգողների հոգեբանական

¹¹ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրին»: «Աշխատանքային տեսերթ», 2007, հմ. 4, էջ 43–44:

¹² Տես *Է. Գ. Баранов, М. В. Мурашко, С. В. Мкртычян. Психологические основы боевой деятельности. М., 1999, с. 19:*

¹³ Տես «Военный энциклопедический словарь». М., 2002, с. 162:

կայունությունը ձևավորվում է նրանց հոգեբանական պատրաստման ընթացքում:

Մարտական վիճակը հոգեկանի ժամանակավոր վիճակ է, որը մարտական գործունեության ընթացքում ազդում է զինծառայողի հոգեկան պրոցեսների վրա և պայմանավորում տվյալ մարտական իրադրությունում նրա վարքի կոնկրետ ձևերը:

Բարոյահոգեբանական վիճակը ակտիվ գործողություններին զինծառայողի պատրաստությունը արտացոլող հոգեկան երևույթների համախումբ է: Այդ պատրաստությունը կապված է զինծառայողի անձի շարժառիթավորման ոլորտի զարգացման հետ և ձեռք է բերվում բարոյահոգեբանական ապահովման միջոցառումների շնորհիվ¹⁴:

Չինծառայողի բարոյահոգեբանական վիճակի ուսումնասիրության համար դեռ չկան համընդհանուր ճանաչում ստացած մոտեցումներ, գնահատականներ ու կանխատեսումներ: Նշված խնդրի առնչությամբ մեր կողմից կատարված համեմատական վերլուծությունը հանգեցրեց այն եզրակացության, որ ներկայումս աշխարհի բազմաթիվ երկրների բանակներում զինծառայողների բարոյահոգեբանական վիճակն ու մարտունակությունը հիմնականում ստուգվում են անանուն հարցումների միջոցով: Այդ առաջավոր փորձը կիրառելի է նաև հայկական բանակում՝ տեղական առանձնահատկությունների հաշվառմամբ:

Բարոյահոգեբանական վիճակի գնահատման համար հանգուցային են համարվում մի շարք հասկացություններ, ինչպիսիք են, օրինակ, «հոգևոր-բարոյական ներուժ», «բարոյական ոգի» հասկացությունները:

Հոգևոր-բարոյական ներուժը համարվում է զինվորական գործունեության հաջողության գրավականներից մեկը, բարձրագույն զինվորական արժեքների հանրագումարը, զգացմունքների, բարոյական նորմերի և հատկությունների համապատասխանությունը միմյանց: Հենց այդ գործոններն էլ զինվորին օգնում են կատարելու իր պարտքը հայրենիքի պաշտպանության գործում: Ժամանակակից գրականության մեջ գործածվում են նաև մի շարք այլ հասկացություններ, մասնավորապես՝ «բարոյական գործոն», «բարոյական ուժ», «քաղաքական-բարոյական վիճակ», «հոգևոր գործոն»:

Բարոյական ոգին իդեալների, գաղափարների, պատերազմի բնույթի և նպատակների մասին պատկերացումների, ինչպես նաև այդ ամենի հիման վրա մարտական գործողությունների պատրաստման և վարման ժամանակ զինծառայողների մեջ ձևավորվող տրամադրությունների ու զգացմունքների բարդ միահյուսություն է: Կոնկրետ օպերացիայի հաջողության վրա բանակի բարոյական ոգու ազդեցությունը գնահատելիս կիրառվում է «բարոյական գործոն» հասկացությունը, իսկ բարոյական ոգու դրսևորման աստիճանը կոնկրետ, այդ թվում՝ ոչ պատերազմական, իրավիճակում գնահատելիս կիրառվում է անձնակազմի «բարոյահոգեբանական վիճակ» հասկացությունը¹⁵:

¹⁴ Տես նույն տեղում, էջ 808:

¹⁵ Տես *Մ. Յ. Зеленков*. Морально-психологическая подготовка войск в зарубежных армиях. «Военная мысль», 2001, № 1:

Այսպիսով՝ *բարոյահոգեբանական վիճակ* ասելով պետք է հասկանալ յուրաքանչյուր զինծառայողի հոգեկանի կամ ամբողջ զինվորական կոլեկտիվի հոգեբանական վիճակը տվյալ ժամանակահատվածում և կոնկրետ պայմաններում, այսինքն՝ զինծառայողների մարտական ակտիվությունը, մարտական գործողություններին նրանց պատրաստությունը: Դա առաջին հերթին պայմանավորված է ուսումնասիրվող վիճակի և հոգեկան, մասնավորապես՝ ճանաչողական ու կարգավորիչ (հուզական ու կամային), պրոցեսների մեծ դինամիկությամբ, ինչը հնարավորություն է տալիս ուրվագծելու մարտում զինծառայողների ԲՀՎ պահպանման ուղիները:

ԲՀՎ կառուցվածքը կարող է դիտվել որպես *շարժառիթային* (ակտիվ մարտական վարքի մղումների համալիր), *հուզական-կամային* (իրադրության ստրես-գործոնների նկատմամբ համապատասխան հակազդում դրսևորելու, ինքնատիրապետումը պահպանելու ընդունակություն) և *օպերացիոնալ* (առաջիկա մարտի, առաջադրված խնդիրների և դրանց կատարման եղանակների մասին պատկերացում) բաղադրիչների համախումբ¹⁶: Քանի որ նշված բաղադրիչները սերտորեն փոխկապված են, հետևաբար դրանցից նույնիսկ մեկի ոչ բավարար ձևավորվածությունը կտրուկ իջեցնում է զինծառայողների ԲՀՎ մակարդակը, ուստի և նրանց կատարած գործողությունների արդյունավետությունը: Արդյունավետ է արդյոք մարտական իրադրությունում «գաղափարապես կոփված» զինվորի գործունեությունը, եթե նրա կամքը թույլ է, և հակառակը՝ կարո՞ղ է հրամանատարը վստահել ուժեղ կամային հատկություններով օժտված ենթակային, եթե նա առաջնորդվում է բացառապես նյութական շարժառիթներով: Այս տեսանկյունից ուշագրավ են առաջին աշխարհամարտի տարիներին հայ կամավորական շարժման նվիրյալներ Ա. Օզանյանի և հայկական 5-րդ կամավորական խմբի հրամանատարի տեղակալ Հ. Մելքումյանի մշակած հրահանգները*։ Երկուսն էլ կարևոր փաստաթղթեր են և պարունակում են կամավորականներին ուղղված հստակ խորհուրդներ, ցուցումներ ու առաջարկություններ: Անդրանիկը պահանջում է, որ բոլոր կամավորականներն առաջին հերթին ամենայն խորությամբ գիտակցեն իրենց սուրբ գործի նշանակությունը և ցուցաբերեն ազնվություն ու ինքնագոհություն¹⁷:

Անշուշտ, հայրենիքի պաշտպանությունը հնարավոր չէ պատկերացնել առանց զոհաբերության պատրաստակամության: Ըստ զորավար, քաղաքական գործիչ ու փիլիսոփա Գարեգին Նժդեհի՝ պատերազմում հաղթում է նա, ով ավելի է պատրաստ զոհաբերության. «Վերջին հաշվով՝ զոհապատրաստության չափն է

¹⁶ Տես *C. B. Гончаров*. Управление морально-психологическим обеспечением боевых действий: вопросы теории и практики. «Военная мысль», 2004, № 2:

* Ա. Օզանյանի գրած հրահանգը, որը բաղկացած է 8 կետից, թվագրված է 1915 թ. փետրվարի 1-ը: Հ. Մելքումյանի մշակած հրահանգը բաղկացած է երեք բաժնից: Առաջին բաժինը թվագրված է 1915 թ. օգոստոսի 9-ը:

¹⁷ Տես ՀՀ հասարակական և քաղաքական կազմակերպությունների փաստաթղթերի կենտրոնական պետական արխիվ, ֆ. 4047, ց. 1, գ. 86, ք. 2–3:

որոշում այս կամ այն ճակատամարտի, ապա՝ ողջ պատերազմի ելքը: Հաղթում են, նշանակում է՝ հակառակորդիս գերազանցում են զոհաբերության մեջ: Ահա ռազմական դոկտրինայի այբն ու փիլիսոփայությունը»¹⁸:

Եթե Ա. Օզանյանի հրահանգի ակնհայտ նպատակն էր «հանուն իր հայրենիքի պաշտպանության զենքը ձեռքին բարձրացած շինականից զինվոր պատրաստելը»¹⁹, ապա Հ. Մելքունյանի հրահանգի էությունն էր «կամավորականների բարոյահոգեբանական դաստիարակությունը»²⁰, մասնավորապես, նա առաջին հերթին ուշադրություն է դարձնում նրանց գաղափարական դաստիարակությանը, հիմնավորում է տվյալ պատերազմին հայության մասնակցության նպատակը:

Ինչ վերաբերում է պատերազմի նպատակների խոր գիտակցմանը, ապա վաղուց ապացուցված է, որ պատերազմի գաղափարական ոչ պատշաճ հիմնավորումը մեծ ազդեցություն է գործում զինծառայողի վրա: Պատերազմի պատճառները, նպատակները չըմբռնելը կարող է հանգեցնել հուզական լարվածության առաջացմանը, ինչը բացասական ազդեցություն է գործում զինծառայողների բարոյահոգեբանական վիճակի, նրանց հոգեբանական կայունության վրա: Ինչպես ցույց տվեցին Արցախյան պատերազմի իրադարձությունները, հակառակորդի կենդանի ուժի և տեխնիկայի բազմապատիկ գերազանցությունը ոչինչ էր մեր մարտիկների բարոյական ոգու, անհույս թվացող իրավիճակներում հաղթական կամքի գերբնական դրսևորման համեմատությամբ, որովհետև այդ ամենը մեր ժողովրդի, մեր մարտիկների համար պայմանավորված էր ոգու կանչով, մեր պատմական հողերը ազատագրելու վճռականությամբ: Ջուր չէր, որ մահապարտների գումարտակի 5-րդ տարեդարձին նվիրված հանդիսությունում Սպարապետ Վազգեն Սարգսյանն իր ելույթում նշեց. «Դեռևս 1990–1991 թվականներին ես առիթ են ունեցել ասելու, որ յուրաքանչյուր ժողովուրդ, անկախ՝ 3-4 միլիոն է, թե 300-400 միլիոն, չի պարտվի, եթե կարողանա 5-6 հարյուր մարտիկ ասպարեզ հանել: Ես համոզված էի, որ հայ ժողովուրդն ի վիճակի է դա անել, որը և կարծես ապացուցեցինք... Ի՞նչ եք կարծում, եթե Ադրբեջանը Լաչինի կամ Քելբաջարի պարտությունից հետո ի վիճակի լիներ համախմբվել և գտնել այդ 500 հոգին, մեր առաջխաղացումը պատնեշեր, մենք կկարողանայի՞նք նման հաղթանակներ տանել: Նույնիսկ Շուշիում ի հայտ չեկան այդ 500-ը, որ մեր զորքերի դեմ ելնեին: Նշանակում է՝ տվյալ ժողովրդի ոգին այն չէ, նշանակում է՝ տվյալ ժողովուրդն անզորության է դատապարտված: Խուճապը, թերահավատությունը սեփական ուժերի նկատմամբ՝ ահավոր զգացողություն է, որը եթե կյանքով, արյունով չես դիմագրավում, ձնագնդի նման գլորվում, ահագնանում է անընդհատ»²¹:

Որպես ապացույց կարելի է մեջբերել հայտնի խորհրդային գորավար Գեորգի Ժուկովի (1896–1974) այն խոսքը, թե զինված պայքարում հաղթում է նա, ով իրեն

¹⁸ Գ. Նժդիհ, Երկեր, հ. 1, էջ 294:

¹⁹ Մ. Լ. Կարապետյան, Կամավորական խմբերի համար մշակված հրահանգները՝ որպես առաջին աշխարհամարտում հայ զինվորականության վարքականոն: «ՀԲ», 2002, հմ. 1–2:

²⁰ Նույն տեղում:

²¹ Վ. Մարգարյան, Ոգու փորձություն: Ե., 2000, էջ 279:

վստահված գորքերը բարոյաքաղաքական առումով ավելի լավ է պատրաստել, ով կարողացել է անձնակազմին ավելի հստակ ներկայացնել պատերազմի և սպասվելիք գործողությունների նպատակը, բարձրացնել գորքերի մարտական ոգին, ով չի վախենում կռվել անբարենպաստ պայմաններում, ով հավատում է և նվիրված է իր ենթակա անձնակազմին²²:

Բարոյահոգեբանական գործոնի դերի ճիշտ գնահատումը սկզբունքային հարց է, որն ունի ինչպես տեսական, այնպես էլ մեծ գործնական նշանակություն, որովհետև դրանից է կախված առաջադրված խնդիրների արդյունավետ կատարումը: Օրինակ՝ «Փոթորիկ անապատում» (1991 թ. հունվար – մարտ) օպերացիայի ժամանակ իրաքյան բանակի բարոյահոգեբանական ներուժը առավելագույնս թուլացվեց դաշնակցային գորքերի կողմից հոգեբանական պատերազմի ուժերի և միջոցների հմուտ կիրառման հետևանքով²³: Կարելի է փաստել, որ Պարսից ծոցում բազմազգ ուժերի հաղթանակը պայմանավորված էր նաև այնպիսի հզոր և համապիտանի զենքի կիրառմամբ, ինչպիսին քարոզչությունն է, որը որոշիչ ազդեցություն գործեց զինծառայողների մարտական գործողությունների և հաղթանակի հասնելու կարողությունների վրա: «Փոթորիկ անապատում» օպերացիայի հոգեբանական արդյունքներին որպես հակակշիռ կարելի է ներկայացնել Կոսովոյում ՆԱՏՕ-ի «Դաշնակցային ուժեր» (1999 թ. մարտ – հունիս) օպերացիայի արդյունքները²⁴: Այդ օպերացիայի ընթացքում Հարավսլավիայի ռազմաքաղաքական ղեկավարության և ՋՈՒ-ի հրամանատարության՝ անձնակազմի բարոյահոգեբանական վիճակի մակարդակի բարձրացման ուղղված պատենհաժամ ու գրագետ գործողություններով կասեցվեց յուրային գորքերի և բնակչության հոգեբանական քայքայման գործընթացը, որն ինտենսիվորեն ծավալվում էր ՆԱՏՕ-ի գորքերի կողմից:

Զինծառայողների *բարոյահոգեբանական վիճակի յուրօրինակությունը* պայմանավորված է մի շարք գործոններով և հանգամանքներով, մասնավորապես՝

- զինծառայողների հոգեբանության բովանդակությամբ, նրանց արժեքային կողմնորոշումներով, գերակայող հետաքրքրություններով ու ձգտումներով, պահանջումներով ու շարժառիթներով, մասնագիտական փորձով,
- կոնկրետ իրավիճակներով, որոնցում հայտնվում են զինծառայողները,
- լայն սոցիալական, ներկյուլեկտիվային և անհատական-անձնային, տնտեսական, քաղաքական, իրավական, ռազմասոցիալական, բարոյական և այլ բնույթի իրադարձություններով,
- առաջադրված խնդիրներով,

²² Տես «Военная психология и педагогика». Под ред. П. А. Корчемного, Л. Г. Лаптева, В. Г. Михайловского. М., 1998, с. 305:

²³ Տես Ю. М. Зеленев. Морально-психологическое обеспечение деятельности войск (сил). Учебное пос. М., 2004:

²⁴ Տես А. Гусев. Сотрудничество органов психологической борьбы ВС США со СМИ при освещении конфликта в Косово. «Зарубежное военное обозрение» («ЗВО»), 2007, № 7; С. Гриняев. Эксперты корпорации «РЭНД» об информационной стратегии. «ЗВО», 2001, № 10:

- նպատակներին հասնելու միջոցներով ու եղանակներով,
- ռազմամասնագիտական գործունեության կոնկրետ պայմաններով,
- գորքերի կառավարման առանձնահատկություններով,
- ռազմաքաղաքական ղեկավարության ձեռնահաստությամբ և հեղինակությամբ²⁵:

Ձինձառայողների ԲՀՎ հիմքում են ոչ միայն հասարակությունում գերակայող հոգևոր արժեքները, այլև այդ արժեքների իմաստավորվածությունը: Այս տեսանկյունից ԲՀՎ ասելով պետք է հասկանալ անհատի, կոլեկտիվի, հասարակության ռեալ վիճակի այն ինտեգրալային դինամիկական բնութագիրը, որը ներառում է ռազմաքաղաքական, սոցիալական, տնտեսական և այլ գործոնների ազդեցությամբ ձևավորված գիտակցության տարրերի համախումբը: Այդ վիճակը դրսևորվում է զինձառայողների ակտիվության ձևով և կոնկրետ խնդիրների լուծման ժամանակ հանդես է գալիս որպես կոնկրետ աստիճանի բարոյա-հոգեբանական ներուժ:

Ձինձառայողների ԲՀՎ-ն բնութագրվում է մի շարք ցուցանիշներով: Այդ ցուցանիշները կազմում են երկու փոխկապված խմբեր:

Առաջին խմբում են համասոցիալական ցուցանիշները՝ որպես հոգևոր ոլորտի ցուցանիշներ, որոնք իրենց հերթին բաժանվում են երկու ենթախմբի:

Առաջին ենթախմբում ընդգրկված են հիմքային, կամ կայուն, ցուցանիշները, մասնավորապես՝

– անձնավորության բարոյական հասունությունը, դաստիարակվածությունը, պատրաստվածությունը,

– ստորաբաժանումների համախմբվածությունն ըստ հոգևոր և բարոյական, ազգային արժեքների, գորքերի բարոյահոգեբանական միասնության աստիճանը:

Երկրորդ ենթախմբում ընդգրկված են իրավիճակային, կամ դինամիկական, ցուցանիշները, մասնավորապես՝

– զինձառայողների վերաբերմունքը տեղի ունեցող ներքին և միջազգային իրադարձություններին, պետության ռազմաքաղաքական ղեկավարության կողմից ընդունված որոշումներին, իրենց սահմանադրական պարտքի և առաջադրված խնդիրների կատարմանը,

– հաղթանակելու վստահությունը,

– անձնուրաց կերպով գործելու և ժողովրդի շահերը պաշտպանելու վճռականությունը,

– անձնակազմի հասարակական ակտիվությունը:

Երկրորդ խմբում են ռազմասոցիալական ցուցանիշները, կամ՝ այլ ձևակերպմամբ, առարկայական-գործնական բնույթի ցուցանիշները, մասնավորապես՝

– մարտական և այլ խնդիրների կատարման որակը,

– գորքերի մարտական և այլ ռազմամասնագիտական պատրաստվածու-

²⁵ Ств «Морально-психологическое обеспечение в Вооруженных силах РФ» (http://armyrus.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=291&Itemid=1715):

թյան, կազմակերպվածության և զինվորական կարգապահության մակարդակը,
– մարտական տեխնիկայի և զենքի վիճակը,

– գորքերի մարտական, հասարակական-պետական և բարոյահոգեբանական պատրաստումը:

Այսպիսով՝ անձնակազմի ԲՀՎ-ն ներառում է բարոյաքաղաքական, ռազմամասնագիտական և հոգեբանական բաղադրիչներ²⁶:

Զինծառայողների ԲՀՎ բարոյաքաղաքական բաղադրիչը բնութագրում է Հայրենիքի պաշտպանության և պետության ռազմաքաղաքական ղեկավարության պահանջների կատարման գործում նրանց քաղաքական հասունությունը:

Զինծառայողների ԲՀՎ ռազմամասնագիտական բաղադրիչը բնութագրում է նրանց ռազմամասնագիտական պատրաստությունը՝ որպես մարտական վարպետության որոշակի աստիճանի իրագործում ու ակտուալացում:

Հոգեբանական բաղադրիչը բնութագրում է կոլեկտիվում տիրող սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտը, հայրենասիրության, պարտքի զգացումի խորությունը, իր, ընկերների ու հրամանատարների նկատմամբ վստահությունը, այս կամ այն հոգևոր արժեքներին համապատասխան գործելու հոգեբանական պատրաստությունը:

Վերլուծելով ՌԳ ԶՈՒ-ի, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ի անդամ պետությունների ԶՈՒ-երի անձնակազմի ԲՀՎ ապահովման համակարգերը՝ դրանք կարող ենք ներկայացնել որպես երեք առանձին գործընթացների համախումբ՝ ԲՀՎ ձևավորում, պահպանում և վերականգնում:

Անձնակազմի ԲՀՎ ձևավորումը ներառում է.

– զինծառայողների շրջանում հայրենասիրության և հայրենիքին նվիրվածության, նրա պաշտպանության համար անձնական պատասխանատվության դաստիարակություն,

– զինվորական երդման, մարտական դրոշի և ԶՈՒ-ի մարտական ավանդույթների նկատմամբ հավատարմության արմատավորում,

– կարգավարժության, խիզախության, ընկերության և փոխօգնության զգացումի դաստիարակություն,

– մարտական գործողությունների արդյունավետ վարման համար պատշաճ մակարդակի հոգեբանական պատրաստության ապահովում,

– մասնագիտական աճման, ակտիվության, նախաձեռնողականության, ծառայողական պարտականությունների բարեխիղճ կատարման խթանում,

– պետության կողմից զինծառայողի և նրա ընտանիքի անդամների ռեալ սոցիալական պաշտպանության նկատմամբ վստահության արմատավորում:

Զինծառայողների բարձր մակարդակի ԲՀՎ պահպանման համակարգը ներառում է հետևյալ տարրերը.

– զինվորական ծառայության հեղինակության մեծացմանն ուղղված պետական քաղաքականության մշակում և իրագործում,

²⁶ Տե՛ս «Военный энциклопедический словарь», с. 808:

– անձնակազմի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության ծրագրերի մշակում և իրագործում՝ առկա իրողության հաշվառմամբ,

– գորքերի բարոյական ոգու պահպանման ու ամրապնդման ուղղությամբ պետական միջոցառումների իրականացում,

– միանձնյա ղեկավարման համակարգի, կազմակերպվածության, իրավակարգի և զինվորական կարգապահության ամրապնդում,

– մասնագիտական աճման, ակտիվության, նախաձեռնողականության, ծառայողական պարտականությունների բարեխիղճ կատարման համար բարոյական և նյութական խթանման համակարգի կատարելագործում,

– զինծառայողների, զորացրվածների և նրանց ընտանիքների անդամների մասնագիտական հարմարման, հոգեբանական վերականգնման ապահովում:

ԲՀՎ վերականգնումը ներառում է.

– զինծառայողների ԲՀՎ մակարդակի բարձրացում մինչև անհրաժեշտ մակարդակ,

– զորամասերի ստորաբաժանումների անձնակազմի հոգեբանական կայունության վերականգնում,

– մարտական հոգեխոցվածքներով զինծառայողների հոգեբանական վերականգնում,

– անձնակազմի հոգեբանական պատրաստում,

– տեղեկատվական աշխատանքի խաթարված համակարգի վերականգնում,

– զինծառայողների ապահովում ստեղծված մարտական իրադրության և նրանց առաջիկա գործողությունների մասին տեղեկությով,

– անձնակազմի լիարժեք հանգստի և ժամանցի կազմակերպում,

– զինծառայողների սոցիալական խնդիրների լուծում,

– բարոյա հոգեբանական ապահովման (ԲՀԱ) միջոցների և ուժերի համալրում,

– դաստիարակության տեխնիկական միջոցների վերանորոգում (վերականգնում),

– հակառակորդի նկատմամբ բարոյահոգեբանական առավելության ապահովում:

Նշենք, որ անձնակազմի ԲՀՎ վերականգնումը կատարվում է ըստ մարտական խնդիրների կատարման աստիճանների:

Վերը ներկայացվածից հետևում է, որ *գորքերի ԲՀՎ-ն որոշվում է.*

– գորքերի մարտունակության վերականգնմամբ, ներառյալ՝ հոգևոր ուժերի և հոգեբանական վերականգնումը,

– զինծառայողների կողմից պատերազմի նպատակների խոր գիտակցմամբ, իրենց կողմից կատարվող մարտական խնդիրների արդարացիության, ռազմաքաղաքական ղեկավարության կողմից վարվող քաղաքականության ճիշտ լինելու համոզվածությամբ,

– մարտական խնդիրների կատարմանը բարոյական պատրաստվածությամբ և հաղթանակի հասնելու ամուր կամքով,

– հոգեբանական կայունությամբ, մեծ արհեստավարժությամբ և ֆիզիկական դիմացկունությամբ,

– կառավարման համակարգի արդյունավետությամբ, հրամանատարի նկատմամբ հավատով,

– բարոյամարտական հատկությունների ձևավորմանն ուղղված մշտական աշխատանքով,

– գորքերի պատեհաժամ և բազմակողմանի ապահովմամբ, զինծառայողների կարիքների և պահանջմունքների բավարարմամբ:

Կարևորելով գորքերի մարտունակության պատշաճ մակարդակի պահպանման գործում անձնակազմի ԲՀՎ դերը՝ նպատակահարմար ենք համարում, որ հրամանատարական կազմը անձնակազմի ԲՀՎ ձևավորմանն ուղղված աշխատանքում հաշվի առնի հետևյալ պահանջները.

– պատեհաժամություն և անընդմեջություն, այսինքն՝ անհրաժեշտ է դեռ խաղաղ ժամանակ մշտապես ձևավորել և վերահսկել գորքերի ԲՀՎ-ն, քանի որ, ինչպես ցույց է տալիս պատերազմների և ռազմական բախումների սկզբնական փուլի վերլուծությունը, պատերազմական գործողությունների ընթացքում դրա համար կարող է ժամանակ չլինել,

– ԲՀՎ-ի բովանդակության համապատասխանություն հնարավոր ռազմաքաղաքական, մարտավարական, բարոյահոգեբանական և տեղեկության իրադրության, ռեալ մարտական գործողությունների պայմաններին, ինչը ապահովվում է ԲՀՎ-ի և մարտական պատրաստման համաձայնեցվածությամբ, գորահավասարային ռեսուրսների պլանային ուսումնական հավաքների անցկացմամբ:

Զինծառայողների կայուն ԲՀՎ պահպանման համար անհրաժեշտ է՝

– մշտապես ուսումնասիրել և վերլուծել անձնակազմի ԲՀՎ-ն և ժամանակին խնդիրներ առաջադրել դրա պատշաճ մակարդակի ապահովման համար,

– ճիշտ որոշել զինծառայողների հետ տարվող աշխատանքի ձևերը, միջոցներն ու մեթոդները և կարողանալ դրանք հմտորեն ու ստեղծագործաբար կիրառել ըստ մարտական խնդիրների բնույթի և ձևավորվող իրադրության,

– անձնակազմին մշտապես պարզաբանել մարտական գործողությունների հոգեբանական առանձնահատկությունները, ուսուցանել ինքնակարգավորման մեթոդները՝ ուղղված հոգեբանական լարվածությունների թուլացմանը կամ վերացմանը,

– մշտապես ներագրել ենթակա անձնակազմի գործունեության վրա, ուշադրության կենտրոնում պահել ենթակաների տրամադրությունները և պահանջմունքները, պատեհաժամորեն լուծել կոլեկտիվում տեղի ունեցող սոցիալ-հոգեբանական երևույթների հետ կապված խնդիրները,

– հմտորեն կազմակերպել բարոյահոգեբանական ապահովումը անմիջականորեն ստորաբաժանումներում,

– արմատավորել միանձնյա ղեկավարումը, կազմակերպվածությունը, իրավակարգը և զինվորական կարգապահությունը,

– ժամանակին խրախուսել այն զինծառայողներին, որոնք իրենց առաջադրված խնդիրները կատարել են մեծ պատասխանատվությամբ,

– արմատավորել սպայական կորպուսի անձնական օրինակելիությունն ու կատարողականությունը,

– կազմակերպել անձնակազմի անընդմեջ իրազեկում ռադիո- և հեռուստահաղորդումների ունկնդրմամբ,

– ժամանակին հայտնաբերել մարտական հոգեխոցվածքներով անձանց և նրանց ցույց տալ հոգեբանական օգնություն:

Զինծառայողների կայուն ԲՀՎ, մարտական իրադրությունում արդյունավետ գործելու համար անհրաժեշտ բարոյամարտական հատկությունների ձևավորումը, պահպանումը և վերականգնումը պարտադիր կերպով պետք է կրեն համակարգային, համալիր բնույթ, ինչպես նաև խստագույնս ու հետևողականորեն կատարվեն հրամանատարների, շտաբների, անձնակազմի հետ տարվող աշխատանքի (ԱՀՏԱ) մարմինների կողմից: Այդ ուղղությամբ կատարվող աշխատանքները պետք է պլանավորվեն ըստ մարտական խնդիրների բնույթի, զորամասերի ստորաբաժանումների անձնակազմի ԲՀՎ մակարդակի և տեղեկութահոգեբանական պայքարի ոլորտում լարվածության աստիճանի: Օրինակ՝ Թուրքիայի բանակում հոգեբանական պատերազմի հարցերով զբաղվող վարչությունը մշտապես ուսումնասիրում է զինծառայողների ԲՀՎ-ն, դրա վրա ազդող գործոնները և մշակում է զինվորների ու սպաների մարտական ոգու պահպանմանն ուղղված քարոզչական նյութեր: Ավելին. Թուրքիայի ՋՈՒ-ում անձնակազմի պատշաճ մակարդակի ԲՀՎ պահպանմանը հասնում են հրամանատարների՝ անձնակազմի բարոյաքաղաքական դաստիարակության գծով տեղակալների և շտաբների նպատակամղված գործունեությամբ, ՋՈՒ-ի անձնակազմի սոցիալ-իրավական պաշտպանվածության և նյութական վիճակի բարելավման հարցում պետության ռազմաքաղաքական ղեկավարության ցուցաբերած մշտական հոգատարությամբ²⁷:

Այսպիսով՝ բարոյահոգեբանական առումով պատրաստված զինծառայողը պետք է ունենա՝

– բարձր մակարդակի բարոյական պատրաստություն, հոգեկան ընդունակություն և ֆիզիկական դիմացկունություն,

– ուժեղ, թվապես գերազանցող թշնամու դեմ մարտական գործողությունները հաջողությամբ կատարելու կարողություն,

– անգամ հիմնական ուժերից կտրվածության պայմաններում մարտնչելու պատրաստություն և հաղթանակի նկատմամբ համոզվածություն,

– իմաստավորված, արդյունավետ կերպով և սառնասրտորեն գործելու ընդունակություն:

²⁷ Տես А. Констангов. Морально-психологическое состояние военнослужащих турецкой армии. «ЗВО», 2001, № 5–6:

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ
И БОЕВОЙ ДУХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ КАК ПРЕДПОСЫЛКА
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВЫСОКОГО УРОВНЯ БОЕСПОСОБНОСТИ ВС РА:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

*В. Г. МАРГАРЯН, полковник, кандидат психологических наук, доцент, заместитель
главного редактора военно-научного журнала «Айкакан банак» ИНСИ МО РА*

РЕЗЮМЕ

Морально-психологическое состояние (МПС) военнослужащих, являющееся одним из основных факторов обеспечения боеспособности войск, рассматривается как интегральная временная динамическая характеристика их реального состояния как их самих, так и воинского коллектива в целом. Оно включает совокупность тех элементов сознания военнослужащих, сформированного под воздействием военно-политических, социальных, экономических и других факторов, которые проявляются в их активности и выступают как степень реализации морально-психологического потенциала.

Представлена система обеспечения высокого МПС военнослужащих: формирование, поддержание и восстановление. Проанализированы показатели, характеризующие МПС личного состава ВС, которые необходимы для поддержания постоянной боеспособности войск.

SERVICEMEN'S MORAL-PSYCHOLOGICAL STATE
AND FIGHTING SPIRIT AS A PREMISE FOR ENSURING
HIGH LEVEL OF EFFICIENCY OF THE RA ARMED FORCES:
A THEORETICAL ASPECT

*V. H. MARGARYAN, Colonel, Candidate of Psychological Sciences, Docent,
Deputy Editor-in-Chief of the Defense-Academic Journal «Haikakan Banak»,
INSS, MoD, RA*

SUMMARY

Servicemen's moral-psychological state (MPS), being one of the basic factors of ensuring troops' efficiency, is regarded as an integrated temporary dynamic description of their real state and the military collective group on the whole. It includes the whole set of servicemen's consciousness elements formed under the impact of military-political, social, economic and other factors which are revealed during their activity and appear as a level of realizing the moral-psychological potential.

The system of supporting servicemen's high MPS: formation, support and recovery—is presented. The indices characterizing the MPS of the Armed Forces personnel and necessary for keeping troops' constant efficiency are analyzed.

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՐԱԶԵԿՈՒՄԸ՝
ՈՐՊԵՍ ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՆՈՒՄՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ ԻՐԱԿԱՆԱՅՎՈՂ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐ ԲԱՂԱԴՐԻԶ

Ս. Ն. ՇԱՀՍՈՒՎԱՐՅԱՆ, գնդապետ, ՀՀ ՊՆ Տեղեկատվության
և հասարակայնության հետ կապերի վարչության պետի տեղակալ –
ՀՀ Պաշտպանության նախարարի մամլո քարտուղար

«Մեր բանակի և հասարակության միջև առկա ջրբաժանն այսօր այնքան աննշան է, որ հնարավոր չէ նրանց պատկերացնել իրարից անջատ»¹:

Հասարակությունում օրըստօրե ամրապնդվում է այն գիտակցումը, որ բանակն ու ժողովուրդը մեկ ամբողջություն են, և այժմ ավելի, քան երբևէ, ուրվագծվում է բանակ–հասարակություն–ՉԼՄ

փոխգործությունը որակական նոր մակարդակի հասցնելու առաջնահերթությունը: Հանրության ցանկությունն է ունենալ առավել թափանցիկ և հաշվետու զինված ուժեր, իսկ բանակի ղեկավարությունը բազմիցս հավաստել է, որ պատրաստ է համագործակցության, կարևոր հարցերի շուրջ շահագրգիռ քննարկումների: ՈՒստի պատահական չէր, որ բարեփոխումների ուղին որդեգրած բանակի ղեկավարությունը պաշտպանական բարեփոխումների ծրագրում անվերապահորեն ամրագրեց նաև բանակի խնդիրների, ղեկավար կազմի գործունեության, զինծառայության վերաբերյալ հասարակության տեղեկացվածության ապահովման նպատակով ավելի ակտիվ քաղաքականության ուղենիշները: «Բանակաշինությունը անընդհատ գործընթաց է, որը պահանջում է մշտական զարգացում. տարիներ շարունակ նույն մոտեցումների կիրառումը կարող է հանգեցնել լճացման և բացասաբար անդրադառնալ բանակի մարտունակության վրա: Մրանք են պաշտպանական բարեփոխումների իրականացման հիմնական նախադրյալներն ու դրդապատճառները»²:

Երբ 2005 թ. մեկնարկեց պաշտպանական բարեփոխումների ակտիվ գործընթացը, ՀՀ պաշտպանության նախարարությունում հանրային իրազեկման գործառնություններով օժտված էին ՀՀ ՊՆ Մամլո ծառայությունը և ՀՀ ՊՆ Տեղեկատվության վարչությունը: Հենց բարեփոխումների մեկնարկին պարզ դարձավ, որ բանակում առաջնահերթ արմատական փոփոխությունների ենթակա ոլորտ-

¹ *Ս. Օհանյան*, XXI դարի բանակը: Ե., 2007, էջ 266:

² *Ս. Օհանյան*, Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական բարեփոխումները. երկրորդ փուլ: «ՀԲ», 2008, հմ. 2–3:

ներից մեկը պետք է լինի տեղեկատվության համակարգը՝ հընթացս հանրությունը հասու դարձնելով բարեփոխումների տվյալ փուլի ծրագրերին: Բարեփոխումների առաջին փուլի հիմնական խնդիրների թվում էին երկրի անվտանգության ապահովման համակարգի համար հիմնարար նշանակություն ունեցող մի շարք փաստաթղթերի և օրենսդրական դաշտի ստեղծումը, զինված ուժերի բարեփոխումների և զարգացման մեկնարկային ծրագրերի մշակումը³:

Պաշտպանական բարեփոխումների 2007–2015 թթ. ծրագրում շեշտված է հասարակության տեղեկացվածության ապահովման անհրաժեշտությունը: Ծրագրի հանրային իրազեկման բաժնում նախանշված նպատակներին հասնելու համար անհրաժեշտ էին նոր մոտեցումներ: Գործառույթները հստակեցնելու, ստորաբաժանումների կառուցվածքը վերանայելու համար հարկավոր էր կատարել յուրօրինակ «գույքագրում» և ուրվագծել անելիքների շրջանակը: Բարեփոխումների առաջին փուլում խնդիր դրվեց ստեղծել մի համապարփակ փաստաթուղթ, որում սահմանվեին պաշտպանական ոլորտի հանրային իրազեկման հիմնարար դրույթները, նպատակները, խնդիրներն ու առաջնահերթությունները և առնվազն ընդհանուր գծերով նշվեին դրանց իրագործման միջոցները, գործիքարանն ու մեխանիզմները: Ծրագրային փաստաթղթում բարեփոխումների տեղեկատվական քաղաքականությանն առնչվող բոլոր մտահղացումները պետք է համակարգված ձևով արտացոլեին և՛ կատարող ստորաբաժանման գործառույթները, և՛ պաշտպանության ոլորտի կառավարման համակարգի ու առանձին ստորաբաժանումների փոխկապված գործունեությունը:

Ոլորտի գործունեության վերաբերյալ համընդգրկուն փաստաթուղթ կազմելիս որպես ուղենիշ ընտրվեց ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության և ՀՀ ռազմական դոկտրինի մշակման մեթոդաբանությունը: Ի մի բերվեցին բարեփոխումների իրականացման նպատակով ստեղծված հանձնաժողովների և աշխատանքային խմբերի, ինտերնետային բաց ռեսուրսներով աշխարհի տարբեր երկրների բանակների՝ հասարակության հետ կապերի ասպարեզում առկա փորձի ուսումնասիրության, ինչպես նաև արտերկիր գործուղումների ընթացքում ձեռք բերված գիտելիքն ու փորձառությունը: 2007 թ. հունիսին ՀՀ ՊՆ Մամլո ծառայությունը* ձեռնամուխ եղավ ծրագրային փաստաթղթի ստեղծման աշխատանքներին: Նման խնդիր էր դրված նաև ՀՀ ՊՆ Տեղեկատվության վարչության առջև**, սակայն դեռ նախնական փուլում աշխատանքները գրեթե սառեցվեցին, և բարեփոխումների հարցերով հանձնաժողովի քննարկմանը ներկայացվեց Մամլո ծառայությունում ստեղծված «Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության

³ Տես նույն տեղում:

* Պաշտպանական բարեփոխումների շրջանակներում կատարված կառուցվածքային փոփոխությունների հետևանքով այդ ծառայությունը 2009 թ. փետրվարին լուծարվեց, իսկ նրա գործառույթները փոխանցվեցին նորաստեղծ ՀՀ ՊՆ Տեղեկատվության և հասարակայնության հետ կապերի վարչությանը, ինչը թխում էր «ՀՀ ՊՆ հանրային իրազեկման հայեցակարգի տրամաբանությունից»:

** Այս վարչությունը ՀՀ ՊՆ Տեղեկատվության և հասարակայնության հետ կապերի վարչության իրավանախորդն է:

նախարարության հանրային իրազեկման հայեցակարգի» նախագիծը, որը պատրաստ էր արդեն 2007 թ. սեպտեմբերի կեսերին:

Քանի որ ՀՀ գերատեսչություններից և ոչ մեկում չկար մման հայեցակարգի մշակման փորձ, ուստի նախագիծը մինչև Պաշտպանության նախարարի հաստատմանը ներկայացնելը խորհրդատվական փորձաքննություն անցավ արտասահմանում՝ Բրյուսելում, Մոսկվայում, Վիլնյուսում, տարբեր ձևաչափերով կայացած հանդիպումների ժամանակ: Հայեցակարգի մշակմանն իր արժեքավոր խորհուրդներով մեծապես աջակցեց ՆԱՏՕ-ում այն ժամանակ ՀՀ ՋՌԻ-ի ներկայացուցիչ գնդապետ Դավիթ Տոնոյանը, որն այժմ ղեկավարում է ՀՀ ՊՆ Պաշտպանական քաղաքականության վարչությունը:

«ՀՀ պաշտպանության նախարարության հանրային իրազեկման հայեցակարգը» (ՀԻՀ) հաստատվեց 2007 թ. նոյեմբերին: Այն զետեղված է ՀՀ ՊՆ պաշտոնական կայքի գլխավոր էջում⁴:

Հայաստանի Հանրապետության կայուն և անվտանգ զարգացումը պահանջում է ի շարս այլ խնդիրների նաև կառավարման համակարգի արդյունավետության մեծացում, ժողովրդավարական արժեքների արմատավորում, ինչը ենթադրում է, որ բանակաշինության յուրաքանչյուր փուլում բարեփոխումները պետք է ի գործ լինեն նախանշելու նպատակների իրականացման իրատեսական ուղիներ: Այսպես. բանակաշինության արդի փուլում պաշտպանական ոլորտի օրենսդրական բարեփոխումների իրականացման հիմնական յոթ ուղղություններից մեկը պաշտպանության բնագավառում «հանրային իրազեկման հայեցակարգի արդյունավետ և թափանցիկ միջոցների»⁵ մշակումն էր, իսկ արդյունքը եղավ ՀՀ Պաշտպանության նախարարի կողմից հաստատված «ՀՀ ՊՆ հանրային իրազեկման հայեցակարգը»⁶: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի էջերում փոխնախարար Ա. Նազարյանն անդրադարձել է փաստաթղթի ընդունման իրավական հարցերին. ««Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության հանրային իրազեկման հայեցակարգը» ՀՀ պաշտպանական գերատեսչության միասնական տեղեկատվական քաղաքականության իրագործմանն ուղղված հիմնարար դրույթների ամբողջություն է, որը բխում է պետության ներքին և արտաքին անվտանգության ռազմավարության հիմնական ուղղություններն ու առաջնահերթությունները սահմանող ուղեցույց փաստաթղթերի՝ ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության և ՀՀ ռազմական դոկտրինի պահանջներից: «ՀՀ պաշտպանության նախարարության հանրային իրազեկման հայեցակարգի» հիմնական նպատակն է սահմանել պաշտպանության բնագավառի կատարելագործմանն ու արդիականացմանն ուղղված ծրագրերի հանրային իրազեկման քաղաքականության առաջնահերթ-

⁴ Տես <http://www.mil.am/arm/index.php?page=111>:

⁵ Ա. Նազարյան, ՀՀ պաշտպանական ոլորտի օրենսդրական բարեփոխումների հիմնական ուղղությունները բանակաշինության արդի փուլում: «ՀԲ», 2008, հմ. 2–3:

⁶ Տես նույն տեղում:

թություններն ու նպատակները, ինչպես նաև դրանց իրագործման վերաբերյալ հանրային իրազեկման ապահովման մեթոդներն ու միջոցները՝ նպաստելով պաշտպանության բնագավառի ընթացիկ ու ծրագրվող բարեփոխումների վերաբերյալ տեղեկացված լինելու՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների սահմանադրական իրավունքի իրացմանը»⁷:

Պաշտպանության բնագավառի և դրա ղեկավարների վերաբերյալ սպառնիչ և հավաստի տեղեկույթ ստանալու հարցում հանրության շահագրգռվածությունն առաջին հերթին բացատրվում է Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության առկայությամբ և այն հանգամանքով, որ մեր բանակը համալրվում է զորակոչային սկզբունքով: Հայաստանում, ի տարբերություն պայմանագրային բանակ և խաղաղ հարևաններ ունեցող երկրներից, հիշյալ երկու գործոնները լիովին հիմնավորում են բանակի ու երկրի պաշտպանունակության խնդիրներով հանրության մտահոգություններն ու ակնկալիքները: Հանրությունը ցանկանում է, որ անվտանգ լինեն թե՛ երկիրը, թե՛ այն պաշտպանող զինվորը: Տեղեկույթի պակասը պարարտ հող է ասեկոսների, ստահող լուրերի տարածման համար, իսկ հակառակորդի քարոզչական մեքենան և որոշ հայրենական անշրջահայաց լրատվամիջոցներն իրենց ապատեղեկատվությամբ կարող են անվստահություն սերմանել, ազդել անհատների և հասարակության վրա՝ առաջ բերելով հակասություններ ու պառակտում: ՌԻստի և վերը տրված հարցերի պատասխանը կարելի է արտահայտել հայտնի «Ով իրազեկված է, նա պաշտպանված է» կարգախոսով:

Հայեցակարգը բարձր գնահատականի արժանացավ ինչպես փորձաքննության փուլում, այնպես էլ ՀՀ-ՆԱՏՕ ԱԳ-ԳԾ շրջանակներում Հայաստանի ստանձնած պարտավորությունների կատարումը գնահատելիս՝ 2008 թ. փետրվարին: Մինչև հրապարակումը Հայեցակարգով արդեն հետաքրքրվում էին ԵԱՀԿ Երևանյան գրասենյակի, «Տեղեկատվության ազատության կենտրոն» ՀԿ և շահագրգիռ այլ կառույցների ներկայացուցիչներ: Երբ Հայեցակարգը գետեղեցինք ՀՀ ՊՆ պաշտոնական կայքում, մման հասարակական հետաքրքրությունը վերաճեց արժեքավոր կարծիքների: Արձագանքում էին հասարակական ու միջազգային կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ, պետական գերատեսչությունների մամլո քարտուղարներ ու հասարակության հետ կապերի գծով պատասխանատուներ, փորձագետներ: Հետադարձ կապի սկզբունքը ծառայեց իր նպատակին և հնարավորություն տվեց համապատասխան հետևություններ անելու փաստաթղթի կարևորության և պահանջված լինելու վերաբերյալ: Փոխշահավետ գործակցություն ծավալվեց զինված ուժերի նկատմամբ վերահսկողական գործառույթներ ունեցող հաստատությունների հետ:

Առաջիններից մեկը արձագանքեց և հանդիպում խնդրեց Եվրամիության հետ համատեղ քաղաքացիական հասարակության զարգացման ծրագրեր իրականացնող «Պրոֆեսիոնալները հանուն քաղաքացիական հասարակու-

⁷ Նույն տեղում:

յան» ՀԿ⁸ ծրագրերի տնօրեն Նունե Պեպանյանը: Նա ուզում էր պարզել, թե առաջին հայացքից հռչակագրային թվացող Հայեցակարգի դրույթները որքանով են կիրառելի բանակ-հասարակական կազմակերպություններ կապի տեսանկյունից: Հետագա հանդիպումներն ամրապնդեցին վստահությունը՝ արդյունավետ փոխգործության առումով, և որպես արդյունք՝ նրանց կայքի «Կապեր նախարարությունների և ԱԺ-ի հետ» բաժնում գետեղվեց հղում ՀՀ ՊՆ ՀԻ-ի հայեցակարգին՝ որպես ՀԿ-ների հետ համագործակցությունը կանոնակարգող փաստաթղթի օրինակի⁹: Կարևորելով համագործակցությունն ու մասնակցությունը՝ «Պրոֆեսիոնալները հանուն քաղաքացիական հասարակության» ՀԿ-ն այնուհետև դարձավ ՀՀ ՊՆ ՀԻ-ի «կամավոր քարոզիչը»՝ պետական գերատեսչությունների, միջազգային կազմակերպությունների և ՀԿ սեկտորի ներկայացուցիչների հետ իր ծրագրային հանդիպումների և սեմինար-դասընթացների ժամանակ այն ներկայացնելով որպես նախադեպը չունեցող և զնահատելի փաստաթուղթ: Հավելենք, որ կազմակերպությունը հանրապետության ՀԿ սեկտորի առաջատարներից է, անդամակցում է ընդգրկուն ցանցային կառույցների, իսկ նրա կայքէջի այցելուների միջին օրական թիվը հասնում է 200-ի:

Հայեցակարգում արտացոլված առաջնահերթություններով հետաքրքրված մյուս հասարակական կազմակերպությունը «Որակի համընդհանուր կառավարման աջակցման» ՀԿ-ն է, որի ղեկավար Էլեոնորա Ասատրյանը կառավարման համակարգի միջազգային չափորոշիչների սահմանման ոլորտի փորձագետ է: ՊՆ Մամլո ծառայությունում կայացած հանդիպումների ժամանակ նա առավելապես հետաքրքրվում էր Հայեցակարգի գործարկման մեխանիզմով և պաշտպանության նախարարությունում բարեփոխումների շրջանակներում իրականացվելիք կառուցվածքային փոփոխություններով: Պաշտպանության նախարարի հետ հանդիպման ժամանակ Է. Ասատրյանը պատրաստակամություն հայտնեց մասնագիտական աջակցություն ցուցաբերելու նախարարությունում ընթացող բարեփոխումներին և առաջարկեց ներդրել կառավարման արդյունավետ համակարգ: Այդ գործընթացները ծավալվեցին 2008 թվականին: Ըստ պայմանավորվածության՝ վերոնշյալ երկու կազմակերպությունների հետ հետագա համագործակցությունն ավելի գործնական բնույթ կստանա, երբ ավարտվեն պաշտպանության նախարարության կառուցվածքում համապատասխան ստորաբաժանման ստեղծման և համալրման աշխատանքները:

Պաշտպանության ոլորտում հանրային իրազեկման ապահովման բնագավառի առանցքային դերակատարներից են նաև լրատվամիջոցները, ուստի Հայե-

⁸ Կազմակերպությունը «Ոչ առևտրային իրավունքի եվրոպական կենտրոնի» և Եվրոպական միության ֆինանսական և փորձագիտական աջակցությամբ իրականացնում է երկամյա ծրագիր՝ «Հայաստանում կառավարության և ՀԿ սեկտորի միջև հետևողական երկխոսությանը նպաստում», որի հիմնական նպատակներն են ՀԿ-Կառավարություն համագործակցության հաստատությունները և առանցքային նշանակություն ունեցող տեղեկատվության համակարգումը (տես <http://www.ngo.am/>):

⁹ Տես http://www.ngo.am/arm/index.asp?page=ecln_ministry#10:

ցակարգի հանրային քննարկումների շարքում բերենք օրինակ մաս այս ոլորտից: 2008 թ. հոկտեմբերի վերջին Երևանում ԵԱՀԿ ներկայացուցիչը կազմակերպեց «ԶԼՄ-ների և մամուլի պետական ծառայությունների միջև համագործակցությունը ժողովրդավարական հասարակությունում» ուսուցողական սեմինար: Օրակարգային հարցի շուրջ ծավալված քննարկումներում ներկայացվեց մաս ՀՀ ՊՆ փորձը, որն արժանացավ թե՛ սեմինարի կազմակերպիչների, թե՛ մասնակից լրագրողների հավանությանը:

Անշուշտ, բարեփոխումներն ավելի թափանցիկ կդարձնեն զինված ուժերը, և կբարձրանա բանակաշինության գործընթացի վերաբերյալ հասարակության իրազեկվածության աստիճանը:

Հայեցակարգում կարևոր տեղ է հատկացվում բանակում քաղաքացիական վերահսկողության հարցերին, որոնք արտացոլված են «Հանրային իրազեկման հայեցակարգի խնդիրներն ու առաջնահերթությունները» գլխում: Պաշտպանական բարեփոխումներով նախատեսվում էր մաս բանակում մարդու իրավունքների պաշտպանի (ՄԻՊ) հաստատության ներդրումը: ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակում 2007 թ. նոյեմբերից արդեն գործում է ռազմական և զինծառայողների հարցերով խորհրդակցանի պաշտոնը:

«Զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողությունն իր ծագման վաղ փուլից սկսած համարվում է զինված ուժերի կառավարմանը քաղաքացիական հաստատությունների (պետական և ոչ պետական) մասնակցությունն ապահովող մեխանիզմների ամբողջություն, որի նպատակներն են՝ պետության քաղաքականությանը զինված ուժերի մասնակցության սահմանափակումը, հասարակության մեջ զինված ուժերի նկատմամբ վստահության մթնոլորտի ստեղծումը, զինված ուժերի գործառույթների իրականացման օրինականության ապահովումը, ինչպես մաս զինծառայողների իրավունքների պաշտպանությունը»¹⁰: Այս համատեքստում կառուցվեցին և ընթացքի մեջ դրվեցին ՄԻՊ-ի գրասենյակի ռազմական և զինծառայողների հարցերով խորհրդակցանի հետ հարաբերությունները: Այսպիսով՝ 2008 թ. շրջանառության մեջ դրված ՀՀ ՊՆ ՀԻՀ-ը դարձավ յուրօրինակ ցուցիչ՝ ՊՆ որդեգրած տեղեկատվական քաղաքականության նկատմամբ ներկա փուլում հանրության, շահագրգիռ կառույցների վերաբերմունքը պարզելու և զարգացման հետագա միտումներն ուրվագծելու համար:

Բնավ չնսեմացնելով ՀՀ ՊՆ ՀԻՀ-ին նախարարությունից դուրս տրված գնահատականների կարևորությունը՝ այդուհանդերձ շեշտենք, որ մեզ համար առավել արժեքավոր էր այն գնահատականը, որը հանրային իրազեկման նշանակությանն ու հայեցակարգային դրույթներին տվել է ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սեյրան Օհանյանը: 2008 թ. դեկտեմբերին ՀՀ ԶՈՒ-ի անձնակազմին տարեմուտի իր ուղերձում նախարարը, հետադարձ հայացք գցելով ընթացիկ տարում բանակաշինության ոլորտում իրականացված գործընթացների վրա և առանձնացնելով

¹⁰ Ա. Ռ. Ալեքիսյան, Զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության հարցի շուրջ: «ՀԲ», 2008, հմ. 2-3:

ձեռքբերումներն ու թերացումները, նախանշել է դեպի ավելի հզոր ու մարտունակ բանակ տանող ճանապարհը: Բարեփոխումների ընթացքում ունեցած ձեռքբերումների թվում, մասնավորապես, նշվում է, որ «ԱԺ-ի և հասարակության տեղեկացման նպատակով մշակվել է հասարակական իրազեկման ռազմավարության ծրագիր»¹¹: Ծրագրելով 2009 թ. բանակային տարվա գործունեությունը՝ նախարարը գրում է. «Հիմք ընդունելով բանակ-ժողովուրդ փոխադարձ կապի ամրապնդման ուղղությամբ մինչ այժմ ունեցած հաջողությունները՝ հանրապետության զինված ուժերը այսուհետ ևս պետք է շարունակեն ապահովել կառուցողական հարաբերությունները հասարակության հետ: Դրա լավագույն միջոցներից մեկը ՀՀ պաշտպանության նախարարության հանրային իրազեկման հայեցակարգի դրույթների գործնական կիրառումն է, ինչը հնարավորություն կտա առավել թափանցիկ դարձնելու Ձինված ուժերը, կմեծացնի բանակաշինության գործընթացի վերաբերյալ հասարակության տեղեկացվածության աստիճանը, ինչպես նաև պայմաններ կստեղծի բանակում քաղաքացիական վերահսկողության լծակների կիրառման համար»¹²:

Իրավամբ, Հայեցակարգի ստեղծումից հետո հանրային իրազեկման ապահովման հաջորդ՝ առանցքային, փուլը դրա կիրարկումն էր, ինչի համար անհրաժեշտ էին կառուցվածքային փոփոխություններ: Երբ պաշտպանական բարեփոխումների շրջանակներում ՊՆ-ում կատարվելիք կառուցվածքային փոփոխությունների հարցը քննարկումների փուլում էր, ՊՆ Մամլո ծառայությունը հանդես եկավ հետևյալ գործնական առաջարկությամբ. արդյունավետ միասնական տեղեկատվական քաղաքականություն ապահովելու համար անհրաժեշտ է ՀՀ ՊՆ գործող երկու ստորաբաժանումները՝ Մամլո ծառայությունը և Տեղեկատվության վարչությունը, միավորել մեկ կառույցի մեջ՝ կառուցվածքի ու հաստիքակազմի էական փոփոխություններով և գործառույթների հստակեցմամբ: Ըստ այդ մտահղացման՝ ՀՀ ՊՆ Տեղեկատվության և հասարակայնության հետ կապերի նորաստեղծ վարչության գործառույթները թե՛ ուղղաձիգ, թե՛ հորիզոնական հարթություններում այնպես էին փոխկապված ձևով բաշխվելու և համադասվելու, որ հնարավոր լիներ ապահովել Հայեցակարգում նախանշված բոլոր նպատակների և առաջնահերթությունների իրականացումը: Սակայն առաջարկն ընդունվեց մասնակի փոփոխություններով, և 2009 թ. ստեղծվեց ՀՀ ՊՆ Տեղեկատվության և հասարակայնության հետ կապերի վարչություն, որի հաստատված կառուցվածքը տեղեկատվական քաղաքականության միջոցների գործադրման տեսանկյունից բարելավման կարիք ունի:

Պաշտպանության նախարարության տեղեկատվական քաղաքականության հարցերի մասին խոսելիս հարկ է շեշտել, որ անվտանգային միջավայրի ուսումնասիրությունը հանգեցնում է նոր հրամայականի. թափանցիկ և հրապարակային

¹¹ «Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարար Սեյրան Օհանյանի 2009 թ. տարեմուտի ուղերձը ՀՀ ՁՈՒ-ի անձնակազմին»: «ՀԲ», 2008, հմ. 4:

¹² Նույն տեղում:

գործունեության հետ մեկտեղ չի կարելի նվազեցնել տեղեկատվական քաղաքականության մեկ այլ բաղադրիչի՝ տեղեկատվական հակազդման կարևորությունը: ՈՒստի և, մշակելով բարեփոխումների ուղիով ընթացող ՀՀ ՁՈՒ-ի տեղեկատվական քաղաքականության հանրային իրազեկման ուղենիշները, պետք է հետևողականորեն ուսումնասիրել և այդ քաղաքականության մեջ հավուր պատշաճի արտացոլել տեղեկատվական հակամարտության պայմաններում գերատեսչական խնդիրները՝ կիրառելով հակակշիռների համամասնական զուգակցման սկզբունքը:

ՀՀ ՊՆ «Հանրային իրազեկման հայեցակարգը» դիմամիկ փոփոխությունների ենթակա մի փաստաթուղթ է, որը համահունչ է բանակաշինության տվյալ փուլի խնդիրներին, ուստի, դրանում ներառված խնդիրների, իրականացման միջոցների, գործիքների վերաբերյալ գործնական առաջարկություններ բովանդակող յուրաքանչյուր արձագանք, կարող է էական դեր ունենալ փաստաթղթում կատարվելիք փոփոխություններում՝ ի շահ բանակի վարկի շարունակական բարձրացման, բանակ-հասարակություն գործուն կապի ամրապնդման:

ИНФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННОСТИ КАК ВАЖНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ, ОСУЩЕСТВЛЯЕМОЙ В КОНТЕКСТЕ ОБОРОННЫХ РЕФОРМ

*С. Н. ШАХСУВАРЯН, полковник, заместитель начальника
Управления информации и связей с общественностью МО РА –
пресс-секретарь Министра Обороны РА*

РЕЗЮМЕ

Развитие сотрудничества армия – общество – СМИ и обеспечение его качественно нового уровня – важные составляющие информационной политики МО РА. Оборонные реформы предъявляют повышенные требования к уровню информированности общества и обеспечению транспарентности жизнедеятельности армии. На нынешнем этапе строительства Вооруженных сил разработка стратегии информирования общественности в качестве одного из направлений осуществления оборонных реформ стала крайне актуальной. С этой целью в Министерстве обороны РА была разработана «Концепция МО РА по информированию общественности», в качестве ориентира для которой была выбрана методология межведомственной разработки «Стратегии национальной безопасности» и «Военной доктрины» РА, был изучен опыт армий ведущих стран мира в области связей с общественностью. В ноябре 2007 г. Министр Обороны РА утвердил Концепцию, которая обеспечивает более эффективное информирование общественности, дает возможность более транспарентно представить осуществляемые реформы, повышая степень информированности граждан РА о процессе строительства Вооруженных сил. Документ размещен на официальном сайте МО РА на трех языках.

Согласно логике Концепции в структуре МО РА были осуществлены структурные изменения. В МО РА функциями общественного информирования были наделены Пресс-служба МО РА и Управление информации МО РА. Для обеспечения эффективности деятельности МО в этой сфере они были объединены в единое подразделение – Управление информации и связей с общественностью МО РА, которое призвано обеспечить осуществление всех предначертанных в Концепции целей и приоритетов.

THE PUBLIC INFORMING AS A KEY COMPONENT
OF THE INFORMATION POLICY BEING IMPLEMENTED
IN THE CONTEXT OF DEFENSE REFORMS

S. N. SHAHSUVARYAN, Colonel, Deputy Chief of the Board of Information and Public Relations, MoD, RA—Press Secretary of the RA Defense Minister

SUMMARY

Developing Army–society–mass media cooperation and ensuring its qualitatively new level are key components of the information policy of the MoD, RA. The defense reforms make higher demands upon the level of information awareness of the society and ensuring the transparency of vital activities of the Army. At the present stage of building the Armed Forces the elaboration of the strategy of public informing as one of the directions of defense reforms implementation has become utterly urgent. For that purpose the RA Defense Ministry elaborated «The Public Informing Conception of MoD, RA» as a guideline for which the methodology of interagency elaboration of the RA «National Security Strategy» and «Military Doctrine» was chosen, and the experience of armies of the world leading countries in the field of public relations was studied. In November, 2007, the RA Defense Minister approved the Conception which ensures more effective public informing, gives a possibility to more transparently represent the reforms being implemented, increasing the degree of the RA citizens' information awareness of the process of building the Armed Forces. The Document is placed in three languages on the official website of the MoD, RA.

According to the logic of the Conception structural changes were implemented in the structure of the MoD, RA. The Press Service of the MoD, RA, and the Board of Information of the MoD, RA, were endowed with the functions of public informing in the MoD, RA. For ensuring the efficiency of activities of the MoD in that sphere they were amalgamated into a single sub-unit—the Board of Information and Public Relations of the MoD, RA which is called to ensure meeting all the goals and priorities outlined in the Conception.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ
ՇՐՋԱՆՈՒՄ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿՈՒՄ
ԱԶԳԱՅԻՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ ՍԵՐՄԱՆՈՒՄԸ՝
ՈՐՊԵՍ ԶԻՆԾԱՌԱՅՈՂՆԵՐԻ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՈԳՈՒ
ՉԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐ ԳՈՐԾՈՆ

Գ. Գ. ԳՅՈՒՐՋՅԱՆ, ՀՀ մշակույթի նախարարի տեղակալ

Հասարակության մեջ մշակութային արժեքների և, մասնավորապես, *ազգային* մշակութային արժեքների սերմանումը մշակութային քաղաքականության անհրաժեշտ բաղկացուցիչներից է և պայմանավորված է պետության ու հասարակության համար մշակույթի խաղացած նշանակալի դերով: **Անցյալում սրեղծված մշակութային արժեքների ամբողջությունը կազմում է մշակութային ժառանգությունը**¹: Հատկապես երիտասարդ սերնդի համար, որը ներկայումս կերտվող նորակախ հայրենիքի լիիրավ տերն է, այդ արժեքների ճանաչումը, հարգումը և պահպանումը այն հենքն են,

որի վրա ձևավորվում է հասարակության լիարժեք անդամը: Մշակութային արժեքների՝ որպես **բարոյական ոգու ճեպկորման միջոցի** սերմանումը սերտորեն կապված է դաստիարակության և կրթության համակարգերի հետ. բարոյական ոգին, փոխկապված լինելով գիտակցության, զգացմունքների ու համոզմունքների հետ, նպաստում է անձի որոշակի կողմնորոշման ձևավորմանը՝ մանկության, դեռահասության և երիտասարդության շրջանում:

Հայաստանի Հանրապետության մշակութային քաղաքականության հիմնական նպատակներն են՝ մշակութային ժառանգության պահպանումն ու անխաթար փոխանցումն ապագա սերունդներին, նպաստումը մշակութային արժեքների ընկալմանը և տարածմանը: Առանձնակի կարևոր է երիտասարդության և, հատկապես՝ հայկական բանակի զինծառայողների կողմից մեր ազգային պատմամշակութային ժառանգության իմացությունը, ինչն անբաժանելի է հայրենասիրության, քաղաքացիական և պատմական գիտակցության ձևավորումից: Պատմամշակութային ժառանգության արժեքների սերմանումը հենց դրա գեղագիտական,

¹ Տես «Մշակութային օրենսդրության հիմունքների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը (ընդունվել է Ազգային ժողովի կողմից 2002 թ. նոյեմբերի 20-ին), որտեղ տրված է հետևյալ սահմանումը. «Հայաստանի Հանրապետության մշակութային ժառանգություն»՝ անցյալում ստեղծված մշակութային արժեքների ամբողջություն, որը Հայաստանի Հանրապետության և հայ ժողովրդի մշակութային ինքնության պահպանման ու զարգացման, համաշխարհային քաղաքակրթության մեջ ներդրման համար հնագիտական, ճարտարապետական, պատմական, գեղարվեստական կամ սոցիալ-մշակութային հայեցակետից ունի կարևոր նշանակություն»:

պատմական, հասարակական և հոգևոր նշանակության բացահայտումն ու մեկնաբանությունն է:

Հայաստանի մշակութային ժառանգության ամենակարևոր ռեսուրսներից մեկը պատմամշակութային անշարժ ժառանգությունն է, որը հանդես է գալիս պատմական անվերջ ընդհարումների հետևանքով ավերված քաղաքների և հնավայրերի մնացորդների, ինչպես նաև քրիստոնեական քաղաքակրթության շուրջ երկհազարամյա շարունակականությունը փաստող եկեղեցիների տեսքով: Թեև այդ ժառանգության միջուկը կազմում են կրոնապաշտամունքային հուշարձանները (հեթանոսական մեդալներից մինչև Մայր տաճար), սակայն այն ներկայանում է նաև հարուստ տիպային բազմազանությամբ՝ քաղաքաշինական և լանդշաֆտային (հնագույն բնակատեղիից մինչև բնապատմական արգելոց), պաշտպանական-ամրաշինական (ամրոց, միջնաբերդ, պարիսպ, գաղտնուղի), բնակելի (քարեդարյան կայանից մինչև պալատ, միջնադարյան քարավանատնից մինչև ժամանակակից հյուրանոց), արհեստարդյունաբերական (հնձանից մինչև գործարան), քաղաքացիական-ինժեներական (ջրանցք, կամուրջ, ջրանցույց), ճարտարապետական փոքր ձևեր և հուշահամալիրներ (մեմիորիալ* մինչև հուշաղբյուր), մոնումենտալ դեկորատիվ ու կիրառական արվեստ (բարձրաքանդակ, խճանկար) և այլն:

Պատմությունից հայտնի են դաստիարակության զանազան եղանակներ՝ սպարտական (ռազմաֆիզիկական), աթենական (մտավոր, գեղագիտական, ֆիզիկական) և այլն: Դրանք հիմնականում խարսխված են սերնդեսերունդ փոխանցվող և դարերով ամրապնդվող ամենախոր գագսմունքի՝ հայրենասիրության վրա, որի էությունը հայրենիքին նվիրվածությունն է, հպարտությունը նրա անցյալի և ներկայի համար, նրա շահերը պաշտպանելու ձգտումը: Հայրենի հողի, լեզվի, ավանդույթների հետ կապվածության ձևով հենվելով պատմական տարրերի վրա՝ **հայրենասիրությունը** մինչ օրս էլ մնում է յուրաքանչյուր երկրի զինված ուժերի մարտունակության բարձրացման և թշնամուն հակահարված տալու պատրաստականության գլխավոր գործոններից մեկը՝ որքան էլ որ կատարելագործված լինեն մարտական գործողություններ վարելու ժամանակակից եղանակները: Ի՞նչը կարող է երիտասարդի համար ավելի ուսանելի ու տպավորիչ լինել, քան իր ազգային մշակույթը ճանաչելը: Հուշարձաններն ու տեսարժան վայրերը, հարուստ թանգարանները, արխիվներն ու գրադարանները, ազգային գրականությունը, երաժշտությունը, կերպարվեստը, ճարտարապետությունը, ծեսերն ու սովորույթները պայմանավորում են թե՛ աշխարհի մյուս ժողովուրդների համեմատությամբ մեր ժողովրդի առանձնահատկությունները, թե՛ նրանց հետ ընդհանրությունները:

Այս համատեքստում, հատկապես՝ երիտասարդությանը կրթելու և դաստիարակելու, ազգային արժեքներին հաղորդակից դարձնելու առումով առանձնակի կարևորություն է ստանում Հայաստանի ռազմապաշտպանական-ամրաշինական ժառանգության հանրահռչակումը: Ռազմապաշտպանական ճարտարապետու-

* *Մենհիր* (*menhir*)՝ միայնակ կանգնեցված մեծ քար, որ ունեցել է որոշ պաշտամունքային նշանակություն: - *ԽՍԷ* .:

յան նմուշները, պատմության քարեղեն վկաներ լինելուց գատ, վճռորոշ դեր են խաղացել մեր պատմության հերոսական էջերը կերտելիս: Ապրելով լեռնային երկրում՝ մեր նախնիները դեռ նախապատմական ժամանակաշրջանում կերտել են բազմաթիվ բերդեր ու ամրոցներ՝ հմտորեն օգտագործելով բնական լանդշաֆտը և հաջող պայքար մղելով իրենց անկախության ու ազատության համար: Բավական է նշել միայն, որ շուրջ երեքհազարամյա պատմություն ունեցող մեր մայրաքաղաքը՝ Երևանը, հենց ամրոց-քաղաքատեղի էր՝ Էրեբունի (Արին-Բերդ) անվամբ²:

Քաղաքատեղի Էրեբունի, մ. թ. ա. 8–3-րդ դդ.

Դեռ վաղ միջնադարից հայտնի էին Սյունյաց նշանավոր ամրոցները՝ Բաղաբերդը, Սմբատաբերդը, Որոտնաբերդը, Պռոշաբերդը, Աղստևի հովտի Կայան ամրոցը (Աղջկա բերդ), Մահկանաբերդ-Բերդաքարը և այլն: Ի տարբերություն պաշտամունքային կառույցներից, դրանք ավելի մեծ չափով են ենթարկվել թշնամիների հարձակումների, քանդվել, ավերվել են, ինչի հետևանքով մեզ են հասել հնագույն ամրոցների միայն խղճուկ մնացորդներ:

9–11 դդ. միջնադարյան Հայաստանի վանքերը պաշտպանական նպատակներով շրջափակվել են պարիսպներով: Հատկապես Հայաստանի անկախության և պետականության կորստից հետո վանքերը շրջապատել են ամրոցներին բնորոշ պաշտպանական կառույցներով: Այսպես. Աշտարակի Ծիրանավոր եկեղեցին (5-րդ դ.) մեզ է հասել ամրոցի վերափոխված: Քաղաքի Բերդաքաղ թաղամասում գտնվող եկեղեցին հավանաբար կառուցվել է նախաքրիստոնեական շրջանում գոյություն ունեցած բերդատեղում: Իր անառիկ դիրքի շնորհիվ ուշ միջնադարում այն ծառայել է որպես ռազմավարական նշանակություն ունեցող ռազմական հենակետ. հարավային պատին բացված՝ թվով մոտ տասնյակի հասնող ակնատ-

² Տես Կ. Հովհաննիսյան, Էրեբունի: Ե., 1968, նաև՝ Բ. Բ. Пуотровский. Ванское царство. М., 1959:

ներից պաշտպանվողները կրակ էին բացում թշնամու վրա: Նման ամրությունների են վերածվել նաև Փարպիի Ծիրանավոր, Բյուրականի Սուրբ Հովհաննես, Աշնակի, Շիրակավանի և այլ եկեղեցիներ:

Որպես բերդ-ամրոց միջնադարում հատկապես հայտնի էր Ամբերդը (Ժողովրդական անվանումը՝ Աշոտ Երկաթի բերդ), որը Անի մայրաքաղաքի պաշտպանական համակարգի ինը ամրոցներից մեկն էր³:

Ամբերդ ամրոց, 10–11-րդ դդ..

Միջնադարի հայ նշանավոր քաղաքական գործիչ և գիտնական Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունու գրած մի նամակում նշվում է, որ 10-րդ դարի սկզբին բերդը և մերձակա շինությունները պատկանում էին հզոր Պահլավունի իշխաններին (մի ժամանակաշրջան այս տոհմից էին ընտրվում Հայոց կաթողիկոսները): Բագրատունիների թագավորության շրջանում Ամբերդը կարևոր ռազմական հենակետերից էր: 11-րդ դարի 70-ական թթ. բերդը գրավում են սելջուկները և վերածում զորակայանի: 1196 թ. հայ-վրացական միացյալ զորքերը Չաքարե ամիրսպասալարի գլխավորությամբ ազատում են ամրոցը: Այնուհետև ամրոցը որպես սեփականություն հանձնվում է այդ զորավարին: 13-րդ դարի սկզբին այն Չաքարյանների գործակալ Վաչուտյանների վարչական կենտրոնն էր: 1236 թ. ամրոցը գրավում և հիմնովին ավերում են մոնղոլները, ինչից հետո այն 13-րդ դարի վերջին կրկին վերակառուցվում է Վաչուտյանների կողմից: Երբեմնի հզոր ամրոցը վերջնականապես ամայացել և իր նշանակությունը կորցրել է 14-րդ դարի վերջին՝ Լենկթեմուրի արշավանքի հետևանքով:

Ամբերդի օրինակով իրենց պատմություններն ունեն Հայաստանի շատ բերդեր ու ամրոցներ: Համոզված ենք, որ երիտասարդների և, մասնավորապես,

³ Տես Վ. Ս. Հարությունյան, Ամբերդի պաշտպանական սիստեմը: «ՊԲՀ», 1967, հմ. 1, Թ: Թորանանյան, Նյութեր հայկական ճարտարապետության պատմության, հ. 1–2: Ե., 1942–1948, H. M. Токаревский. Архитектура Армении. IV – XIV вв. Е., 1961; նաև՝ «Amberd» («Documenti di architettura Armenia»), Milano, 1972:

մեր զինված ուժերում ծառայողների այցելությունները պատմական վայրեր, ծանոթությունը մեր պատմագրական ու գեղարվեստական գրականության մեջ արտացոլված հերոսների, զորավարների, հայոց թագավորների ու իշխանների, ռազմիկների կերպարներին և այդ պատմությունների յուրացումը, սոսկ ճանաչողական միջոցառում լինելուց բացի, կունենան նաև մեծ դաստիարակչական նշանակություն: Իսկ Հայաստանը անասելի հարուստ է այսօրինակ վայրերով՝ նախնադարյան, ուրարտական, անտիկ ու միջնադարյան ամրոցներ, որոնք կառուցվել են ժայռոտ հրվանդանների, անառիկ քարափների վրա, ոռոգման ցանցերի ակունքներում, ռազմական և առևտրական նշանակություն ունեցող ճանապարհներին: Բրոնզի դարաշրջանում կիկլոպյան ամրոցների խիտ ցանցը՝ գլխավորապես Սևանի ավազանում, Շիրակում և Արագածի լանջերին, ուրարտական քաղաք-ամրոցները (Էրեբունի-Արին-բերդ, Արգիշտիխինիլի, Թեյշեբախինի-Կարմիր բլուր), անտիկ շրջանի ամրոցաշինության փայլուն օրինակ Գառնին, ռազմավարական տեսակետից կարևոր վայրերում կառուցված հզոր ամրոցները (Ամբերդ, Սմբատաբերդ, Դաշտադեմ, Հալիժոթի, Մեղրու, Բջնու բերդեր), այս ամենն ասվածի վկայություններն են: Վաղուց ժամանակն է, որ մենք լայն իմաստով մեր հայացքը դարձնենք դեպի մեր ռազմապաշտպանական-ամրաշինական ժառանգությունը: Ոչ միայն բերդերը (հիմնականում ծառայում են պաշտպանական նպատակների), ամրաշինական կառույցներն ու զինանոցները (նախատեսված զորավարժանքների ու զենքի կռման համար), այլև՝ բերդապատնեշները, դիտակետ-աշտարակները (նախատեսված հեռահաղորդակցության համար), միջնաբերդերը, պարիսպները, ուղեկալները (ստուգողական նշանակությամբ), հուշահամալիրները, բոլոր այս շինություններն ու վայրերը սերտորեն առնչվում են մեր հեռավոր ու մոտ անցյալի պատմական անցքերի հետ: Դրանք անբաժանելի են մեր բնակավայրերի բնապատկերից և շատ անգամ նպաստել են այդ բնակավայրերի պաշտպանությանն ու փոխադարձ հաղորդակցությանը:

Սերմանել՝ նշանակում է հետևողականորեն ճանաչելի դարձնել: Սակայն պետք է նաև խոստովանել, որ հասարակության համար այս թեմայի մեկնաբանությունն ամենահեշտերից չէ թեկուզև այն պարզ պատճառով, որ խոսքը վերաբերում է տարբեր պատմական ժամանակաշրջանների՝ մեր թվարկությունից առաջ մինչև նոր ժամանակներ, մինչև Արցախյան հերոսամարտ: Բայց շատ կարևոր է մի բան՝ մենք պետք է այդ ժառանգությանը ուղղենք ոչ թե հետադարձ նոստալգիկ հայացք, այլ ընկալենք նորովի՝ որպես ժամանակակից, կայուն և տևական զարգացման գործոն: Պատմական ժամանակներում այդ շենք-շինությունները նպաստել են մեր հայրենիքի պաշտպանությանը, դրանց շուրջն են կերտվել մեր պատմության հերոսական դրվագները, հերոսների կերպարները՝ Պապ թագավոր, Մամվել, Վարդան Մամիկոնյան, Սմբատ Բագրատունի, Աշոտ Երկաթ, Գևորգ Մարգալետունի, Դավիթ-Քել: Կերպարներ, որոնք սերնդեսերունդ մեզանում ամրապնդել են հայրենիքի ու հայրենասիրության գաղափարը, դարձել ստեղծագործական ներշնչանքի աղբյուր: Թերևս պատմական ոչ մի փաստաթուղթ, ոչ մի

տարեգրություն այնքան գունեղ չի մեկնաբանում ժողովրդի հերոսական պատմությունը, որքան դիցաբանությունը, էպոսը, գեղարվեստական գրականությունը, կերպարվեստը:

«Մասունցի Դավիթ» էպոսը, Հ. Թումանյանի «Մասնա ծոեր», Բաֆու «Սամվել», «Դավիթ-Բեկ», Մուրացանի «Գևորգ Մարգարետունի» երկերը գրականության ասպարեզում, Վ. Սուրենյանցի «Խրիմյան Հայրիկ», «Ձապել թագուհու վերադարձը գահին», «Ոտնահարված սրբություններ», Է. Իսաբեկյանի «Պատասխան Հազկերտին», «Մասունցի Դավիթ», «Ավարայրի ճակատամարտ», «Դավիթ-Բեկ», Գ. Խանջյանի «Վարդանանք», Մ. Ալամազյանի «Հերոսի վերադարձը», «Հերոսի երգը» գեղանկարները, Հ. Կոջոյանի «Մասունցի Դավիթ» էպոսի նկարագրումը, Ե. Քոչարի «Մասունցի Դավիթ» ու «Վարդան Մամիկոնյան» արձանները, Կ. Նուրիջանյանի «Տորք Անգեղ», «Հայկ Նահապետ», «Վահագն Վիշապաքաղ» արձանները կերպարվեստում, Տ. Չուխաջյանի, Կոմիտասի, Ալ. Սպենդիարյանի, Տ. Մանուրյանի՝ ազգային հերոսական հիմքի վրա ստեղծված գործերը երաժշտարվեստում, «Հյուսիսային ծիածանը», «Գևորգ Մարգարետունին», «Մխիթար սպարապետը» կիևոյում. մշակութային այս արժեքների իմացությամբ պետք է ձևավորվի և ամրապնդվի հայ երիտասարդության հոգևոր կերտվածքը:

Կրկին դառնալով հայկական մշակութային ժառանգության քարեղեն վկաներին՝ շեշտենք, որ հուշարձանների, մասնավորապես, ռազմապաշտպանական բնույթի շինությունների ուսումնասիրությունը և դրանց հետ ծանոթությունը լուսաբանում են մեր ռազմարվեստի մանրամասները, հնագիտական պեղումներով հայտնաբերված գտածոները ամբողջացնում են անցյալի մասին մեր գիտելիքները: Այդ պատճառով շատ կարևոր է ճանաչել իր ժողովրդի կողմից ստեղծված ժառանգությունը, գտնել կապն անցյալի ու ներկայի միջև: Բոլորովին վերջերս Երևանում՝ Հայաստանի Ճարտարապետության ազգային թանգարանում, բացված «Շուշի-Հանդաբերդ-Տիգրանակերտ» ցուցահանդեսը հասարակության հանդիպումն էր իր ժառանգության հետ, այսպես կոչված «գրավյալ տարածքների» մշակույթի էթնիկական կերպարի ակնառու պարզաբանումը: Այսօր մենք պետք է հանդես գանք որպես սերունդների պատմությունը ներկայացնող այդ ժառանգության ջերմեռանդ պաշտպաններ: Վերջին տասնամյակում ՀՀ կառավարության կողմից իրականացվող՝ հայկական ամբոցների ու բերդերի վերականգնողական աշխատանքներն արդեն փաստում են այդ ժառանգության նկատմամբ պետական առանձնակի հոգածության կարևորությունը:

Կարծում են, որ չպետք է հապաղել ՀՀ մշակույթի, կրթության և գիտության, սպորտի և երիտասարդության հարցերի, պաշտպանության, տարածքային կառավարման և բնապահպանության նախարարությունների միջոցով համատեղելու բոլորիս ջանքերը՝ մշակելու և կյանքի կոչելու ազգային մի ծրագիր, որը կարող է պայմանականորեն կոչվել «**Մենք**» կամ «**Հերոսական վայրեր**» և ուղղված լինել ընդհանուր առմամբ մշակութային ժառանգության և, մասնավորապես, Հայաստանի ռազմապաշտպանական-ամրաշինական ժառանգության գնահատմանն ու

հանրահռչակմանը: Նման վայրերի այցելությունը մարդուն հնարավորություն է տալիս հաղթահարելու ժամանակը, հոգևոր կապ ստեղծելու դրանց հետ առնչվող պատմական իրադարձությունների հերոսների հետ՝ նրանց դարձնելով ավելի ընկալելի ու հարազատ:

Պատմամշակութային ժառանգության վայրերն ու հուշարձանները հարըստացնում են մարդու կյանքը՝ հաճախ նրան մատուցելով խորը և ոգեշնչող կապ բնապատկերի, անցյալի և ապրած փորձի հետ: Դրանք խիստ կարևոր ու շոշափելի են պատմական փորձի և յուր ինքնության ճանաչման տեսանկյունից: Դրանք թանկ են և անփոխարինելի, որովհետև նույնանում են Հայրենիքի հետ: Այսպիսով՝ կասկածից վեր է, որ պատմամշակութային ժառանգությունը հզոր ռեսուրս է ժամանակակից հայրենասեր երիտասարդի ու հայրենիքի զինվորի բարոյական կերպարը ձևավորելու ճանապարհին:

УКОРЕНЕНИЕ В АРМЯНСКОЙ АРМИИ И СРЕДИ МОЛОДЕЖИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ МОРАЛЬНОГО ДУХА ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Г. Г. ГЮРДЖЯН, заместитель Министра культуры РА

РЕЗЮМЕ

Знание и восприятие национальных культурных ценностей и формирование уважения и бережного отношения к ним имеют важное значение для государства и общества. Неразрывно связанное с историей армянского народа культурное наследие является прочным фундаментом для сохранения идентичности каждого члена общества. В эпоху глобализации усиливается морально-психологический кризис индивида. Это отчетливо проявляется в среде молодежи. Приобщение молодежи к ценностям историко-культурного наследия является одной из гарантий противостояния таким вызовам. Особенно важными являются создание условий для разностороннего развития, полного самоутверждения и самовыражения подрастающего поколения, его военно-патриотическое воспитание и приобщение к национальным и общечеловеческим ценностям. Необходимо обеспечить межведомственную согласованность усилий по формированию и укреплению морально-патриотического облика молодежи, что позволит повысить эффективность нацеленного на повышение уровня боевого духа армии и боеготовности войск воспитательного воздействия на личный состав ВС и, в первую очередь, новобранцев.

INCULCATION OF NATIONAL-CULTURAL VALUES
AS AN IMPORTANT FACTOR OF SHAPING THE SERVICEMEN'S
MORAL SPIRIT IN THE ARMENIAN ARMY
AND AMONG THE YOUTH OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

G. G. GYURDJIAN, the RA Deputy Minister of Culture

SUMMARY

The knowledge and perception of national cultural values and formation of respect and cautious attitude towards them have an important significance for the state and society. The cultural heritage inseparably connected with the history of the Armenian people is a firm foundation for preserving the identity of each member of that society. In the epoch of globalization the moral-psychological crisis of an individual increases. This is distinctly revealed among the youth. Accustoming the youth to values of historical-cultural heritage is one of the guarantees of meeting such challenges. The creation of conditions for various development, complete self-establishment and self-expression of the rising generation, his military-patriotic education and accustoming to national and human values are especially important. It is necessary to ensure interagency coordination of efforts on the formation and strengthening of moral-patriotic countenance of the youth, and that will allow to increase the efficiency of the educational impact on the Armed Forces personnel, and in the first place, on the recruits, which is targeted at increasing the level of the fighting spirit of the army and troops' combat readiness.

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ
ՌԱԶՄԱՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ
ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ, ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԸ ԵՎ ԱԿՆԿԱԼՎՈՂ
ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ա. Հ. ՊՈՂՈՍՅԱՆ, ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի
նախարարի տեղակալ*, տնտեսագիտության թեկնածու

Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացվող բարեփոխումների շրջանակներում երիտասարդությունը պետք է ակտիվ մասնակցություն ունենա ժամանակակից քաղաքակիրթ երկիր կառուցելու գործընթացում՝ ստանձնելով սոցիալական բազայի ու ակտիվ պաշտպանի գործառույթ:

Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Ս. Սարգսյանը երիտասարդության հետ հանդիպումներից մեկի ժամանակ նշել է. «Ես ինձ դասում եմ այն մարդկանց շարքին, ովքեր կարծում են մեր այսօրվա երիտասարդությունն ավելի մեծ հնարավորությունների տեր է և շատ ավելի մեծ հաջողությունների է հասնելու: Նրանք մեր հասարակության մեջ մշտապես ունենալու են իրենց արժանի տեղը, լինելու են ակտիվ և նախաձեռնող»¹:

Համաձայն Հայաստանի Հանրապետության ազգային վիճակագրական ծառայության տրամադրած տվյալների՝ 2007 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ 16–18 տարեկան պատանիների և 18–30 տարեկան երիտասարդների թվաքանակը կազմել է ընդհանուր բնակչության 27,2 %-ը (877.310 մարդ): Իսկ դա նշանակում է, որ երիտասարդները և՛ որակապես, և՛ քանակապես հասարակության կարևոր ներուժն են, ուստի պետք է ջանալ, որ նրանք դառնան ազատ, բազմակողմանիորեն զարգացած, առողջ և պատասխանատու քաղաքացիներ:

2007 թվականից Հայաստանի Հանրապետությունում երիտասարդական պետական քաղաքականության մշակման և իրականացման պետական լիազոր մարմինը Հայաստանի Հանրապետության սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարությունն է:

Երիտասարդական քաղաքականության արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ է ոլորտի գործունեությունը կարգավորող օրենքների և այլ իրավական ակտերի ստեղծմամբ ձևավորել համապատասխան իրավական

* Ներկայումս հեղինակն զբաղեցնում է ՀՀ մշակույթի նախարարի տեղակալի պաշտոնը:

¹ ՀՀ Նախագահի 2009 թ. փետրվարի 21-ի ելույթից՝ «Միասին» երիտասարդական շարժման 1-ին տարեդարձի առթիվ կազմակերպված միջոցառման ժամանակ (<http://www.president.am/events/news/arm/?search=երիտասարդություն&id=413>):

դաշտ: Այս առումով ՀՀ կառավարության 1998 թվականի դեկտեմբերի 14-ի հմ. 798 որոշմամբ հաստատված «Երիտասարդական պետական քաղաքականության հայեցակարգը» առաջին և առաջիմ միակ փաստաթուղթն է, որում նշված են երիտասարդական պետական քաղաքականության սուբյեկտները, սկզբունքները, իրականացման նպատակներն ու հիմնական ուղղությունները²:

Համաձայն այդ փաստաթղթի՝ երիտասարդական պետական քաղաքականության սուբյեկտներն են՝

ա. Հայաստանի Հանրապետության 16–30 տարեկան քաղաքացիները,

բ. 16–30 տարեկան օտարերկրյա քաղաքացիները, քաղաքացիություն չունեցող անձինք՝ այնքանով, որքանով Հայաստանի տարածքում նրանց գտնվելն առաջացնում է համապատասխան պետական մարմինների պարտավորություններ,

գ. Հայաստանում գրանցված հասարակական այն կազմակերպությունները, որոնց անդամների տարիքը չի անցնում 30-ից, կամ որոնք զբաղված են մինչև 30 տարեկան քաղաքացիների շրջանում տարվող աշխատանքներով,

դ. երիտասարդ ընտանիքները, եթե ամուսիններից մեկի տարիքը չի անցնում 30-ից³:

ՀՀ պետական բյուջեով նախատեսված է պետական երիտասարդական քաղաքականության ծրագրերի ֆինանսավորում, որի չափը տարեցտարի աճում է՝ նախատեսվող նպատակային ծրագրերին համապատասխանեցմամբ: Բացի ՀՀ պետական բյուջեից արվող հատկացումներից, հանրապետությունում երիտասարդական քաղաքականությանն ուղղորդվող ֆինանսական միջոցների այլընտրանքային աղբյուրների շարքում (տեղական և միջազգային հիմնադրամներ, հասարակական ու միջազգային կազմակերպություններ, համայնքային բյուջեներ, բարեգործական կազմակերպություններ և այլն) իր ներդրման ծավալներով առանձնանում է Համահայկական երիտասարդական հիմնադրամը:

ՀՀ կառավարության ամենամյա ծրագրերում անհրաժեշտ է նախատեսել համակարգված գործողություններ, որոնք նպատակաուղղված լինեն կրթության, առողջապահության, հոգևոր-մշակութային և ֆիզիկական զարգացման, իրավական և սոցիալական պաշտպանության ու զբաղվածության ոլորտներում երիտասարդության խնդիրների լուծմանը:

Դրանց նպատակը պետք է լինի՝ երիտասարդներին ձևավորել որպես մեր ինքնիշխան պետության հավատարիմ ու հայրենասեր քաղաքացիների, խթանել նրանց մասնակցությունը որոշումների կայացման գործին (համայնքային, մարզային, հանրապետական մակարդակներում), նպաստել նրանց շրջանում գործազրկության մակարդակի նվազեցմանը, ուստի և Հայաստանի Հանրապետությունում աղքատության հաղթահարմանը, դաստիարակել հոգեպես և

² Տես «Հայեցակարգ երիտասարդական պետական քաղաքականության» (<http://www.youthpolicy.am/am/?nid=6>):

³ Տես նույն տեղում:

ֆիզիկապես առողջ, կրթված, ազգային ավանդույթները շարունակող սերունդներ:

2008 թվականին մշակվել և ՀՀ կառավարության սեպտեմբերի 25-ի հմ. 39 արձանագրության 21-րդ կետով հավանության է արժանացել «Հայաստանի Հանրապետության երիտասարդական պետական քաղաքականության 2008–2012 թվականների ռազմավարությունը»⁴, որի իրականացման միջնաժամկետ գնահատումը կկատարվի հասարակական երիտասարդական կազմակերպությունների կողմից իրագործվող մշտազննման արդյունքների հիման վրա՝ յուրաքանչյուր տարվա վերջում: Ռազմավարությունը համահունչ է «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությանը», ինչպես նաև կառավարության ռազմավարական ծրագրերին («Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագիր», «Թրաֆիկինգի դեմ պայքարի ազգային ծրագիր» և այլն): Ռազմավարությունը սահմանում է երիտասարդական պետական քաղաքականության ոլորտում 2008–2012 թվականների համար Հայաստանի Հանրապետության կառավարության գործողությունների գերակայությունները, որոնք են՝

1) ապահովել երիտասարդների՝ իրենց ձգտումներին, ընդունակություններին ու կարողություններին համապատասխան որակյալ կրթություն ստանալու հնարավորությունը,

2) ստեղծել զբաղվածության կենտրոններ և նոր աշխատատեղեր,

3) բարելավել երիտասարդների սոցիալ-տնտեսական վիճակը,

4) խթանել երիտասարդների շրջանում առողջ ապրելակերպը, կատարելագործել նրանց հոգևոր-մշակութային, հայրենասիրական դաստիարակության համակարգը:

ՀՀ «Ազգային անվտանգության ռազմավարության» մեջ որպես գերակայություն նշվում է առողջ ապրելակերպի արմատավորումը⁵: Մինչդեռ վերջին տասնամյակում Հայաստանի Հանրապետությունում ի հայտ եկան հասարակության ֆիզիկական և հոգևոր առողջությանն առնչվող մի շարք նոր ռիսկեր, որոնք բացասաբար են ազդում հատկապես երիտասարդների վրա:

Երիտասարդների մի որոշ մասը, ցավոք, վաղ տարիքում սկսում է ծխել, օգտագործել ռզելից խմիչքներ, թմրամիջոցներ: Առողջ ապրելակերպի վերաբերյալ նրանց ունեցած գիտելիքների անբավարարությունը հանգեցնում է ֆիզիկական և հոգևոր արատների, առողջության համար վնասակար սովորությունների ձեռքբերմանը, սեռական կյանքին պատրաստ չլինելուն, մասնավորապես՝ չպաշտպանված սեռական հարաբերությունների, սեռավարակումների (այդ թվում՝ ՄԻԱՎ/ՉԻԱՀ-ի), ինչպես նաև անցանկալի հղիության: Աղքատությունն ստեղծում է վերոնշյալ ռիսկերին ենթարկվելու համար ավելի նպաստավոր պայմաններ: ՌԻստի հարկավոր է բարձրացնել առողջ ապրելակերպի վերաբերյալ

⁴ Տես «Հայաստանի Հանրապետության երիտասարդական պետական քաղաքականության 2008–2012 թվականների ռազմավարություն» (<http://www.youthpolicy.am/am/?nid=6>):

⁵ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007, էջ 29:

երիտասարդների իրազեկվածության մակարդակը, նրանց ապահովել բավարար տեղեկությո՞քով և համապատասխան ծառայություններով, միջոցներ ձեռնարկել զբաղվածության շնորհիվ նրանց շրջանում աղքատության նվազեցման ուղղությամբ:

Երիտասարդության շրջանում ազգային հոգևոր-մշակութային ժառանգության, ավանդական բարոյական արժեքների քարոզչությունը կնպաստի ի հայտ եկած ռիսկերի հաղթահարմանը, կստեղծի պայմաններ հոգևոր ու ֆիզիկական զարգացման համար:

«Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության» մեջ թվարկվող ներքին սպառնալիքներից է նաև բարոյահոգեբանական և հայրենասիրական դաստիարակության թերի վիճակը⁶:

Պետությունը երիտասարդության հոգևոր և ֆիզիկական զարգացումն ու քաղաքացիական, հայրենասիրական դաստիարակությունը դիտում է որպես ազգային զարգացման կարևոր նախապայման: Երիտասարդության ստեղծագործական գործունեության համար առավել նպաստավոր պայմանների ստեղծումը հասարակության ստեղծագործական և մտավոր ներուժի պահպանման ու զարգացման հիմնական գործոնն է: ՌԽստի անհրաժեշտ է ստեղծել շնորհալի երիտասարդների գործունեությանն աջակցելու և խրախուսելու գործուն համակարգ: Պետությունը կարևորում է հանրապետական, մարզային, տեղային ծրագրերում երիտասարդության (այդ թվում՝ ազգային փոքրամասնությունների) հոգևոր և ֆիզիկական զարգացմանն ուղղված խնդիրների ներառումը: Երիտասարդությանը կրթելու և դաստիարակելու, ազգային և համամարդկային արժեքներին հաղորդակից դարձնելու նպատակով պետությունը աջակցություն է ցուցաբերում հասարակական նախաձեռնություններին և ծրագրերին, անհատ ստեղծագործողներին և արվեստագետներին:

Պետական երիտասարդական քաղաքականության բնագավառում Հայաստանի Հանրապետության սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարությունն ապահովում է այդ ռազմավարության ամենօրյա իրագործումը՝ ըստ 2009–2012 թվականների ծրագրի (2008 թվականի միջոցառումների ծրագիրը հաստատված է «ՀՀ 2008 թ. պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքով): Այս գործընթացին մասնակցում են նաև ՀՀ մի շարք նախարարություններ ու պետական կառավարման այլ մարմիններ, մասնավորապես՝ ֆինանսների, էկոնոմիկայի, կրթության և գիտության, մշակույթի, առողջապահության, աշխատանքի և սոցիալական հարցերի, քաղաքաշինության, սփյուռքի հարցերի, արտաքին գործերի, պաշտպանության նախարարությունները, ՀՀ ոստիկանությունը, ինչպես նաև տարածքային կառավարման պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմինները, երիտասարդության հարցերով զբաղվող հասարակական կազմակերպությունները: Նրանք աջակցում են երիտասարդական պետական քաղաքականության ռազմավարության իրականացմանը՝ տրամադրելով անհրաժեշտ

⁶ Տես նույն տեղում, էջ 21–22:

տեղեկույթ, ինչպես նաև համակարգելով ու փոխհամաձայնեցնելով իրենց քայլերը:

Հաշվի առնելով կարևոր քաղաքական-անվտանգային փաստաթղթերի մշակման՝ ՀՀ-ում արդեն լավ յուրացված միջգերատեսչական մեթոդը՝ նպատակահարմար ենք համարում, որ այս գործընթացի համակարգումը և մշտազնունդը կատարվեն նախարարների տեղակալների մակարդակով միջգերատեսչական կանոնավոր աշխատանքային հանդիպումների միջոցով: Ռ-ազմավարությունից բխող գործողությունները պետք է հնարավորության սահմաններում իրականացվեն պետական կառավարման, տեղական ինքնակառավարման մարմինների և հանրապետությունում գործող միջազգային կազմակերպությունների մասնակցությամբ:

Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը պետք է վերահսկի երիտասարդական պետական քաղաքականության 2008–2012 թվականների ռազմավարության իրագործումը՝ «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության» և «Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագրի» համատեքստում:

Պեդական երիտասարդական քաղաքականության իրականացումը մեծապես կնպաստի երիտասարդության ռազմահայրենասիրական դաստիարակությանը, ինչի շնորհիվ կամրապնդվի վստահությունը պետության նկատմամբ: Երիտասարդությունը իրեն ավելի պաշտպանված կզգա և կցանկանա ավելի պաշտպանված տեսնել պետությունը:

Հայրենասիրական դաստիարակության գործում իր ուրույն տեղն ունի Հայ Առաքելական եկեղեցին, որը դարեր ի վեր եղել է հայ ժողովրդի հոգևոր շարժիչ ուժը: 1991 թ. Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակումից հետո Հայ Առաքելական եկեղեցին սկսեց ավելի ակտիվորեն մասնակցել հասարակական կյանքին, ինչից զրկված էր խորհրդային տարիներին: Այսօր բավականին մեծ է եկեղեցու դերը հասարակական, հոգևոր-մշակութային կյանքում, ինչպես նաև մատաղ սերնդի քրիստոնեական դաստիարակության և հակաազգային ու հակապետական ուղղվածություն ունեցող աղանդավորությունից հեռու պահելու գործում: Պատահական չէ, որ ՀՀ կառավարության որոշմամբ հանրակրթական դպրոցներում ուսուցանվող պարտադիր առարկաների ցանկում այսօր ներառված է «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկան:

Անուրանալի են Հայ Առաքելական եկեղեցու դերն ու նշանակությունը հատկապես սփյուռքահայ երիտասարդների ազգապահպանության և ազգային դաստիարակության գործում:

Հայ Առաքելական եկեղեցու առջև ծառայած հիմնական խնդիրներից մեկը ժամանակակից հայ երիտասարդության հոգևոր պահանջմունքների բավարարման պատշաճ մակարդակի ապահովումն է հայ հոգևոր ու մշակութային դարավոր ժառանգության հիմքի վրա:

Երիտասարդների հայրենասիրական և քրիստոնեական դաստիարակության

գործում կարևոր դեր է կատարում ՀՀ Ձինված ուժերում Հայ Առաքելական եկեղեցու հոգևոր ծառայությունը, որը գործում է 1997 թվականից⁷:

Երիտասարդության հայրենասիրական դաստիարակության գործում շատ մեծ դեր պետք է խաղան նաև ՁԼՄ-ներն ու դրանց միջոցով կատարվող քարոզչությունը: Այս առումով անհրաժեշտ ենք համարում հայտնել հետևյալ կարծիքը: Իհարկե, խոսքի ազատությունը ժողովրդավարության կարևոր հիմնարար արժեքներից մեկն է, սակայն կարծում ենք, որ մամուլի էջերում կամ եթերում յուրաքանչյուր ելույթ ունեցող (լինի դա լրագրող, քաղաքական, գիտության թե մշակույթի գործիչ) պետք է ազգային-պետական շահերին առնչվող իր արտահայտությունների և՛ բովանդակության, և՛ լեզվի նկատմամբ կիրառի խիստ չափանիշներ՝ դրսևորելով մեծ *ներքին պարասիսանարվություն*: Ի՞նչ խոսք, լավը շատ է, բայց ցավոք կան և էական թերացումներ ինչպես թեմայի, այնպես էլ բովանդակության ու ձևի առումով: Միևնույն չի կարելի մոռանալ, որ վատ միտումները, սխալները մոլախոտի պես ավելի հեշտ են տարածվում և ավելի դժվար արմատախիլ արվում:

Պետք է նշել, որ թեև պետությունը ակտիվ քաղաքականություն է վարում հայրենասիրական դաստիարակության ոլորտում, այնուամենայնիվ, կան մի շարք խնդիրներ, որոնք ընդհանուր են ամբողջ հանրապետության համար և պահանջում են միասնական լուծում:

Նախ ասենք, որ Հայաստանում դեռևս քիչ են հատկապես երիտասարդությանն ուղղված և երիտասարդությանը հետաքրքրող թեմաներով հեռուստահաղորդումներ, այլ հրապարակումներ: Եթե Երևանում կան թեկուզ և խիստ սահմանափակ, բայց որոշ չափով հասանելի տեղեկատվական աղբյուրներ, ապա մարզերում այս խնդիրը շատ ավելի լուրջ է: Ներկայումս ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարության կողմից մեծ ուշադրություն է դարձվում երիտասարդության իրազեկման և նրան տեղեկույթի տրամադրման խնդիրներին: Հրատարակվում է երիտասարդական պետական քաղաքականության և երիտասարդության պրոբլեմները լուսաբանող «Մենք, դուք, նրանք» երկշաբաթաթերթը: Գործում և պարբերաբար թարմացվում են ՀՀ պետական երիտասարդական քաղաքականության էլեկտրոնային կայքերը հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն լեզուներով⁸: «Երկիր-Մեդիա» հեռուստաընկերության, իսկ ՀՀ մարզերում՝ տեղական հեռուստաընկերությունների միջոցով ԼՂՀ-ում երկու շաբաթը մեկ անգամ հեռարձակվում է «Անկախության սերունդ» երիտասարդական հաղորդաշարը:

Սոցիոլոգիական հարցման արդյունքները ցույց են տալիս, որ երիտասարդների տեղեկույթի ստացման հիմնական աղբյուրը ՁԼՄ-ներն են, և հատկապես՝ հեռուստատեսությունը⁹:

⁷ Տես *Արչին սրիդա Սանոյան*, Բանակային քահանաների հաստատությունը ՀՀ Ձինված ուժերում: «ՀԲ», 2001, հմ. 1–2:

⁸ Տես www.youthpolicy.am, www.armyouthcenter.am:

⁹ Հարցման մասնակիցների 89 %-ը որպես տեղեկատվության աղբյուր նշել է հեռուստատեսությունը, 49 %-ը՝ ռադիոն, իսկ 35, 5 %-ը և 25,5 %-ը՝ համապատասխանաբար, գրքերը և մամուլը (տես «Հայաստանի երիտասարդության ազգային զեկույց»: Ե., 2007, էջ 163):

Տեղեկույթը պետք է լինի մատչելի և հետաքրքիր, որպեսզի գրավի լսարանի ուշադրությունը և հետաքրքրություն առաջացնի: Այս խնդրի լուծման համար անհրաժեշտ է պետական և հասարակական սեկտորների համատեղ աշխատանքի միջոցով իրականացնել լայնածավալ ծրագրեր երիտասարդությանը համապատասխան տեղեկույթ տրամադրելու նպատակով:

Ընդհանրացնելով նշվածը՝ կարող ենք անել հետևյալ եզրակացությունները.
ա. Հայաստանի երիտասարդությունը կարիք ունի հստակ մշակված և պետական աջակցություն ունեցող երիտասարդական տեղեկատվական համակարգի,

բ. բավարար չէ երիտասարդների համար տեղեկատվական-հաղորդակցական տեխնոլոգիաների մատչելիության մակարդակը,

գ. հաշվի առնելով ՁԼՄ-ների հսկայական դերը՝ պետք է մշակել միջոցառումների համալիր՝ ուղղված լրատվամիջոցների դաստիարակչական ներգործության արդյունավետության մեծացմանը,

դ. պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնել մարզաբնակ երիտասարդների տեղեկատվական ապահովմանը՝ հաշվի առնելով մարզերի և Երևանի անհամաչափ զարգացումը:

Ռազմահայրենասիրական դաստիարակության հարցում շատ կարևոր դեր ունի բանակը: Բանակը Հայաստանի ամենամեծ «երիտասարդական կազմակերպությունն» է, ինչով էլ պայմանավորված է այն հանգամանքը, որ երիտասարդության շրջանում բանակի նկատմամբ վստահությունը և ուշադրությունը բավականին մեծ են: Սոցիոլոգիական հետազոտության արդյունքների համաձայն՝ հարցման մասնակիցները պետական կառույցներից բոլորից շատ վստահում են բանակին՝ 43,4 %-ը¹⁰:

Միևնույն ժամանակ, լինում են ծառայությունից խուսափելու առանձին փորձեր: Դրանց պատճառների պարզումը պահանջում է համալիր հետազոտություն և ըստ դրա արդյունքների՝ նպատակային միջոցառումների մշակում ու իրականացում: Նշենք, որ երիտասարդների մի մասը ծառայությունից խուսափում է՝ համարելով, որ ծառայության ժամկետը բավականին երկար է:

Երիտասարդների ռազմահայրենասիրական դաստիարակության ոլորտում առաջնահերթ կարևորություն ունեն հետևյալ խնդիրները.

- դպրոցում ապագա քաղաքացու հայրենասիրական դաստիարակության նկատմամբ ուշադրության և այդ ուղղությամբ կատարվող մախապատրաստական աշխատանքների անբավարարություն,

- երիտասարդության տարբեր սոցիալական շերտերի կողմից ազգային հոգևոր-մշակութային արժեքների կարևորման պակաս,

- սահմանամերձ մարզերում երիտասարդների աշխատանքային ներուժի օգտագործման հնարավորությունների անբավարարություն,

- գործազրկության հետևանքով երիտասարդների շարունակվող արտագաղթ՝ «ուղեղների արտահոսք»,

¹⁰ Տես «Հայաստանի երիտասարդության ազգային զեկույց», էջ 178:

• երիտասարդության պահանջմունքները և սպասելիքները բավարարող ծառայությունների անմատչելիություն:

Այս ուղղությամբ նախատեսված աշխատանքների արդյունավետ իրականացման համար կարևորվում է երիտասարդության հարցերով զբաղվող պետական և ոչ պետական կառույցների միջև սերտ, սիներգիկ համագործակցությունը:

Ռազմահայրենասիրական դաստիարակության իրականացումն ավելի արդյունավետ է բանակ–հասարակություն փոխադարձ կապի շրջանակներում: ՀՀ Պաշտպանության նախարար Ս. Օհանյանը 2009 թ. մարտի 6-ին Երևանի պետական համալսարանում ուսանողների, ազատամարտիկների ծնողների ու կանանց, ինչպես նաև «Վարդանանք» ռազմահայրենասիրական ակումբի անդամների հետ հանդիպման ժամանակ նշել է. «Մեր պայքարի ընթացքում ձեռք ենք բերել արժեքներ, որոնք պարտավոր ենք մշակել, կատարելագործել և փոխանցել մատաղ սերունդներին... Անհրաժեշտ է ստեղծել մի այնպիսի համակարգ՝ անիվ, որտեղ բոլոր քաղաքացիները բռնկված կլինեն հայրենասիրությամբ, և որտեղից մարդիկ չեն կարողանա դուրս գալ այն պարզ պատճառով, որ հասարակության կողմից կհամարվեն ոչ հայրենասեր, անկարող: Սրա համար տարիներ են պետք, սրա համար անհրաժեշտ է ունենալ ռազմահայրենասիրական դաստիարակության հայեցակարգ»¹¹:

Երիտասարդության շրջանում ռազմահայրենասիրական դաստիարակության հիմնահարցերն ունեն ռազմավարական նշանակություն: Պետությունը երիտասարդության շրջանում ռազմահայրենասիրական դաստիարակությունը դիտում է որպես ազգի զարգացման կարևոր նախապայման, ուստի անհրաժեշտ է հանրապետական, մարզային, տեղական ծրագրերում ներառել երիտասարդությանն առնչվող խնդիրները:

Հանրապետությունում իրականացվող երիտասարդական պետական քաղաքականության արդյունավետությունը պայմանավորված է համապետական նշանակություն ունեցող փոխհամաձայնեցված ծրագրերով և գործողություններով: ՌԽտի առաջնային ենք համարում հետևյալ գործողություններն ու միջոցառումները.

1. հատուկ ուշադրություն դարձնել դպրոցներում ռազմագիտության դասերին, որոնց ընթացքում ուսումնասիրել ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ այլ երկրների ռազմավեստը, անել հնարավոր ամեն ինչ, որպեսզի այդ դասերը ձևական բնույթ չկրեն և ծառայեն իրենց նպատակին՝ բարձրացնելով ապագա երիտասարդների հայրենասիրական ոգին,

2. կազմակերպել ռազմահայրենասիրական դաստիարակությանը նպաստող միջոցառումներ, մասնավորապես՝ ամեն տարի անցկացնել հայրենասիրական թեմաներով հանրապետական, մարզային և տեղական օլիմպիադաներ, մրցույթներ, որոնց ժամանակ կստուգվի, թե որքանով են մասնակիցները ծանոթ հայ և օտարերկրյա ռազմավեստին, իրենց երկրի պատմությանը, գիտեն արդյոք հայ

¹¹ <http://www.mil.am/arm/index.php?page=2&p=2&id=768&y=2009&m=04&d=02>:

ազգային հերոսներին: Միևնույն ժամանակ պետք է կազմակերպել մանկավարժների վերապատրաստում դպրոցները համապատասխան որակավորում ունեցող մասնագետներով համալրելու համար,

3. բարելավել ուսուցման ծրագրերի որակը՝ հատուկ ուշադրություն հատկացնելով հայոց պատմության դասերին, որոնք պետք է նպաստեն հայրենասիրական դաստիարակությանը,

4. երիտասարդության, մասնավորապես՝ դպրոցականների և ուսանողների համար կազմակերպել այցելություններ թանգարաններ, մշակութային օջախներ, հերոսական անցյալի վայրեր, ինչպես նաև գորամասեր՝ ամրապնդելով բանակ-հասարակություն կապը: Հատուկ ուշադրություն դարձնել ազգային հերոսների, պատերազմների վետերանների և աչքի ընկնող զինծառայողների հետ հանդիպումներին,

5. դպրոցներում առավել մեծ ուշադրություն դարձնել «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկային, երիտասարդներին իրազեկել հայ եկեղեցու գործունեության, դավանաբանական առանձնահատկությունների, դերի ու նշանակության, ազգային արժեքների պահպանման գործում ունեցած ավանդի մասին, քարոզչական միջոցներ ձեռնարկել երիտասարդներին աղանդներից զերծ պահելու ուղղությամբ,

6. մշակել երիտասարդական տեղեկատվական համակարգ և ապահովել դրա առավել նպատակային օգտագործումը, մեծացնել ՁԼՄ-ների դաստիարակչական ներգործության արդյունավետությունը, մարզաբնակ երիտասարդներին հասանելի դարձնել իրենց հասցեագրվող տեղեկությոն: Ձեռնարկել միջոցներ ռադիո- և հեռուստահաղորդումների որակի բարձրացման համար, թույլ չտալ արատավոր սովորությունները որևէ ձևով քարոզող, մարդու, առաջին հերթին՝ հայի ազգային արժանապատվությունը նսեմացնող հաղորդումների հեռարձակում,

7. կազմակերպել միջոցառումներ, որոնք նպաստեն սկզբնական փուլում ծառայությանը գորակոչիկների հարմարմանը, բարձրացնել զինվորների հայրենասիրական ոգին, հատուկ ուշադրություն հատկացնել հայրենասիրական դաստիարակությանը, այդ թվում՝ հայոց պատմության ուսուցմանը,

8. գորամասերի միջև կազմակերպել «Լավագույն սպորտային հրապարակ» խորագրով մրցույթ (լավագույն գորամասերի համար սահմանել մրցանակներ 3 անվանակարգերում): Ընթացքը լուսաբանել ՁԼՄ-ներով: Չորամասերի միջև հաճախակի կազմակերպել թիմային և անհատական մրցույթներ: Հրավիրել ոլորտի մասնագետներին՝ միջոցառումները ճիշտ կազմակերպելու համար: Չորամասերում անցկացվող միջոցառումներին պարտադիր կերպով մասնակից դարձնել գորակոչային տարիքի պատանիների,

9. գորամասերում անցկացնել մշտազնունումներ. պարզել զինվորներին հուզող խնդիրները, զինվորների կողմից արված առաջարկությունները ներկայացնել վերադասին, համապատասխան կառույցներին, և այլն:

Ինչպես տեսնում ենք, այս առաջարկությունները հասցեագրված են և՛ պե-

տական կառույցներին, և՛ հասարակական կազմակերպություններին, ինչը պայմանավորված է խնդրի ռազմավարական մասշտաբներով և համալիր բնույթով: Կարծում ենք, որ նշված խնդիրների լուծման նկատմամբ պատշաճ մոտեցումը և առաջարկվող գործողությունների ու միջոցառումների հետևողական իրականացումը էապես կմեծացնեն մեր երկրում ընթացող համալիր բարեփոխումների և հատկապես պաշտպանական բարեփոխումների արդյունավետությունը:

ЗАДАЧИ, МЕХАНИЗМЫ И ОЖИДАЕМЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

*А. А. ПОГОСЯН, заместитель Министра спорта и по делам молодежи РА,
кандидат экономических наук*

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы военно-патриотического воспитания молодежи РА. Представлены соответствующие правовые, политические документы, в том числе целевые программы, направленные на повышение эффективности военно-патриотического воспитания.

Очевидно, что решение множества сложнейших проблем в жизни страны во многом зависит от уровня сформированности у молодежи гражданской позиции, потребности в духовно-нравственном совершенствовании, уважения к национальному историко-культурному наследию. В связи с этим значительно возросла роль государственных и общественных институтов, в рамках которых происходит военно-патриотическое воспитание молодежи. В частности, учитывая угрозы и вызовы РА за последнее десятилетие, правительство разработало и утвердило «Стратегию государственной молодежной политики Республики Армения на 2008 – 2012 гг.», которая устанавливает приоритеты и последовательность деятельности государства в сфере молодежной политики. В деле военно-патриотического воспитания молодежи важная роль отводится Армянской Апостольской церкви, СМИ и другим общественным структурам.

Предложены меры по повышению эффективности молодежной политики, нацеленной на обеспечение научного, духовно-культурного и физического развития молодежи, формирование и развитие личности, обладающей качествами гражданина-патриота.

В рамках осуществляемых реформ предлагается разработать систематизированные программы, реализация которых существенно повысит эффективность осуществляемой в нашей стране политики в отношении молодежи.

TASKS, MECHANISMS AND EXPECTED RESULTS
OF MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION OF THE YOUTH

*A. H. POGHOSYAN, the RA Deputy Minister of Sport and Youth Affairs,
Candidate of Economic Sciences*

SUMMARY

In the article the problems of military-patriotic education of the RA youth are examined. The corresponding legal, political documents, including target programs aimed at increasing the efficiency of military-patriotic education are given.

It is obvious that the solution of a great number of the most complicated problems in the country's life mostly depends on the formation level of the civil position among the youth, need in moral-spiritual improvement, respect for the national historical-cultural heritage. In connection with that the role of state and non-governmental institutions within the framework of which the military-patriotic education of the youth takes place, has considerably increased. Particularly, the Government, taking into account the threats and challenges to the RA for the last decade, elaborated and approved «The 2008 – 2012 Strategy on the State Youth Policy of the Republic of Armenia» which sets the priorities and consistency of the State activity in the sphere of the youth policy. A key role in military-patriotic education of the youth is given to the Armenian Apostolic Church, mass media and other public structures.

Measures are proposed to increase the efficiency of the youth policy targeted at ensuring academic, spiritual-cultural and physical development of the youth, at forming and developing a person possessing qualities of a patriot citizen.

It is suggested to elaborate the systematized programs within the framework of current reforms, the realization of which will essentially increase the efficiency of the youth policy being implemented in our country.

**ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ՉԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ
ԵՎ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՇԱՐԺԱՌԻԹՎՈՐՈՒՄԸ
ՆԱԽԱԶՈՐԱԿՈՉԱՅԻՆ ՏԱՐԻՔԻ
ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ**

*Ս. Ա. ՉԱԼՅԱՆ, գեներալ-մայոր, ՀՀ զինվորական կոմիսար,
Ա. Լ. ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ, փոխգնդապետ, ՀՀ զինվորական կոմիսարիատի
նախագորակոչի պատրաստման բաժանմունքի պետ*

Երկրի պաշտպանության և ազգային անվտանգության ապահովման գործում շարունակում է մեծ դեր խաղալ մարդկային գործոնը: Ուստի երիտասարդության ռազմահայրենասիրական դաստիարակության խնդիրները պետության գլխավոր գերակայություններից են: Հայրենասեր, վտանգի պահին

գեներլ ձեռքին երկիրը պաշտպանելու պատրաստ երիտասարդության դաստիարակությունը բարդ գործընթաց է, որը չի կարող իրականացվել սոսկ կոչով կամ հրահանգով և սահմանափակվել միայն մեկ սերնդով¹: Իսկ դա նշանակում է, որ այդ գործընթացը պետք է լինի ոչ միայն պաշտպանական կառույցների, այլև կրթության, մշակույթի, առողջապահության ոլորտների ղեկավարության, հասարակական, երիտասարդական, մարզական կազմակերպությունների, մտավորականության, ԶԼՄ-ների, հատկապես՝ ազգային ռադիոյի և հեռուստատեսության ուշադրության կենտրոնում:

Երկրի տնտեսական վիճակը, իրավական և սոցիալական արդարության մակարդակը, հասարակության մեջ տիրող ընդհանուր բարոյա հոգեբանական կլիման ձևավորում են այն հիմքային արժեքային համակարգը, որի վրա խարսխվում է մատաղ սերնդի դաստիարակությունը: Ասվածը կարելի է լուսաբանել ընտանիքում երեխայի դաստիարակության օրինակով: Այն իրականացվում է ոչ թե սոսկ խրատական գրույցների, բացատրական աշխատանքի կամ պատժի ու խրախուսանքի միջոցով, այլ ընտանիքի անդամների միջև հարգանքի, սիրո, վստահության ու փոխօգնության մթնոլորտի ձևավորմամբ, ինչպես նաև ծնողների անձնական օրինակով, նրանց արդարամտությամբ և ճիշտ վարքագծով: Բարձր կենսամակարդակ և հոգևոր արժեհամակարգ ունեցող հասարակությունում կան

¹ Տես Ն. Ն. Գոլովին, Մարտի հետազոտություն. մարդու՝ որպես մարտիկի գործունեության և հատկությունների հետազոտություն: «ՀԲ», 1997, հմ. 3:

այն անհրաժեշտ նախապայմանները, որոնք որոշիչ դեր ունեն աճող սերնդի բարոյահոգեբանական դաստիարակության համար: Մինչդեռ, ինչպես նշվում է ՀՀ երիտասարդական պետական քաղաքականության 2008–2012 թվականների ռազմավարության մեջ, «Հանրապետությունում սոցիալ-տնտեսական ծանր պայմանները, հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում տեղի ունեցող փոփոխություններն ու բարեփոխումներն իրենց ազդեցությունն են թողնում ընտանիքում և դպրոցում դաստիարակվող ու կայացող երիտասարդների հոգևոր և հայրենասիրական արժեհամակարգի վրա: Հոգևոր բարձրակարգ արժեքները ստորադասվում են առօրեական, նյութական, ոչ մնայուն և մակերեսային արժեքներին, ինչի հետևանքով երիտասարդության մի ստվար զանգված դառնում է արժեքային ոչ լիակատար համակարգի կրող՝ իր համար կարևորելով հասարակության համար բացասական համարվող այնպիսի երևույթներ, ինչպիսիք են նյութապաշտությունը, պետության և հայրենիքի նկատմամբ պատասխանատվության բացակայությունը և քաղաքացիական պարտականությունների ոչ լիարժեք կատարումը»²:

Նման պայմաններում այդ բացասական երևույթները վերացնելու համար էլ ավելի մեծ նշանակություն են ստանում մատաղ սերնդի արժեհամակարգի ձևավորման վրա գաղափարախոսական և հոգևոր-մշակութային ներգործության մեխանիզմները, որոնք են՝

1. հայ ժողովրդի պատմական անցյալի իմաստավորումը,
2. ազգային մշակութային արժեքների պահպանումը և դրանց շարունակականության ապահովումը, գեղագիտական և կրոնական դաստիարակությունը,
3. հայոց պետականության գաղափարի շուրջ համախմբումը և այն անսասան պահելու պատրաստակամության սերմանումը,
4. ռազմական գործի որակյալ ուսուցումը, ծանոթացումը ժամանակակից ռազմարվեստի նորույթներին,
5. միջազգային, մասնավորապես՝ տարածաշրջանային, ռազմաքաղաքական զարգացումների վերաբերյալ տեղեկացվածությունը,
6. բարոյական բարձր արժեքների քարոզումը (բարոյական դաստիարակություն),
7. կամային որակների ձևավորումը (հոգեբանական դաստիարակություն),
8. բավարար մակարդակի ֆիզիկական պատրաստության ապահովումը (ֆիզիկական դաստիարակություն):

Լինելով փոխկապված ու մեկը մյուսին լրացնող՝ նշված մեխանիզմները գործում են հասարակական գիտակցության տարբեր ոլորտներում (գիտական, քաղաքական, կրոնական, բարոյական, գեղագիտական) և կարող են կիրառվել համապատասխան պետական կառույցների ու տարաբնույթ հասարակական կազմակերպությունների համատեղ գործունեության միջոցով:

² «Հայաստանի Հանրապետության երիտասարդական պետական քաղաքականության 2008–2012 թվականների ռազմավարություն» (<http://www.youthpolicy.am/am/?nid=6>):

«Պաշտպանության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 13-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ պաշտպանության նախարարությունը «ղեկավարում է նախագորակոչային պատրաստությունը և ռազմահայրենասիրական դաստիարակությունը»³: Այսինքն՝ պետության պաշտպանության և անվտանգ կենսագործունեության խնդիրներում կարևորվում է նախագորակոչիկների հետ տարվող աշխատանքը:

Լինելով բանակ–հասարակություն հարաբերության առաջին գծում՝ զինվորական կոմիսարիատներն անմիջականորեն առնչվում են այն բոլոր բացասական երևույթներին, որոնք առկա են բանակում և հասարակության մեջ: Գերակա խնդիր ունենալով ՀՀ ՁՈՒ-ի համայնումը ազգային բանակում ծառայելու պատրաստ երիտասարդներով՝ զինվորական կոմիսարիատները պետք է նորովի՝ ժամանակի պահանջներին համապատասխան, կազմակերպեն իրենց գործունեությունը՝ ապահովելով լիակատար օրինապահություն և թափանցիկություն:

Իր կազմավորումից (1922 թ.) մինչև օրս հանրապետության զինվորական կոմիսարիատը, հիմնական գործառույթների՝ գորահավաքային, զինվորական հաշվառման, ժամկետային պարտադիր զինվորական ծառայության գորակոչման, ուսումնական հավաքների կազմակերպման և այլ գործունեության հետ մեկտեղ, պետք է լուծի նաև նախագորակոչային ու գորակոչային տարիքի քաղաքացիներին պարտադիր զինվորական ծառայությանը նախապատրաստելու, հայրենասեր, ֆիզիկապես ու բարոյապես առողջ պատանիներով զինված ուժերը համալրելու խնդիրները: Ուստի և զինվորական կոմիսարիատները կատարում են նախագորակոչիկների ռազմահայրենասիրական դաստիարակության, հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում նախնական զինվորական ու ֆիզիկական պատրաստման, մարզատեխնիկական կազմակերպություններում ՀՀ ՁՈՒ-ի համար մասնագետների պատրաստման, բուժառողջարարական միջոցառումների կազմակերպման ու համադասման աշխատանքներ:

Համառոտակի ներկայացնենք վերը թվարկված գործոններից յուրաքանչյուրը և զինվորական կոմիսարիատների, մասնավորապես՝ նախագորակոչի պատրաստման բաժանմունքի այն գործառույթները, որոնք կապված են դրանց հետ:

1. Միջնակարգ դպրոցում դասավանդվում է «հայոց պատմություն» առարկան, որը ներառված է նաև դպրոցական ավարտական քննական ծրագրում: Այն աճող սերնդի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության հիմքն է, քանի որ միայն իր ժողովրդի պատմական ակունքների և անցյալի իմացության, օտար նվաճողների դեմ նրա մղած պայքարի հերոսական դրվագների իմաստավորման դեպքում կարելի է դառնալ հայրենասեր, հայրենիքն ընկալել ոչ թե որպես սոսկ աշխարհագրական տարածք, այլ որպես հայ ժողովրդի անցյալի, ներկայի և ապագայի տարածաժամանակային միասնություն: Այս առումով հույժ կարևոր է

³ «Պաշտպանության մասին» Հայաստանի Հանրապետության 2008 թ. նոյեմբերի 27-ի ՀՕ-198-Ն օրենք, հոդված 13:

դաստիարակությունը հատկապես հայ ժողովրդի նոր ու նորագույն պատմության հերոսական օրինակներով: Զինվորական կոմիսարիատները, համագործակցելով հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների հետ, կազմակերպում են հուշ-ցերեկություններ, հանդիպումներ Հայրենական մեծ պատերազմի, Արցախյան ազատամարտի մասնակիցների հետ, ռազմահայրենասիրական թեմաներով դասախոսություններ, պատմահայրենասիրական բովանդակությամբ գրքերի շնորհանդեսներ ու ֆիլմերի ցուցադրումներ, այցելություններ ռազմապատմական թանգարաններ և այլն:

2. Հայոց բազմադարյան մշակութային զարգացման հողավայրում բյուրեղացել են այն նվաճումներն ու հոգևոր ավանդույթները, որոնց հարատևումն ու սերմնեցումը փոխանցումը կարևոր են ազգային ինքնության պահպանման, հայրենասիրական ոգու սերմանման տեսակետից: Հայոց լեզուն, Հայ Առաքելական եկեղեցին, ազգային արվեստն ու գրականությունը կազմում են այն մշակութային հենքը, որի վրա կառուցվում է ազգային ինքնագիտակցությունը, ձևավորվում են ազգային արժեհամակարգն ու գաղափարախոսությունը: Հայրենիքի պաշտպանության գաղափարն իր արտացոլումն է ստացել հայ արվեստի՝ երաժշտության, կերպարվեստի, գրականության ստեղծագործություններում, իսկ ազգային ինքնության պահպանումը դարեր շարունակ եղել է հայ եկեղեցու կարևորագույն գործառույթներից մեկը:

Ռազմահայրենասիրական դաստիարակության գործում կարևոր դեր ունի մասն ազգային ավանդույթների ու ծեսերի պահպանումը: «Էթնիկական ավանդույթների ողջ իմաստը կայանում է իր անհատականության, անկրկնելիության ընդգծման մեջ, ընդ որում՝ հուզական երանգով, ինչը նպաստում է երեխայի ինքնագիտակցության ձևավորմանը, ինքնահաստատմանը՝ ապահովելով համապատասխան հոգեբանական միջավայր... Էթնիկական համայնքի գործառնության յուրօրինակ պայմանների հիման վրա ստեղծված, տվյալ համայնքի ինքնորոշման, ինքնագիտակցության սոցիալ-հոգեբանական պատճառների հետ կապված, ավանդույթները ձեռք են բերում դաստիարակչական հատուկ ազդեցություն»⁴:

Հարկ է նշել, որ ազգային ավանդական ծեսերն ունեն ոչ միայն սոցիալ-էթնիկական ու բարոյահոգեբանական, այլև ռազմամարզական դաստիարակչական նշանակություն: ՌԻստի զինվորական կոմիսարիատները մախազորակոչիկների հետ տարվող աշխատանքում պետք է հաշվի առնեն ազգային առանձնահատկությունները, ավանդույթները, տեղական սովորույթները և պլանավորեն այնպիսի միջոցառումներ, որոնք համահունչ լինեն այդ ավանդույթներին:

3. Այսօրվա 17–18 տարեկան երիտասարդները ծնվել և հասունանում են անկախ Հայաստանի Հանրապետությունում: ՌԻստի և երիտասարդների ռազմահայրենասիրական դաստիարակության գործում կարևոր նշանակություն ունեն ազգային պետականության խորհրդանիշների՝ դրոշի, օրհներգի, զինանշանի

⁴ Գ. Պ. Հովակիմյան, Ազգային ավանդույթների և սովորույթների հոգեբանություն: Ե., 2005, էջ 82:

նկատմամբ հարգանքը, աշխարհասփյուռ հայություն ունենալու պայմաններում ազգային պետականության գաղափարի շուրջ համախմբումը, այն բանի գիտակցումը, որ մեր երկիրը աշխարհի այլ պետությունների ընտանիքի համահավասար անդամ է: «Մեր սերնդի պարտքն է հարգանք ցուցաբերել մեր անկախ պետականության ու ազգային բանակի խորհրդանիշների նկատմամբ, հարգանք, որի առհավատչյան է լինելու նաև մեր երկրի քաղաքացիների գիտակցումն ու ակնածանքը հազարամյակների մաքառումով, անդառնալի կորուստներով, սակայն վերածննդի հաստատ ձգտումով օժտված նախնայաց մշակութային ու պատմական արժեքների հանդեպ»⁵, այսպես է արժեքավորում հայոց անկախ պետականության և բանակի խորհրդանիշների դերը ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սեյրան Օհանյանը:

Հայոց անկախ պետականության գաղափարը մարմնավորող պաշտոնական խորհրդանիշների նկատմամբ հարգանքը մատաղ սերնդի մեջ ձևավորվում է վաղ հասակից՝ պետական օրհներգի հնչեցման դպրոցական արարողությամբ, դրոշի և զինանշանի խորհրդանշային իմաստների իմացությամբ, ապա աճում ու խորանում է ԲՈՒՀ-ում և, հատկապես՝ զինվորական ծառայության ընթացքում: Այս առումով կարևոր նշանակություն ունեն ինչպես զորամասերի, այնպես էլ զինվորական կոմիսարիատների շենքային պայմանները, արտաքին ու ներքին տեսքը, համապատասխան կահավորանքը և ճիշտ ձևավորումը:

4. Որպեսզի երիտասարդությունը ոչ միայն պարզապես հաղորդակցվի իր ազգի պատմությանն ու մշակութային արժեքներին, այլև պատրաստ լինի զենքը ձեռքին պաշտպանելու հայրենիքը, անհրաժեշտ է հատկապես նախագորակոչային տարիքի պատանիներին տալ նախնական ռազմական գիտելիքներ և գորային փորձ: Նախագորակոչային պատրաստման ուսումնական ծրագրերի մշակումն ու իրականացումը՝ որպես ռազմական կրթության ոլորտի խնդիրներ, կարևորվում են նաև «ՀՀ ռազմական դոկտրինում»⁶:

Ռազմական գործն ուսուցանվում է հանրակրթական դպրոցների 8–11-րդ դասարաններում. «նախնական զինվորական պատրաստություն» (ՆԶՊ) առարկայի դասավանդումը կազմակերպում է կրթության և գիտության նախարարությունը՝ համագործակցելով պաշտպանության նախարարության, մասնավորապես, զինվորական կոմիսարիատների հետ: Այս նպատակով հանրապետության տարածքային զինվորական կոմիսարիատներն անցկացնում են զինդեկների հետ ուսումնամեթոդական պարապմունքներ: Այդ պարապմունքների ժամանակ ամփոփվում են կատարված աշխատանքները, կազմվում է ռազմահայրենասիրական դաստիարակության աշխատանքների պլան, կատարվում են առարկայի դասավանդման փորձի փոխանակում և նոր մեթոդների ուսումնասիրություն ու ներդրում:

⁵ Օ. Սահյան, Մուտքի խոսք: «Հայկական զինանշաններ, դրոշներ, պետական պարզևներ»: Ե., 2008, էջ 3:

⁶ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրին»: «Աշխատանքային տեքստեր», 2007, հմ. 4, էջ 54:

Զինկոմիսարիատները աջակցում են զորամասերի ու ռազմական ուսումնական հաստատությունների հետ հանրակրթական դպրոցների կապերի հաստատմանը, նախագորակոչային տարիքի պատանիների համար կազմակերպում դաշտային պարապմունքներ, մարտական հրաձգություն: ՆԶՊ առարկայի ծրագրով նախատեսվում է նաև մարտավարության, կրակային պատրաստության, համագորային կանոնադրությունների, շարային պատրաստության և ռազմական տեղագրության հիմունքների ուսուցանում, ծանոթացում ժամանակակից ռազմարվեստի նորություններին:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ներկայումս ՀՀ հանրակրթական և միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատություններում ՆԶՊ առարկայի դասավանդման և նյութատեխնիկական ապահովվածության մակարդակը չի կարելի բավարար համարել: Ուսումնական հաստատությունների 18 %-ը չունի համապատասխան դասասենյակ, 36 %-ը՝ ուսումնական զենքի պահման սենյակ, 50 %-ը՝ մարտավարության, շարային պատրաստության և քաղաչաշտպանության, իսկ 33 %-ը՝ ֆիզկուլտուրայի, ուժային վարժությունների, պաշտպանական զանգվածային միջոցառումների անցկացման հրապարակներ, 66 %-ը ապահովված չէ ուսումնական զենքով, 83%-ը չունի հրաձգարան, իսկ եղածներն էլ հնարավոր չէ օգտագործել:

ՀՀ պաշտպանության նախարարության պատվերով Երևանի մաթեմատիկական մեքենաների գիտահետազոտական ինստիտուտում նախագծվել և պատրաստվել է «Մենամարտ» համակարգչային վարժասարքը, որի օգտագործումը աշակերտությանը հնարավորություն կտա իրականությանը մոտ պայմաններում տիրապետելու կրակային պատրաստության հմտություններին: Նախատեսվում է Երևանի և մարզերի դպրոցները մինչև 2012 թ. ապահովել այդ վարժասարքով:

«Զինապարտության մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածում ամրագրված է, որ ՀՀ Զինված ուժերի համար մասնագետներ պատրաստվում են պաշտպանական բնույթի մարզատեխնիկական կազմակերպություններում: Ներկայումս ՀՀ տարածքում գործում է միայն ՀՀ պաշտպանական մարզատեխնիկական հասարակական կազմակերպությունը (ՊՄՏՀԿ), որը կազմավորվել է Խորհրդային տարիների ԴՕՄԱԱՖ-ի հիմքի վրա: Խորհրդային տարիներից սկսած այդ կազմակերպությունը կոչված է նեցուկ լինելու ՋՈՒ-ին՝ պատրաստելով ռազմատեխնիկական մասնագիտություն ունեցող, ռազմահայրենասիրական դաստիարակություն ստացած նախագորակոչիկների: Մինևույն ժամանակ, հարկ է նշել, որ թեև այդ խմբակներ հաճախողները ուսուցումն ստանում են անվճար, սակայն գորակոչիկների մի որոշակի մասը խուսափում է ՊՄՏՀԿ-ում սովորելու հնարավորությունից՝ չցանկանալով ենթարկվել դրա ներքին կարգուկանոնին, որը մոտեցված է բանակի կանոնադրքերի պահանջներին:

5. Նախագորակոչային տարիքի պատանիները արդեն որոշակի պատկերացում են ունենում Հայաստանի Հանրապետության տարածքի, նրա աշխարհագրական դիրքի, հարևան պետությունների, միջազգային հարաբերությունների

և իրավիճակի, միջազգային կազմակերպությունների, համաշխարհային ու տարածաշրջանային զարգացումների մասին: Երիտասարդների ռազմահայրենասիրական դաստիարակության գործը մեծապես կշահեր, եթե նրանք նաև որոշ պատկերացում ստանային հայրենի երկրի շահերին և անվտանգությանը սպառնացող վտանգների ու ժամանակակից մարտահրավերների մասին, իրագեկ լինեին «Հայկական հարցի» պատմությանը, նրա միջազգային շահարկումներին, Արցախյան հակամարտության պատմությանը, Լեռնային Ղարաբաղի անկախության օրինապատշաճության իրավական հիմնավորմանը և Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման իրավաքաղաքական տեսանկյուններից: Մեր կարծիքով՝ երիտասարդների այս ընդհանուր քաղաքական պատրաստությունը կմեծացներ նրանց պատասխանատվությունը ազգի և պետության ճակատագրի համար, նրանք ավելի խորը կգիտակցեին հայրենիքի նկատմամբ ունեցած քաղաքացիական պարտքը և, վերջապես, կունենային բավարար գաղափարախոսական պատրաստություն՝ հակառակորդի քարոզչությանը դիմակայելու համար: Թեև այս առումով ՁԼՄ-ները և հատկապես հեռուստատեսությունն ու ինտերնետ համացանցն ընձեռում են լայն հնարավորություններ, սակայն իր ուրույն տեղն ունի նաև կենդանի շփումը քաղաքագետների, քաղաքական ու պետական գործիչների հետ: Պաշտպանության նախարարության աջակցությամբ կարելի է կազմակերպել հանրակրթական դպրոցների բարձր դասարանների աշակերտների հանդիպումներ քաղաքագետ-վերլուծաբանների հետ: Երիտասարդները ոչ միայն կհարստացնեն իրենց քաղաքական գիտելիքները, այլև կգտնեն ներկայիս աշխարհաքաղաքական իրողությունների ու զարգացումների վերաբերյալ իրենց հուզող շատ ու շատ հարցերի պատասխաններ:

Ձինվորական կոմիսարիատները պատրաստ են այս առումով համագործակցելու տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ, պլանավորելու և կազմակերպելու հանդիպումներ աշակերտների հետ:

6. Մատաղ սերնդի ռազմահայրենասիրական դաստիարակությունը պայմանավորված է նաև բարոյական դաստիարակությամբ: Մանուկ հասակից՝ դեռ ընտանիքում, ձևավորվում են այն հիմնական բարոյական հատկանիշները (ազնվություն, արդարամտություն, բարություն, պարկեշտություն, քաջություն, հավատարմություն, ընկերասիրություն և այլն), որոնք հետագայում վերածում են բարոյական նորմերի ու արժեքների: Անհատի բարոյական արժեհամակարգը ձևավորող գործոնները բազմաթիվ են, սակայն տվյալ դեպքում հատկապես կարևորվում է պատանիների դաստիարակությունը «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության» հիմնարար արժեքներով՝ ազգային շահ, անկախություն, պետության ու ժողովրդի պաշտպանվածություն, հայապահպանություն և այլն⁷: «Հայրենապաշտական դաստիարակութիւն - ահա՛ մեր փրկութեան խարիսխը: Ահա՛ թե ինչու հայրենասիրութեան, չէ՛, հայրենապաշտութեան – մարդկային առա-

⁷ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007, էջ 14:

քիմութիւնների այդ աստածային մօր – համար պէտք է ջահ բարձրացնել մեր հոգիների մեջ, մեր դպրոցներում, մեր ընտանեկան յարկի տակ, մեր գաղթականական վրանների տակ, ամեն տեղ, ուր կ'ապրի, կը շնչի հայ մարդը»⁸: Կարծում ենք՝ հայ նշանավոր գորավար, մտածող ու քաղաքական գործիչ Գարեգին Նժդեհի այս միտքը հույժ արդիական է նաև մեր օրերում:

7. Երիտասարդության ռազմահայրենասիրական դաստիարակությունը սերտորեն կապված է նրա հոգեբանական դաստիարակության հետ: Վաղվա զինվորը պետք է մեծանա քաջ, համարձակ, ունենա բարձր բարոյակամային հատկանիշներ, չընկրկի դժվարությունների առջև, չվախենա խոչընդոտներից, հավատա իր ուժերին, լինի բարի և ընկերասեր: Տարեցտարի հանրակրթական դպրոցներում ավելանում է մանկական հոգեբանների թիվը, ինչը հնարավորություն է տալիս դեռ վաղ տարիքից հսկողության տակ պահելու աշակերտների հոգեկան զարգացման վիճակը: Դա հատկապես կարևոր է հոգեբանական լարումներով, բռնության դեպքերով ու աղետներով լեցուն մեր ժամանակներում: Կարծում ենք՝ ճիշտ կլինի Ձինված ուժերում հիմնել ռազմական հոգեբանի հաստատություն, ինչը հնարավորություն կտա ժամանակին հայտնաբերելու և վերացնելու նորակոչիկների բարոյությունը՝ կապված զինվորական կյանքին հարմարման, իրենց ծառայողական պարտականությունների կատարման հետ: Այս ուղղությամբ պետք է կազմակերպել համապատասխան հոգեբանական նախապատրաստական աշխատանք նաև զինվորական կոմիսարիատներում:

8. Նորակոչիկների բարոյահոգեբանական դաստիարակությունը լրացվում և ամբողջացվում է նրանց ֆիզիկական դաստիարակությամբ: Առողջ, ֆիզիկապես կոփված երիտասարդները որպես կանոն լինում են իրենց ուժերի նկատմամբ վստահ, ունենում են բարձր բարոյակամային հատկանիշներ, իրենց հասակակիցների շրջանում վայելում են հարգանք ու վստահություն: «Արհամարիել և անտեսել մատաղ սերնդի առողջության, ֆիզիկական կատարելության հարցերը, կնշանակի վերացնել նրանց երջանիկ ապրելու, բնականոն զարգանալու հիմնահողը: Իսկ դաստիարակել ֆիզիկապես առողջ երիտասարդություն, նշանակում է ունենալ առողջ սերունդ, հմուտ ու տոկուն երիտասարդություն, ուսման առաջադիմություն, աշխատանքի բարձր արտադրողականություն, ավելի կենսունակ և կենսախիսնդ ժողովուրդ, ավելի մեծ թվով տաղանդներ կյանքի բոլոր բնագավառներում»⁹: Թևավոր դարձած «առողջ հոգին առողջ մարմնի մեջ» խոսքն արդիական է հատկապես գիտատեխնիկական առաջընթացի, բնապահպանական ճգնաժամի, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զերակայության ներկայիս ժամանակներում:

Հայ ժողովուրդը միշտ կարևորել է աճող սերնդի առողջության, բնության հետ կապի, ֆիզիկական մարզվածության խնդիրները՝ դրանք համարելով ռազմահայ-

⁸ Գարեգին Նժդեհ, Հատընտիր: Ե., 2001, էջ 55:

⁹ Գ. Ա. Պեղրոսյան, Ֆիզիկական կրթությունը ընդհանուր կրթական համակարգում: «Ազգային բանակին՝ առողջ զինվոր: Հանրապետական գիտաժողովի նյութերի ժողովածու»: Գյումրի, 2002, էջ 14:

րենասիրական դաստիարակության բաղկացուցիչ մաս: Օրինակ՝ հին հայկական Նավասարդ ու Վարդավառ տոնախմբություններն ըստ էության ռազմակիրառական ու մարզամշակութային հանդեսներ էին: «Նավասարդյան տոնն ունեցել է ռազմահայրենասիրական և մարզական դաստիարակության ուղղվածություն: Հայկական ազգային մարզաձևերը և խաղերը ունեին ինչպես ֆիզիկական (ըմբշամարտ, մականախաղ և այլն), այնպես էլ ռազմակիրառական (նիզակախաղ, նետածություն, վահանախաղ) պատրաստման իմաստ: Այս տոնն ուներ ժողովրդի միասնության և հայրենասիրության մեծ խորհուրդ»¹⁰: Դպրոցականների ֆիզիկական կուլտուրայի հարցերով զբաղվող շատ մասնագետներ նպատակահարմար են համարում «որոշ ազգային մարզական խաղերի վերակենդանացումը»¹¹:

Հաշվի առնելով նախագորակոչի պատրաստման գործընթացում նշված խնդիրների լուծման կարևորությունը՝ ՀՀ պաշտպանության և ՀՀ կրթության և գիտության նախարարների 2009 թ. փետրվարի 30-ի համատեղ հրամանով ստեղծվել է աշխատանքային խումբ՝ հանրապետությունում ռազմահայրենասիրական դաստիարակության հիմնախնդիրներին լուծում տալու, համատեղ միջոցառումների պլան ստեղծելու և իրագործելու նպատակով: Աշխատանքային խմբում ընդգրկված են ՀՀ պաշտպանության նախարարության, այդ թվում՝ ՀՀ զինվորական կոմիսարիատի, ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության, Երևանի քաղաքապետարանի կրթության ոլորտի պատասխանատուներ, հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ: Մինչույն ժամանակ, հարկ ենք համարում նշել, որ, մեր կարծիքով, նախագորակոչի նախապատրաստման խնդիրների արդյունավետ և օպերատիվ լուծման համար անհրաժեշտ է ընդլայնել Հանրապետական զինվորական կոմիսարիատի նախագորակոչի պատրաստման կառույցը, որը կոչված է համակարգելու հանրապետության տարածքային զինվորական կոմիսարիատների՝ այս ուղղությամբ տարվող աշխատանքները:

Եվ այսպես. նախագորակոչային տարիքի երիտասարդության ռազմահայրենասիրական դաստիարակությունը հույժ կարևոր, բայց և բարդ ու բազմագործոն գործընթաց է, որում ներգրավված են և՛ պետական, և՛ ոչ պետական կառույցներ: Նշված աշխատանքների ռազմավարական պլանավորման, համադասման ու կազմակերպման գործառույթներն իրականացնում են ՀՀ պաշտպանության նախարարությունը և նրա համապատասխան ստորաբաժանումները, այդ թվում և զինվորական կոմիսարիատները:

¹⁰ Վ. Ս. Բարսյան, Ռազմական գործում ֆիզիկական դաստիարակության դերի գնահատումը. փիլիսոփայական առումներ: «ՀԲ», 2004, հմ. 3–4, էջ 117:

¹¹ Տես, օրինակ, Ա. Լ. Բազդեյան, Հայ ժողովրդական խաղերը որպես պատանիների սոցիալիզացիայի և ռազմահայրենասիրական դաստիարակության գործոն: «Ազգային բանակին՝ առողջ զինվոր: Հանրապետական գիտաժողովի նյութերի ժողովածու»:

ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ
И МОТИВАЦИЯ ВОЕННОЙ СЛУЖБЫ
У МОЛОДЕЖИ ДОПРИЗЫВНОГО ВОЗРАСТА

С. Р. ЧАЛЯН, генерал-майор, военный комиссар РА,

А. Л. АЙРАПЕТЯН, подполковник, начальник

Отделения допризывной подготовки Военного комиссариата РА

РЕЗЮМЕ

Важной составляющей оборонных реформ в РА является решение задач по комплектованию Вооруженных сил патриотически настроенными, морально и физически здоровыми, грамотными юношами, что требует инновационных подходов к данной проблеме.

Военно-патриотическое воспитание, являющееся фундаментом мотивации службы в армии, т. е. защиты Отечества, представляет собой комплексную деятельность по нескольким направлениям различных структур: Министерств обороны, образования и науки, культуры, спорта и по делам молодежи, СМИ и ряда общественных организаций. В их ряду немаловажное место отводится военным комиссариатам республики, которые находятся на передовой линии во взаимоотношениях армия–общество. В своей работе с юношами допризывного и призывного возраста военкоматы особое внимание уделяют вопросам обеспечения их подготовки по военнo-учетным специальностям, морально-психологической и физической подготовки к службе с нацелом на повышение приспособляемости новобранцев к строгим требованиям армейской службы и снижение риска возникновения различных комплексов, связанных с резким изменением условий жизнедеятельности юношей.

THE FORMATION OF VALUE ORIENTATIONS
AND MOTIVATION OF MILITARY SERVICE
AT THE YOUTH OF PREMILITARY AGE

S. R. CHALYAN, Major General, the RA Military Commissar,

*A. L. HAYRAPETYAN, Lieutenant-Colonel, Head of the Department
of Premilitary Training of the RA Military Commissariat*

SUMMARY

A key component of the RA defense reforms is the solution of tasks on recruiting the Armed Forces with patriotically disposed, morally and physically strong, competent youth. This requires innovative approaches to the given problem.

The military-patriotic education, being a cornerstone for motivating the military service, i. e. the protection of Fatherland, is a complex activity in some directions of different structures: the Ministries of Defense, Education and Science,

Culture, of Sport and Youth Affairs, mass media and a number of non-governmental organizations. Military commissariats of the Republic which are at the front line in the interrelations Army–society have a significant place among them. Military commissariats in their activities with the youth of pre-military and military service age pay special attention to the issues of ensuring their preparation for military-registration specialities, moral-psychological and physical training for service aimed at increasing adaptability of recruits to strict requirements of the army service and reducing the risk of getting different complexes connected with drastic change in conditions of vital activity of the youth.

ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՄԱՐԶԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵԶՍՈՒՄ

Ա. Հ. ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ, գեներալ-մայոր, ԼՂՀ Ազգային հերոս,
ՀՀ ՊՄՏՀԿ ԿԽ նախագահ

ՀՀ Ձինված ուժերում իրականացվող պաշտպանական բարեփոխումների գերխնդիրն է, ինչպես նշում է Պաշտպանության նախարար Ս. Օհանյանը, «այնպիսի ստանդարտների մշակումն ու Ձինված ուժերում ներդրումը, որոնք լիովին համապատասխանեն Հայաստանի ազգային անվտանգության գերակայություններին, լուծեն ռազմական անվտանգության ազգային խնդիրները»¹: ՀՀ «Ռազմական դոկտրինում» ձևակերպված են բարեփոխումների հիմնական նպատակները և խնդիրները, մասնավորապես, կարևորվում է «բազմակողմանի զարգացած սերունդների ռազմահայրենասիրական դաստիարակության կազմակերպումը»²: ՀՀ Պաշտպանական մարզատեխնիկական հասարակական կազմակերպությունը (ՊՄՏՀԿ) երկար տարիներ նպաստել է երիտասարդության բազմակողմանի զարգացմանը, աջակցել ռազմահայրենասիրական դաստիարակության գործին և Ձինված ուժերի համար պատրաստել արժանի հերթավոխ:

Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակումից հետո 1991 թ. նոյեմբերի 20-ին կայացած ԴՕՍԱԱՖ-ի 4-րդ արտահերթ համագումարում ԴՕՍԱԱՖ-ի հայաստանյան մասնաճյուղը վերակազմավորվեց որպես ինքնուրույն հասարակական կազմակերպություն և վերանվանվեց ՀՀ Պաշտպանական մարզատեխնիկական հասարակական կազմակերպություն:

Հարուստ են Կազմակերպության պատմությունն ու հայրենասիրական ավանդույթները: Հայաստանի Պաշտպանական ընկերությունը ստեղծվել է դեռ 1927 թ. և կարճ ժամանակամիջոցում դարձել հայ երիտասարդության ռազմահայրենասիրական դաստիարակության դպրոց: Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին ռազմաճակատ են մեկնել Պաշտպանական ընկերության հարյուր հազարավոր սաներ: Մենք հպարտանում ենք այն փաստով, որ ընկերության սաներից քսանութը արժանացել են Խորհրդային Միության հերոսի բարձր կոչմանը³:

¹ Ա. Մ. Օհանյան, Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական բարեփոխումները. երկրորդ փուլ: «ՀԲ», 2008, հմ. 2–3:

² «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրին»։ «Աշխատանքային տեսերթ»։ 2007, հմ. 4, էջ 38:

³ Այս մասին ավելի հանգամանորեն տես Ա. Հ. Տեր-Թադևոսյան, Հայաստանի պաշտպանական ընկերության ներդրումը Մեծ Հաղթանակում: «ՀԲ», 2005, հմ. 2–4:

Զգալի ավանդ ունեցան Կազմակերպության սաները Արցախյան հերոսական ազատամարտում, Հայաստանի սահմանների պաշտպանության, ազգային բանակի ստեղծման գործում՝ շարունակելով նախորդ սերունդների հերոսական ավանդույթները: Ազատամարտի առաջին իսկ օրերին Կազմակերպությունը ավելի քան հարյուր սպա է գործուղել Պաշտպանության կոմիտե, նրա հազարավոր անդամներ ինքնական մեկնել են պաշտպանելու հայրենիքի սահմանները: Հայկական բանակի ձևավորման համար Կազմակերպությունը տրամադրել է կառույցներ, բազաներ, տեխնիկա, ավտոտրանսպորտային միջոցներ, զենք, զինամթերք և ամենակարևորը՝ որակյալ մասնագետների: Մեզ պարտադրված պատերազմի տարիներին ՊՄՏՀԿ ուսումնական մարզատեխնիկական կազմակերպություններում 12 ռազմատեխնիկական մասնագիտություններով (տանկի, ՀՄՄ և ՄՏԼԲ մեխանիկ-վարորդներ, ՋՓԳ վարորդ, ավտոկոռուկավար, «С» կարգի վարորդ և այլն) պատրաստվել է ավելի քան 8 հազար մասնագետ, որոնց մի զգալի մասը մասնակցել է մարտական գործողություններին՝ ցուցաբերելով արիություն և տոկունություն:

Միայն 2005–2008 թթ. ՀՀ Ձինված ուժերի համար երեք մասնագիտություններով («С» կարգի ավտովարորդ, ՄՏԼԲ մեխանիկ-վարորդ, ռադիոկապի մասնագետ) պատրաստվել է շուրջ 9 հազար մասնագետ: Միևնույն ժամանակ պատրաստվել է շուրջ 75 հազար մասնագետ ժողովրդական տնտեսության համար:

ՀՀ ՊՄՏՀԿ-ն իր նպատակները իրականացնում է՝ համագործակցելով շուրջ 50 ուսումնական, մարզատեխնիկական, մարզական կազմակերպությունների հետ:

Ներկայումս ՊՄՏՀԿ 18 ուսումնական կազմակերպություններում պայմանագրային հիմունքներով իրականացվում է ՀՀ Ձինված ուժերի համար ռազմատեխնիկական մասնագետների պատրաստում երեք մասնագիտությունների գծով: Վերջին տարիներին մեր ուսումնական կազմակերպություններում վարորդական կադրերի պատրաստումը կատարվում է Հայաստանի բնակլիմայական պայմանների և այդ պայմաններում տեխնիկատրանսպորտային միջոցների պահպանման ու շահագործման առանձնահատկությունների հաշվառմամբ⁴: Պետք է նշել, որ այդ մոտեցումը հիմնվում է գիտական հետազոտությունների արդյունքների վրա: Կազմակերպություններն ունեն հարուստ ուսումնանյութական բազա և որակյալ մասնագետներ: Նախատեսվում է ուսումնական գործընթացը համալրել նաև համակարգչային և այլ տեխնիկական միջոցներով, մասնավորապես՝ վարժասարքերով:

«Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության» մեջ կարևորվում է ներկա և գալիք սերունդների կենսագործունեության համար բարենպաստ միջավայրի ձևավորումը⁵: Այս առումով մեր Կազմակեր-

⁴ Տես А. Хачатрян. Подготовка водительских кадров в природно-климатических условиях Армении. М., «Патриот», 2006, № 2:

⁵ Տես «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007, էջ 15:

պությունը իր համեստ մասնակցությունն է ունենում այդ համապետական նշանակություն ունեցող խնդիրների լուծման գործին:

Երկրում իրականացվող պաշտպանական բարեփոխումները ենթադրում են ժամանակի պահանջներին համապատասխան արդիականացնել և հարստացնել Կազմակերպության ուսումնանյութական բազաները՝ օգտագործելով հայրենական և միջազգային փորձը:

Ժամանակի պահանջներին համապատասխան վերականգնվում և լրացվում են ավտոփորձարկման կայանները, տեսական ուսուցման դասարանները, գործնական ուսուցման լաբորատորիաները: Մայրենի լեզվով մշակվում և տպագրվում են ուսումնական մասնագիտական գրականություն, պլակատներ, մեթոդական հրահանգագրքեր և այլն:

Յուցադրական ստենդները և վահանակները լրացվում են հայ ժողովրդի անցյալի և ներկայի ռազմական, գիտական, մարզական սխրանքների, առաջավոր անձանց մասին պատմող նյութերով: Կազմակերպվում են հանդիպումներ Հայրենական մեծ պատերազմի և Արցախի ազատամարտի վետերանների, ՊՍՀԿ անվանի մարզիկներ Ջինաիդա Սիմոնյանի, Շավարշ Կարապետյանի, Հրաչյա Շահազիզյանի, Սոբերտ Մանուկյանի, Սփյուռքի և Հայրենիքի անվանի գիտամշակութային ու մարզական գործիչների հետ: Ուսումնական կազմակերպություններում գործում են «Փառքի թանգարաններ», ցույց է տրվում օգնություն զոհված ազատամարտիկների ընտանիքներին, կազմակերպվում են դպրոցականների տեխնիկական ստեղծագործության ստուգատես-մրցույթներ, երիտասարդների պատմահայրենասիրական արշավներ:

ՀՀ ՊՍՀԿ-ն կարևոր դեր է կատարում բանակ-հասարակություն կապի ամրապնդման գործում: Հանրապետության ամբողջ տարածքում գործող նրա ստորաբաժանումներում կատարվում է զանգվածային կազմակերպական-քարոզչական աշխատանք՝ բնակչության և, հատկապես՝ երիտասարդության շրջանում պետական մտածողության և հայրենասիրական ոգու ամրապնդման, ազգային հոգեկերտվածքի ձևավորման ուղղությամբ: Միևնույն ժամանակ, մենք գիտակցում ենք, որ նոր մարտահրավերների պայմաններում խիստ անհրաժեշտ է էլ ավելի ընդլայնել ու խորացնել երիտասարդության շրջանում տարվող ռազմահայրենասիրական բնույթի աշխատանքները:

Այսօր ՊՍՀԿ-ն ՀՀ Ձինված ուժերի վստահելի գործընկերն է, որի հիմնական նպատակն է երիտասարդությանը որևէ ռազմատեխնիկական մասնագիտություն սովորեցնելը և ազգային բանակում ծառայելու սրբազան գործին նախապատրաստելը: ՊՍՀԿ ուսումնական կազմակերպությունների սաները զինվորական ծառայության են մեկնում լիարժեք կերպով պատրաստված: Որպես կանոն, նրանք զորամասերում սեղմ ժամկետներում յուրացնում են մարտական բարդ տեխնիկան, տիրապետում զենքին, արագ հարմարվում բանակային առօրյային, բարեխղճորեն վերաբերվում իրենց զինվորական պարտքի կատարմանը:

ՀՀ ՊՄՏՀԿ ուսումնական կազմակերպությունները սերտորեն համագործակցում են գործառնաբերի հետ, հաճախակի կազմակերպում այցելություններ գործառնաբեր, որտեղ սաները ծանոթանում են ռազմական տեխնիկային, զինվորական առօրյային: Նման միջոցառումները լրացուցիչ լիցք են հաղորդում ապագա զինվոր-վարորդներին:

Գրա հետ մեկտեղ, մեր գործունեության արդյունավետության ու համակարգավածության մակարդակների բարձրացման համար անհրաժեշտ է մշակել պետական երկարաժամկետ ծրագիր, որի իրականացմանը, պետական գերատեսչություններից բացի, մասնակցեն տեղական ինքնակառավարման մարմինները, ինչպես նաև հասարակական կազմակերպությունները: Գիտակից քաղաքացու դաստիարակությանն ուղղված նման ծրագրի իրականացումը էապես կնպաստի պաշտպանական բարեփոխումների արդյունավետության մեծացմանը: Պետական և շահագրգիռ այլ կազմակերպությունների աջակցությամբ հնարավոր կլինի վերականգնել ռազմամարզական ճամբարների գործունեությունը, ինչը կարևոր գործոն է դպրոցականների և ուսանող երիտասարդության հետ տարվող աշխատանքների հաջող ընթացքի ապահովման համար: Հատկապես կարևորում ենք հանրապետությունում այնպիսի մարզաձևերի վերականգնումը, ինչպիսիք են ձմեռային երկամարտը (քիստլոն, որը ներառում է դահուկարշավ՝ հրաձգությամբ), պարաշյուտային սպորտը, ռազմակիրառական բազմամարտը, ավտոմոտոսպորտը, ռադիոսպորտը և այլն:

Պաշտպանական բարեփոխումների շրջանակներում խիստ կարևոր է վերականգնել տեխնիկական ու ռազմատեխնիկական ակումբները, իրականացնել տեխնիկական և ռազմական ուղղվածություն ունեցող մարզաձևերի զարգացման նպատակային ծրագրեր: Մասնավորապես՝ անհրաժեշտ է լայն թափ հաղորդել «Կորյուն» ռազմամարզական խաղերին, շարային պատրաստության հանրապետական ստուգատես-մրցույթին, հրաձգության միամսյակին և այլն:

Վերջերս Ազգային ժողովն առաջին ընթերցմամբ օգոստոսի 11-ն ընդունեց որպես «Ազգային ինքնության» տոն: Նախատեսվում է տոնին նախորդող հինգ օրերին անցկացնել «Նավասարդյան խաղեր»: Այս նախաձեռնությունը լավ առիթ է համաժողովրդական տոնի շրջանակներում անցկացնելու նաև ռազմակիրառական մարզաձևերի մրցություններ:

«ՀՀ ռազմական դոկտրինը» նախատեսում է ռազմական և ռազմատեխնիկական միջազգային համագործակցություն՝ ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքների ու ռազմական անվտանգության ապահովման խնդիրների հաշվառմամբ⁶: Այս շրջանակներում էլ մեր Կազմակերպությունը համագործակցում է ԱՊՀ երկրների հետ:

Այդ համագործակցության հիմքերը դրվեցին Մինսկում 1993 թ. ապրիլի 28-ին ԱՊՀ մասնակից պետությունների կողմից ընդունված Համաձայնագրով, որի հիման վրա ձևավորվեցին ԱՊՀ երկրների Պաշտպանական կազմակերպություն-

⁶ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրին», էջ 40:

ների միության ղեկավար մարմինները՝ Խորհուրդը և գործադիր մարմինը⁷: Համաձայնագիրը լավագույն հնարավորություն է ստեղծում համագործակցության և փորձի փոխանակման համար, մասնավորապես՝ ռազմահայրենասիրական դաստիարակության, ռազմատեխնիկական ոլորտի մասնագետների պատրաստման, տեխնիկական և ավիացիոն մարզածների զարգացման, ուսումնական և մարզական միջոցների ապահովման համար: Այս համագործակցության շրջանակներում կազմակերպվում են բազմաթիվ կարևոր միջոցառումներ՝ փորձի փոխանակում, միջազգային մրցումներ ու սպարտակիադաներ: Այդ միջոցառումներին մեր Կազմակերպությունը մասնակցում է իր հնարավորությունների չափով, իսկ դրանք սահմանափակվում են հասարակական կազմակերպության կարգավիճակով: Մինչդեռ, օրինակ, Ռուսաստանի Դաշնության Պաշտպանական կազմակերպությունը Պետդումայի ընդունած հատուկ օրենքով համարվում է պետական հասարակական կազմակերպություն⁸:

Ըստ գործող Համաձայնագրի՝ ՀՀ կառավարությունն ստանձնել է մի շարք պարտավորություններ՝ աջակցել մեր կազմակերպությանը ՀՀ Ջինված ուժերի համար տեխնիկական մասնագետների պատրաստման գործում, նպաստել տեխնիկական, ռազմակիրառական և ավիացիոն մարզածների զարգացմանը, համապատասխան մրցումների և առաջնությունների կազմակերպմանը, առաջավոր փորձի ուսումնասիրման ու փոխանակման նպատակով պատվիրակությունների փոխանակմանը և այլն:

Այս տասնհինգ տարիների ընթացքում մեր կառավարությունը, ցավոք, կատարում է միայն ՋՈՒ-ի համար մասնագետների պատրաստման վերաբերյալ իր պարտավորությունը: Մի քանի անգամ մշակել և ներկայացրել ենք Հայաստանում տեխնիկական մարզածների զարգացման նպատակային ծրագրեր, սակայն՝ ապարդյուն: Մեր մարզիկները հաճախ հնարավորություն չեն ունենում մասնակցելու ԱՊՀ շրջանակներում կազմակերպվող մարզական միջոցառումներին: Միայն 2006 թ. ԱՊՀ կազմավորման 15-ամյակին նվիրված Սպարտակիադային մասնակցեց մեր հրաձիգների թիմը և գրավեց պատվավոր երրորդ տեղը: Մինչդեռ երկրի հեղինակության, պաշտպանունակության ամրապնդման տեսակետից նման միջոցառումներին մասնակցությունը խիստ կարևոր է:

Համագործակցության շրջանակները ընդլայնելու համար անհրաժեշտ է պետական աջակցություն: Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացվող պաշտպանական բարեփոխումների նպատակներից է նաև պաշտպանության բնագավառում միջազգային առաջատար փորձի իմաստավորումն ու ներդրումը՝ ի նպաստ պետության ռազմաքաղաքական ու ռազմական հզորացման:

⁷ Стu «Соглашение о совместной деятельности по содействию работе оборонных спортивно-технических организаций (обществ) государств-участников Содружества Независимых Государств». Минск, 28 апреля 1993 г. (<http://www.bankzakonov.com/d2008/time84/lav84377.htm>):

⁸ Стu «Федеральный закон «О Российской оборонной спортивно-технической организации». М., 1998 г. (<http://www.pravoteka.ru/pst/210/104893.html>):

Հայաստան–ՆԱՏՕ «Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագրի» համագործակցության շրջանակներում ստեղծվել է առաջավոր փորձին ծանոթանալու նոր հնարավորություն. Հայաստանի Հանրապետության Ձինված ուժերը մասնակցում են խաղաղության և անվտանգության ապահովման միջազգային գործողություններին: Արդեն մի քանի տարի է, ինչ մեր Կազմակերպությունը իր համեստ մասնակցությունն է ունենում խաղաղապահների պատրաստման գործում: Նրանք ներկայացնում են մեր երկիրը թե՛ կետերում, ուստի Կազմակերպությունը մեծ պատասխանատվություն է կրում նրանց պատրաստության անհրաժեշտ մակարդակի ապահովման համար: Իսկ դրա համար պետք է ոչ միայն մոբիլիզացնել մեր բոլոր հնարավորությունները, այլև ուսումնասիրել ու տեղայնացնել միջազգային փորձը: Ուսուցման ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև այն երկրների բնակլիմայական պայմանները, տեխնիկատրանսպորտային միջոցների շահագործման ու պահպանման առանձնահատկությունները, որտեղ իրականացվելու են խաղաղապահական առաքելությունները:

Պաշտպանական համակարգի զարգացման գործում ՊՄՏՀԿ-ն կարող է դառնալ պաշտպանության նախարարության հուսալի հենարանը, հետևաբար անհրաժեշտ է համատեղ մշակել և իրականացնել համագործակցության հեռանկարային ծրագրեր՝ հաշվի առնելով միջազգային և տարածաշրջանային ռազմաքաղաքական իրադրությունը, դրա զարգացման հեռանկարները, եղած ու հավանական մարտահրավերներն ու սպառնալիքները: Չէ՞ որ բանակում տարվող մարտական ու դաստիարակչական աշխատանքի հաջողությունը մեծապես կախված է Ձինված ուժերը համարող նորակոչիկի պատրաստականությունից:

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБОРОННОЙ СПОРТИВНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ РА В КОНТЕКСТЕ ОБОРОННЫХ РЕФОРМ

*А. О. ТАДЕВОСЯН, генерал-майор, Национальный герой НКР,
Прегсегатель ЦС ОСТОО РА*

РЕЗЮМЕ

В наш век высоких технологий ощущается недостаток в квалифицированных кадрах даже в самых развитых армиях мира, в особенности тех, которые формируются на призывной основе. Качество боевой и воспитательной работы в армии в значительной мере зависит от уровня предварительной выучки новобранцев. А это значит, что в процессе подготовки воинов-специалистов большую роль должна играть и играет Оборонная спортивно-техническая общественная организация РА. Организация подготовила для ВС тысячи специалистов и продолжает выполнять функцию кузницы специализированных кадров для ВС РА. Кроме этого, Организация развивает свои традиции по воспитанию патриотизма в среде юношества допризывного возраста.

Для повышения эффективности функциональной деятельности Организации необходимы: изменение ее статуса на «общественную государственную организацию», разработка и совместная с заинтересованными ведомствами реализация общегосударственной программы по развитию оборонных видов спорта и подготовке кадров для ВС, укрепление материально-технической базы подразделений Организации в соответствии с мировыми стандартами, создание возможностей для расширения организационно-технических и спортивных связей с соответствующими организациями как в рамках СНГ и ОДКБ, так и НАТО.

THE ACTIVITY OF THE RA DEFENSE SPORTS
AND TECHNICAL PUBLIC ORGANIZATION
IN THE CONTEXT OF DEFENSE REFORMS

*A. H. TADEVOSYAN, Major General, National Hero of the NKR,
Chairman of the Central Council of the RA DSTPO*

SUMMARY

In our age of high technologies the shortage of qualified specialists is felt even in the most developed armies of the world, especially in those, which are formed on the conscription basis. The quality of operational and educational activities in the army considerably depends on the level of new recruits' preliminary preparedness. This means that the RA Defense Sports and Technical Public Organization should play and plays a great role in the process of preparing specialist-soldiers. The Organization has prepared thousands of specialists for the Armed Forces and continues to fulfil the function of a forge of specialized staff for the RA Armed Forces. Besides, the Organization develops its traditions of training patriotism among the youth of premilitary age.

For increasing the efficiency of the Organization's functioning it is necessary to: change its status into «public state organization», elaborate and realize the all-state program on developing defense sports and preparing specialists for the Armed Forces together with concerned agencies, strengthen the material-technical base of the Organization's sub-units in accordance with world standards, create possibilities for developing organizational-technical and sport contacts with corresponding organizations both within the framework of the CIS and CSTO, and NATO as well.

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՏԵՂԱՆՔՈՒՄ
ՄԱՐՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԱՐՄԱՆ ՎՐԱ
ԱԶԴՈՂ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՀԱՇՎԱՌՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ
ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՎԱՐՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՄԻՋՈՑ

Հ. Յ. ՄԱՅԱԴՅԱՆ, գնդապետ, գործառնախ հրամանատարի տեղակալ,
աշխարհագրական գիտությունների թեկնածու

ՀՀ-ում ներկայումս իրականացվող պաշտպանական բարեփոխումները նպատակաուղղված են մեր Ձինված ուժերի մարտունակության մակարդակի բարձրացմանը¹, որի կարևոր գրավականներից է անձնակազմի զինվորական (մարտական) վարպետությունը: *Ձինվորական վարպետությունը* «զինձառայողի և զինվորական ստորաբաժանումների բարձր մակարդակի մասնագիտական և հատուկ պատրաստվածությունն է զինվորական ծառայության հետ կապված մարտական խնդիրների և պարտականությունների կատարմանը: Այն ենթադրում է հաստատված գործառնության պարտականությունների բարձր որակով, արագ, խնայողական, ճշգրիտ կատարում կոնկրետ պայմաններում: Ձեռք է բերվում շնորհիվ նպատակաուղղված ուսուցման, կանոնավոր վարժանքների, որոնց հետևանքով ձևավորվում են կայուն հոգեկան ու ֆիզիոլոգիական կապեր»²:

Այսպիսով՝ մարտական վարպետությունը կապված է կոնկրետ պայմանների, այդ թվում՝ տեղանքի, կլիմայի և այլ աշխարհագրական առանձնահատկությունների հետ: Քանի որ ՀՀ ռազմական դոկտրինը պաշտպանողական բնույթի է³, ապա մեր զինձառայողներն ու ստորաբաժանումները պետք է առաջին հերթին պատրաստ լինեն մարտական գործողություններ վարելու լեռնային տեղանքում: Ընդամին, ինչպես երևում է մարտական վարպետության վերը բերված սահմանումից, այն ներառում է նաև տվյալ պայմաններում սպառազինության ու ռազմական տեխնիկայի ճիշտ շահագործումն ու սպասարկումը: Եվ հենց լեռնային տեղանքի առանձնահատկությունների՝ որպես մարտական վարպետության ապահովման գործոնի ուսումնասիրությանն է նվիրված այս հոդվածը:

Հայաստանի Հանրապետությունը տիպիկ լեռնային երկիր է. միջին բարձրությունը ծովի մակերևույթից 1830 մ է, ամենացածր կետերը՝ 375–380 մ, գտնվում

¹ Տես *Ս. Օհանյան*, Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական բարեփոխումները, երկրորդ փուլ: «ՀԲ» 2008, հմ. 2–3:

² «Военно-энциклопедический словарь». М., 2002, с. 760.

³ Տես «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարություն», էջ 24, «ՀՀ ռազմական դոկտրին», էջ 30:

են Դեբեդ և Արաքս գետերի ափերին, իսկ ամենաբարձր կետը՝ 4090 մ, Արագածի հյուսիսային գագաթն է⁴:

Հանրապետության բնական պայմանների (կլիմայի, ջրերի, հողերի, բուսական ու կենդանական աշխարհի և բնական լանդշաֆտների) խիստ բազմազանությունը և վերընթաց գոտիականությունը պայմանավորված են նրա բարդ ռելիեֆով, տարածքի բացարձակ և հարաբերական բարձրությունների մեծ տատանումներով:

Տեղումների տարեկան քանակը և կայուն ձյունածածկույթի տևողությունը բերված են աղ. 1-ում, իսկ միջին ջերմաստիճանի արժեքները՝ աղ. 2-ում:

Աղյուսակ 1

ՄԻՋԻՆ ՏԱՐԵԿԱՆ ՏԵՂՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ ԿԱՅՈՒՆ ՉՅՈՒՆԱԾԱԾԿՈՒԹՅՈՒՆ ԸՍՏ ԲԱՐՉՐՈՒԹՅԱՆ⁵

Բարձրություն, մ	Միջին տարեկան տեղումներ, մմ	Կայուն ձյունածածկույթ, ամիս
3000–3500	1000 և ավելի	հոկտեմբերի կես – հունիսի կես
2500–3000	800–1000	նոյեմբերի սկիզբ – մայիսի կես
2000–2500	600–800	նոյեմբերի կես – ապրիլի կես

Աղյուսակ 2

ՋԵՐՄԱՍՏԻՃԱՆԻ ՄԻՋԻՆ ՍԵՁՈՆԱՅԻՆ ՏԱՏԱՆՈՒՄՆԵՐՆ ԸՍՏ ԲԱՐՉՐՈՒԹՅԱՆ⁶

Բարձրություն, մ	Ջերմաստիճանը, °C	
	հունվար	հուլիս
3000	-14 ÷ -42	+8 ÷ +25
2000	-8 ÷ -34	+18 ÷ +34
մինչև 800	-2 ÷ -20	+26 ÷ +42

Հայկական լեռնաշխարհի բարձրլեռնային գոտիներում ձյունածածկույթի հզորությունը մինչև 1,5-2 մ է, իսկ նրա մակերևույթի և ստորին շերտի ջերմաստիճանների միջև տարբերությունը՝ 25-27°C:

Մակերևույթի բազմապիստությունը թելադրում է, որ հակառակորդի նկատմամբ առավելության հասնելու համար անհրաժեշտ է մարտական պլանավորումների ժամանակ հաշվի առնել ռելիեֆի ու կլիմայի առանձնահատկությունները: Մասնավորապես՝ մարտական տեխնիկայի և այլ տեխնիկական միջոցների շահագործման ամառային և ձմեռային ժամանակաշրջանները որոշելիս անպայման պետք է նկատի ունենալ ջերմաստիճանի փոփոխություններն ըստ բարձրության:

Լեռնային տեղանքը բնութագրվում է ուժեղ կտրտված ռելիեֆով, «մեռյալ» գոտիների, բնական թաքստոցների և գաղտնի մատույցների առատությամբ, թույլ

⁴ Տես «Հայկական ՍՍՀ գեոմորֆոլոգիան»: Ե., 1986, էջ 15:

⁵ Տես «Հայաստանի ազգային ատլաս», հ. Ա: Ե., 2007, էջ 42:

⁶ Տես նույն տեղում:

գարգացած և ցածր թողունակությամբ ճանապարհային ցանցով, եղանակի կտրուկ փոփոխություններով՝ ցածր ամպամածություն, մառախուղ, հանկարծակի ինտենսիվ ամպրոպներ, օրվա ընթացքում օդի ջերմաստիճանի կտրուկ տատանումներ, քամու ուղղության և արագության, լեռնային գետերի և առվակների ռեժիմի հաճախակի փոփոխում⁷:

Վերը նշված գործոններն էապես ազդում են մարտական գործողությունների վարման վրա, խոչընդոտում զինվորական ստորաբաժանումների առջև դրված խնդիրների կատարմանը: Չորքերի գործողությունների վրա ազդում են բացարձակ բարձրությունը և կլիման, ռելիեֆը և բուսական ծածկույթը: Բացարձակ բարձրությունը կարևոր պայման է, որը որոշում է կլիմայի առանձնահատկությունները: Այսպես. բարձրության յուրաքանչյուր 100 մ աճման դեպքում օդի միջին ջերմաստիճանը նվազում է 0,6°C-ով, մթնոլորտային ճնշումը իջնում է մինչև 8–10 մմ սնդիկի սյուն, օդի խտությունը պակասում է 1,2 %-ով, իսկ կայուն ձյունածածկույթի տևողությունը ավելանում է 8–10 օրով:

Սպասարկման հետ կապված մեծ խնդիրներ են առաջանում արդեն –23°C-ի դեպքում և բարդանում են ամեն մի աստիճանով նվազելիս.

- քսանյութերը դառնում են ավելի մածուցիկ՝ ընդհուպ մինչև պնդացում,
- մետաղները կորցնում են ամրությունը,
- ռետինատեխնիկական պարագաները կորցնում են իրենց առաձգականությունը,
- պլաստմասսայից և կերամիկայից պատրաստված առարկաները դառնում են պակաս ճկուն,
- կտրուկ նվազում է կուտակային մարտկոցների աշխատանքի արդյունավետությունը,
- վառելիքի որակն զգալիորեն վատթարանում է,
- ապակին կտրուկ տաքացման դեպքում ճաքում է,
- աճում է ստատիկ էլեկտրականությունը, բաց մեկուսիչները կորցնում են իրենց հատկությունը,
- չափիչ սարքերի և էլեկտրոնիկայի աշխատանքում առաջանում են խաթարումներ⁸:

Այս պայմաններում ներքին այրման շարժիչների աշխատանքի արդյունավետությունը նվազում է կուտակային մարտկոցների հզորության անկման պատճառով: Ավտոարհեստանոցներում կարգաբերված մեխանիզմների նորմալ աշխատանքը խախտվում է, մասնավորապես՝ անվադողերը կաշտում են անվահեցերին: Վառելիքի առաձգական տարաների պիտանելիությունը կասկածելի է դառնում արդեն –29°C ջերմաստիճանում: Ստատիկ լիցքերի առաջացման հետևանքով

⁷ Տե՛ս «Большая Советская Энциклопедия», т. 5. М., 1971, с. 541:

⁸ Տե՛ս *Дж. М. Коллинз. Военная география для профессионалов и не профессионалов.* М., 2005, с. 137 (սա՛ն՝ *John M. Collins. Military Geography for Professionals and the Public.* Washington, DC, 1998):

վառելիքը կարող է ինքնաբերաբար բռնկվել, ուստի անհրաժեշտ է հողանցել շարժիչները և վառարանները:

Ձնածածկ տեղանքով շարժվող ավտոտրանսպորտի համար պահանջվում է մոտավորապես 25 %-ով ավելի վառելիք, քան ամուր գրունտով շարժվելու դեպքում:

Լեռնային պայմաններում փոխվում է մարդկանց և տեխնիկայի համար պահանջվող ջրի քանակը: Օրինակ՝ մարդու խմելու ջրի օրական պահանջմունքը կազմում է 3,8-ից մինչև 5,7 լ, որպեսզի բացառվի ցածր ջերմաստիճանում ջրազրկումը: Հսկայական քանակությամբ ջուր է անհրաժեշտ ստորաբաժանումների գազազերծման և ակտիվազերծման համար, եթե նրանք ենթարկվել են կայուն թունավոր նյութերով քիմիական հարձակման⁹:

Ռազմական տեխնիկայի վրա զգալի ազդեցություն է գործում մթնոլորտի նոսրացումը: Ռա հանգեցնում է տանկերի և ավտոմեքենաների շարժիչների հզորության անկման (յուրաքանչյուր 1000 մ վերելքին՝ մոտ 10 %-ով), միևնույն ժամանակ ավելանում է վառելիքի ծախսը և իջնում է ջրի եռման ջերմաստիճանը (յուրաքանչյուր 1000 մ-ին՝ 3-4°-ով)¹⁰:

Լեռնային տեղանքի կարևոր բնութագրիչ է *անցանելիությունը*: Այն բնորոշող ցուցանիշ են նաև լանջերի թեքությունները: Այսպես. զինվորների խմբի միջին արագությունը մինչև 10° թեքությամբ երթուղով 4–5 կմ/ժ է, մինչև 20°՝ 2,3–3 կմ/ժ և մինչև 30°՝ 1,5–2 կմ/ժ: Լեռնային ճանապարհներին ավտոտրանսպորտի արագությունը լանջերի 10–15° թեքության դեպքում մոտ 8–12 կմ/ժ է, իսկ 15–20° թեքության դեպքում՝ 5–8 կմ/ժ (տես աղ. 3):

Աղյուսակ 3

ԼԵՈՆԱԼԱՆՋԵՐԻ ԱՆՑԱՆԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՄՈՒՐ ՉՈՐ ԳՐՈՒՆՏԻ ԴԵՊԶԵՈՒՄ¹¹

Լանջի թեքությունը, °	Լանջերի անցանելիությունը	
	թրթուրավոր մեքենաներ	անվավոր մեքենաներ
մինչև 5	հեշտ հաղթահարվում է	հաղթահարվում է
5–10	հաղթահարվում է	հաղթահարվում է դժվարությամբ
10–20	հաղթահարվում է դժվարությամբ	հաղթահարվում է մեծ դժվարությամբ և միայն փոքր արագություններով
20–30	հաղթահարվում է մեծ դժվարությամբ և միայն փոքր արագություններով	գործնականում անհաղթահարելի է
30-ից ավելի	գործնականում անհաղթահարելի է	

Անցանելիության վրա ազդող կարևոր գործոն է նաև լեռնալանջերի հողագրունտների խոնավությունը: Նշենք, որ գրունտի 50 % խոնավության դեպքում

⁹ Տես նույն տեղում:

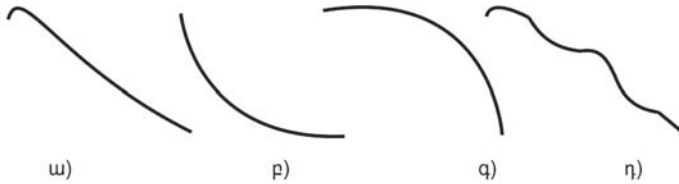
¹⁰ Տես նույն տեղում:

¹¹ Տես *Ա. Մ. Говорухин, А. М. Куприн, М. В. Гамезо. Справочник по военной топографии. М., 1973, сс. 90, 100:*

(սովորական պայմաններում գրունտների խոնավությունը 20 % է) հաղթահարվող թեքությունները նվազում են երկու անգամ:

Լանջերի թեքությունների իմացությունը հնարավորություն է տալիս հաշվարկելու տվյալ տարածքի անցանելիությունը:

Ռուս գեոմորֆոլոգ Ի. Ս. Շչուկինը լեռնալանջերն ըստ ձևի բաժանում է չորս խմբի՝ ա) ուղիղ, բ) գոգավոր, գ) ուռուցիկ, դ) աստիճանաձև¹² (տես նկ.1):

Նկ. 1. Լանջերի ձևաբանական դասակարգումը

ա) և բ) ձևի լանջերի դեպքում մարտական կատարը ընտրվում է տեղագրական կատարին ավելի մոտ, քանի որ այնտեղից լանջն ավելի լավ է երևում, իսկ գոբքերը և մարտական տեխնիկան հակառակորդի կողմից չեն պրոյեկտվում երկնքի ֆոնի վրա: գ) և դ) ձևերի լանջերի դեպքում մարտական կատարն ընտրվում է տեղագրական կատարից ավելի հեռու, որպեսզի հնարավոր լինի հսկողության տակ պահել ամբողջ լանջը՝ մինչև ստորոտը:

Մեծ նշանակություն ունի մակերևույթի մասնատվածությունը՝ ինչպես հորիզոնական, այնպես էլ խորքային բաղադրիչներով:

Լեռնային ռելիեֆը դժվարացնում կամ անհնար է դարձնում ճանապարհներից դուրս մարտական տեխնիկայի, տրանսպորտի և քարշող կենդանիների շարժը: Այդ պատճառով էլ ճանապարհների մշտական հսկումը հնարավորություն է տալիս հայտնաբերելու հակառակորդի ուժերի և միջոցների տարաշարժը:

Լեռներում օդի բարձր թափանցիկության և լանջերի ու լեռնաշղթաների տարբեր լուսավորության պատճառով հաճախ տեղի է ունենում «տեսողության պատրանքի» երևույթ, երբ օբյեկտների չափերը և մինչև այդ օբյեկտները եղած հեռավորությունները ենթարկվում են օպտիկական շեղումների: Խորը հովիտները, ձորերը և ձորակները «կրճատում» են լեռնաշղթաների միջև եղած հեռավորությունները. նույնիսկ 20 կմ հեռավորության վրա գտնվող օբյեկտների հեռավորությունը անգեն աչքով հաճախ գնահատվում է 6-8 կմ: Ուստի դիտումներ կատարելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել այդ երևույթը: Ընդամեն խաբուսիկ է նաև թեքության ընկալումը. հաճախ սկսում է թվալ, թե ճանապարհը բարձրանում է, մինչդեռ իրականում վար է իջնում:

Լեռներում, տարվա եղանակից կախված, հաճախ են փոփոխվում գետերի լայնությունը, հոսանքի արագությունը: Ջրի մակարդակի բարձրացման ժամանակ

¹² Տես *И. С. Щукин. Общая геоморфология, т. 2. М., 1964, с. 149:*

լեռնային գետերը լուրջ արգելք են նույնիսկ լողացող մարտական տեխնիկայի համար: Այդ պատճառով էլ գետանցման տեղերը որոշելու համար անհրաժեշտ է նախօրոք ուսումնասիրել դրանք և հանգամանորեն նախապատրաստվել: Գետանցման լավագույն ժամանակը առավոտյան ժամերն են, երբ ջրի մակարդակը ամենացածրն է, քանի որ լեռնային գետերը հիմնականում սնվում են ձնհալքի ջրերով: Պետք է խիստ զգուշանալ սելավներից, քանի որ լեռներում ուժեղ անձրևների հետևանքով անգամ գետակները կարող են սաստիկ վարարել՝ վնաս պատճառելով մարդկանց, շինություններին, տեխնիկային:

Լեռներում դժվար է կողմնորոշվել հատկապես մառախուղի ժամանակ և գիշերը: Պետք են լեռնային տեղանքի մասին գիտելիքներ, արագ ու ճիշտ կողմնորոշման տարաբնույթ ձևերի ու եղանակների իմացություն, համապատասխան միջոցներից օգտվելու հմտություն, ինչին կարելի հասնել պարբերական վարժանքներով:

Գրոհի ժամանակ հարձակման ուղղությունների ընտրությունը շատ սահմանափակ է: Հարձակվող հակառակորդի համար լեռները դժվարացնում կամ ընդհանրապես բացառում են մեկ առավել նպատակահարմար ուղղությամբ խոշոր խմբավորումների կիրառումը: Ստորաբաժանումներն ստիպված են գործել իրարից անջատ: Լեռնային տեղանքը խանգարում է հակառակորդին կիրառել մարտակարգի տարրեր, սահմանափակում է զորքերի տարաշարժը, նվազեցնում հարձակման տեսքը և ցամաքային զորքերի ու ավիացիայի կրակային միջոցների հնարավորությունները, դժվարացնում կապի միջոցների աշխատանքը և նյութատեխնիկական բազայի ապահովումը, մեծացնում է ինժեներական միջոցառումների անցկացման տևողությունը: Հարձակումները կատարվում են առավելապես եղած ճանապարհների օգտագործմամբ, հովիտներով, լեռնաշղթաների լանջերով: Հրթիռային և հրետանային զորամասերի ու ստորաբաժանումների դիրքավորման շրջաններն ընտրվում են ճանապարհներին մոտ՝ սովորաբար հովիտներում կամ լեռնաշղթաների մեղմաթեք լանջերին, դարավանդներին:

Տանկային ստորաբաժանումները լեռներում հիմնականում կիրառվում են ճանապարհների երկայնքով գործող մոտոհետևակին աջակցելու համար, ինչպես նաև որպես ուղղակի նշանառությամբ կրակի վարման միջոց:

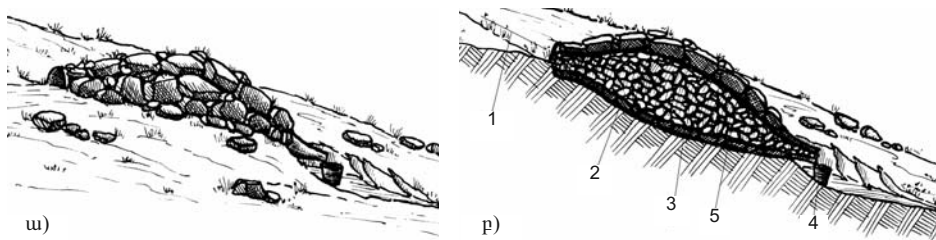
Լեռներում հարձակողական գործողությունների ժամանակ մեծ դեր է հատկացվում բանակային ավիացիային՝ հատկապես գերիշխող բարձունքների գրավման ժամանակ մարտավարական օդային դեսանտի իջեցման, շրջանցող մարտավարական խմբերին¹³:

Լեռնային տեղանքին բնորոշ են փյուզումները, սողանքները, ձնահյուսերը, որոնք ակտիվանում են զարմանը և ռազմական գործողությունների ընթացքում տեղի ունեցող հզոր պայթյունների դեպքում: Դրանք լանջային երևույթներ են, որոնք լայն տարածում ունեն հատկապես բարձր լեռների մերձգագաթնային մա-

¹³ Տես «Mountain Operations». Headquarters Department of Army. Washington, DC, 1980, 30 June, PP. 3.1 – 3.37:

սերում, որտեղ լեռնային ապարների ինտենսիվ սառնամանիքային հողմահարման հետևանքով դրանց ներքին կապը խախտվում է, և ամենատարբեր չափերի ժայռաբեկորներ անջատվում են հիմնական զանգվածից¹⁴: Այս երևույթները մեծապես խոչնդոտում են ամրաշինական և ճանապարհաշինական աշխատանքներին:

Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին Մոսկվայի պետական համալսարանի աշխարհագրության ֆակուլտետի պրոֆեսոր Գ. Կ. Տուշինսկու հաշ-

Նկ 2. Խտացման աղբյուրի պարզագույն սխեման
 ա) ընդհանուր տեսքը, բ) կտրվածքը. 1. մշտապես փչող քամի, 2. խճաքարային լիցք,
 3. ջրամբժ շերտ, 4. դույլ՝ խտացված ջուրը հավաքելու համար, 5. բաց գույնի սալիկներ՝ խճաքարի տաքացումը կանխելու համար

վարկներով և առաջարկությամբ Կովկասյան լեռներում հրետանու կրակ էր արձակվում ձյան կուտակումների վրա, ինչի հետևանքով ձնահյուսերը թափվում էին գերմանական լեռնահրաձգային ստորաբաժանումների վրա՝ խոչընդոտելով նրանց տեղաշարժին: Տուշինսկին նաև մասնակցում էր ձնահյուսերի դեմ պայքարին, նրա մշակած երթուղիներով խորհրդային զորքերը շարժվում էին անվտանգ լանջերով¹⁵:

Արևմտյան ռազմագետնների կարծիքով՝ լեռներում գրոհի ժամանակ կարելի է լայնորեն կիրառել փոքր ստորաբաժանումներ՝ որպես թափանցող խմբեր, շրջանցող մարտավարական (դիվերսիոն-հետախուզական) խմբեր: Այս տեսության կենսունակությունը բազմիցս հաստատվել է վերջին տասնամյակներում տեղային ռազմական գործողությունների ժամանակ (Աֆղանստան, Չեչնիա և այլն)¹⁶:

Բարձրլեռնային շրջաններում ամռանը խմելու ջրով ապահովումը նույնպես կարևոր խնդիրներից է, քանի որ աղբյուրները հիմնականում մնում են ավելի ցածր: Այս խնդրի լուծման տարբերակներից մեկն է սարքավորել խտացման (կոնդեն-

¹⁴ Տես *В. Р. Бойнагрян. Склоны и склоновые процессы Армянского нагорья. Е., 2007, с. 166*, նաև՝ *Վ. Գարրիկյան, Վ. Սրեփանյան, Է. Սևգրյան*, Լանջային պրոցեսների դրսևորման վտանգի աստիճանը Հայաստանի Հանրապետության տարածքում փվվածաթափվածքային երևույթների ու քարվեժների օրինակի վրա: «ՀԲ», 2007, հմ. 1:

¹⁵ Տես *Ю. П. Сурруненко. Эти удивительные горы. М., 1987, с. 64:*

¹⁶ Տես, օրինակ, *Մ. Ա. Աբրահամյան*, Լեռնային պայմաններում տեղային պատերազմների վարման եղանակները (Աֆղանական և Չեչենական պատերազմների օրինակով): «ՀԲ», 1999, հմ. 4:

սացման) աղբյուր, որի գործողության սկզբունքը հիմնված է օդում եղած խոնավության խտացման վրա (նկ. 2):

Առաջարկում ենք բարձրլեռնային տեղամասերի թամբաձև հատվածներում, որտեղ անընդհատ փչում են լեռնահովտային քամիներ, կառուցել խտացման աղբյուրներ¹⁷, որոնք ջուր մատակարարեն հենակետերին:

Այսպիսով՝ լեռնային պայմաններում մարտական գործողությունների արդյունավետությունը մեծացնելու համար անհրաժեշտ է դրանց պլանավորման ժամանակ հաշվի առնել այն բոլոր հնարավոր գործոնները, որոնք կարող են բացասաբար ազդել ինչպես տեխնիկական միջոցների շահագործման, այնպես էլ անձնակազմի գործողությունների վրա: Այդ գործոնների հաշվառումը հնարավորություն կտա առավելություն ստանալու հակառակորդի նկատմամբ:

¹⁷ Այդ մասին ավելի հանգամանորեն տես Հ. Յ. Մախաչյան, Գեղամա և Վարդենիսի լեռնավահաններում մթնոլորտային տեղումների ներծծման չափանիշները և ջրօգտագործման հիմնախնդիրը սեփականաշնորհման պայմաններում: Ե., 2000, էջ 120–121:

УЧЕТ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ВЕДЕНИЕ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ В ГОРНОЙ МЕСТНОСТИ, КАК СРЕДСТВО ОБЕСПЕЧЕНИЯ БОЕВОГО МАСТЕРСТВА

*А. Я. САЯДЯН, полковник, заместитель командира войсковой части,
кандидат географических наук*

РЕЗЮМЕ

Боевое (военное) мастерство предполагает быстрое, экономное, точное выполнение установленных функциональных обязанностей в конкретных условиях с высоким качеством.

Вопросы ведения боевых действий в горах занимают важное место в теории военного искусства. Актуальность их изучения обусловлена прежде всего тем обстоятельством, что горы есть практически на всех театрах военных действий, а на некоторых из них преобладают. В частности, Республика Армения является горной страной.

К особенностям горной местности, влияющим на планирование боевых действий, можно отнести наличие сильно пересеченного рельефа с большим количеством труднодоступных массивов; большую разобщенность направлений, доступных для действий войск, трудность передвижения по такой местности и отсутствие достаточного количества дорог; специфические особенности горного климата с резкими перепадами температуры и количества выпадающих осадков; постоянную опасность возникновения горных обвалов, лавин и обширных завалов как природных, так и вследствие взрывов при военных действиях; высокую прозрачность воздуха и неуклонное понижение атмосферного давления с увеличением абсолютной высоты, что приводит к возникновению кислородного голода, оптическому

обману зрения при определении расстояний; отсутствие достаточного количества питьевой воды. Таким образом, горы создают сложную и весьма разнообразную обстановку для действия подразделений, частей и соединений, сильно затрудняют применение родов и специальных войск в наступлении и в то же время способствуют созданию глубоко эшелонированной и прочной обороны относительно меньшими, чем в обычных условиях, силами и средствами.

THE ACCOUNT OF FACTORS INFLUENCING
COMBAT OPERATIONS IN A MOUNTAINOUS TERRAIN
AS A MEANS OF ENSURING COMBAT EXPERTISE

*H. Ya. SAYADYAN, Colonel, Deputy Commander of the Military Unit,
Candidate of Geographical Sciences*

SUMMARY

Combat (military) expertise assumes quick, economical, precise meeting of the established functional commitments in concrete conditions with high quality.

The problems of conducting combat operations in mountains are of great significance in the theory of war art. The urgency of their study is conditioned, first of all, by the circumstance that mountains are practically in all the theatres of military actions, and even prevail in some of them. Particularly, the Republic of Armenia is a mountainous country.

The peculiarities of a mountainous terrain, having influence on planning combat operations, may be the existence of strongly rugged relief with a great number of almost impassable massives; great disconnection of directions accessible for troops' actions; difficulty to advance in such a locality and absence of sufficient number of routes; specific peculiarities of a mountainous climate with sharp drops in the temperature and quantity of precipitation; constant danger of rockfalls, avalanches and enormous blockages both natural ones and as a result of explosions at military operations; high air transparency and steadfast fall of atmospheric pressure with increase of absolute height causing scarcity of oxygen, optical illusion while fixing distances; absence of sufficient amount of potable water. Thus, mountains create complicated and quite diverse conditions for operations of sub-units, units and formations, and strongly obstruct the use of corps and special troops while advancing, and at the same time contribute to developing deeply echeloned and stable defense by relatively small forces and means than usually.

ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՓՈԽՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ
ԽՄԲԱՅԻՆ ԼԻԳԵՐՆԵՐԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

*Մ. Մ. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր,
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի քաղաքական կառավարման
և քաղաքական վերլուծության ամբիոնի վարիչ*

Քաղաքական համակարգի ժողովրդավարական կերպավորումները միտված բարեփոխումների գործընթացում որոշիչ է խմբային լիդերների* դերը. մասնակցելով ինչպես որոշումների ընդունմանը, այնպես էլ իրականացմանը՝ նրանք մշակում են ազգային անվտանգության պահանջներին համապատասխանող ծրագրեր: 20-րդ դարի 30-ական թթ. ԱՄՆ-ի «մեծ ճգնաժամի» հաղթահարմանն ուղղված քաղաքական գործունեության փորձը վկայում է, որ խմբային լիդերներ լինում են **ռազմավարական տրամաշափի մտավորական և կառավարչաբյուրոկրատական** անհատները:

Նրանցից յուրաքանչյուրը, մոդելավորելով իր վարքագիծը, սոցիալական դաշտում ինքնահաստատվում է ազգային արժեքաշահային համակարգի գոյության և դրա արդիականացման նպատակով կատարվող քաղաքական փոփոխությունների պայմաններում: Կարծում ենք, որ խմբային լիդերների պտորելնը կարևոր է նաև ՀՀ պաշտպանական ոլորտում իրականացվող բարեփոխումների տեսանկյունից:

Քաղաքական համակարգի՝ ժողովրդավարացման «երրորդ ալիքի»** շրջանակներում տեղի ունեցող կերպավորման գործընթացում խմբային լիդերի հաստատության կայացման փորձաքարն են նրա նորամուծական (ինովացիոն) ընդունակությունը, իշխանության իրականացման մշակույթի վերաբերյալ նրա պատկերացումները, իշխելու պահանջմունքի հիմնավորումը, ինչպես նաև քաղաքացիների հետ երկխոսություն վարելու կարողությունը: Փաստորեն, ժողովրդավարական կերպավորման գործընթացում լիդերի էությունը համակարգվում է

* Սույն հոդվածում կիրառվել են հայ քաղաքագետների շրջանում ընդունված «լիդեր, լիդերություն» տերմինները «առաջավար, առաջավարություն» համարժեքների փոխարեն: – *Խոյբ.*

** Մամանակակից ժողովրդավարությունների կայացումն ըստ երկրների և տարածաշրջանների բննարկվում է երեք ալիքների շրջանակներում, որոնցից յուրաքանչյուրը բնորոշվում է իր պատմական պայմաններով և առանձնահատկություններով, առանձին երկրներում և տարածաշրջաններում ժողովրդավարության ամրապնդմամբ, իսկ մյուսներում՝ անհաջող փորձերով: Համաձայն Մ. Հանտինգտոնի՝ առաջին ալիքը (1820–1926) ընդգրկել է 29 երկիր, երկրորդը (1942–1962)՝ 36 երկիր, իսկ երրորդը (1974), ընդգրկելով 100-ից ավելի երկրներ, իր զարգացման տարաբնույթ փուլերով շարունակվում է մինչ օրս (տես Ս. Хантингтон. Третья волна. Демократизация в конце XX века. М., 2003, с. 368):

երկու տարբեր արժեքային չափումներով՝ **օգտավետություն և նորմափոխություն**: Դրանք ժողովրդավարության որակի ապահովման ակունքներն են, որոնք մեծացնում են համագործակցային մշակույթի պահանջարկը: Մի կողմից՝ ժողովրդավարացման պայմաններում ազգային անվտանգության ապահովումը, բարեփոխումների բազմաչափությունը, մյուս կողմից՝ կերպափոխվող հասարակություններում ինչպես քաղաքական տարածության ու ժամանակի տրոհվածությունը, այնպես էլ աններդաշնակ պատկերացումների առկայությունը որակական նոր մակարդակի են հասցրել խմբային լիդերի կայացման գործընթացում համագործակցային բաղադրիչի կարևորությունը:

Ներկայումս ՀՀ-ում ընթացող ժողովրդավարական կերպափոխումը և ազատական արժեքների արմատավորումը առաջ բերեցին նոր պրոբլեմներ՝ կապված ՀՀ-ում լիդերության հաստատության կայացման հետ, քանի որ այն անմիջականորեն առնչվում է ինչպես իշխանության իրականացման մշակույթի ժողովրդավարացման, այնպես էլ որոշումների մշակման, ընդունման և իրականացման հետ: Այնուհաստի, որ ՀՀ-ում պաշտպանական բարեփոխումները տեղի են ունենում լիդերության հաստատության կայացման բարդ պայմաններում: Դա պայմանավորված է ոչ հեռավոր սոցիալիստական անցյալով և հակասականությամբ լի բուրժուականացվող ներկայով: Այսօր հայ իրականության մեջ կան լիդերներ, որոնք թեև արտահայտում են սոցիալական տարբեր խավերի, կուսակցությունների շահերը, այնուհանդերձ իրենց խաղային վարքագծով չեն նպաստում ո՛չ հայրենասիրական դաստիարակությանը, ո՛չ էլ հանրային շահերին: Վերջապահությամբ հետևում է, որ ազգային, հանրային ու պետական շահերը անձնական շահերի հետ ներդաշնակելու նկատառումներով պետք է կարևորել խմբային լիդերի բազմաչափ էությունը:

Ժողովրդավարական քաղաքական համակարգի ձևավորման պայմաններում խմբային լիդերը դիտվում է որպես ազգային անվտանգության ռազմավարություն իրականացնող դերակատար, քանի որ ընտրությունների միջոցով խորհրդարան եկած և գործադիր իշխանությունում որոշակի աստիճանի ղեկավարի կարգավիճակ ստանձնած կուսակցական ակտիվիստները մեխանիկորեն ձեռք են բերում պետական իշխանության լծակներ: Սակայն, ինչպես նշել է Ռ. Միխելսը, «ժողովրդավարական կուսակցությունների առաջնորդների անսահմանափակ իշխանության հայեցակարգը փաստարկման կարիք ունի, քանի դեռ լիդերը տեսականորեն կախված է զանգվածների կամքից: Վերջիններիս փոքր-ինչ դժգոհությունը կարող է պետական իշխանությունից կուսակցության առաջնորդի հեռացման պատճառ դառնալ: Այսինքն՝ ցանկացած պահի նա կարող է փոխարինվել կամ հեռացվել»¹: Այս մոտեցումը առանձնահատուկ դրսևորում է ստանում ժողովրդավարական կերպափոխման ժամանակ, քանի որ խմբային լիդերը կուսակցությունների մեկուսախմբային (կորպորատիվ) շահերը հիմնականում

¹ P. Михельс. Социология политической партии в условиях демократии. «Диалог», 1990, № 27.

օգտագործում է իր խնդիրները լուծելու համար. իր կուսակցության անդամներից կախումը հասցնելով նվազագույնի՝ նա կարողանում է ձեռնածության (մանիպուլյացիա) ենթարկել վերջիններիս գիտակցությունը: Ա. Մենեգետինն նշում է, որ լիդերը համակարգում է կոլեկտիվի գործունեությունը հանուն ընդհանուր շահերի: Նա ապահովում և իրականացնում է բազմաթիվ գործողությունների, պահանջ-մունքների, հնարավորությունների և միջոցների միասնականությունը²: Ժողովրդավարական կերպավորման ժամանակ խմբային լիդերի էությունը դիտարկելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ նրա գործառույթներն անմիջականորեն պետք է բավարարեն հետևյալ ելակետային պահանջներին.

- ունենան քաղաքական երկխոսություն վարելու կարողություն և համակցության կանոնները պահպանելու ընդունակություն,
- կարողանան մատնանշել իրենց ներկայացվող ծրագրերի իրականացման ուղիներ և պատասխանատվություն կրել դրանց հետևանքների համար,
- ի վիճակի լինեն բարեփոխումներ իրականացնելու՝ պահպանելով «հանրային շահը համընդհանուրի բարիքն է» Ժ. Ժ. Ռուսոյի (1712–1778) սկզբունքը:

Փաստորեն կոնկրետ իրավիճակում խմբային լիդեր դառնում է նա, ով կարող է ժամանակի պահանջին համարժեքորեն «արդիականանալ»: Հենց այս պարագայում են հանդես գալիս ուժեղ, հանճարեղ և նույնիսկ թույլ լիդերները: Ընդ որում՝ իրադրությունը կարող է «ստեղծվել» շնորհիվ հզոր լիդերի, իսկ ահա թույլ լիդերը կարող է «ստեղծվել» շնորհիվ իրադրության: Յուրաքանչյուր իրադրություն տարբեր կարգի և ոճի լիդերների կարիք ունի: Հետևաբար, յուրաքանչյուր իրադրություն ծնում է իր լիդերին. «...Մեծ իրադարձությունները միշտ էլ մարդու և ժամանակի ամուսնություն են»³:

Կախված այն բանից, թե ինչպես է տեղի ունենում իրադրություններով թելադրվող ռազմավարական խնդիրների լուծումը, լիդերները դասակարգվում են ըստ իրենց քարիզմայի (ունենալով մեծ հեղինակություն) կամ ըստ արդյունավետ կերպով կառավարելու ունակության, ինչով ապահովվում է խմբային շահերի համադրումը:

Ընդհանուր առմամբ գոյություն ունի մի օրինաչափություն. եթե որևէ սոցիալական խումբ կամ անհատ, ձգտելով իշխանության, կուսակցություն է ստեղծում կամ անդամագրվում որևէ կուսակցության և ստանում ժողովրդի աջակցությունը, ապա լիդեր դառնալու առավել մեծ հնարավորություն է ստանում քարիզմատիկ կամ իրեն որպես այդպիսին ներկայացնող անձը: Իշխանական հարաբերություններում որոշակի տեղ ու դեր գրավելուց հետո լիդերության հաստատությանն ուղղված մարտահրավերներին պատասխանում է այն անհատը, որն իր ռազիոնալ-իրավական (լեգալ) վարքագծով կարողանում է վերահսկել կառավարչական ապարատը և տնօրինել ֆինանսական ու իշխանական ռեսուրսները: Ժողովրդա-

² Տես А. Менегетти. Психология лидера. Изд. 4-е, дополненное. М., 2004, с. 39:

³ М. Марк, К. Пирсон. Герой и Бунтарь. Создание бренда с помощью архетипов. СПб., 2005, сс. 18–19.

վարական կերպավորման ընթացքում որոշակի պատմական էվոլյուցիայի հետևանքով առաջացող լիդերությունը ենթադրում է.

ա) հասարակական շարժումներ, որոնք ուղեկցվում են լիդերի ի հայտ գալով,

բ) շահային խմբերի կազմավորում, դրանց ծրագրերի, կազմակերպական սկզբունքների մշակում,

գ) ինչպես ուղղաձիգ, այնպես էլ հորիզոնական հանրային ու քաղաքական հարաբերությունների պահպանում,

դ) բոլոր մակարդակների իշխանական հարաբերություններում տեղ գրավելու համար մոլոր պայքարում մասնակցություն հանրային և պետական կառավարման գործընթացին, ինչի հետևանքով լիդերները դառնում են ընդունված որոշումների իրականացման համար պատասխանատու,

ե) կառավարման ընթացքում բարոյական սկզբունքների պահպանում և ներդաշնակում:

Նման մոտեցումը նպաստում է խմբային լիդերի կայացմանը և հնարավորություն է տալիս պատասխանելու հետևյալ հարցերին՝ **ուվ, ինչու, ինչպես** դարձավ լիդեր: ՌԻստի ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումների համատեքստում անհրաժեշտ է կարևորել խմբային լիդերի ոչ միայն հոգեբանական առանձնահատկությունները, այլև նրա իրավաքաղաքական գիտակցության մակարդակը, հակվածությունը նորարարությանը, ինչպես նաև իշխանության իրականացման կուլտուրան: Այս առումով նպատակահարմար ենք համարում ներկայացնել ամերիկացի քաղաքագետ Մարգարետ Հերմանի կողմից առանձնացված այն բաղադրիչները, որոնք անհրաժեշտ են խմբային լիդեր դառնալու համար.

1. պատմականությունը, որի համատեքստում իրականացվում է սերմնի հայրենասիրական ու քաղաքացիական դաստիարակությունը,

2. լիդերի հոգեբանական բնութագիրը (վերաբերմունքը իշխանության և նրա դրսևորումների նկատմամբ, մարդկանց նկատմամբ վերահսկողություն ունենալու շահագրգռությունը, ձեռքբերումներ ունենալու մղումը, ինչպես նաև խոցելի խմբերի անդամներին՝ որպես քաղաքացիների կայացմանն աջակցելու պատրաստակամությունը),

3. լիդերի հարաբերությունները իր համախոհների, կողմնակիցների և հետևորդների հետ,

4. իրավիճակային վերլուծություններում լիդերի օգտագործած բառամթերքի համապատասխանությունը լավ կառավարման սկզբունքներին (աջակցություն, մասնակցություն, խոսքի և գործի ներդաշնակում, իրավունքի գերակայություն, համագործակցության մշակույթ)⁴:

Կարևորելով լիդերի հոգեբանական բնութագրիչները՝ Մ. Հերմանը դրանք բաժանել է հետևյալ խմբերի.

ա) հիմնային համոզմունքներ,

⁴ Տես Մ. Կ. Херман. Составные части лидерства. Политология вчера и сегодня. Вып. 2. М., 1990, сс. 179 – 180:

բ) կառավարման ոճ (օրինակ՝ միայնակ կամ խմբային աշխատանք, հռետորություն, տեղեկությունի հավաքում և վերլուծություն),

գ) վերաբերմունք ստրեսների և ճնշումների նկատմամբ,

դ) կառավարման փորձ,

ե) սոցիալ-քաղաքական մթնոլորտ, որում ձևավորվել է լիդերը⁵:

Ակնհայտ է, որ Հերմանի կողմից մշակված այս համակարգը կառուցվածքային առումով ունի իր ներքին տրամաբանությունը, ըստ որի՝ հասարակությունում առկա քաղաքական մշակույթը ստեղծում է այն հոգեբանական բնութագրիչների դաշտը, որոնք լիդերին հնարավորություն են տալիս հասնելու իշխանության բարձունքներին՝ նպաստելով ազգային անվտանգության ապահովմանը: Նկատի ունենալով վերոհիշյալը՝ Հերմանը ժողովրդավարացման գործընթացում տարբերակել է *որոշակակիր, առևտրական, խամաճիկ* և *հրշեջ* լիդերների:

Պրոշակակիր լիդեր: Որպես խոշոր ռազմավար և մարտավար՝ նա, լսելով իր ներկայացրած ծրագրի իրականացման վերաբերյալ համախոհների կարծիքները, վերջնական որոշումը կայացնում է միանձնյա: Այս տիպի լիդերն աչքի է ընկնում աշխարհըմբռնմամբ և աշխարհաճանաչողությամբ:

Առևտրական լիդեր: Ընտրողներին «վաճառելով» իր գաղափարներն ու մշակած ծրագրերը՝ նա իշխանական հարաբերություններում տեղ գրավելուց հետո խոստանում է աջակցել նրանց: Նման լիդերներին բնորոշ առանձնահատկությունն է համոզել բոլորին, որ իրենց միջև կնքվող գործարքը ամենաօգտավետն է:

Խամաճիկ լիդեր: Որպես որոշակի խավի, խմբի շահերի արտահայտիչ՝ նա ձգտում է թագադրման նույնիսկ այն դեպքում, երբ չունի համապատասխան հատկանիշներ: Նման լիդերները զահրնկեց չլինելու համար հաճախ իշխանություն են իրականացնում՝ առաջնորդվելով «Բաժանեա՛, զի տիրեսցես», «Հաց և զվարճանք» կարգախոսներով:

Հրշեջ լիդեր: Ահշտ ժամանակին արձագանքելով հասարակության պահանջներին՝ կարողանում է տնօրինել և ճկուն կերպով փոփոխությունների ենթարկել քաղաքական դաշտը, վարժ ու արագ մարել պատեհորեն ու անպատեհորեն ծագած «հրդեհները»⁶:

Քննարկվող տիպերը երբեք հանդես չեն գալիս մաքուր տեսքով և ենթադրում են՝

ա) իշխանության համար պայքարելու պատրաստ որոշակի խմբերի առկայություն,

բ) այդ խմբերի կազմակերպվածություն, ինչը մեծացնում է նրանց կարողությունները,

գ) այդ խմբերում լիդերների առկայություն, ի դեպ, այդպիսի խմբեր կարող են լինել քաղաքական կուսակցությունները, զանազան հասարակական միավորները, շահային խմբերը և այլն:

⁵ Տես նույն տեղում:

⁶ Տես նույն տեղում, էջ 201, 203–204:

Այս մոտեցմամբ լիդերությունը կարելի է դիտել որպես ղեկավարում, իսկ լիդերին՝ որպես ղեկավարի, քանի որ ժողովրդավարական կերպավորումը ենթադրում է անընդհատ փոփոխություններ՝ իշխանության իրականացման և համագործակցության մշակույթի ապահովման նկատառումներով: Հետևաբար լիդերությունը ենթադրում է՝

- ա) լիդերության ձեռքբերում, ստանձնում,
- բ) լիդերության իրականացում ու կիրառում,
- գ) լիդերության պահպանում:

Որոշիչ է լիդերության ձգտող անհատի՝ որպես ազգային արժեքաշահային համակարգի բնականոն արդիականացման արտահայտչի սոցիալ-հոգեբանական էության հիմնախնդիրը: ՀՀ-ում իրականացվող պաշտպանական բարեփոխումների համատեքստում խմբային լիդերի կայացման համար անհրաժեշտ են հետևյալ որակական առանձնահատկությունները.

- սուր միտք, զարգացածություն, մտավոր մեծ կարողություններ,
- ամուր կամք և նպատակասլացություն,
- կենսունակություն և բնականոն կերպով արդիականանալու ընդունակություն,
- կազմակերպչական կարողություններ,
- հեղինակություն, բազմակողմանի իրազեկվածություն և ունեցած տեղեկույթի օգնությամբ համակարգային կանխատեսումներ կատարելու կարողություն,
- որոշումների կայացման համար պատասխանատվություն ստանձնելու պատրաստակամություն,
- վստահություն ներշնչելու ունակություն,
- արտաքին գրավչություն, հազնվելու և խոսելու ոճ, լուսանկարչական ապարատների և տեսախցիկների առջև ճիշտ կեցվածք ընդունելու կարողություն,
- հետևողներին ոգևորելու և խրախուսելու կարողություն,
- միջանձնային հարաբերությունների ձևավորման և պահպանման ունակություն,
- հակվածություն նորարարությանը, շրջապատի պահանջմունքների և քաղաքական իրավիճակների զարգացումների կանխատեսում,
- կայունություն՝ առանց ընդդիմախոսների առջև տատանողականության դրսևորման,
- քարիզմա՝ մարդկանց մեջ դրական ընկալումներ առաջացնելու առումով,
- լիազորությունների մի որոշ մասը հետևողներին փոխանցելու հետ կապված ռիսկի դիմելու ունակություն,
- ճկունություն, փորձի և նոր մտահղացումների վրա հենվելու կարողություն,
- վճռականություն, եթե դա պահանջում է իրավիճակը:

Այս որակական հատկանիշների մեծ մասը ձեռք է բերվում լիդերության ընթացքում: Ուստի խմբային լիդերության համար պահանջվող հիմնական որակներից են՝

1. ռազմավարական մտածողությունը,
2. աշխատանքային թիմի ձևավորման, դեկավարման և դրա հետ համագործակցելու կարողությունը,
3. քարիզման, որը ենթադրում է դրոշակակիր, առևտրական, խամաճիկ և հրշեջ լիդերների հատկանիշների զուգակցում,
4. իրավիճակի բազմաչափ գնահատման և տարաբնույթ ռեսուրսների հայթայթման համար վերլուծության ու կանխատեսման կարողությունը,
5. ռազմավարական նպատակներին հասնելու համար նորարարության ունակությունը:

Ժողովրդավարական կերպավորման գործընթացում խմբային լիդերին անհրաժեշտ այս հատկությունները ձևավորվում են տեխնոլոգիական ու տեղեկատվական միջոցների հետագա զարգացումներին համընթաց: Այդ միջոցները ենթարկվում են փոփոխման հանուն **լիդերության պահպանման**⁷: Կառավարման համակարգում գտնվող ցանկացած լիդեր միշտ ենթարկվում է իրենից մեկ քայլ հետ գտնվողների ազդեցությանը, քանի որ վերջիններս ևս, հատկապես՝ գլխապտույտ կերպով ազատականացող իրականությունում, պրոբլեմների նկատմամբ նորարարական վերաբերմունք ցուցաբերելու պատճառով ձգտում են ձեռք բերելու «առաջինը հավասարների մեջ» կարգավիճակ⁸:

Այս խնդիրների համատեքստում կարևորում ենք խմբային լիդերի գործառույթները՝ իրենց ներքին և արտաքին դրսևորումներով: Եթե ներքին բաղադրիչը որպես կանոն կապված է ներգերատեսչական կառավարման հարցերում լիդերի լիազորությունների և պարտականությունների հետ, ապա արտաքին բաղադրիչն իրականացվում է հասարակության կամ այլ կառույցների հետ հարաբերություններում, որտեղ և դրսևորվում են լիդերի ունակությունները՝ լուծելու ազգային անվտանգության ռազմավարության նպատակային խնդիրները: Այս մեխանիզմում որոշիչը վերլուծական և ախտորոշման գործառույթն է, որի միջոցով լիդերը կարևորում է տարաբնույթ ռեսուրսների օգտագործման օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնները:

Ռազմավարական գործառույթը՝ որպես լիդերի հիմնական գործառույթներից մեկը, առաջին հերթին արտահայտում է նրա կարողություններն ու ունակությունները: Ենթարկվելով արտաքին միջավայրի և իրավիճակի հնարավոր փոխակերպումների ազդեցությանը՝ այս գործառույթը լիդերին հնարավորություն է տալիս մշակելու որոշումների ընդունման և կատարման յուրօրինակ մեխանիզմներ՝ համախմբելով քաղաքական դաշտում իրեն աջակցող ուժերը:

Ինֆորմացիոն գործառույթն ունի ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին բաղադրիչներ: Ներքին բաղադրիչը կապված է այն կարծիքների և տեսակետների համաձայնեցման հետ, որոնք ժողովրդավարական կերպավորման ընթացքում

⁷ Տես Մ. Մարկ, Կ. Փիրսոն, նշ. աշխ., էջ 227 – 228:

⁸ Տես Յ. Բերն. Лидер и Группа. О структуре и динамике организаций и групп. Екатеринбург, 2001, с. 223:

արտահայտվում են բազմաբնույթ սոցիալական խմբերում: Արտաքին բաղադրիչը պայմանավորված է այլ կուսակցությունների և խորհրդարանական խմբակցությունների, բլոկների և հասարակական-քաղաքական շարժումների հետ հարաբերությունների հատակեցման խնդիրներով: Ընտրագնազվածի հետ համագործակցության և երկխոսության միջոցով այս գործառույթը, անկախ իր գաղափարական արժեքային բովանդակությունից, ինչպես նշել է Օ'Դոննելը, ենթադրում է, որ «լիդերը ազգային միաբանության մարմնավորումն է»: Առաջ քաշելով «դելեգատիվ ժողովրդավարության»^{*} հայեցակարգը՝ Օ'Դոննելը այն կարծիքն է հայտնում, որ եթե կերպավորվածան գործընթացը չի տեղավորվում ժողովրդավարացման արժեքային համակարգում, ապա ավելի մեծ չափով է ենթարկվում *մրցակցային խմբիչխանության (օլիգարխիայի) տրամաբանությանը*: Լիդերը կոչված է արդիականացնելու ազգային արժեքային համակարգի քաղաքական էությունը՝ այդ տրամաբանությունը բացառելու նպատակով:

Հաղորդակցական գործառույթը պայմանավորված է խմբային լիդերի և տեղական կառույցների ղեկավարների ու ակտիվ անդամների միջև գոյություն ունեցող անձնական, ինչպես նաև հասարակության լայն զանգվածների հետ բազմազան շարժառիթներով ձևավորվող կապերով: Այս բազմաչափ գործընթացի շնորհիվ խմբային լիդերի և զանգվածների միջև հաստատվում է փոխադարձ վստահություն, որն էլ կարող է խմբային լիդերի կարգավիճակը վերափոխել հասարակության լայն զանգվածների ճանաչմանն արժանացած քարիզմատիկ քաղաքական լիդերի կարգավիճակի:

Գաղափարական գործառույթը արտահայտում է քաղաքական շուկայում լիդերի ներկայացրած մտահղացումների, ծրագրերի ու գաղափարների մրցունակությունը: Առաջարկի և պահանջարկի հիմնախնդիրների հաշվառմամբ այդ շուկայի միջոցով է փոխհամաձայնեցվում իշխանության հաստատությունների գործունեությունը՝ լիդերի և շուկայում գործող քաղաքական այլ դերակատարների գործակցության համար նպաստավոր պայմանների ստեղծմամբ: Լիդերը՝ որպես արդարամիտ միջնորդ դատավոր և հովանավոր (*patron*), պարտավոր է հսկման, խրախուսման և պատժամիջոցների օրինական կիրառման միջոցով քաղաքացիներին զերծ պահել անօրինականությունից, բյուրոկրատական քաշքշուկից և կարգ պաշտպանել:

Նորարարական գործառույթ: Քաղաքական դաշտի հարաբերական կայունության պայմաններում լիդերը, դառնալով նորարար, *հասարակության բնականոն զարգացման համար* մշտապես առաջադրում է նոր գաղափարներ ու նպատակներ: Հասարակության սոցիալական օրգանիզմում գիտակցաբար

^{*} *Դելեգատիվ ժողովրդավարությունը* քաղաքական զարգացման ընթացքում տեղի ունեցող հաստատունական փոփոխությունների հետևանքով ստեղծված մի իրավիճակ է, որը, ավտորիտարիզմից դեպի ժողովրդավարություն անցման ժամանակ ստանալով խառնածին (ավտորիտարիզմ, ամբողջատիրություն, ժողովրդավարություն) բնույթ, չի նպաստում իրավունքի և օրենքի գերակայության հաստատմանը (տես *Դ. Օ'Դոննել. Դեղատնային Դեմոկրատիա* (www.polit.susu.ac/ru/docs/modul2.rtf)):

ներդրելով նոր գաղափարներ՝ լիդերը մշակում է նոր ռազմավարական ծրագրեր, որոնց միջոցով ապահովում է քաղաքական կայունությունը: Ծավալելով նորարարական գործունեություն՝ լիդերը, որպես կանոն, այն ուղղում է ապագային, իսկ նորարարության իրատեսականությունը պետք է հաշվարկելի լինի անհրաժեշտ ռեսուրսների առկայության դեպքում: Սակայն նորարարությանն ուղղված անմիջական գործունեությունը առաջ է բերում ամենօրյա խնդիրներ, որոնք պահանջում են անհատական լուծումներ: Կերպափոխման գործընթացում նորարարական խնդիրների լուծումները սոցիալական խմբերի համար ունեն ընթացիկ նշանակություն, քանի որ դրանց անտեսման դեպքում հասարակությունը այլևս չի վստահի կառավարող ընտրախավի ռազմավարական ծրագրերին ու խոստումներին: Ուստի խմբային լիդեր կարելի է դառնալ՝ կանխատեսելով կամ նպատակային ուսումնասիրություններով պարզելով լայն զանգվածների շահերը և իր հոգևոր արժեքները համապատասխանեցնելով նրանց պահանջմունքներին: Կանխատեսումը լիդերին հնարավորություն է տալիս քաղաքական մարկետինգի* սկզբունքների համաձայն իրականացնելու կառավարում, որի ընթացքում որոշում կայացնելիս նա՝ որպես անձնավորություն, պետք է պատրաստ լինի փորձագիտական նյութի միջոցով կատարված կանխատեսումների ընդունման ու սոցիալ-քաղաքական դաշտում առկա արժեքաշահային համակարգի փոխներդաշնակման վերաբերյալ սոցիալական երկխոսություն վարելուն և իր համոզմունքների համաձայն պատասխանատվություն կրելուն:

Միայն այս պարագայում լիդերի կերպարանքն իր կառուցվածքային բազմաչափ բովանդակությամբ հանդերձ կարող է համապատասխանել ժամանակի մարտահրավերներին՝ մրցունակ մեխանիզմներ մշակելով, մի կողմից, հասարակական կապերի ապահովման, մյուս կողմից՝ ազգային անվտանգության պահպանմանն ուղղված որոշումների արդյունավետ իրականացման համար: Փաստորեն, քաղաքական մարկետինգի օգնությամբ հասարակությունը հնարավորություն է ստանում իր իրազեկության մակարդակին համապատասխան ընտրելու ոչ միայն քաղաքական կուսակցությունների գործունեության ծրագրերն ու դրանց լիդերներին, այլև խմբային լիդերների նկատմամբ դրսևորելու դիրքորոշումային վերաբերմունք: Ուշագրավ է քաղաքագետ Ֆ. Իլյասովի մոտեցումը ժողովրդավարական կերպափոխման գործընթացում քաղաքական մարկետինգի՝ որպես բազմամակարդակ համակարգի նկատմամբ. «Քաղաքական լիդերի մարկետինգը մի համակարգ է, որը ներառում է քաղաքական լիդերի բնութագրական տվյալները և այն տեղեկատվական մեխանիզմները, որոնք ուղղված են նպատակային ձևով ընտրված լսարաններին՝ ընտրություններում նրանց առավելագույն ձայներն ստանալու համար»⁹:

* *Քաղաքական մարկետինգը* առաջին հերթին հզոր և նպատակամղված ազդեցություն է, որը, ներկայացնելով մրցակից լիդերների սոցիալական ու ազգային արժանիքները, հասարակական լայն խմբերին ստիպում է հետաքրքրություն ցուցաբերել նրանց նկատմամբ:

⁹ Փ. Н. Ильясов. Политический маркетинг, или как «продать» вождя. «Полис», 1997, № 5.

Իրականում խմբային լիդերի կայացումը պարունակում է ավելի մեծ թվով չափումներ, քանի որ քաղաքական համակարգի յուրաքանչյուր հաստատություն, օգտագործելով իր ունեցած կուսակցական ցանցը, ստեղծում է սոցիալական խմբերի վրա դրական ազդեցություն ունեցող այնպիսի լիդերների կերպարներ, որոնց շնորհիվ ընդարձակում է իր ընտրազանգվածը: Այս նկատառումներով (համաձայն Մ. Վերբերի «իդեալական տիպերի» տեսության) մենք փորձել ենք համակարգել խմբային լիդերի հիմնական հատկանիշները (տես աղ.):

Օգտագործելով նշված հատկանիշները՝ կարող ենք քննարկել լիդերության հետևյալ հնարավորությունները.

1. լիդերությունը՝ որպես սոցիալական հարաբերությունների ցանկացած մակարդակում տեղ ապահովող ազդեցություն, հեղինակություն և վերահսկողություն,

2. լիդերությունը՝ որպես կառավարչական կարգավիճակ, որը, սոցիալական դիրք ապահովելով, հնարավորություն է տալիս որոշումներ կայացնելու և իրականացնելու, ընդամին խմբային լիդերը կազմակերպում, վերահսկում, խրախուսում, պատժում կամ ուղղորդում է կոլեկտիվ վարքը,

3. լիդերությունը՝ որպես քաղաքական գործունեության հաստատութենական դրսևորում, տնօրինում է բազմաչափ ռեսուրսներ և արժեքներ, ընդամին խմբային լիդերը, մրցակցային պայքարում ստանձնելով պատասխանատվություն քաղաքական ծրագրերի և ընդունված որոշումների իրականացման համար, որպես նորարար և ձեռներեց՝ հակված է երկխոսության:

Խմբային լիդերի բազմաշերտ դերակատարման կայացման համար նպատակահարմար ենք համարում համագործակցության մշակույթը դիտարկել սոցիալական ցանցերի հիման վրա: Այս մոտեցումը արդյունավետ է, քանի որ ժամանակակից քաղաքական գիտության մեջ քննադատվում է համագործակցության միաչափությունը, իսկ Մ. Դուգլասը արդիականացրել է «համագործակցական ցանցերի» բազմաչափություն ենթադրող հին կտակարանային տեքստը¹⁰:

Ցանցերը սոցիալական բյուրոկրատական ապակենտրոնացման միջոցով բազմակարծության հաստատման, քաղաքացիների շահերի արտահայտման և անվտանգության պահպանման անմիջական կրողներ են: Ցանցի անդամներն աշխատում են պահպանել ուժերի հավասարակշռությունը և ներխմբային խնդիրների լուծման ժամանակ լիդերի են ընտրում՝ միմյանց անվտանգությունն ապահովելու ակնկալիքով: Նկատի ունենալով պատմության հոլովություն այս մեխանիզմի գործունեության արդյունավետությունը՝ Մ. Դուգլասը վերանայեց անվտանգության ապահովման Հիրամի* ցանցային բուրգը¹¹ (տես նկ. 1): Ծարտա-

¹⁰ Տես *А. В. Олескин. Сетевые структуры современного социума с точки зрения биополитики. «Полис», 1998, № 1:*

* Հիրամի անունով, նաև՝ HIRAMA – High Intensity Research and Management Association (Մեծ արդյունավետության հետազոտությունների և կառավարման միություն՝ ՄԱՀԿՄ):

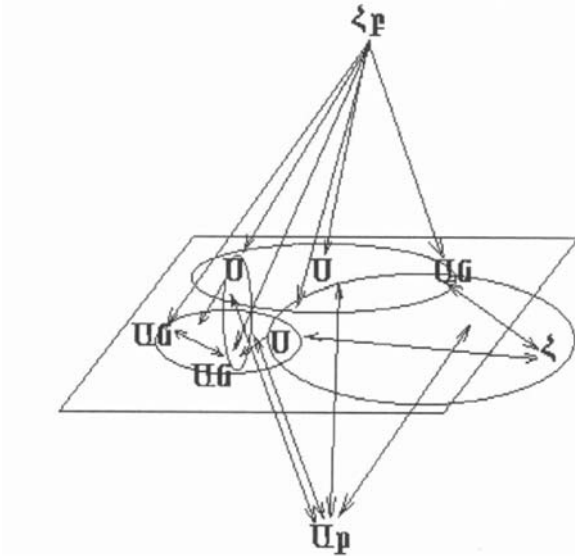
¹¹ Տես նույն տեղում, էջ 80:

ԽՄԲԱՅԻՆ ԼԻԳԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Կառուցվածքի բաղկացուցիչներ	Խմբային լիդերին բնորոշ հատկանիշներ և վարք	Ակնկալվող արդյունքներ
Սոցիալ-հոգեբանական	հեշտությամբ բռնկվում է, բախումնաձիգ է, մենզ է կամ բարի, հակված է երկխոսության կամ մենախոսության	ճնշում կամ խրախուսում է մրցակիցների և ենթակաների ռացիոնալ գործունեության կարողությունները՝ հաստատելով վախի կամ համոզությունները
	ինքնավստահ է, տիրապետում է հռետորական արվեստին և հակված է նորարարության	լիդերի հետևից «գնալու» համոզմունքը ենթակաների մեջ առաջացնում է ոչ միայն նրան կողմնակից, այլև բարեկամ լինելու պահանջումը
Գոյաբանական	ունի լիդերին բնորոշ արժեքաշահային համակարգ	ընտրողը զգայական մակարդակում ընդունում է նրա լիդերության իրավունքը
	ունի «համապատասխան» հեղինակություն և գիտելիքներ	ընտրողը ռացիոնալ-գիտակցական մակարդակում ընդունում է նրա լիդերության իրավունքը
Ռազմավարական	ունի միավորող գաղափարներ ու մտահղացումների ունակություններ, այդ թվում՝	
	ա) վախեցնող («ձեր շուրջը միայն բռնամիտներ են», «ձեզ սպառնում է որոշակի վտանգ», «ձեր ապագան վտանգված է» և այլն)	առաջանում են տագնապի զգացողություն, վախ, անօգնականության գիտակցում, ապագայի նկատմամբ որոշակի մտավախություններ
	բ) հանգստացնող («մենք ուժեղ ենք, և մենք կհաղթենք», «մեր ուղին ճիշտ է», «դու մեր համախոհն ես, և մենք կփրկենք ձեզ այս վիճակից» և այլն)	առաջանում է լիդերի հետ մույնականացման զգացողություն, ուժի և աջակցության պահանջումը, սպառնալիքներից «կոլեկտիվ» կերպով խուսափելու կամ հաղթահարելու ցանկություն
	գ) գրավող («դու կստանաս այն, ինչ երազում ես»)	առաջ է բերում երախտագիտության և հարգանքի զգացում

րապետ Հիրամը Երուսաղեմում Մողոմոն Իմաստունի տաճարը կառուցելու համար հավաքում է տարբեր էթնիկական պատկանելությամբ վարպետների, նրանցից կազմում աշխատանքային խմբեր և նրանց միջև հարաբերությունների անկայունությունը (անվստահությունը) կանխելու նպատակով կատարում է աշխատանքի բաժանում՝ պահպանելով նրանց սովորույթները, կրոնաժխական առանձնահատկությունները: Ցանցային համակարգի առանձնահատկություններով օժտված այդ կառույցի աշխատանքային խմբերի կազմակերպիչները, անկախ իրենց էթնիկական պատկանելությունից, հանդիպում էին «կլոր սեղանի» շուրջ՝ Հիրամի հետ քննարկելով Մողոմոն Իմաստունից ստացած հրահանգների արդյունավետությամբ:

յունը, քանի որ դրանց անթերի կատարման համար պահանջվում էր վարպետների սերտ համագործակցություն: Այդպիսով Հիրամին հաջողվեց ստեղծել մի ցանցային համակարգ¹², որը Սողոմոնին հնարավորություն տվեց ուղղահայաց և

Նկ. 1. ՀԻՐԱՄԻ ԲՈՒՐԳԻ ՅԱՆՑԱՅԻՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ.
կայունության իրավիճակային գծապատկեր

Ս՝ ստեղծագործող լիդեր, ԱՆ՝ անհրաժեշտ անդամներ, Հ՝ հյուրեր, որոնք համագործակցում են տեղեկությ ստանալու նպատակով, ՀԲ՝ հոգեբանական լիդերներ, որոնք խաղային տրամաբանությամբ կան կայունություն են պահպանում, կան հակասություններ սերմանում, Ար՝ արտաքին կապերի իրականացման լիդեր:

Կյոք հետագծերով պատկերված են այն տարածքները, որտեղ հանդիպում են կայունության և անվտանգության երաշխավոր դերակատարները:

Համագործակցության տիպերը՝ \longrightarrow խմբային լիդերություն
 \longleftrightarrow հորիզոնական ցանցային կապեր ապահովող լիդերներ

հորիզոնական սկզբունքների համաժամանակյա կիրառմամբ ապահովելու ամբողջ տարածքի անվտանգությունը և դրանով իսկ ապակենտրոնացնելու իր իշխանությունը՝ տիրելու հավակնություններ ունեցող խմբային լիդերների գլխավորությամբ: Հիրամի ցանցային համագործակցության մոդելը ենթադրում է առանձին ենթախմբերի անվտանգության ապահովում՝ աշխատանքի արդյունավետ կազմակերպմանը միտված գործառության թափանցան միջոցով: Քանի որ կա խմբային լիդերների «կառույցի» կայունության և անվտանգության ապահովման պրոբլեմը, ապա սոցիալական ցանցերի առկայությունն ստիպում է ընդունել հետևյալ կենսասոցիալական սկզբունքները.

¹² Տես Ա. Վ. Օլիսկին, նշ. աշխ., էջ 81:

• **ապակենտրոնացված ասպիճանակարգություն**, որը հնարավորություն է տալիս ընդլայնելու մրցակցային մասնակցության հիմունքների վրա զարգացող սոցիալական ցանցերի անվտանգ գործունեությունը,

• **բազմադերային կառավարման դաշտ**, որում քննարկումների և ընդհանուր շահերի ռացիոնալացման շնորհիվ ընդունվում են համընդհանուր անվտանգությունն ապահովող բանաձևեր,

• **հեղեղակալան ուշադրություն**, որի շնորհիվ ձևավորվում է հոգեբանական հանդուրժողականություն՝ ուրվագծելով փոխօգնության և փոխլրացման կարևոր երևույթների մուտքը անվտանգության դաշտ:

Ցանցային համակարգի հիրամյան ճարտարապետության համաձայն՝ խմբային լիդերների պարագայում հնարավոր է մեծացնել աշխատանքի արդյունավետությունը՝ ապահովելով համագործակցության վրա հիմնված անվտանգություն: Խմբային լիդերը՝ որպես սոցիալական ցանցի արժեքաշահային համակարգի բնականոն արդիականացման համար պատասխանատու, զբաղվում է կոնկրետ երևույթի առանձին հատվածի ուսումնասիրությամբ՝ այդ ուղղությամբ կենտրոնացնելով իր ուժերը, ընդունակությունները, կարողությունները և ապահովելով հասարակական անվտանգության համակարգի արդյունավետությունը:

Կառավարման ապակենտրոնացումը, սոցիալական ցանցի անդամների միջև հորիզոնական հարաբերությունների հաստատումը, բազմադերային լիդերների առկայությունը հասարակությանը հնարավորություն են տալիս, քաղաքական դաշտում պահպանելով կայունություն, ռացիոնալացնելու առկա իրողություններին տրվող գնահատականները: Հիրամի ցանցային կառավարման մոդելը այսօր մասնակիորեն կիրառվում է ցեղային կամ էթնիկական խմբերի առաջնորդների միջոցով հանրային անվտանգությունն ապահովելու համար: Այս համատեքստում սոցիալական և քաղաքական ցանցերն սկսեցին համագործակցել որպես բազմավեկտոր կայունության միավորներ: Սակայն ժողովրդավարական կերպափոխման հետմոդեռնիստական մեկնաբանություններում, ցանցային սկզբունքի հիման վրա քաղաքական կայունության և ազգային անվտանգության ապահովման գաղափարները մինչ այժմ ստանում են տարբեր գնահատականներ՝ կախված համընդհանրացման գործընթացների վերաբերյալ գոյություն ունեցող տարաբնույթ դիրքորոշումներից (գլոբալիստներ, հակագլոբալիստներ)¹³:

Փաստորեն, խմբային լիդերների **ցանցային հայեցակարգն** իր բազմաչափ դրսևորումներով հանդերձ կայունության և անվտանգության նկատմամբ իր ռազմավարությունը կառուցում է՝ ելնելով պետության ու հասարակության, հասարակական կյանքի հանրային ու մասնավոր հատվածների միջև նոր աշխարհակարգի ձևավորման արժեքաշահային բնույթով պայմանավորված համագործակցային մշակույթից: Վերջինս, ներառելով քաղաքական զարգացմանը մասնակցող դերակատարների (կառավարող ընտրախավ, ճնշման խմբեր, լիդերներ,

¹³ См В. М. Сергеев, А. С. Кузьмин, В. Д. Нечаев, Е. С. Алексеев. Доверие и пространственное взаимодействие социальных сетей. «Полис», 2007, № 2:

ընտրագանգված, կուսակցություններ) զիտակցված համագործակցությունը, հանդես է գալիս որպես ժամանակատարածական հատուկ շարունակականության մեջ ինքնադրսևորվող, պատմաքաղաքական զարգացման ժառանգականություն և հաջորդականություն ապահովող երևույթ: Վերջինս՝ որպես հանրային ոլորտում վարքի ձևերի ամբողջություն, մարմնավորում է քաղաքական կյանքի զարգացման նպատակների մասին արժեքաշահային պատկերացումների համակարգը՝ ապահովելով պետության ու հասարակության միջև հարաբերությունների պահպանման համար անհրաժեշտ համագործակցության մշակույթը: Իսկ նման մշակույթը հատուկ է այն հասարակություններին, որոնց անդամները կողմնորոշված են դեպի քաղաքական համակարգի «մուտքեր» (ազդեցության տարաբնույթ մեխանիզմներ) և «ելքեր» (կայացրած որոշումների նկատմամբ վերաբերմունքի դրսևորման տարաբնույթ ձևեր), մասնավորապես՝ վարչական կառույցներ և գործընթացներ: Այսինքն՝ համագործակցության մշակույթը դրված է քաղաքացիական հասարակության կայացման հիմքում, որի ընթացքում անհատները, մասնակցելով քաղաքական որոշումների ընդունմանը, ապահովում են քաղաքական կայունության ռացիոնալ և իռացիոնալ դրսևորումների ներդաշնակ զարգացումը¹⁴: Համագործակցության մշակույթը, ընդարձակելով սոցիալական ցանցերի համագործակցային տիրույթը, ներառում է և՛ գլոբալ քաղաքակրթության ընդհանուր արժեքային համակարգը, և՛ քաղաքացիների կողմից քաղաքականությանը մասնակցության ընդունակությունը, և՛ մարդու իրավունքների ու պարտականությունների օգտագործման անհրաժեշտությունը, և՛ ժողովրդավարական քաղաքական համակարգի արժեքայնությունը:

¹⁴ Տես *Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон. Сравнительная политология сегодня: мировой обзор. Под ред. М. В. Ильина. М., 2002, сс. 102 – 103:*

СУЩНОСТЬ ГРУППОВОГО ЛИДЕРА В ПРОЦЕССЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ОБОРОННЫХ РЕФОРМ РА

*М. М. МАРГАРЯН, доктор политических наук, заведующая кафедрой
политического управления и политического анализа
Академии государственного управления РА*

РЕЗЮМЕ

В процессах демократических трансформаций решающим фактором является роль группового лидера. Из этих соображений в статье рассмотрены стратегические интеллектуальные и управленческо-бюрократические качества лидеров, так как необходимость непрерывного реформирования и соблюдения принципов стратегии национальной безопасности предполагает ценностную многомерность. В статье в контексте осуществляемых в РА оборонных реформ рассмотрена задача конвергенции

национальных и общечеловеческих ценностей, при которой групповые лидеры получают возможность целенаправленно реагировать на существующие вызовы, проявляя инновационные подходы.

Выдвинутая американским политологом Маргарет Герман типология лидеров: «знаменосцев», «торговцев», «марионеток» и «пожарников» – используется для обобщения социально-психологических особенностей, обуславливающих качественные параметры групповых лидеров.

Групповые лидеры как создатели и носители сетевого управления получили возможность в целях сохранения лидерства регулировать свои функции, выделяя их стратегические, коммуникационные и инновационные составляющие. Их наличие даст возможность групповым лидерам обеспечить выполнение принципов военно-патриотического воспитания в рамках оборонных реформ РА с гармонизацией национальных и общечеловеческих ценностей. Только в этом случае имидж группового лидера своей структурной многомерностью будет соответствовать вызовам времени путем разработки конкурентоспособных механизмов обеспечения общественных связей, с одной стороны, и в целях эффективной реализации принятых решений – с другой стороны.

Таким образом, процесс институционального и социально-психологического становления группового лидера в интересах повышения эффективности оборонных реформ РА предполагает ценностную многомерность, поскольку посредством сетевого и иерархического управления эти лидеры становятся носителями модернизации этнической самости. Эффективность данного подхода обуславливается применением пирамиды Хирама, что даст групповым лидерам возможность осуществлять управление в вертикальной и горизонтальной плоскостях в границах культуры сотрудничества.

THE NATURE OF A TEAM LEADER IN THE PROCESS OF DEMOCRATIC TRANSFORMATION IN THE CONTEXT OF THE RA DEFENSE REFORMS

*M. M. MARGARYAN, Doctor of Political Sciences,
Head of the Chair of Political Administration and Political Analysis
of the RA Public Administration Academy*

SUMMARY

The role of a team leader is a key factor in the processes of democratic transformations. In this article the strategic intellectual and administrative-bureaucratic qualities of leaders are examined in these terms, since the necessity in continuous reforming and adhering to the principles of the national security strategy assumes multidimensional values. In the article the convergence problem of national and human values is examined in the context of the defense re-

forms being implemented in the RA, at which team leaders get an opportunity to give a directed response to the existing challenges displaying innovative approaches.

The typology of leaders – «standard-bearers», «merchants», «puppets» and «firemen» – proposed by the American political scientist Margaret German is used to generalize social-psychological features determining qualitative parameters of team leaders.

Team leaders as creators and bearers of network management got a chance to regulate their functions in order to keep leadership, earmarking their strategic, communication and innovative components. Their presence will give an opportunity to team leaders for ensuring the fulfilment of principles of the military-patriotic education within the framework of the RA defense reforms with the harmonization of national and human values. Only in this case the image of a team leader in its structural multidimensionality will conform with time challenges through the elaboration of competitive mechanisms for ensuring public relations on the one hand, and for effective realization of the taken decisions – on the other.

Thus, the process of institutional and social-psychological formation of a team leader in order to increase the efficiency of the RA defense reforms assumes multidimensional values since these leaders become the bearers of the modernization of ethnic identity through the network and hierarchical management. The efficiency of the given approach is conditioned by using Hiram's pyramid that will provide a chance to team leaders to implement administration in vertical and horizontal planes within the boundaries of the cooperation culture.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀՈԳՎԱԾՆԵՐ

ОБЩИЕ СТАТЬИ

GENERAL ARTICLES

**ԷԹՆՈՀԱՏՎԱԾԱՅՆԱՑՄԱՆ ՀԱՐՅԸ
ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ԼՈՒՅՍԻ ՏԱԿ**

*Կ. Ս. ԴԱԼԼԱԲՅԱՆ, փոխգնդապետ, քաղաքական գիտությունների
բեկնածու, ՀՀ պաշտպանության նախարարի վարչական ապարատի
էկոլոգիական անվտանգության բաժանմունքի պետ*

Մուտք գործելով 21-րդ դար՝ Հայաստանը, այլ երկրների նման, բախվել է իր անվտանգության դեմ ուղղված նոր մարտահրավերների: Վերջին տասնամյակում դրանց ներածին* գործոնների ուսումնասիրությանը նվիրվել են մի շարք աշխատություններ¹: Մեր կարծիքով՝ կարևոր է արտածին**, առաջին հերթին՝ մոլորակային-էվոլյուցիոն, գործոնների հետազոտումը: Համընդհանրացման թափ առնող գործընթացները բազմակի ուժեղացրել են սոցիետալ համակարգի մինչ օրս աննկատ միտումները՝ դրանով իսկ հարուցելով ենթահամակարգային շեղումներ և ամբողջ հասարակական համակարգի նոր հաստատուն ու փոփոխական պարամետրների առաջացում: Մենք սկզբունքորեն կարևոր ենք համարում համընդհանուր բնույթի գործընթացների հետազոտումը, քանի որ դրանցում թաքնված են նոր պրոբլեմներ, մարտահրավերներ և սպառնալիքներ ոչ միայն համընդհանուր քաղաքական կազմակերպվածքի սուբյեկտների, այլև ազգերի, ժողովուրդների և առանձին անհատների խաղաղ գոյակցության ու զարգացման համար: Այս հոդվածում ուսումնասիրության առարկան է մոլորակային մասշտաբի գործընթացների հիմքային բաղադրատարրերից մեկը՝ էթնոհատվածայնացումը, նրա բնույթը և գործառական արժեքը, որը հասարակության ամբողջ համակարգում առաջ է բերում նոր արտածին պարամետրներ: Քանի որ Հայաստանի Հանրապետությունը ակտիվորեն ներգրավված է միջազգային քաղաքական, տնտեսական, անվտանգային ռազմաքաղաքական, այդ թվում՝ խաղաղարարական գործընթացներում, մեր կարծիքով, այս պրոբլեմը անմիջականորեն կապված է ՀՀ ազգային

* Ներածին (էնդոգեն)՝ առաջանում է հանրության ներքին միջավայրում գտնվող պատճառներից:

¹ Տես, օրինակ, *И. Багрян*. Армянство без границ – доступ к ресурсам. «Голос Армении», 26 апреля 2007 г.; *А. Айвазян*. Стратегические провалы в политическом сознании армянства, или аксиомы геополитического бытия Армении. «Голос Армении», 10 ноября 2005 г.; *Անյնի*՝ Հայկական ինքնության գրավականները, կամ ո՞վ է հայը (<http://www.hetq.am/arm/society/7521/>):

** Արտածին (էկզոգեն)՝ առաջանում է հանրության միջավայրից դուրս գտնվող պատճառներից:

անվտանգության հետ և պետք է հաշվի առնվի ինչպես հանրապետությունում իրականացվող համապարփակ բարեփոխումների, այնպես էլ, մասնավորապես, պաշտպանական ոլորտի բարեփոխումների հետագա ծրագրման ժամանակ:

1. Համընդհանրացումը՝ որպես համամոլորակային բնույթի երևույթ

Կան համընդհանրացման բազմաթիվ տեսություններ, համապատասխանաբար, կան նաև «համընդհանրացում» հասկացության շատ սահմանումներ, որոնց մեծ մասը տրվել է տնտեսական մոտեցման դիրքերից: Դրանց համաձայն՝ համընդհանրացումը հանգեցված է մեկ՝ տնտեսական, չափման, որը, ի դեպ, պատկերացվում է որպես գծային, այն է՝ համաշխարհային շուկայից ամեն տեսակի կախվածությունների անընդհատ աճում: Մյուս բոլոր չափումները «թեմայավորվում են (եթե դա ընդհանրապես արվում է) միայն այն ենթադրությամբ, որ գերակշռում է տնտեսական համընդհանրացումը»²:

Մեկնությունների բազմազանությամբ հանդերձ՝ համընդհանրացման իմաստավորման նկատմամբ բոլոր մոտեցումները, կախված հեղինակների տեսական հայացքներից, կարելի է հանգեցնել հետևյալ երեք հիմնական դիրքորոշումների.

– *ռեալիստները* համընդհանրացումը դիտում են ոչ թե որպես որակական թռիչք աշխարհի փոխակերպման ընթացքում, այլ առավելապես որպես նրա էվոլյուցիոն զարգացման գործընթաց,

– *նոր մարքսիստները* ժամանակակից գործընթացները դիտում են որպես կապիտալիզմի զարգացման եզրափակիչ փուլ, որի ժամանակ առաջ է գալիս աշխարհի տնտեսական գերբևեռացվածություն,

– *նոր ազգայնականների* համար համընդհանրացումը քաղաքական կառուցվածքի և ընդհանրապես քաղաքակրթության զարգացման որակապես նոր փուլ է:

Մենք առավել ընդունելի ենք համարում այն հեղինակների տեսակետը, որոնք ներկայիս համընդհանրացումը համարում են սոցիալական էվոլյուցիայի մի փուլ, որը բնութագրվում է ժամանակային և տարածական մասշտաբների առավելարկմամբ, համաշխարհային հարաբերությունների, քաղաքականության, էկոնոմիկայի, մշակույթի փոխկապվածության ու փոխկախվածության ինտենսիվացմամբ³: Փաստարկումը հետևյալն է. եթե ամբողջ մարդկային հասարակությունն ընկալվում է որպես համակարգագործառական սոցիետալ հարաբերությունների ամբողջություն և տարբեր մակարդակներ ունեցող ենթահամակարգերը (հանրություններ, սոցիալական խմբեր և անհատներ) միմյանց կապող փոխհարաբերությունների բարդ համակարգ, ապա համընդհանրացման երևույթներով կարելի

² У. Бек. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию. М., 2001, с. 201.

³ См М. В. Ильин. Глобализация политики и эволюция политических систем. «Политическая наука России: интеллектуальный поиск и реальность». М., 2000, с. 215; R. Robertson. Mapping the Global Condition: Globalization as the Central Conception. «Theory, Culture & Society», 1990, Vol. 2–3:

է ներկայացնել մարդկային ցեղի առանձին հատվածների և սոցիումների միջև ընդհանուր փոխադարձ կապի ձևավորումը և ուժեղացումը, սոցիոհամակարգի մի շարք կառույցների փոխհարաբերություններն ու փոխալայմանավորվածությունները, համապիտանիացումն ու վերազգայնացումը:

Չնայած հայեցակարգային բնութագրերի բավական ճապաղ և հակասական չափանիշներին՝ ներկայումս բնական ու հասարակական երևույթների համակարգային ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս փաստելու առավել էական համանոլորակային միտումները, որոնք սկզբունքային նշանակություն ունեն տվյալ երևույթի էությունը հասկանալու համար:

Առաջին. 20-րդ և 21-րդ դարերի սահմանագծում տեղի են ունենում տեղեկութավորում, տեղեկատվական տարածության ինտենսիվ հանրայնացում, հաղորդակցային-տեղեկատվական ցանցերի համատարած արդիականացում և զարգացում:

Երկրորդ. տեղեկութային հասարակության կայացումը կխորհրդանշի արտադրության ինտերնացիոնալացումը, ժամանակակից էկոնոմիկայի փոխկապվածությունն ու փոխկախվածությունը:

Երրորդ. մոլորակի բնական ու կենսաբանական համակարգերը գործում են որպես մեկ միասնական համակարգ, և ցանկացած տեղային կամ տարածաշրջանային ապագործառում* այս կամ այն չափով անխուսափելիորեն ազդում է ամբողջ համանոլորակային համակարգի վրա:

Չորրորդ. անվտանգությունն «իր համապիտանիությունը դրսևորում է համընդհանուր մասշտաբով»⁴: Ցանկացած՝ ազգային, տեղային, տարածաշրջանային, սուբյեկտի (օբյեկտի) անվտանգությունը չի կարող ապահովված լինել առանց մոլորակային հրամայականների վրա հիմնվող համընդհանուր անվտանգության ապահովման:

Հինգերորդ. պետությունը՝ որպես հասարակության կազմակերպման հիմնական ձև, կորցրել է իր հրամայականները: Նրա ինքնիշխանության ներկա պարամետրները չեն ներգրվում համընդհանրացման համակարգային մատրիցի մեջ: Ազգային պետությունների անխուսափելի կերպափոխումը հանգեցնում է սոցիումների կազմակերպվածքի նոր ձևերի և պետությունների արդիական (հետազգային) մոդելների որոնման հարցադրման:

Վեցերորդ. համընդհանրացման գործընթացը ենթադրում է մարդու կենսագործունեության տարբեր պարամետրների միօրինակացում և ստանդարտացում, տեղային առանձնահատկությունների և արժեքների վերացում, էթնիկության և ազգային մշակույթի արժեքների համասեռացում և արժեզրկում: Մոլորակային

* *Цифровизация* (Дисфункция)՝ համակարգի աշխատանքի, գործառույթների կատարման խանգարում:

⁴ Ю. В. Перов. Историчность и историческая реальность. СПб., 2000, с. 8 (http://anthropology.ru/ru/texts/parzv/global2_09.html).

քյունների պահպանման պայմանով, առաջարկվում էին ամբողջ աշխարհում համընդհանուր խաղաղության և առևտրի ազատության հաստատման հնարավորություններ ու միջոցներ, և չէր նախատեսվում պետական ինքնիշխանության որևէ սահմանափակում. «ոչ թե պետության իշխանության ձեռքբերում, այլ միայն ամեն մի պետության ազատության պահպանում և ապահովում»⁶, մեծ միասնական քաղաքական համակարգի՝ Եվրոպայի Միացյալ Նահանգների (*United States of Europe*) ստեղծում^{*}, որտեղ յուրաքանչյուր պետություն կունենար իր տեղը⁷:

Իր ստեղծումից կես դար անց Եվրամիությունը դեռ մնում է որպես ինքնիշխան պետությունների դաշինք: Այն միասնական դաշնության վերածելու, հատվածայնացման միտումների և անջատողական շահերի մեղմացումն ապահովող համապատասխան մեխանիզմներ ու սկզբունքներ մշակելու ուղղությամբ բոլոր ջանքերը հանդիպում են ուժեղ դիմադրության: Վերջին հիասթափության համար առիթ էր 2008 թ. հունիսի 12-ին Իռլանդիայում անցկացված հանրաքվեն, որտեղ մեծամասնությունը քվեարկեց Լիսաբոնյան համաձայնագրի վավերացման դեմ^{**}:

Չնայած ինտեգրմամբ ընձեռվող օբյեկտիվ տնտեսական օգուտներին՝ աննախադեպ մասշտաբներով կենտրոնախույս միտումներ և ինքնորոշման չմարդ ձգտումներ են ի հայտ գալիս Իսպանիայում (բասկերի երկիր, Կատալոնիա), Իտալիայում (Հարավային Տիրոլ, Հարավի և Հյուսիսի պրոբլեմ), Բելգիայում (վալոններ և ֆլամանդացիներ), Ֆրանսիայում (Կոքսիկա), Մեծ Բրիտանիայում, Գերմանիայում և այլն: Միգրացիայի միջկառավարական հանձնաժողովի (*ICM*) կողմից Բրիտանիայում անցկացված հասարակական կարծիքի հարցման շրջանակներում «Ցանկանո՞ւմ եք, արդյոք, որ Միացյալ Թագավորությունը տրոհվի, օրինակ, Անգլիայի, Շոտլանդիայի, Ուելսի և Հյուսիսային Իռլանդիայի» հարցին մեծ մասը տվել է դրական պատասխան: Այսպես. Շոտլանդիայում հօգուտ իրենց երկրի անկախության քվեարկել է հարցվածների 52 %-ը (կտրականապես դեմ էր միայն 35 %-ը), «մայր երկրում» բնակչության 59 %-ը ևս կողմ էր հարևանների անջատմանը⁸:

Համընդհանրացմանը հակառակ ուղղվածության միտումներ են նկատվում սոցիալական միջավայրի բոլոր ոլորտներում: Տեղի է ունենում ոչ միայն կապիտալի, ապրանքների և գաղափարների արտահոսք ինչ-որ կենտրոններից մնաց-

⁶ *И. Кант. К вечному миру. Соч. в 8 т., т. 7. М., 1994, с. 19.*

^{*} Հաճախ այս գաղափարի հեղինակ համարում են Ջուզեպպե Մաձինիին (1805–1872) կամ նրա ընկեր գիտնական-հանրագիտարանագետ, քաղաքական գործիչ Կառլո Կատանեոյին (1801–1869):

⁷ *Stu Y. Робертсон. История о государствовании императора Карла V. СПб., 1775:*

^{**} Լիսաբոնյան համաձայնագիրը եվրոպական սահմանադրության պարզեցված տարբերակն է: Համաձայնագիրը ենթադրում է ԵՄ-ի նախագահի պաշտոն, ԵՄ-ի առանձին պետությունների դերի նվազեցում: Մասնավորապես՝ զգալիորեն կլրճատվի այն հարցերի թիվը, որոնց վրա Եվրամիության յուրաքանչյուր անդամ պետություն կարող է վետո դնել: Համաձայնագիրն ստորագրվել է եվրոպական պետությունների ղեկավարների կողմից 2007 թ. աշնանը և ուժի մեջ կմտնի 2009 թ. հունվարի 1-ին այն դեպքում, եթե վավերացվի Եվրամիության բոլոր անդամ երկրների կողմից:

⁸ *Stu B. Зарубо. Европа: размножение делением. «Время новостей», 29 января 2007 г., № 14:*

յալ աշխարհ, այլև հակադարձ հոսք, այդ թվում և շատ այլ մակարդակներում: Դիշտ չէր լինի աշխարհը դիտել որպես ամերիկյան կենտրոնով միաբևեռ տնտեսական համակարգ և անտեսել Ճապոնիան, Հյուսիսարևելյան ու Հարավարևելյան Ասիայի զարգացող կենտրոնները: Համընդհանուր զարգացման որոշ միտումներ ստիպում են քննադատաբար վերաբերվել դրա ուղղությունների մասին հաճախ արվող անապացույց եզրակացություններին: Պարզվում է, որ խոշորագույն վերազգային ընկերությունների (ՎԱԸ) եկամուտների տեսակարար կշիռը ոչ միայն չի աճում, այլև նվազում է, որ ազգ-պետությունները բնավ էլ չեն գրկվել իրենց հինքնիշխանությունից, չեն կորցրել համաշխարհային ընկերությունների վրա իրենց ազդեցությունը և բավական հաճախ ստիպում են նրանց փոխել պլանները, որ վերջին տարիներին բնահամակարգի նկատմամբ հենց համընդհանրացման «վերազգային գործակալներն» են «տեղական» ձեռնարկատերերի համեմատությամբ ավելի «քաղաքակիրթ» վարվում, որ ազգային սահմանները և քաղաքական պատենշները դեռ չեն կորցրել իրենց նշանակությունը, և որ համընդհանրացման գործընթացը այնքան էլ անշրջելի չէ⁹:

Այսպիսով՝ ժամանակակից աշխարհի թափ առնող համընդհանրացումը տարիմաստորեն ուղեկցվում է նրա հատվածայնացմամբ, որը նման հարցադրման դեպքում կարող է ներկայացվել որպես գործառության հակամիտում համընդհանրացման համաժողովրդակային գործընթացին: Վ. Ֆեդոտովայի պատկերավոր արտահայտությամբ՝ համընդհանրացման բարդ համակարգային գործընթացները երբեմն ընդհատվում են համակարգային ընդդիմություններով¹⁰, այն է՝ նրանք, ում համար համընդհանրացման պտուղները անհասանելի են, ովքեր գգում են որոշակի անհարմարավետություն, կփորձեն պաշտպանվել վնասներից ու ռոտահարումներից՝ իրենց տարածաշրջանին հատուկ ռեսուրսների, իրենց էթնիկության որոնման միջոցով, իսկ դա հանգեցնում է նեղ տարածաշրջանային, նեղ էթնիկական կամ տեղային շահերի աճմանը:

3. Էթնիկականությունը՝ որպես հատվածայնացման հիմնական գծանշիչ

Դեռ 1975 թ. մի շարք հեղինակներ կարծիք հայտնեցին, որ սոցիալական պատմության մեջ կգերիշխեն ոչ թե էթնիկական ուժացումն ու ինտեգրումը, այլ բազմազանեցումը¹¹:

Բ. Ռ. Բարբերը առաջիններից էր, որ նկատեց էթնոհատվածայնացման միտումը: Դեռ 1990-ական թվականների սկզբին նա ուշադրությունը կենտրոնացրեց անջատողական շարժումների, էթնիկական ու կրոնական հակամարտու-

⁹ Տես *John Micklethwait, Adrian Wooldridge. The Globalization Backlash (public opinion, reality and myths). «Foreign Policy», 2001, September:*

¹⁰ Տես *В. Федотова. Терроризм и глобализация. «Космополис», 2003, № 3 ([http:// cosmopolis.mgimo.ru/fileserver/5/5-12.pdf](http://cosmopolis.mgimo.ru/fileserver/5/5-12.pdf)):*

¹¹ Տես, օրինակ, *N. Glazer, D. P. Moynihan. Ethnicity: Theory and Experience. Cambridge, 1975, PP. 1 – 26:*

քյունների վրա՝ դրանք անվանելով «ջիհադ ընդդեմ համընդհանուր աշխարհի»¹²: Եվ, բազմաթիվ դիտարկումների վկայությամբ, սոցիալական համակարգի հատվածայնացումը կատարվում է եթե ոչ բացառապես, ապա, որպես կանոն, ըստ էթնիկականության հատկանիշի ինչպես համաշխարհային (նոր էթնոագային պետությունների կազմավորում), այնպես էլ ներագային մասշտաբով (տարբեր հանրությունների և տարածքների ինքնավարացում)¹³: Դա են հաստատում գործնականում ամբողջ աշխարհում սփյուռքների և հայրենակցական միությունների կազմակերպվածության աճման, բնակության երկրի շրջանակներում ինքնակազմակերպվելու ու ինքնորոշվելու, ինչպես նաև էթնիկական հայրենիքի հետ կապերն ամրապնդելու դրանց ձգտման փաստերը: Ընդ որում, հին և նոր վերաբնակիչները, հակառակ սպասելիքների, մեծ մասամբ չեն ինտեգրվում նոր հասարակության մեջ, չեն ձուլվում բնիկ բնակչության հետ, այլ ստեղծում են համայնքներ՝ պահպանելով իրենց լեզուն, ազգային ավանդույթներն ու սովորույթները*:

Այսպիսով՝ շարադրված նյութը հնարավորություն է տալիս փաստելու, որ էթնիկության բուն էությունը հանդես է գալիս որպես հատվածայնացման գերակշռող պարամետր: Ճիշտ է, այն հանդես չի գալիս որպես համընդհանրացմանը անմիջականորեն հակադրվող գործոն: Դրանց միջև գոյություն ունեցող հակասությունը միջնորդավորված է և գլխավորապես ձևավորվում է այն վերագային, տարածաշրջանային ու ազգային համակարգերի հակամարտայնության մակարդակի բարձրացման հետևանքով, որոնց շրջանակներում էթնիկականությունն ունի ինքնուրույն դերակատարություն և խաղում է ակտիվ քաղաքական դեր: Այսինքն՝ էթնիկականությունը, լինելով հատվածայնացման հետ միաձուլված, հանդես է գալիս որպես մարտահրավեր ոչ թե համընդհանրացման ու համընդհանուր զարգացման գործընթացներին, այլ արմատապես փոփոխվող պայմաններում ռացիոնալ քաղաքական գործելակերպի անընդունակ վերագային, ազգային և այլ բյուրոկրատիայի իշխանական դիրքերին: Հարկ է շեշտել, որ նման էթնոմշակութային և (կամ) էթնոկրոնական** վարքը առավելապես բխում է ոչ թե հրապուրիչ գաղափարներից ու կարգախոսներից, այլ կենսական շահերից ու ռեալ տեսլականից: Հայկական «Ակոս» թերթի գլխավոր խմբագիր Հ. Դինքը (1957–2007) գրում էր, որ հենց թուրքերն են իրեն դարձրել հայերի իրավունքների համար պայքարի ակտիվիստ¹⁴:

ՈՒ Ալտերմատը գրում է. «Որքան շատ են հավասարվում տարբեր եվրոպա-

¹² Barber R. Benjamin. Jihad vs. McWorld. 1996, August.

¹³ Տես Օ. Ա. Бельков. Антиномии национализма. «НАВИГУТ», 2005, № 5:

* Միայն Ռուսաստանում վերջին տասը տարիների ընթացքում հայկական դպրոցների թիվն աճել է ավելի քան 10 անգամ: Ռ-ՀՄ-ն արդեն ունի 70 տարածաշրջանային և 400 շրջանային ու քաղաքային կազմակերպություններ (տես <http://www.azg.am/AR/2008070502>):

** Շատ հեղինակավոր հետազոտողներ կրոնը համարում են հայկական ինքնագիտակցության ամենակարևոր մասը: Տվյալ դեպքում խոսքը Հայ Առաքելական եկեղեցու հետևորդների մասին է:

¹⁴ Տես «Հրանտ Դինք. «Ես իրավունք ունեմ մեռնել այն երկրում, որտեղ ծնվել եմ»»: «Ազատություն» ռադիոկայանի պաշտոնական կայք (<http://www.armenialiberty.org>), 2007 թ. հունվարի 25:

կան երկրներ տեխնիկական և տնտեսական տեսակետից, այնքան շատ մարդիկ ավելի ուժեղ են զգում իրենց մշակույթի նույնականացման դեմ ուղղված սպառնալիքը և կարիք են ունենում որևէ կերպ իրարից տարբերվելու: Այն ժամանակ, երբ եվրոպացիները տնտեսավարման և սպառման եղանակով ավելի ու ավելի են նմանվում միմյանց, մշակույթի մակարդակով նրանք խոռվություն են բարձրացնում համընդհանրացման դեմ»¹⁵: Ի դեպ, շատ փորձագետներ ոչ միայն արդարացնում են նման իրավիճակը, այլև հիմնավորում են աշխարհի էթնոքաղաքական քարտեզի մասնատումը խթանելու անհրաժեշտությունը:

Ինչպես ցույց է տալիս ժամանակային էթնոքաղաքագիտական վերլուծությունը, էթնիկական առանձնության զարգացման ու պահպանման միտումն աճում է և արտացոլում է ստանում նաև կենցաղում: Ավելի հաճախ է դառնում բնակչության մի մասի ձգտումը՝ սպառման ժամանակ ցուցադրելու իր էթնիկական պատկանելությունը, այդ թվում և ավանդական մշակույթի՝ մոռացության տրված հատկանիշների նկատմամբ: Շատ երկրներում սկսեց զարգանալ այնպիսի ձեռնարկչություն, որը կապված է սպառողների շրջանում էթնիկականության խորհրդանիշների նկատմամբ ձգտում արմատավորելու հետ: Այսօր արդեն համաշխարհային արտադրողները, քողարկվելով էթնիկականությամբ, իրենց արտադրանքը թողարկում են փոքր խմբաքանակներով՝ պիտակավորումը կատարելով ազգային լեզուներով, առանց էապես ազդելու գնի վրա, և դրանով իսկ նյութապես ամրապնդում են էթնիկական սահմանները ջնջող զանգվածային սպառումից հեռանալու միտումը:

Համաշխարհային հաղորդակցային ընկերությունները, ինչպիսիք են «Մայկրոսոֆթը», «Գուգլը», «Յահոն», էթնիկական առանձնահատկություններն օգտագործում են որպես մրցունակության լրացուցիչ ռեսուրս: Ճիշտ է, ազգային գծանիշների կիրառումը երբեմն տնտեսապես կարող է ավելի թանկ արժենալ: Այսպես, մեկ SMS հաղորդագրությամբ կարելի է ուղարկել կիրիլիցայի 70 նշան, իսկ լատիներեն տառերով՝ 160 նշան:

Կարելի է փաստել, որ 20-րդ դարի վերջի և 21-րդ դարի սկզբի համընդհանրացման միտումներին մեծապես հակադրվում է էթնիկական հատվածայնացման միտումը: Ինչպես ցույց են տալիս փորձնական հետազոտությունները, այս հակամիտումը ձևավորվում է ըստ էթնիկականության պարամետրների: Դա հաստատվում է նաև այն փաստով, որ ԱՄՆ-ում, ձուլման միտումների հետ մեկտեղ, հստակորեն նկատվում էր և հակառակ՝ հեռավոր հայրենիքի էթնիկական մշակույթի պահպանման ու վերածննդի միտում: Արդեն 1960-ական թվականներին սկսեցին լույս տեսնել տեսական աշխատություններ, որոնցում կասկածի տակ էին դրվում «հալոցային կաթսայի» նախագծերը¹⁶: 1990 թ. մարդահամարը ակնառու կերպով ցուցադրեց նման պնդման կեղծ գիտականությունը. նույնականացումը

¹⁵ Թերվում է ըստ՝ *Օ. Ա. Бельков. Антиномии национализма. «Власть», 3 марта 2006 г.*:

¹⁶ *Տես, օրինակ, N. Glazer, D. P. Moynihan. Beyond the Melting Pot. Cambridge, 1963:*

կառուցվում է մեծ մասամբ ոչ թե պետականության, այլ էթնիկականության հիմքի վրա: Այսպես, ԱՄՆ-ի քաղաքացիների միայն 5 %-ն էր իրեն համարում «պարզապես ամերիկացի», մյուսներն իրենց դասում էին 215 էթնիկական խմբերի շարքը¹⁷: Այս առնչությամբ Օ. Ա. Բելկովը գրում է. «Մարդկությունը չի վերածվի միատեսակ մտածող ու միատեսակ գործող անհատների չտարբերակված զանգվածի»¹⁸:

4. Եզրակացություններ

Առաջին. համընդհանրացումը ժամանակակից զարգացման թեև հիմնական, սակայն ոչ միակ նշանակալից գործոնն է: Այն կրում է վերագրային բնույթ, հեշտությամբ կլանում և իր մեջ միավորում է համակարգային մատրիցի ինչպես փոքր, այնպես էլ մեծ հանրությունները, ինչպիսիք են ազգային պետությունները: Մինչդեռ համընդհանրացումը ոչ միայն ինտեգրում է և սահմանները բացում, այլև փակում, քանի որ համընդհանրացման մետատարածությունը, ինչպես ապացուցում է Օ. Դոլֆյուսը, «զարգանում է իր իսկ օրենքներով»¹⁹:

Երկրորդ. արդի համընդհանուր զարգացման կարևոր գործոններից է հատվածայնացումը, որի հիման վրա ներկայիս պայմաններում կատարվում է քաղաքակրթության տեղայնացում, և որի ծայրահեղական դրսևորումները երբեմն կարող են հանգեցնել մեկուսացման:

Յրրորդ. սոցիալական էվոլյուցիայի ընթացքում ոչ միայն տեղի են ունենում էթնիկականության միօրինակացում և ստանդարտացում, այլև առկա է օրինաչափ հակադիրքավորում. ընթանում է տարբեր քաղաքակրթական կառույցների ու տարրերի տարբերակման գործընթաց, առանձին հատվածների ու սոցիումների միջև ուժեղանում է անջատման, մարդկության տարբեր մակարդակների կենսագործունեության մի շարք համակարգերի ու կառույցների մեկուսացման կենտրոնախույս միտումը, ինչը հաճախ դրսևորվում է էթնոազգային ինքնորոշման հստակ ձևակերպված և կառուցվածքային առումով լավ կազմակերպված ձևով:

Չորրորդ. հակառակ ուղղվածությամբ այս երկու գործընթացների՝ համընդհանրացման և հատվածայնացման յուրահատկությունն այն է, որ դրանք կատարվում են միաժամանակ: Մի կողմից՝ տեղի է ունենում համընդհանուր մեզահասարակության ձևավորում, ինչը կատարվում է կենսակերպի նման գծերի, ստանդարտների ու նորմերի գրեթե համատարած սփռման շնորհիվ, մյուս կողմից՝ թափ են առնում էթնիկական զատումն ու անջատումը, որոնք արտահայտում են սոցիոմշակութային միասնականության և տնտեսական ծավալման հետ կապված մարտահրավերների սպեկտրին մարդու հարմարվելու մշտական ձգտումը, ընդամին

¹⁷ Տես «История мировой культуры (мировых цивилизаций)». 2-е доп. и перераб. изд. Ростов/Д, 2002, с. 446:

¹⁸ Օ. Ա. Бельков. Антиномии национализма. «Власть», 3 марта 2006 г.

¹⁹ Օ. Дольфюс. Глобализация. «Мировая экономика и международные отношения», 1999, № 4.

դա արվում է մարդու բնությանը ամենամոտ և ամենաբնորոշ էթնիկության՝ որպես ինքնանույնականացման «կոշտ» հենքերից մեկի վրա:

Անփոփում

Այսպիսով՝ ակնհայտ է, որ հենց տեղայնորեն յուրահատուկ մշակութային ինքնատիպության պահպանումն է պայմանավորում քաղաքակրթական զարգացման մշակութային մատրիցի պարամետրները: Պատմական փորձը վկայում է, որ էթնոազգային հաստատությունների էության ոչ համապատասխան ըմբռնումը և սոցիալականացման գործընթացներին ուժային միջամտությունը առաջ են բերում երկակի վերաբերմունք՝ խթանելով իր փոխմշակութային ուրվապատկերի ինքնարարումը: Օրինակ՝ Ֆրանսիայում աշխարհիկ դպրոցներ հաճախելու արգելքը այն դեպքում, երբ հագուստի մեջ նկատելի են կրոնականության ակնհայտ խորհրդանիշներ, տեսանելի ապագայում կարող է հանգեցնել կրոնամշակութային ապախնտեզման, կրոնական դպրոցների ու այլ կրթական հաստատությունների թվի մեծացման:

Հենց նման բարդ հանգամանքներով է պայմանավորված այդքան լայն սպեկտրով գիտական դատողությունների, կարծիքների, տեսակետների առկայությունը: Համընդհանրացման և էթնոհատվածայնացման միաժամանակյա գոյությունը պարտադրում է մեզ Հայաստանի կայուն ու անվտանգ զարգացման հեռանկարները կանխատեսելիս ու ծրագրելիս հաշվի առնել դրանց հաշվեկշիռը՝ առանց որևէ մեկն անտեսելու:

ВОЕННАЯ ПОЛИТОЛОГИЯ

ВОПРОС ОБ ЭТНОФРАГМЕНТАЦИИ В СВЕТЕ ОБОРОННЫХ РЕФОРМ РА

*К. С. ДАЛЛАКЯН, подполковник, кандидат политических наук,
начальник отделения экологической безопасности
административного аппарата Министра Обороны РА*

РЕЗЮМЕ

В XXI веке Армения сталкивается с новыми вызовами безопасности, поскольку возрастающие глобализационные процессы многократно усиливают доселе незаметные тенденции развития социетальной системы, таящие в себе новые проблемы, вызовы и угрозы не только для субъектов глобальной политики, но и для развития и мирного сосуществования наций и индивидов.

В статье отмечается, что набирающая темпы глобализация современного мира сопровождается его фрагментацией, которая автором пред-

ставляется как функциональная контртенденция. При этом фрагментация проявляется если не исключительно, то, в основном, по признаку этничности как в мировом масштабе, так и во внутригосударственной плоскости.

MILITARY POLITICAL SCIENCE

THE ISSUE ON ETHNIC FRAGMENTATION IN LIGHT OF THE RA DEFENSE REFORMS

*K. S. DALLAKYAN, Lieutenant-Colonel, Candidate of Political Sciences,
Head of the Department of Ecological Security of the Administrative Staff
of the RA Defense Minister*

SUMMARY

In the XXI century Armenia faces new security challenges as the growing globalization processes repeatedly enhance hitherto imperceptible development tendencies of the societal system. Those tendencies are fraught with new problems, challenges and threats not only to entities of global politics but also to the development and peaceful coexistence of nations and individuals.

It is mentioned in the article that the contemporary world's growing globalization is accompanied by its fragmentation, which is presented by the author as a functional counter-tendency. Besides, the fragmentation is manifested if not exclusively but mainly by the sign of ethnicity both world-wide and nationally.

**ՄԻՋՈՒԿԱՅԻՆ ՓՈՐՁԱՐԿՈՒՄՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՐԴԱԾԻՆ
ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՆԵՐԱԶԴՄԱՆ ԴԵՊՔՈՒՄ ՍԵՅՍՄԻԿ
ԱԿՏԻՎՈՒԹՅԱՆ ՈՒԺԵՂԱՅՄԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ
ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՀԱՄԱԼԻՐ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ՝
ՈՐՊԵՍ ՀՀ ԲՆԱՊԱՀՊԱՆԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼ**

*Լ. Ա. ՀԱԽՎԵՐԴՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ Գառնիի երկրաֆիզիկական դիպարամի
տնօրեն, երկրաբանական գիտությունների դոկտոր,
Ռ. Գ. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ, ԵՊՀ միներալոգիայի, պետրոլոգիայի
և երկրաքիմիայի ամբիոնի վարիչ, երկրաբանական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր, Ի. Խ. ԽԱԶԻՅԱՆ, ԵՊՀ միներալոգիայի,
պետրոլոգիայի և երկրաքիմիայի ամբիոնի լաբորանտ*

Վերջին տասնամյակներում ամբողջ աշխարհում սպառնալից կերպով աճում է բնական արտակարգ իրավիճակների թիվը: Բնակչության խտության կտրուկ աճման, ուրբանիզացման և արդյունաբերության ինտենսիվ զարգացման հետևանքով զգալիորեն մեծանում է բնակչության խոցելիությունը: Մի շարք երկրներում բնական աղետների կործանա-

րար հետևանքներն իրենց զգացնել են տալիս տասնամյակներ շարունակ՝ «կլանելով» ազգային բյուջեի մի զգալի մասը:

Պատահական չէ, որ «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության» մեջ նշվում է, որ «Հայաստանի Հանրապետությունը, կարևորելով գերատեսչական-ճյուղային բարեփոխումների համալիրը, այն նպատակաուղղում է՝ ...բնական և տեխնածին աղետների կանխատեսմանն ու վաղ ազդարարմանը, դրանց արագ արձագանքման համակարգի զարգացմանը, արտակարգ իրավիճակների բացահայտման և հաղթահարման կառույցների ստեղծմանը...»¹:

Մարդկության ջանքերն առաջին հերթին ուղղված են բնական աղետների

¹ «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007, էջ 26:

կործանարար հետևանքները նվազագույնի հասցնելուն: Ակնհայտ է, որ այդ կարևոր սոցիալ-տնտեսական և գիտատեխնիկական խնդրի հաջող լուծումը անմիջականորեն կապված է բնական աղետների վտանգի գնահատման մեթոդների մշակման հետ: Խոսքը վերաբերում է ինչպես առանձին երկրաշարժների, այնպես էլ սեյսմիկ ռեժիմի բնութագրերի վրա արտաքին ազդեցություններին, այսինքն՝ հարուցված սեյսմիկությանը:

Ստորերկրյա միջուկային պայթեցումների արգելման վերաբերյալ 1987 թ. Ժնևում կայացած եռակողմ (ԱՄՆ, ԽՍՀՄ, Ֆրանսիա) բանակցություններում պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց սեյսմիկ տվյալների միջազգային փոխանակման կազմակերպման մասին, ինչի շնորհիվ կմեծանար յուրաքանչյուր առանձին պետության վերահսկողության հուսալիությունը: Ջինաթափման հարցերով գիտաժողովի երկրաշարժագետ-փորձագետների հատուկ խումբը մշակեց տվյալների փոխանակման միջազգային համակարգի գիտամեթոդական կառուցվածքը: Համակարգի հիմքը կազմում են երկրագնդի՝ ըստ աղմուկի մակարդակի բարենպաստ շրջաններում տեղաբաշխված 50 սեյսմիկ կայանների տվյալները: Դրանց հավաքումը կատարվում է արբանյակային կապուղիներով: Հավաքման միջազգային կենտրոնները տեղաբաշխված են Մոսկվայում, Վաշինգտոնում, Ստոկհոլմում և Կանբերայում: Նման ցանցը կարող է 90 % հավանականությամբ հայտնաբերել 1 Կտ հզորությամբ ստորերկրյա պայթյուններ հյուսիսային կիսագնդում և 3 Կտ հզորությամբ՝ հարավային կիսագնդում: Եթե հաշվի առնենք նաև ազգային միջոցների առկայությունը, ապա միջուկային զենքի փորձարկման վերահսկողության հուսալիությունը բավականին մեծ է:

Սեյսմագիտության հետազոտական ինստիտուտների միավորումը՝ ՍՀԻՄ-ը (*The Incorporated Research Institutions for Seismology—IRIS*), համալսարանական հետազոտական կոնսորցիում է, որն զբաղվում է սեյսմագրային տվյալների ստացման և բաշխման միջոցով երկրագնդի ներքին կառուցվածքի հետազոտմամբ: ՍՀԻՄ-ի ծրագրերը կիրառվում են գիտական հետազոտությունների, կրթության, երկրաշարժների ռիսկերի նվազեցման գործում և «Սիջուկային զենքի փորձարկումների արգելման մասին» պայմանագրի կատարման վերահսկման ծրագրերում: Դրանք ֆինանսավորում են Ազգային գիտական հիմնադրամը (*National Science Foundation*)՝ Երկրի մասին գիտությունների բաժանմունքի միջոցով, այլ դաշնային գործակալություններ, համալսարաններ, ինչպես նաև մասնավոր հիմնադրամներ:

ՍՀԻՄ-ի գործունեությունը կառավարում են ոչ մեծ թվով հաստիքային աշխատողներ, որոնց կենտրոնակայանը գտնվում է Վաշինգտոնում (Կոլումբիայի օկրուգ), ինչպես նաև Սիեթլ քաղաքում (Վաշինգտոնի նահանգ) տեղաբաշխված տվյալների կառավարման կենտրոնի արբանյակային գրասենյակը: Այդ համակարգի հիմնական բաղադրիչներից է ՍՀԻՄ-ի համընդհանուր սեյսմագրական ցանցը՝ ՀՍՑ (*Global Seismographic Network (GSN)*):

ՀՍՑ նպատակը երկրի մակերևույթով հավասարաչափ բաշխված ավելի քան

120 մշտական սեյսմիկ կայանների շահագործումն է: ՀՍՑ-ն կառավարում է մի կոմիտե, որը կազմված է ՍՀԻՄ-ի մասնակից կազմակերպությունները ներկայացնող սեյսմագետներից:

ՍՀԻՄ-ի միջազգային սեյսմագրային ցանցի ավտոմատ սեյսմիկ կայաններից մեկը 1991 թ. տեղակայվել է Հայաստանում (Գառնի): Կայանը գրանցում է տեղի թույլ և հեռավոր ուժեղ, այդ թվում՝ տեխնածին, երկրաշարժները: Ստանդարտաց-

Նկ. 1. ՍՀԻՄ-ի միջազգային սեյսմագրային ցանցի Գառնիի ավտոմատ սեյսմիկ կայանը

ված սեյսմագրիչների համաշխարհային ցանցը (ՍՍՀՑ) և Հանրնդիանուր թվային սեյսմաբանական ցանցը (ՀԹՍՑ) բաղկացած են աշխատող կայաններից և ունեն փորձառու անձնակազմ, որը հմուտ է տվյալների գրանցման ու փոխանակման բնագավառում հիանալի համագործակցության առումով²:

Կայանի տվիչները տեղակայված են Գառնիում՝ հյուսիսային լայնության 40°07' և արևելյան երկայնության 44°48' կոորդինատներով կետում: Լայնաշերտ STS-1 ու GS-13 տվիչները, ինչպես նաև FBF-23 արագացումաչափը գրանցում են կարճ պարբերականությամբ սեյսմիկ ալիքները 0.001–30 Հց հաճախականային տիրույթում (տես նկ. 1):

Տվիչների լրակազմն ու գրանցող համակարգը հեռացված են միմյանցից և կապված են հաղորդման հեռաչափական գծով այնպես, որ տվիչները կարելի է տեղակայել արհեստական աղմուկներից մեկուսացված տեղերում: Գառնու կայանից տվյալները ռադիոկապով հաղորդվում են Երասխավան, այնտեղից՝ վերահաղորդիչով Սեյսմիկ պաշտպանության ազգային ծառայության (ՄՊԱԾ) կենտրոնական վարչություն, այնուհետև՝ ՍՀԻՄ-ի կենտրոնականայան (ԱՄՆ) (նկ. 2):

Տվյալները ձևավորվում են փաթեթների տեսքով և օժտվում են ժամանակային մակնիչներով՝ հեռավոր մոդուլում կուտակման համեմատ, ուստի չկա հեռավորության որևէ սահմանափակում կապուղիներով ազդանշանի հապաղեցման

² Տես Օ. Կ. Կեգրով. Сейсмические методы контроля ядерных испытаний. Москва–Саранск, 2005:

պատճառով: Համակարգը ցանկացած մագնիտոլո ունեցող հեռասեյսմիկ իրադարձություններից ստացվող ազդանշանի ամբողջ սպեկտրը գծայնորեն գրանցում է անընդհատ աշխատող մեկ լայնաշերտ կապուղու միջոցով: Հաճախական տիրույթը այնքան լայն է, որ հնարավորություն է տալիս գրանցելու ինչպես ծավալային հեռասեյսմիկ ալիքները, այնպես էլ երկրին հատուկ տատանումների ամենացածր հաճախականությամբ մոդերը, իսկ դիմամիկ տիրույթը բնական աղ-

Նկ. 2. ՍՀԻՄ-ի կենտրոնակայան (ԱՄՆ)

մուկի մակարդակից հասնում է մինչև ուժեղագույն հեռասեյսմիկ դեպքերից սպասվող մակերևութային ալիքների լայնույթի մակարդակ:

Գոյություն ունեն ՍՀԻՄ-ի համակարգի երկու տարբերակ՝ գատված (Գառնի՝ ՍՊԱԾ) և համապարփակ: Չատված տարբերակում տվիչների լրակազմը, ժամանակի ազդանշանների ընդունիչը և տվյալների գրանցման համակարգիչը մի հեռավոր գրանցող մոդուլի մասեր են: Այն կապի գծով միացված է տվյալների մշակման համակարգչին և գրանցման մոդուլին (ՍՊԱԾ): Որպես կապի գիծ կարող են ծառայել հաղորդալարը կամ օպտիկաթելային մալուխը, առանձնացված հեռախոսային կապուղին, ռադիո- կամ արբանյակային կապուղին: Նկ. 2-ում պատկերված են տվյալների մշակման համակարգիչն ու գրանցման մոդուլը: Գառնուց ստացված տեղեկույթը համակարգչի միջոցով հաղորդվում է ինքնագրիչին (տես նկ. 2): Ցնցման ժամանակ միանում է ձայնային ազդանշանը: Գլխավոր համակարգիչը միանում է մեկ այլ համակարգչի, որի միջոցով տվյալները բերվում են թվային տեսքի և մշակվում *DIMAS* ծրագրային փաթեթով: Օրական տեղեկույթը կազմում է 25 Մբ:

Իհարկե, սեյսմիկ տեղեկույթի հավաքման մշտազնական ցանցերի առկայությունը ինքնին չի երաշխավորում պայթյունի հայտնաբերումը: Անհրաժեշտ է իմանալ, թե ինչպես կարելի է ըստ սեյսմիկ տվյալների հայտնաբերել միջուկային պայթյունը և տեղայնացնել այն: Իսկ ի՞նչ հնարավորություններ է տալիս դրանց

հայտնաբերման և պարամետրների որոշման սեյսմիկ մեթոդը: Նման հնարավորությունները շատ են: Նշենք դրանցից մի քանիսը:

Հայտնաբերման սեյսմիկ մեթոդով ստորգետնյա պայթյունների հզորությունը որոշվում է երկայնական սեյսմիկ ալիքների մագնիտուդի գնահատմամբ ու այնպիսի պարամետրների հաշվառմամբ, ինչպիսիք են պայթյունի շրջանում պարփակող հանքատեսակների խտությունը, ծակոտկենությունը, խոնավությունը և գազաբերությունը:

Օրինակ՝ 1976 թ. մինչև 1990 թ. ժամանակահատվածում Գազլիի շրջանում տեղի են ունեցել 11 երկրաշարժեր՝ 5,0-ից մեծ մագնիտուդով: Դրանք առաջացել են Սեմիպալատինսկի զինափորձարանում երկու շաբաթվա ընթացքում կատարված ստորգետնյա պայթյունների հետևանքով. այդ աֆտերշոկները (հետհարվածները) կարծես «երկու անգամ են հարուցված»՝ հիմնական ուժեղ երկրաշարժներով և ստորերկրյա միջուկային պայթյուններով³:

Ստորերկրյա պայթյունների նույնականացման համար արժեքավոր տեղեկույթ է տալիս մաս սեյսմիկ գրառումների լուսապատկերային վերլուծությունը: Ինչպես արդեն նշվել է, մեծ հաճախականությունների տիրույթում (30–40 Հց) տվյալների գրանցումն ու վերլուծությունը հնարավորություն են տալիս մեծացնելու ստորերկրյա խոռոչներում կատարված պայթեցումների նույնականացման ճշգրտությունը: Սեմիպալատինսկի զինափորձարանի մոտակայքում մեծ հաճախականությամբ ալիքների մարման և աղմուկների մակարդակի գնահատումը մաս ցույց է տալիս, որ եթե պայթեցումները կատարվում են անգամ թաքմաբար, ապա ավելի բարձրհաճախականային գրանցիչ սարքեր կիրառելու դեպքում դրանց հայտնաբերումը պորբլեմ չէ: Ներկայումս եղած սարքերը հնարավորություն են տալիս հայտնաբերելու նման պայթեցումները, քանի որ տեղակայված են զինափորձարանին բավականին մոտ:

Պայթյունի պահին շրջապատող միջավայրը ենթարկվում է ավերումների. գոյանում է մեծ խոռոչ, ապարում առաջանում են մեծ ձագարներ ու ճեղքվածքներ: Թույլ պայթյունները, հատկապես՝ կատարված մեծ խորություններում, երկրի մակերևույթին այդքան ակնհայտ հետքեր չեն թողնում: Տիեզերական նկարահանման ժամանակակից միջոցները հնարավորություն են տալիս հայտնաբերելու ավելի թույլ պայթյուններն ու դրանց նախապատրաստումը: Տիեզերական մեթոդներն զգալի չափով հեշտացնում են սեյսմաբանական նյութի հավաքման ու մշակման օպերատիվության ապահովման հարցը, քանի որ պայթյունի հետքերը երևում են լուսանկարներում: Հետո կարելի է առանձին հավաքել ու հետազոտել սեյսմիկ տվյալները միայն դիտարկվող ժամանակահատվածում: Հետևաբար, պայթյունների հայտնաբերման վերը նշված մեթոդների համալիր կիրառումը էապես կմեծացնի վերահսկողության հուսալիությունը:

Այսպիսով՝ այսօր միջուկային փորձարկումների սեյսմիկ վերահսկողության

³ Տես *А. В. Николаев. Развитие методов нелинейной геофизики. «Вестник ОИФЗ РАН», 2002, № 1:*

անհրաժեշտությունը չափազանց արդիական է ու հնարավոր, մասնավորապես՝ Կովկասին հարակից շրջաններում⁴:

Բնության վրա տեխնածին ներգործության մասշտաբների մեծացման բերու-
մով հնարավոր եղավ պարզել, որ երկրակեղևը դրան արձագանքում է ոչ միայն
ուժեղ երկրաշարժներով, այլև լեռնային ցնցումներով, սեյսմիկ էմիսիայի ին-
տենսիվության մեծացմամբ, դանդաղ երկրաձևախախտումային պրոցեսներով:
Սեյսմիկությունը, այսինքն՝ երկրաշարժների շարքը, մոլորակի երկրաբանական
էվոլյուցիայի դրսևորումն է: Այն ուղեկցում է լեռնային զանգվածների սեյսմիկ
հոսանքներին, նյութի ֆազային ու երկրաքիմիական փոխակերպումներին: Սեյս-
միկ էմիսիան անընդհատ աղմկային պրոցես է՝ կապված հսկայական թվով միկրո-
երկրաշարժների, ճայթյունների, միկրոճայթյունների հետ, որոնք գործնականում
ուղեկից են լարվածությունների տեղային վերաբաշխմանը հանգեցնող բոլոր
երկրաբանական պրոցեսներին:

Սեյսմիկության ուժգնացման վրա ազդում են հետևյալ տեխնածին ներգոր-
ծությունները՝ մեծ ջրամբարների ստեղծումը, նավթի ու գազի և պինդ հանածոների
արդյունահանումը, ստորգետնյա միջուկային պայթյունները և հզոր էլեկտրական
իմպուլսները⁵:

Բնական աղետների հանգեցնող երկրադինամիկական պրոցեսների ուսում-
նասիրության կարևոր խնդիրներից մեկը հետազոտությունների ճիշտ մեթոդա-
բանության մշակումն է: Ներկայումս համաշխարհային փորձի ընդհանրացման
հիման վրա առաջարկված է համալիր հետազոտությունների ռազմավարություն:
Այն ներառում է երկրաֆիզիկական, երկրաքիմիական, հիդրոդինամիկական հե-
տազոտություններ, բնական աղետների օջախների տարածաշրջանային կա-
ռուցվածքի և բնական աղետների հանգեցնող ակտիվության օջախների տեղա-
շարժների ուսումնասիրություն, սեյսմիկ վտանգի քարտեզագրում (երբ խոսքը
երկրաշարժների մասին է), բնական աղետների նախանշանների և տրիգերային
գործարկիչ երևույթները բնութագրող բազմաթիվ այլ պարամետրների վերլու-
ծություն:

Ընդհանուր առմամբ չհարուցված երկրաշարժներ չեն լինում. չափազանց մեծ
ընդմիջակայքի էներգիայով երկրաշարժները՝ ամենաավերիչ ցնցումներից մինչև
միկրոցնցումներ ու սեյսմիկ էմիսիայի առանձին ակտեր, կազմում են այնպիսի
իրադարձությունների բարդագույն համակարգ, որոնք սերտորեն կապված են միմ-
յանց հետ և կրում են մի շարք տեխնածին ու բնական պրոցեսների ազդեցություն:

Ելնելով շարադրվածից՝ խիստ անհրաժեշտ ենք համարում կատարել հետա-
զոտություններ՝ միտված Հայաստանի տարածքում արտակարգ իրավիճակներին
(բնական, տեխնածին) պատրաստության մակարդակը բարձրացնելու համար

⁴ Տես Օ. Գ. Կեղրով, Նշ. աշխ., նաև՝ Ռ. Գ. Գևորգյան, Լ. Ս. Բաղդույան, Բնական և տեխնածին բնության հարուցված սեյսմիկություն: «ՀԲ», 2006, հմ. 1, Գ. А. Соболев. Сейсмические опасности. М., 2000, тл. 6, сс. 139–151:

⁵ Տես Ռ. Գ. Գևորգյան, Լ. Ս. Բաղդույան, Նշ. աշխ., Ս. Ю. Баласанян, С. Н. Назаретян, В. С. Амирбемян. Сейсмическая защита и ее организация. Гюмри, 2004:

բնական աղետների աղբյուրների վիճակի ու զարգացման երկրադինամիկայի գնահատման համալիր համակարգի ստեղծմանը:

Նշված նպատակին հասնելու համար պետք է լուծել հետևյալ խնդիրները.

1. մշակել երկրադինամիկական պրոցեսների գրանցման համար նոր գերզգայուն տվիչներ ու սարքեր (հեղուկբյուրեղական տվիչ (ՀԲՏ), այլ օպտիկաէլեկտրոնային սարքեր, գազային տվիչներ և այլն) և դրանցով համալրել մշտագնման ցանցերը,

2. կազմակերպել գրանցման ավտոմատացված սարքերի համալիր կիրառմամբ երկրադինամիկական պրոցեսների մշտագնում երկրաֆիզիկական, երկրաքիմիական, ջրօդերևութաբանական և այլ մեթոդներով,

3. զարգացնել երկրադինամիկական պրոցեսների բնույթի մասին տեսական պատկերացումները և մշակել սեյսմիկ օջախների վիճակի ու երկրադինամիկայի գնահատման ծրագրերի փաթեթ,

4. մշակել սեյսմոակտիվ և պասիվ տեկտոնական խզվածքների տարբերակման արդյունավետ մեթոդներ,

5. զարգացնել բնական և տեխնածին բնույթի հարուցված սեյսմիկության դեպքում սեյսմիկ ակտիվության ուժգնացման մակարդակի գնահատման մեթոդներն ու միջոցները,

6. մշակել Գառնիի ավտոմատացված հետազոտական կայանի (Գ-ՀԿ) սկզբունքային սխեման՝ նկատի ունենալով բնական ու տեխնածին աղետների մասին վաղ տեղեկացման միջազգային հաղորդակցական համակարգի (EWS) հետ փոխգործության և լծորդման հնարավորություն, փորձադաշտի (Գառնի-Երևան – ՀԱԷԿ) վերաբերյալ տվյալների հիման վրա ստեղծել Գ-ՀԿ գործող մանրակերտը (M 1:50000 մասշտաբով):

Հետազոտությունների մեթոդաբանությունը.

* ստեղծել չափումների նոր յուրատիպ օպտիկաէլեկտրոնային և այլ համակարգերի համալիր, այդ թվում՝ գերզգայուն հեղուկբյուրեղական տվիչ սեյսմիկական տատանումների գրանցման համար,

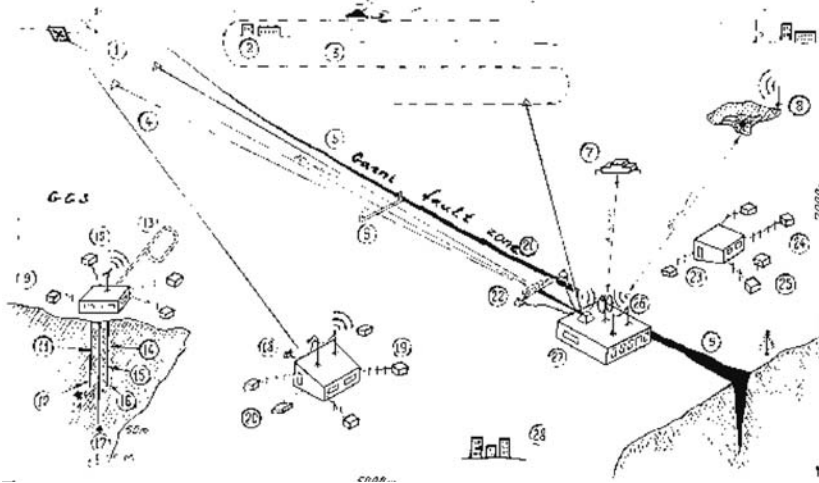
* բնական և տեխնածին աղետների երկրադինամիկայի գնահատման համար մշտագնման ցանցի հիմքի վրա ստեղծել փորձարարական դաշտ, կենտրոնը՝ Գառնիում,

* փորձադաշտի տարածքում (R=50 կմ) բնածին արտակարգ իրավիճակների առաջացման դեպքում օպերատիվ որոշումներ կայացնելու համար գնահատել ռիսկի աստիճանը,

* տարածաշրջանի (Ռուսաստան, Մերձավոր Արևելքի, Կենտրոնական Ասիայի և Հարավային Կովկասի երկրներ) գիտնականների ինտեգրումը հայ գիտության հարուստ փորձի օգտագործմամբ ավելի բարձր մակարդակի կիսացնի միջազգային համագործակցությունը բնական աղետների կործանիչ հետևանքների կանխման և հաղթահարման ուղղությամբ:

Համալիր համակարգը (նկ. 3) առանցքային է «նոու-հաու» առաջադիմական

տեխնոլոգիաների մշակման ու կիրառման միջոցով բնական աղետների հետևանքների մեղմացման և նվազեցման համար: ՄԱԿ-ը, Եվրամիությունը և այլ միջազգային հեղինակավոր կազմակերպություններ նման համակարգերի ստեղ-

Նկ. 3. Մշտագնման ցանցի վրա հիմնվող փորձակայանի համալիր համակարգը (կենտրոնը՝ Գառնիում)

ծումը համարում են գերակայություն: Այդ համակարգի գործողության առավելագույն արդյունավետություն կարելի է ակնկալել բոլոր տեղային և տարածաշրջանային համակարգերը միասնական համընդհանուր համակարգում միավորելու դեպքում:

Որպես համակարգի փորձարկման և ներդրման հիմնային օբյեկտ առաջարկվում են $R=50$ կմ շառավղով Գառնիի փորձարարական կայանը (ԳՓԿ) և Հայաստանի Հանրապետության Գիտությունների ազգային ակադեմիայի (ՀՀ ԳԱԱ) նույնանուն երկրաֆիզիկական դիտարանը (ԵՖԴ) (նկ. 3):

Փորձակայանը մասնագիտացված ստորգետնյա երկրաֆիզիկական դիտարան է, որը գտնվում է ՀՀ մայրաքաղաքից 30 կմ հեռավորության վրա՝ Գառնի գյուղի մոտակայքում, ծովի մակերևույթից 1600 մ բարձրության վրա, 1679 թ. Գառնիի ուժեղ ($M=7$) երկրաշարժի բուն օջախում: Նրա հիմնական առավելությունը հանքուղին է, որի լայնական հատվածքը ($3 \times 4,5$ մ) P տառի ձևի է, ընդհանուր երկարությունը՝ 375 մ, գտնվում է երկրի մակերևույթից 67 մ ցածր, ունի չոր մթնոլորտ, 14°C մշտական ջերմաստիճան, օժտված է 10 մեկուսացված խցիկ-տաղավարներով (յուրաքանչյուրի մակերեսը՝ 50 մ²): ՀՀ ԳԱԱ ԵՖԴ-ն տեղաբաշխված է ակտիվ սեյսմածին տեկտոնական խզվածքների հատման հանգույցում, որտեղ միևնույն ժամանակ առկա են Երևանին սպառնացող մի շարք հզոր սողանքային հատվածներ (Աբովյան-Գառնի-Ողջաբերդ-Սուվետաշեն): Բացի այդ, Գառնիի խզվածքի գոտում կա ամբարտակ ունեցող ջրամբար, նրա համար

բնութագրական են մաս այլ գեոդինամիկական պրոցեսների դրսևորումները:

Հուլի կարևոր և հրատապ խնդիր է այնպիսի համալիր համակարգի մշակումը, որը մշտազննման պարամետրների օպտիմալ համախմբի որակական վերլուծության հիման վրա, մի կողմից, ապահովեր սեյսմիկ ակտիվության գնահատումը, արտակարգ իրավիճակներին պատրաստության մակարդակի բարձրացումը և բնակչության վաղ իրազեկումը, մյուս կողմից, հնարավորություն տար հետազոտելու միջուկային պայթյունների ու մարդածին այլ գործոնների՝ որպես տրիգերային մեխանիզմների ազդեցությունը:

Եզրակացություն

Հարուցված սեյսմիկության մշտազննումն ու ուսումնասիրումը հիմնարար և կիրառական սեյսմաբանության կենտրոնական խնդիրներից են: Երկրակեղևի վրա տեխնածին բեռնվածքի մեծացումը, նոր տարածքների ուրբանիզացումը ուղեկցվում են սեյսմիկ վտանգի ու ռիսկի արագ աճմամբ. հարուցված երկրաշարժներ են առաջանում այնտեղ, որտեղ երկրաշարժներ երբեք չեն եղել: Թեև արդեն տեղի ունեցած ներգործությունների (օգտակար հանածոների արդյունահանում, ջրամբարների ստեղծում) բազմաթիվ բացասական հետևանքներ դեռ չեն դրսևորվել, սակայն ի հայտ կգան ապագայում: Բնական ներգործությունները ակտիվացնում են տեկտոնական թույլ և չափավոր երկրաշարժների միջոցով լարման մշտական պարպումը, էապես նպաստում են ուժեղ երկրաշարժների մագնիտուդների նվազմանը: Բնությունն ինքն է հուշում, թե ինչպես հակագործել աճող սեյսմիկ վտանգին. հարկ է բնօգտագործման վերահսկողություն և բնական ներգործություններին համապատասխանեցված ռեժիմների պահպանում՝ ինչով իսկ կնվազեցվի հարուցված երկրաշարժների վտանգը, պետք է մշակել տեկտոնական լարման արհեստական պարպման մեթոդներ, որոնցում կիրառվեն ներգործության սեյսմիկ և էլեկտրական եղանակները:

Ներկայումս կա այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ է մնան ծրագրերի իրականացման համար. կուտակված գիտելիքներ տեկտոնական էներգիայի սեյսմիկ պարպման պրոցեսների մասին, համալիր դիտարկումների համակարգեր, որոնց միջոցով կատարվում է սեյսմիկության և նրա վրա ներգործող երկրաֆիզիկական պրոցեսների մշտազննում, էլեկտրական և սեյսմիկ դաշտերի այնպիսի աղբյուրներ, որոնք կարող են հարուցել տեկտոնական լարումների պարպում:

Այս պրոբլեմի մշակումը միավորել է Հայաստանի ՍՊԱԾ-ի, Գառնու երկրաֆիզիկական դիտարանի, Երևանի պետական համալսարանի և այլ կազմակերպությունների գիտնականների ու մասնագետների ջանքերը՝ նշված խնդիրները Հարավային Կովկասի սահմաններում սեյսմիկ վտանգի համալիր գնահատման նպատակային ծրագրի շրջանակներում լուծելու համար:

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

**КОМПЛЕКСНАЯ СИСТЕМА ОЦЕНКИ УРОВНЯ УСИЛЕНИЯ
СЕЙСМИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ ПРИ ВОЗДЕЙСТВИИ
ЯДЕРНЫХ ИСПЫТАНИЙ И АНТРОПОГЕННЫХ ФАКТОРОВ**

Л. А. АХВЕРДЯН, Директор Гарнийской геофизической обсерватории НАН РА, доктор геологических наук, Р. Г. ГЕВОРКЯН, заведующий кафедрой минералогии, петрологии и геохимии ЕГУ, доктор геологических наук, профессор, И. Х. ХАЧИЯН, лаборант кафедры минералогии, петрологии и геохимии ЕГУ

РЕЗЮМЕ

Изучение и мониторинг наведенной сейсмичности являются одной из центральных проблем фундаментальной и прикладной сейсмологии. На усиление сейсмичности влияют следующие техногенные воздействия: создание крупных водохранилищ, добыча нефти и газа, твердых ископаемых, подземные ядерные взрывы и мощные электрические импульсы. Сейсмический метод обнаружения позволяет определять мощность подземных взрывов оценкой магнитуды продольных сейсмических волн с учетом ряда параметров, таких, как: плотность, пористость, влажность и газовость вмещающих пород в районе взрыва. Ценную информацию для распознавания подземных взрывов дает также спектральный анализ сейсмических записей. Таким образом, действенный сейсмический контроль над ядерными испытаниями крайне необходим и возможен, в частности, в прилегающих к Кавказу регионах.

В настоящее время есть все необходимое для начала осуществления комплексных исследований с целью мониторинга сейсмичности и воздействующих на неё геофизических и техногенных процессов. Этому способствует одна из автоматических сейсмических станций международной сейсмографической сети *IRIS*, установленная в 1991 году в Армении (Гарни). Создание комплексной системы оценки состояния и геодинамики развития источников природных бедствий для повышения готовности к чрезвычайным (природным, техногенным) ситуациям на территории Армении является актуальной задачей. В качестве базового объекта испытания и внедрения системы предлагаются Гарнийский экспериментальный полигон (ГЭП) с $R=50$ км и одноименная Геофизическая обсерватория (ГГО) Национальной академии наук Республики Армения (НАН РА).

COMPREHENSIVE SYSTEM OF EVALUATING INCREASE
IN SEISMIC ACTIVITY INFLUENCED BY NUCLEAR TESTS
AND ANTHROPOGENIC FACTORS

*L. A. HAKHVERDYAN, Director of the Garni Geophysical
Observatory, NAS, RA, Doctor of Geological Sciences,
R. G. GEVORGYAN, Head of the Chair of Mineralogy, Petrology
and Geochemistry, YSU, Doctor of Geological Sciences, Professor,
I. Kh. KHACHIYAN, Laboratory Assistant at the Chair of Mineralogy,
Petrology and Geochemistry, YSU*

SUMMARY

The study and monitoring of the induced seismicity are one of the key problems of the fundamental and applied seismology. The following anthropogenic impacts lead to the increase in seismicity: construction of big reservoirs, production of oil and gas, as well as solid fossils, nuclear underground explosions and power electrical pulses. Seismic method of detection allows to determine the power of underground explosions by estimating magnitude of longitudinal seismic waves taking into account the following parameters: density, porosity, humidity and gaseousness of holding rocks in the explosion zone. The spectral analysis of the seismic records is very important for the identification of underground explosions. Thus, actual seismic control of nuclear tests is urgent and possible, particularly, in the regions adjacent to the Caucasus.

Presently, there exist all the necessary for conducting a comprehensive studies aimed at monitoring seismicity, as well as geophysical and anthropogenic processes that influence it. One of the automatized seismic stations of the international seismographic network – *IRIS* – contributes to it; the station was installed in Armenia (Garni) in 1991. Creating a comprehensive system of evaluating the state and geodynamics of the sources of natural disasters in order to increase readiness for emergencies (natural and anthropogenic) in Armenia is an urgent matter. As a basic object for testing and installing the system we propose Garni experimental area (GEA) ($R=50$ km) and Garni Geophysical Observatory (GGO) of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia (NAS, RA).

**ԶՐԱՀԻ ՀԱՐՎԱԾԱԴԻՄԱՅԿՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵԾԱՅՄԱՆ
ԷԼԵԿՏՐԱԴԻՆԱՄԻԿԱԿԱՆ ՄԵԹՈԴ**

*Ա. Ա. ՎԱՆՅՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ Մեխանիկայի ինստիտուտի առաջատար
գիտաշխատող, ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
Դ. Խ. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ Մեխանիկայի ինստիտուտի հայցորդ*

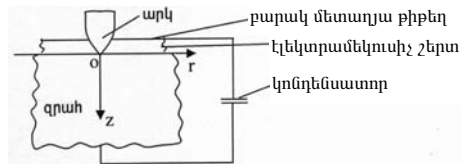

Զրահի մեջ արկերի ու փամփուշտների մխրճման խնդրին նվիրված են բազմաթիվ աշխատություններ¹: Դրանցում փոքր արագությունների դեպքում կիրառվել են խնդրի միաչափ մոդելներ, ըստ որոնց՝ մխրճվող մարմինը չի ձևախախտվում: Սակայն արագության մեծացմանը զուգընթաց փոփոխվել են

նաև խնդրի լուծման մոդելները, քանի որ մեծ արագությունների դեպքում զրահի մեջ մխրճվող մարմինը հիմնականում ենթարկվում է խիստ ձևախախտման:

Սույն աշխատության նպատակն է նախկինում հեղինակի կողմից փորձարարական ճանապարհով հայտնաբերված՝ զրահի էլեկտրադինամիկական պաշտպանության մեթոդի² տեսական հիմնավորումն ու զրահի մեջ փամփուշտի մխրճման ընթացքում տեղի ունեցող մի շարք ֆիզիկական երևույթների մեկնաբանությունը:

Փորձերի գծապատկերը ներկայացված է նկ. 1-ում:

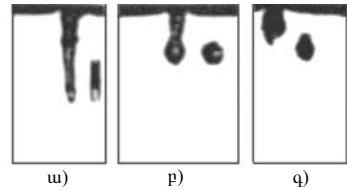
Նկ. 1. Զրահի պաշտպանականության մեծացման էլեկտրադինամիկական մեթոդի գծապատկերը

¹ Տես, օրինակ, *M. E. Backman, W. Goldsmith. The mechanics of penetration projectiles into targets. «International Journal of Engineering Science». New York, 1978, Vol. 16; A. Г. Баргоев, А. А. Ванцян. Проникание тонких тел в упругие среды. «Механика». Е., 1981, т. 34, № 1; Ա. Ա. Վանցյան, Դ. Խ. Հովսեփյան, Տարբեր ձև ունեցող ձևախախտելի ինդենտորների ներթափանցումը նախապես առածգական միջավայր: «ՀԲ», 2005, հմ. 1, Ա. Ա. Vantsyan, D. Kh. Hovsepian. The penetration of deformable indenter into half-space in the presence of discharge current and magnetic field. «Actual Problems of Mechanics of Continuum Media». Yerevan, 2007; *W. Goldsmith. Penetration and perforation processes in metal targets on and above ballistic velocities. «International Journal of Mechanical Sciences». New York, 1971, Vol. 13; А. Я. Согомонян. Проникание. М., 1974, с. 299:**

² Տես *А. А. Ванцян. Влияние электромагнитных полей и анизотропных свойств среды на динамические процессы в сплошных средах. Е., 2004, с. 224:*

Արկը, ծակելով բարակ մետաղյա թիթեղը, անցնելով էլեկտրամեկուսիչ շերտը և քթամասով դիպչելով զրահին, փակում է զրահ-թիթեղ-կոնդենսատոր շղթան: Նախապես լիցքավորված կոնդենսատորից լիցքերը թիթեղով և արկով անցնում են զրահի մեջ: Արկի միջոցով կատարվում է $\sim 10^5 \div 10^8$ Ա հոսանքով պարպում: Էլեկտրապլաստիկության երևույթի համաձայն՝ այն միջավայրում, որով անցնում է պարպման մեծ հոսանք, տեղի է ունենում արկի պլաստիկության սահմանի անկում³: Պարպման հոսանքը՝ $10^5 \div 10^8$ Ա, որն անցնում է արկով, հանգեցնում է արկի խիստ ձևախախտման, ինչի հետևանքով մեծանում է նաև զրահի դիմադրությունը, հետևաբար նաև նվազում է զրահի մեջ արկի մխրճման խորությունը:

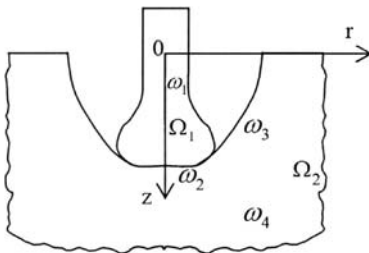
Նկ. 2-ում ներկայացված են բնական պայմաններում կատարված փորձերի նկարները նմուշի կտրվածքում: Նկ. 2 ա)-ում ներկայացված է մխրճման հետքի և այնտեղից հանված փամփուշտի տեսքը պարպման հոսանք չլինելու դեպքում: Արգելքը եղել է դուրայումիմից (D-16), և փամփուշտի արագությունը հարվածի պահին՝ ~ 720 մ/վ: Նկ. 2 բ)-ում (կոնդենսատորի պարամետրները՝ 0,02 Ֆ, 200 Վ) և 2 գ)-ում (կոնդենսատորի պարամետրները՝ 0,04 Ֆ, 200 Վ) ներկայացված են նույն արգելքում ու հարվածի նույն սկզբնական արագության դեպքում մխրճման հետքի և այնտեղից հանված ձևախախտված փամփուշտի տեսքերը:

Նկ. 2.

ԽՆԳԻՐԸ ԲՆՈՒԹԱԳՐՈՂ ՀԱՎԱՍՏԱՐՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՍԿՁԲՆԱԿԱՆ ՈՒ ԵԶՐԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Գիտարկենք առանցքահամաչափ, սկզբնապես արգելքի մակերևույթին ուղղահայաց շարժվող, ձևախախտվող մարմնի մխրճման խնդիրը (տես նկ. 3): Այստեղ՝ $\Omega_1 = \omega_1 \cup \omega_2$ -ը մխրճվող մարմնի մակերևույթն է,

Նկ. 3.

$\Omega_2 = \omega_3 \cup \omega_4$ -ը՝ ազատ մակերևույթը:

Սկզբնական պայմաններն են՝

$$\sigma_{rr}(r, z, 0) = \sigma_{zz}(r, z, 0) = \sigma_{rz}(r, z, 0) = 0, \\ \sigma_\theta(r, z, 0) = \varepsilon(r, z, 0) = 0, \rho(r, z, 0) = \rho_0, \\ t = 0,$$

$$v(r, z, 0) = \begin{cases} v_0, & \text{երբ } (r, z) \in \Omega_1 \\ 0, & \text{երբ } (r, z) \in \Omega_2, \end{cases}$$

$$j_z = j_r = 0, \text{ երբ } r > r_0, \quad j_z = J_0, \text{ երբ } r \leq r_0,$$

$$u(r, z, 0) = 0, \text{ երբ } (r, z) \in \Omega_1 \cup \Omega_2:$$

³ Стн В. И. Спицын, О. А. Троицкий. Электропластический эффект в металлах. «Вестник АН СССР», 1974, № 11; Н. Н. Беклемишев, Г. С. Шануро. О законе деформирования и критерии разрушения пластического проводящего материала с учетом воздействия импульса электромагнитного поля. М., 1984, сс. 41 – 59:

Եզրային պայմաններն են՝ $\sigma_{nn} = \sigma_{n\tau} = 0$, երբ $(r, z) \in \omega_1 \cup \omega_3$,
 $u = v = 0$, երբ $(r, z) \in \omega_4$ (կատարվում է ինքնաբերաբար, ելնելով լուծումից՝
 ω_4 -ի արժեքը կարող ենք վերցնել այնքան, որ համապատասխանի անվերջ մի-
 ջավայրի մոդելին), ω_2 -ի դեպքում $u_n^+ = u_n^-$, $u_\tau^+ = u_\tau^-$ կամ $u_r^+ = u_r^-$, $u_z^+ = u_z^-$, ինչը հա-
 մապատասխանում է հպման մակերևույթին տեղափոխության և արագության
 վեկտորների անընդհատության պայմանին՝ $\bar{u}^+ = \bar{u}^-$, $\bar{v}^+ = \bar{v}^-$, որտեղ «+» նշանով
 նշագրված են մխրճվող մարմնին համապատասխանող, իսկ «-» նշանով՝ մի-
 ջավայրին համապատասխանող լուծումները:

$z = h$ դեպքում (h-ը արգելքի հաստությունն է) կատարվում են ազատ մակե-
 րևույթի պայմանները:

Այստեղ օգտագործված են զանգվածի, շարժման քանակի և էներգիայի
 պահպանման ու մակածության հավասարումները, որոնք կոորդինատների գլա-
 նային համակարգում ունեն հետևյալ տեսքը՝

$$\frac{\partial}{\partial t}(\bar{U}r) + \frac{\partial}{\partial r}(\bar{F}r) + \frac{\partial}{\partial z}(\bar{G}r) = \bar{H}, \quad (1)$$

որտեղ՝

$$\bar{U} = \begin{pmatrix} \rho \\ \rho u \\ \rho v \\ e \end{pmatrix}, \quad \bar{F} = \begin{pmatrix} \rho u \\ \rho u^2 - \sigma_r \\ \rho uv - \sigma_{rz} \\ (e - \sigma_r)u - \sigma_{rz}v \end{pmatrix}, \quad \bar{G} = \begin{pmatrix} \rho v \\ \rho uv - \sigma_{rz} \\ \rho v^2 - \sigma_z \\ (e - \sigma_z)v - \sigma_{rz}u \end{pmatrix}, \quad \bar{H} = \begin{pmatrix} 0 \\ \sigma_\varphi \\ 0 \\ 0 \end{pmatrix}: \quad (2)$$

Այստեղ u -ն և v -ն միջավայրի մասնիկների արագություններն են, համապա-
 տասխանաբար, r և z առանցքներով, $\sigma_r = \sigma + s_r$ -ը, $\sigma_z = \sigma + s_z$ -ը, $\sigma_\varphi = \sigma - (s_r + s_z)$ -ը,
 $\sigma_{rz} = s_{rz}$ -ը լարումների թեճգորի բաղադրատարրերն են, e -ն լրիվ էներգիան է՝

$$e = \rho \left[\varepsilon + \frac{1}{2}(u^2 + v^2) \right], \text{ որտեղ } \varepsilon \text{ -ը միջավայրի ներքին էներգիան է:}$$

Համակարգի ամփոփման համար անհրաժեշտ է այն լրացնել հետևյալ որո-
 շիչ առնչություններով՝

$$\bar{E} = \frac{D}{Dt} \bar{S} + \lambda \bar{S}, \quad \bar{E} = \begin{pmatrix} 2\mu e_r \\ 2\mu e_\varphi \\ 2\mu e_z \\ \mu e_{rz} \end{pmatrix}, \quad \bar{S} = \begin{pmatrix} s_r \\ s_\varphi \\ s_z \\ s_{rz} \end{pmatrix}, \quad (3)$$

$$s_r = \sigma_r - \sigma, \quad s_\varphi = \sigma_\varphi - \sigma, \quad s_z = \sigma_z - \sigma, \quad \sigma = \frac{1}{3}(\sigma_r + \sigma_\varphi + \sigma_z),$$

$$e_r = \frac{\partial u}{\partial r} - \theta, \quad e_z = \frac{\partial v}{\partial z} - \theta, \quad e_{rz} = \frac{\partial u}{\partial z} + \frac{\partial v}{\partial r}, \quad e_\varphi = \frac{u}{r}, \quad \theta = \frac{1}{3} \left(\frac{1}{r} \cdot \frac{\partial(ru)}{\partial r} + \frac{\partial v}{\partial z} \right),$$

$$\sigma(\rho, \varepsilon) = \sum_{i=1}^3 a_i \left(\frac{\rho}{\rho_0} - 1 \right)^i + \rho \left[a_4 + a_5 \left(\frac{\rho}{\rho_0} - 1 \right) \right] \varepsilon:$$

λ -ի արժեքը կարելի է գտնել Միզեսի առնչություններից, սակայն, ինչպես յուրյց է տվել ՈՒԻլկինսը⁴, կարելի է սահմանափակվել դրանց առաձգական մասով՝ $E = Ds^e/Dt$, և այնուհետև լարումները բերել հոսունության շրջանի (D/Dt -ն Յաունանի ածանցյալն է):

Դիցուք՝ s_r^e, s_z^e, s_{rz}^e -ը լարումների առաձգական շեղիչներն են, որոնց համար $E = Ds^e/Dt$:

$$\text{Այդ դեպքում՝ } 2\mu e_r = \frac{Ds_r^e}{Dt}, \quad 2\mu e_z = \frac{Ds_z^e}{Dt}, \quad \mu e_{rz} = \frac{Ds_{rz}^e}{Dt}, \quad (4)$$

ինչից բխում է՝ $e_\theta = Ds_\theta^e/Dt$:

Պլաստիկության տիրույթի համար քենգորի s_r^e, s_z^e, s_{rz}^e բաղադրատարրերից յուրաքանչյուրը բազմապատկելով հետևյալ բազմապատկիչով՝

$$\sqrt{\frac{1}{3}\sigma_s} / \left[\left(s_r^e \right)^2 + \left(s_z^e \right)^2 + s_r^e s_z^e + \left(s_{rz}^e \right)^2 \right]^{\frac{1}{2}}, \quad (5)$$

կստանանք՝

$$\frac{s_i}{s_i^e} = \frac{\sqrt{\frac{1}{3}\sigma_s}}{\left[\left(s_r^e \right)^2 + \left(s_z^e \right)^2 + s_r^e s_z^e + \left(s_{rz}^e \right)^2 \right]^{\frac{1}{2}}}: \quad (6)$$

(4) և (6) հավասարությունները կատարվում են այն առաձգապլաստիկական տիրույթում, որի համար տեղի ունի հետևյալ պայմանը.

$$\left(s_r^e \right)^2 + \left(s_z^e \right)^2 + s_r^e s_z^e + \left(s_{rz}^e \right)^2 > \frac{1}{3}\sigma_s^2: \quad (7)$$

Եթե (7) պայմանը չկատարվի, ապա միջավայրը կգտնվի առաձգական վիճակում, այսինքն՝ անհրաժեշտ կլինի ընդունել, որ $s_i = s_i^e$:

Խնդիրը լուծվում է արկի ձև ունեցող մխրճվող մարմնի համար: Թվային լուծումների նպատակն է գտնել մխրճվող մարմնի, մխրճման հետքի և արգելքի ազատ մակերևույթի տեսքերը, ինչպես նաև արգելքի և արկի լարվածաձևախախտումային վիճակը:

Թվային հաշվարկումը կատարում ենք Լաքս-Ուենդրոֆի մեթոդով: Կիրառվում է բացահայտ երկշերտ սխեմա, որն ունի 2-րդ կարգի մոտարկում: Ցանցի տարրական բջիջը X, Z, t առանցքներով ունի, համապատասխանաբար, $2\Delta r, 2\Delta z, 2\Delta t$ չափեր⁵:

⁴ Տես *A. A. Ванцян, Д. X. Овсепян*. Напряженно-деформированное состояние при соударении деформируемого индентора об упругое полупространство при наличии разрядного тока. «V международная конференция «Проблемы динамики взаимодействия деформируемых сред»». Горис, 2005, сс. 116–123, *Ա. Ա. Վանցյան, Դ. Խ. Օվսեփյան*, նշ. աշխ., էջ 497–499:

⁵ Տես *D. Kh. Hovsepyan*. Numerical and physical experiment of the penetration of deformable indenter. «Information Technologies and Management». Yerevan, 2003, Vol. 4:

Նախ հաշվենք միջին արժեքները ժամանակի $t=(n+1)\Delta t$ պահին հետևյալ բանաձևով՝

$$U_{j,l}^{n+1} = \frac{1}{4} \left(U_{j+1,l}^n + U_{j-1,l}^n + U_{j,l+1}^n + U_{j,l-1}^n \right) - \Delta t \left(\frac{(rF)_{j+1,l}^n - (rF)_{j-1,l}^n}{2r_{j,l}\Delta r} + \frac{G_{j,l+1}^n - G_{j,l-1}^n}{2\Delta z} \right) + \frac{\Delta t}{4r_{j,l}} \left(H_{j+1,l}^n + H_{j-1,l}^n + H_{j,l+1}^n + H_{j,l-1}^n \right) \quad (8)$$

Այնուհետև հաշվենք ժամանակի $t=(n+2)\Delta t$ պահին վերջնական արժեքները հետևյալ բանաձևով՝

$$U_{j,l}^{n+2} = U_{j,l}^n - \Delta t \left(\frac{(rF)_{j+1,l}^{n+1} - (rF)_{j-1,l}^{n+1}}{r_{j,l}\Delta r} + \frac{G_{j,l+1}^{n+1} - G_{j,l-1}^{n+1}}{\Delta z} \right) + \frac{2\Delta t H_{j,l}^n}{r_{j,l}} + Q_{j,l}^n \quad (9)$$

(9) բանաձևի աջ կողմում ավելացված է արհեստական մածուցիկությունը բնութագրող արտահայտությունը: Ըստ Բուրստայնի՝ եթե արհեստական մածուցիկության համար կիրառելի է հետևյալ բանաձևը՝

$$Q = \chi \frac{\Delta t}{2\Delta r} [\Delta_r(q_r \Delta_r U) + \Delta_z(q_z \Delta_z U)], \quad (10)$$

որտեղ՝ X -ն արհեստական մածուցիկության գործակիցն է, Δ -ն կենտրոնացված տարբերության օպերատորն է, $(q_r)_{j,l} = |u_{j+1,l} - u_{j-1,l}|I$, $(q_z)_{j,l} = |v_{j,l+1} - v_{j,l-1}|I$, ապա սխեման կլինի կայուն:

Պարզեցնենք արհեստական մածուցիկության համար եղած արտահայտությունը.

$$U = \begin{pmatrix} U_{11} & U_{12} & U_{13} & \dots & U_{1n} \\ U_{21} & U_{22} & U_{23} & \dots & U_{2n} \\ U_{31} & U_{32} & U_{33} & \dots & U_{3n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ U_{n1} & U_{n2} & U_{n3} & \dots & U_{nn} \end{pmatrix}, \quad \begin{cases} U_{j,l} = U(r, z), \\ U_{j+1,l+1} = U(r + 2\Delta r, z + 2\Delta z), \\ j, l = 1, 2, \dots, n, \end{cases}$$

$$\Delta_r U = \begin{pmatrix} \frac{U_{2+1/2,2} - U_{2-1/2,2}}{2} & \frac{U_{2+1/2,3} - U_{2-1/2,3}}{2} & \dots & \frac{U_{2+1/2,n-1} - U_{2-1/2,n-1}}{2} \\ \frac{U_{3+1/2,2} - U_{3-1/2,2}}{2} & \frac{U_{3+1/2,3} - U_{3-1/2,3}}{2} & \dots & \frac{U_{3+1/2,n-1} - U_{3-1/2,n-1}}{2} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ \frac{U_{n-1+1/2,2} - U_{n-1-1/2,2}}{2} & \frac{U_{n-1+1/2,3} - U_{n-1-1/2,3}}{2} & \dots & \frac{U_{n-1+1/2,n-1} - U_{n-1-1/2,n-1}}{2} \end{pmatrix}$$

$$\Delta_r U|_{j,l} = \frac{U_{j+1/2,l} - U_{j-1/2,l}}{2}; \quad j = 2, \dots, n-1; \quad l = 2, \dots, n-1$$

$$q_r = \begin{pmatrix} |u_{2+1/2,2} - u_{2-1/2,2}| & 0 & \dots & 0 \\ 0 & |u_{3+1/2,3} - u_{3-1/2,3}| & \dots & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & |u_{n-1+1/2,n-1} - u_{n-1-1/2,n-1}| \end{pmatrix}$$

$\Delta_r U$ -ի վրա կիրառելով q_r օպերատորը՝ կստանանք.

$$q_r \cdot \Delta_r U|_{j,l} = \frac{(U_{j+1/2,l} - U_{j-1/2,l}) \cdot |u_{j+1/2,l} - u_{j-1/2,l}|}{2}.$$

Այնուհետև կիրառելով Δ_r օպերատորը $q_r \cdot \Delta_r U$ -ի վրա՝ կստանանք.

$$[\Delta_r(q_r \cdot \Delta_r U)]_{j,l} = \frac{(U_{j+1,l} - U_{j,l}) \cdot |u_{j+1,l} - u_{j,l}| - (U_{j,l} - U_{j-1,l}) \cdot |u_{j,l} - u_{j-1,l}|}{4} : \quad (11)$$

Նման ձևով կստանանք նաև.

$$[\Delta_z(q_z \cdot \Delta_z U)]_{j,l} = \frac{(U_{j,l+1} - U_{j,l}) \cdot |v_{j,l+1} - v_{j,l}| - (U_{j,l} - U_{j,l-1}) \cdot |v_{j,l} - v_{j,l-1}|}{4} : \quad (12)$$

(12) և (11) բանաձևերը տեղադրելով (10)-ի մեջ՝ կստանանք.

$$\begin{aligned} Q_{j,l}^n = \chi \frac{\Delta t}{2\Delta r} & \left[\frac{(U_{j+1,l}^n - U_{j,l}^n) \cdot |u_{j+1,l}^n - u_{j,l}^n| - (U_{j,l}^n - U_{j-1,l}^n) \cdot |u_{j,l}^n - u_{j-1,l}^n|}{4} + \right. \\ & \left. + \frac{(U_{j,l+1}^n - U_{j,l}^n) \cdot |v_{j,l+1}^n - v_{j,l}^n| - (U_{j,l}^n - U_{j,l-1}^n) \cdot |v_{j,l}^n - v_{j,l-1}^n|}{4} \right] : \quad (13) \end{aligned}$$

Խնդրի թվային հաշվարկումները կատարված են (1÷7) խնդրի a_i հաստատունների հետևյալ արժեքների համար (պարզության համար արգելքի և մխրճվող մարմնի համար վերցված են հաստատունների միևնույն արժեքներ)⁶.

$$\begin{aligned} \sigma_s &= 3 \cdot 10^8 \text{ Ն/մ}^2, \quad \rho_0 = 2700 \text{ կգ/մ}^3, \quad \mu = 7 \cdot 10^8 \text{ Ն/մ}^2, \quad a_1 = -1,53 \cdot 10^{11} \text{ Ն/մ}^2, \\ a_2 &= -1,74 \cdot 10^{11} \text{ Ն/մ}^2, \quad a_3 = -0,532 \cdot 10^{11} \text{ Ն/մ}^2, \quad a_4 = -1,912, \quad a_5 = 0,386: \end{aligned}$$

Խնդիրը կարելի է լուծել a_i հաստատունների ցանկացած արժեքների դեպքում, եթե դրանք հայտնի են տրված արգելքի և մխրճվող մարմնի համար:

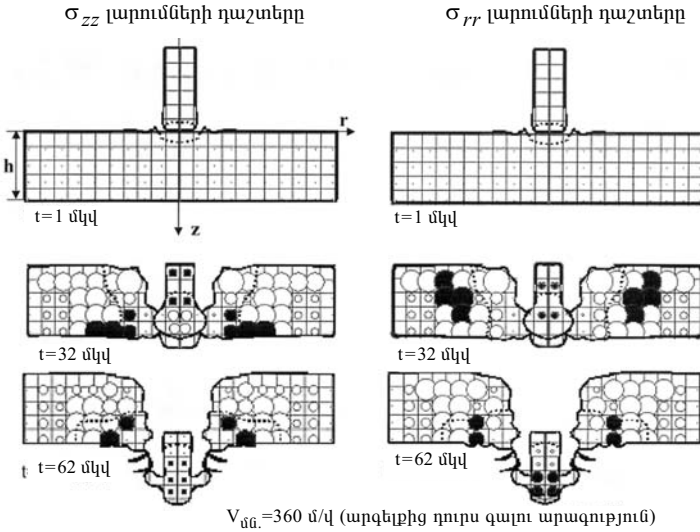
Ստորև ներկայացված նկարներում շրջանակները ցույց են տալիս լարումների չափը, ընդ որում, սև շրջանակները համապատասխանում են դրական, իսկ դատարկ շրջանակները՝ բացասական լարումներին, ընդամին տեղի ունի հետևյալ համապատասխանությունը՝

$$\begin{aligned} \bigcirc & \sim -6\sigma_s & \bullet & \sim 6\sigma_s \\ \bigcirc & \sim -3\sigma_s & \bullet & \sim 3\sigma_s \\ \circ & \sim -10^{-1}\sigma_s & \bullet & \sim 10^{-1}\sigma_s \end{aligned}$$

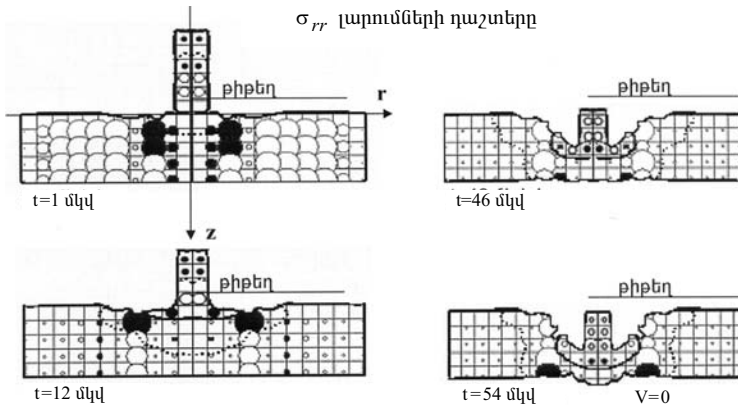
Մեր կողմից կատարվել են բազմաթիվ գիտափորձեր և գրանցվել են մխրճման ընթացքը բնութագրող մեծությունները՝ նշված սկզբնական արագության, պարպման հոսանքի խտության և արգելքի հաստության տարբեր արժեքների համար:

Նկ. 4-ում պարզ երևում է, որ արգելքը և արկը ենթարկվում են բարդ լարվածաձևախախտման, առկա են լարումների ինչպես ձգող, այնպես էլ սեղմող

⁶ Shu A. A. Ванцян, Д. X. Овсеян. Проникание деформируемого индентора в первоначально упругую среду при наличии магнитного поля. «V международная конференция «Проблемы динамики взаимодействия деформируемых сред». Горис, 2005, сс. 105 – 115:

Նկ. 4. $V_0=720 \text{ մ}^3/\text{լ}$, $h=25 \cdot 10^{-3} \text{ մ}$, $J_0=0$

Նկ. 5. $V_0=720 \text{ մ}^3/\text{լ}$, $J_0=10^5 \text{ Ա}/\text{մ}^2$

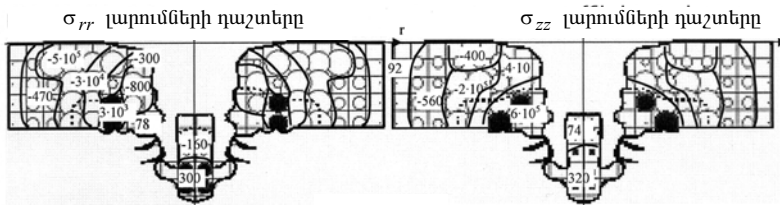
տիրույթներ: Կետագծերով նշված են առաձգական և պլաստիկական տիրույթների բաժանման մակերևույթները: Դժվար չէ նկատել նաև, որ թե՛ արգելքում, թե՛ արկում մխրճման ընթացքում տեղի են ունենում շառավղի և մխրճման ուղղությամբ տատանումներ:

Համեմատելով 4 և 5 նկարները, որտեղ մխրճումը կատարվում է, համապատասխանաբար, պարպման հոսանքի բացակայությամբ ($J_0=0$) և առկայությամբ ($J_0 \neq 0$), կարելի է նկատել, որ եթե $J_0=0$ դեպքում արկը ծակում է արգելքը՝ դուրս գալով $V_{\text{սն.}}=360 \text{ մ}^3/\text{լ}$ արագությամբ, ապա $J_0 \neq 0$ դեպքում արգելքը չի ծակվում, և արկը ենթարկվում է ավելի մեծ ձևախախտումների: Առկա է նաև

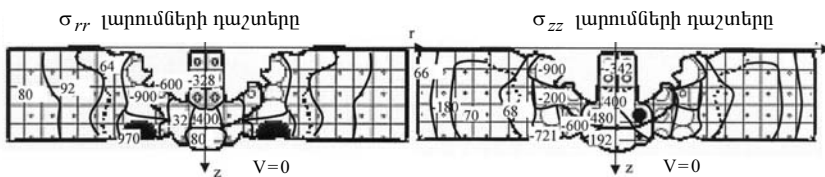
պլաստիկության տիրույթների մեծացում, ինչը բացատրվում է էլեկտրապլաստիկության երևույթով⁷:

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ հարվածի տիրույթի շրջանում տեղի է ունենում արգելքից և արկից բեկորների անջատում, ընդ որում, $J_0=0$ դեպքում բեկորների թիվն էապես փոքր է, իսկ J_0 -ի առկայությամբ տեղի է ունենում պայթյուն՝ կարճ միացման առաջացման (հոսանքի կտրուկ աճման) պատճառով, որը հանգեցնում է բեկորների քանակի մեծացման և արկի ձևախախտման (ծայրամասի բթացման):

Նկ. 6-ում և նկ. 7-ում բերված σ_{rr} և σ_{zz} լարումների դաշտերում համապատենցիալ մակերևույթների պատկերներից պարզ երևում է, որ պարպման հոսանքի առկայության դեպքում տեղի է ունենում լարումների տեղաբաշխում: Միջավայրում պարպման հոսանքի առաջացման պատճառով $\vec{J} \times \vec{H}$ ամպերյան ուժի ազդեցությամբ միջավայրը սեղմվում է, ինչի հետևանքով արկում լարումների արժեքներն էապես մեծանում են:

Նկ. 6. Լարումների համապատենցիալ մակերևույթները ($V_0=720$ մ/վ, $t=62$ մկվ, $J_0=0$, $V_{\text{մն.}}=360$ մ/վ (ելքի արագություն))

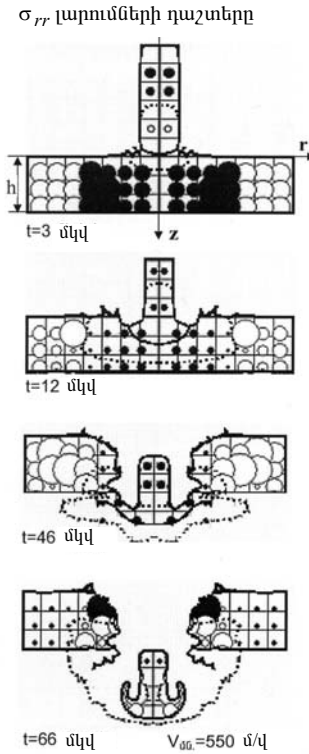
Նկ. 7. $V_0=720$ մ/վ, $t=54$ մկվ, $J_0=10^5$ Ա/մ²

Եթե $V_0=500$ մ/վ և $J_0=0$, ապա արկը, ծակելով արգելքը, դուրս է գալիս բնականաբար ավելի փոքր արագությամբ՝ 180 մ/վ, իսկ եթե $J_0 \neq 0$, ապա արկը մնում է արգելքի մեջ ($V=0$ դեպք)՝ նրա հետնամասում առաջացնելով խորդուրորդ ուռուցիկ մակերևույթ:

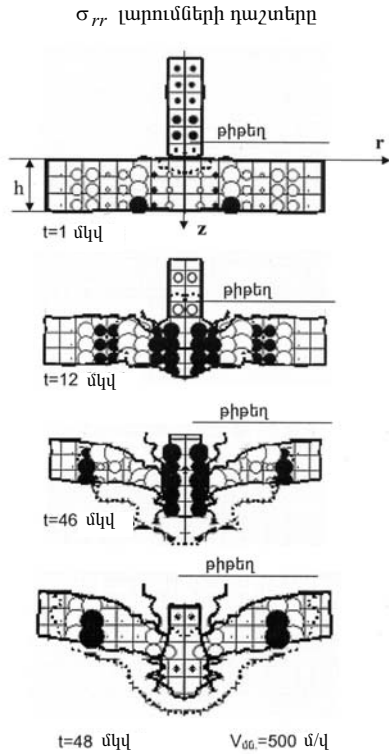
Ավելի փոքր՝ 300 մ/վ, արագությամբ շարժվող արկի հարվածի $J_0=0$ և $J_0 \neq 0$ դեպքերում առկա է արգելքի մակերևույթի ընդգծված ձևախախտում, ինչը բացատրվում է իներցիայի ուժերի ավելի փոքր լինելու հանգամանքով: Թեև այս արագությամբ հարվածի, և՛ $J_0=0$, և՛ $J_0 \neq 0$ դեպքերում արգելքը չի ծակվել, սակայն

⁷ Տես Ն. Ն. Բեկլինիչև, Գ. Ս. Շասկիրո, նշ. աշխ., էջ 41–59:

$J_0 \neq 0$ դեպքում մխրճման խորությունը շատ ավելի փոքր է, քան $J_0 = 0$ դեպքում: $V_0 = 300$ մ/վ արագությամբ հարվածի դեպքում պարպման հոսանքի առկայությունը դարձյալ հանգեցնում է պլաստիկության տիրույթի և արկի ձևախախտման զգալի մեծացման:

Նկ. 8. $V_0 = 720$ մ/վ, $h = 15 \cdot 10^{-3}$ մ, $J_0 = 0$

Նկ. 9. $V_0 = 720$ մ/վ, $h = 15 \cdot 10^{-3}$ մ, $J_0 = 10^5$ Ա/մ²

Ավելի բարակ արգելքի դեպքում արկի մխրճման արագությունը դանդաղ է մկազում, ուստի պարպման հոսանքի ազդեցությունը ավելի կարճ է տևում, հետևաբար լիցքավորված կոնդենսատորի էներգիան լրիվ ծավալով չի օգտագործվում, ինչի հետևանքով $J_0 \neq 0$ դեպքում նույնպես տեղի է ունենում արգելքի ծակում: Այս դեպքում նկատվում է արգելքի ճկվածքի, բեկորների քանակի ու պլաստիկության տիրույթի զգալի մեծացում: Այս դեպքը ներկայացված է նկ. 8-ում ($J_0 = 0$) և նկ. 9-ում ($J_0 \neq 0$):

Բարակ արգելքի դեպքում տրամաբանական է, որ հարվածի սկզբնական պահին բեկորները հայտնվում են արգելքի ճակատային մասում, իսկ արգելքից արկի դուրս գալու պահին բեկորները գերակշռում են արգելքի հետամասում:

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ արգելքի մեջ արկի մխրճումը տեղի է ունենում փոփոխական արագությամբ՝ տատանումներով: Այս երևույթը պայմա-

նավորված է արգելքում և արկում տեղի ունեցող առաձգական տատանումներով, ինչպես նաև ժամանակի ընթացքում պարպման հոսանքի տատանումներով, ինչը դրսևորվում է $\bar{J} \times \bar{H}$ ամպերյան ուժի տեսքով:

Պետք է նշել, որ արգելքի և նրա առջև տեղադրված հաղորդիչ թիթեղի միջև եղած հեռավորությունը որոշակի ազդեցություն է գործում արգելքի մեջ մարմնի մխրճման արագության վրա: Կատարված փորձարկումները և համապատասխան հաշվարկները ցույց տվեցին, որ արկը կանգնելուց հետո ունենում է բացասական արագություն, որը արկի և արգելքի միջև փոքր շփման ուժի դեպքում կարող է հանգեցնել մխրճման հետքից արկի դուրս մղվելուն:

Այսպիսով՝ կարելի է եզրակացնել, որ եթե արգելքի մեջ արկի կամ փամփուշտի մխրճումն ուղեկցվում է մեծ խտությամբ պարպումային հոսանքի առաջացմամբ, ապա մխրճման խորությունը էապես նվազում է, ինչի հետևանքով էլ մեծանում է արգելքի հարվածադիմացկունությունը: Նշված երևույթն առաջացնելու համար կոնդենստորի $CU^2/2$ էներգիան կազմել է մխրճվող մարմնի $mv^2/2$ էներգիայի ընդամենը 10-15 %-ը:

ВОЕННАЯ ИНЖЕНЕРИЯ

ЭЛЕКТРОДИНАМИЧЕСКИЙ СПОСОБ ПОВЫШЕНИЯ УДАРОПРОЧНОСТИ БРОНИ

А. А. ВАНЦЯН, *ведущий научный сотрудник Института механики НАН РА,
доктор физико-математических наук, профессор,*
Д. Х. ОВСЕПЯН, *соискатель Института механики НАН РА*

РЕЗЮМЕ

Предлагается электродинамический способ увеличения защитных свойств брони. Проведенные эксперименты и теоретические исследования обосновывают эффективность предложенного способа. Выявлено, что используя дополнительно всего 10-15 % от энергии снаряда можно более чем в два раза уменьшить глубину его проникания в броню.

Проведен подробный теоретический анализ физических явлений, сопутствующих процессу проникания деформируемого снаряда в броню при наличии разрядного тока.

MILITARY ENGINEERING

AN ELECTRODYNAMIC METHOD
OF INCREASING THE ARMOUR IMPACT RESISTANCE

A. A. VANTSYAN, *Leading Research Fellow at the Institute of Mechanics, NAS, RA,
Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor,*
D. Kh. HOVSEPYAN, *Applicant at the Institute of Mechanics, NAS, RA*

SUMMARY

In this article an electrodynamic method of increasing the protective properties of armour is proposed. The conducted experiments and theoretical studies verify the effectiveness of the method proposed. It is revealed that the additional use of only 10-15 % of the projectile energy may decrease its penetration length into armour more than twice.

A detailed theoretical analysis of physical phenomena is carried out, which accompany the process of deformable projectile penetration into armour under the discharge current.

**ՀԱՄԱՏԱՐԱԾ ԼԵԶՎԱԿԱՆ ՍԽԱԼՆԵՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ
ԱԶԳԱՅԻՆ ՄՏԱԾԵԼԱԿԵՐՊԻ ԽԱԹԱՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆ**

*Դ. Ս. ՉԻԼԻՆԳԱՐՅԱՆ, գնդապետ, ԱՌՀԻ-ի պետի տեղակալ –
«Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի գլխավոր խմբագիր*

Անկախացումից հետո Հայաստանում բարձրացավ «ազգային վերածննդի» ալիք: Ալեկոծվող ազգային օվկիանոսը, Շիրազի հանճարեղ խոսքով, ջրի երես հանեց փրփուրը՝ նրանց, ովքեր իրադարձությունների բնականոն ընթացքի դեպքում երբեք երևան չէին գա: Մինչդեռ մարզարիտները թաքնվեցին հատակում կամ էլ ի սպառ վերացան տեսադաշտից: Եթերից «դուրս մղվեցին» Կոմիտասը, Մակար Եկմալյանը, Արամ Խաչատրյանը: Արմենակ Շահմուրադյանի, Արմենակ Տեր-Աբրահամյանի, Հայկանուշ Դանիելյանի, Նար Հովհաննիսյանի, Շարա Տալյանի, Լուսիկ Քոչյանի,

Արաքս Գյուլգադյանի բարձրարվեստ կատարումներին «փոխարինելու» եկան անտաղանդ «երգահանների» ստեղծագործությունների բաղաձայն «երգիչ-երգչուհիների» կատարումները: Այդ «արվեստագետների» հաջողությունները պայմանավորված են ոչ այնքան նրանց ձայնային տվյալներով կամ երգեցողական արվեստով, որքան բարեկամական և այլ կապերով, ինչպես նաև հատուկ ձայնային տեխնիկական միջոցների կիրառմամբ: Մամուլի էջերն ու եթերը լցվեցին ոչ մասնագիտական, բառիս վատագույն իմաստով սիրողական կարծիքներով ու դատողություններով: Այնպիսի հաղորդումներ, ինչպիսիք են «Ինչպես դառնալ միլիոնատեր», զանազան հեռուստավիկտորինաներ և այլն, խաչքառները, որոնք կոչված են տարածելու գիտելիք, տգիտություն են սերմանում: Կարո՞ղ էր որևէ մեկն սպասել, որ «Չիռ-Չիռ-Ման» օպերայի հեղինակ կհայտարարվի Վերդին, կամ որ «Մատնաչափիկը» Անդերսենի հեքիաթը չի համարվի, որ Հինդենբուրգը կհռչակվի Գերմանիայի կայսր (դրանք «ճիշտ» պատասխաններն են): Եվ կա՞րողյոք զարմանալու պատճառ, եթե մեր ռադիոյի այսպես կոչված առաջատար ու բազմափորձ հաղորդավարը ռադիոյի գյուտն անելու համար շնորհակալություն է հայտնում Պավլովին:

Դպրոցներում քննադատվում է Մամվել Մամիկոնյանի արարքը*: Որոշ գիտնականներ, խաղալով «օբյեկտիվություն» և «հիմնվելով պատմական տվյալների

* Խոսքը վերաբերում է Մամվել իշխանին, որն ըստ Փավստոս Բուզանդի հաղորդած տեղեկությունների սպանեց իր դավաճան հորը, իսկ Բաֆֆու հանրահայտ համանուն վեպում սպանեց նաև դավաճան մորը:

վրա», փաստորեն կասկածի տակ են դնում ազգային արժեքները, քանի որ նսեմացնում են սխրագործությունները՝ դրանց վերագրելով ճղճիմ շարժառիթներ (Վարդան Մամիկոնյան, Անդրանիկ և ուրիշներ):

Հատկապես ահավոր են գովազդային տեքստերն ու մարզական մեկնաբանությունները: Ահա գովազդներից մեկը. «Մեզ կա ինչ ասել» (իմա՝ *մենք ասելու քան ունենք*): Մի կողմ թողնենք մարզական «մեկնաբանների» մասնագիտական պատրաստականության հարցը, սակայն անընդունելի է, երբ մեզ հրամցվում են «Գնդակը դիպչեց դարպասաչոփին», «Ես երեսուն տարի կանգնած եմ հայկական ֆուտբոլի ակումբների մոտ», «Իսկ «Դինամոն» ինչու է բողոքում ֆեդերացիայից, որին ոչ ոք չիանգարեց գրավել երրորդ տեղը» (երրորդ տեղ գրավել էր «Դինամոն») և այլ նմանատիպ «գոհարներ»: Եվ արդյոք չի ամաչում բանասիրական գիտությունների դոկտորը, «Ֆուտբոլ+» թերթում այդ «գիտակներից» մեկին վերագրելով հայերենի «կատարյալ իմացություն»:

Այս ամենը կարող է ընթերցողին թվալ երիտասարդ սերնդի հասցեին հնչեցված հերթական «փնթփնթոց», եթե չլիներ հետևյալ նկատառումը: **Լեզուն ոչ միայն հաղորդակցվելու գերզլխավոր միջոցն է, այլև ազգային ինքնության, ազգային մտածելակերպի առավել ցայտուն դրսևորումը, որը հետադարձ կապով ներգործում է այդ մտածողության վրա:** Ահա սա է լեզվի աղավաղման հետ կապված մեծագույն վտանգը. **օրինականացնելով լեզվական կոպիտ սխալները՝ մենք խեղում ենք մեր ազգային մտածելակերպը:** Իսկ սխալները շատ արագ են տարածվում և մոլախտի պես առնելի դժվարությամբ են արմատախիլ արվում: Դրա պատճառը, մեր կարծիքով, հետևյալն է: Չարգացած տրամաբանություն ու լեզվագագողություն չունեցող մարդկանց հաճելի է ցանկացած «նորույթ», որը ոչ միայն հնարավորություն է տալիս քողարկելու իրենց տգիտությունը, այլև խախտելու օրինաչափության միապաղաղությունը՝ ստեղծելով հռետորական տաղանդի առկայծման տպավորություն:

Անընդհատ կրկնվող լեզվական սխալներն աղավաղում են ամբողջ ժողովրդի լեզվամտածողությունը՝ առաջ բերելով նաև ազգային մտածողության, ուստի և՛ ազգային արժեքների համակարգի, կացութաձևի, ազգային ինքնության աղճատում: Մինչդեռ ժողովուրդն է խաղաղ և պատերազմի ժամանակ իր զավակներին ուղարկում բանակ, նա է մեծապես ազդում երիտասարդ սերունդների ռազմահայրենասիրական դաստիարակության, մարտական ոգու ձևավորման վրա: Ուստի համատարած լեզվական սխալներն իրենց բացասական ազդեցությունն են թողնում ամբողջ պաշտպանական-անվտանգային համակարգի բնականոն գործունեության վրա:

Լեզվի օգտագործման առավել տարածված, ուստի և ազդու միջոցներն են մամուլը, հեռուստատեսությունը և ռադիոն, իսկ անկախացումից հետո այնտեղ «հորդեցին» կիսագրագետ, լեզվատրամաբանությունից զուրկ մարդիկ: Բերենք հետևյալ օրինակը: Առաջին թարգմանիչները *боевая подготовка* և *боевая готовность* տերմինները թարգմանեցին, համապատասխանաբար, «մարտա-

կան պատրաստություն» և «մարտական պատրաստականություն» տերմիններով: Այն հարցին, թե այդ դեպքում ինչպես պետք է թարգմանվի *боевая выучка* տերմինը, նրանք առաջարկում են օգտագործել դարձյալ «մարտական պատրաստականություն» բառակապակցությունը, թեև *боевая выучка-ն боевая готовность-ի* կարևոր տարրերից է, և մենք, ինքնին հասկանալի է, չենք կարող ասել՝ «մարտական պատրաստականությունը մարտական պատրաստականության կարևոր փարթն է»: Հայտնվելով անելանելի դրության մեջ՝ նրանք «հույժ տրամաբանորեն» հայտարարում են, թե **հայերենում նման հասկացություն չկա**, անգամ չիմանալով, որ **լեզվում չկան և չեն կարող լինել հասկացություններ, այլ կան դրանք նշանակող տերմիններ**:

Այսօր մենք կխոսենք շատ տարածված մի սխալի մասին ևս: Դա «**ով**» և «**որ**» դերանունների սխալ օգտագործումն է: Ամենուրեք լսում կամ կարդում ենք. «*Այդ գիրնականը, ով իրականացրեց փվյալ հեղափոխությունը*», «*Այդ մրցավարը, ում սուլիչը հնչեց...*» և այլն: Հայեցի մտածող ու խոսող մարդու համար սրանք անընդունելի սխալներ են: Երբ փորձում ես պարզել, թե ինչու են այդպես խոսում կամ գրում, այդ սխալի «հեղինակները» հայտարարում են, որ «ով»-ը վերաբերում է մարդուն, իսկ «որը»՝ անշունչ առարկայի: Ուրեմն հայերենին չեն տիրապետել չ. Աճառյանը, որը գրել է՝ «*6-Աբաս, որդի Աշոտ Արծրունի մեծ իշխանի Վասպուրականի, որին գերել էր Բուղան...*»¹, Ստ. Մալխասյանցը, որը գրել է՝ «*Երբեմն էլ, երբ այս գրքերում չեն գրել ինչ հարկաւոր բառը՝ դիմել են չ. Աճառեանին, որ միշտ յօժարական օգնել է ինչ*»², Է. Աղայանն ու չ. Բարսեղյանը, որոնց դասագրքում կարդում ենք՝ «*Երևում էին մի քանի պահապաններ, որոնք անցուղարչ էին անում, ոմանք ամբողջի դռների մոտ կամ պահականոցի առաջ, և ոմանք դղյակի շուրջը...* (Մուրացան)»³, կամ՝ «*Դա առաջին աղջիկն էր, որի հետ Դիանան խոսում էր այդքան մոտիկ*»⁴ (ընդգծումները մերն են): Հայերենին վատ էին տիրապետում նաև հանճարեղ Հովհաննես Թումանյանը, որը գրել է՝ «*Գիբորը հանգստացավ, թեև լսում էր աղջիկ պարոնի ջայնը, որ ճշում էր-Ախր ընչի՞ ես պահում...*»⁵, «*Նոր կտակարանի*» աշխարհաբար թարգմանիչները՝ «*Ամենայն մարդ, որ կնոջ նայում է նրան ցանկանալու համար, արդեն շնացավ նրա հետ իր սրբում*»⁶:

Սխալախոս, բայց «հնարամիտ» մարդկանց տրամաբանությամբ, երբ ձեզ հարցնում են, թե՛ չեք տեսել արդյոք Հասմիկին, ճշտելու համար պետք է հարցնել՝

¹ չ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Ա: «Գիտական աշխատություններ», հ. XXI: Ե., 1949, էջ 5:

² Սր. Մալխասյանց, Հայերեն բացատրական բառարան, հ. Ա: Ե., 1944, էջ ԺԳ:

³ Տես Է. Բ. Աղայան, չ. Խ. Բարսեղյան, Հայոց լեզու. դասագիրք V-VII դասարանների համար: Ե., 1986, էջ 125:

⁴ Տես նույն տեղում, էջ 111:

⁵ չ. Թումանյան, Գիբորը: «Երկերի ժողովածու», հ. 3: Ե., 1969, էջ 49:

⁶ Անտարան ըստ «Մատթեոսի», գլուխ Ե, 28: «Նոր կտակարան. չորս անտարաններ եւ գործք ատաբեյոց»: Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 1969:

«**Ո՞վ Հասմիկին**», հակառակ դեպքում Հասմիկը կարող է խիստ վիրավորվել: «Հայերենագիտական բառարանում» նշվում է, որ դերանունները նաև բառայնորեն ցույց են տալիս «անձի ու ոչ անձի դասային տարբերակումը (ով-ին)»⁷: Այո՛, «**ով**»-ը վերաբերում է անձանց, իսկ «**ինչ**»-ը՝ ոչ անձանց, սակայն դա ամենին էլ չի նշանակում, թե «**որ**»-ը ևս չի կարող վերաբերել անձանց: Պարզապես, վերջինս հավասարապես կարող է վերաբերել ինչպես անձանց, այնպես էլ ոչ անձանց:

Վերը բերված օրինակները, կարծում ենք, լիովին բավարար են ապացուցելու համար, որ անձանց նկատմամբ «**որ**» դերանվան **կիրառության անընդհատությունը** պարզապես մոլորություն է: Սակայն պետք է հիշել, որ «**ով**» և «**որ**» դերանունները հոմանիշներ չեն. դրանցից յուրաքանչյուրն ունի գործածության հստակ սահմանված ոլորտ: Դուք չեք կարող ասել՝ «*Նրանք, որոնք ուզում են մասնակցել այս միջոցառմանը, պետք է նախապես գրանցվեն*», «**Որք** չի սիրում իր ծնողներին, նա ուրիշին սիրել չի կարող», «**Որք** աշխատի, նա կուրի», «*Նա, որք չի լքի շոկայրը, կանմահանա*», «*Այն մարդիկ, ովքեր դիմում են մեզ, պետք է անձնագիր ներկայացնեն*», «*Հայերը, ում* (ավելի վատ՝ *ումոնց*) *ճակատագիրը ժամանակին հուզել է շար ու շար առաջադեմ մարդկանց, այսօր կերպում են իրենց անկախ պետության լուսավոր ապագան*»:

«**Ով**», «**որ**», «**ինչ**» դերանունները ինչպես հարցական, այնպես էլ հարաբերական դերանուններ են: «**Ով**»-ը հատկացուցիչ է, «**որ**»-ը և «**ինչ**»-ը՝ որոշիչ:

«**Ով**» դերանունը գործածվում է այն դեպքերում, երբ մենք ուզում ենք մի որոշ խումբ անձանց առանձնացնել մյուսներից՝ ցույց տալով խոսողի համար նրանց առավել կարևոր հատկանիշը, և ունի ենթակայական գործածություն՝ արտահայտելով ամբողջը՝ մասի հարաբերությամբ: Ստորադասական նախադասությունը դերբայական դարձվածով պարզ նախադասության փոխակերպելու դեպքում այն դառնում է ենթակա կամ ուղիղ խնդիր: Օրինակ՝ «*Նրանք, ովքեր շար են կարդում, ունեն շար գիրելիք*»—«**Շար կարդացողներն** ունեն շար գիրելիք», «*Մենք սիրում ենք նրանց, ովքեր դրսևորում են ազնվություն*»—«**Մենք սիրում ենք ազնվություն դրսևորողներին**»:

«**Որ**» դերանունը, ինչպես նշվեց, կարող է վերաբերել և՛ անձի, և՛ ոչ անձի («*Արմենը, որը...*», «*Այն գիրքը, որը...*» և այլն) ու գործածվում է այն դեպքում, երբ մենք նշում ենք տվյալ առարկաների հատկանիշը: Այս դերանունը արտահայտում է մասը՝ ամբողջի հարաբերությամբ: Ստորադասական նախադասությունը պարզ նախադասության փոխակերպելու դեպքում այն վերածվում է գոյականական անդամի լրացման: Օրինակ՝ «*Այն մարդը, որը սիրում է իր հայրենիքը, կոչվում է հայրենասեր*»—«**Իր հայրենիքը սիրող մարդը կոչվում է հայրենասեր**», «*Դպրոցի փնօրենը, որը միաժամանակ հայոց լեզվի մեր ուսուցիչն է, մեծ դեր է խաղում մեր հայրենասիրական դաստիարակության գործում*»—«**Դպրոցի փնօրենը՝ միաժամանակ հայոց լեզվի մեր ուսուցիչը**, մեծ դեր է

⁷ Հ. Զ. Պետրոսյան, Հայերենագիտական բառարան: Ե., 1987, էջ 178:

խաղում մեր հայրենասիրական դաստիարակության գործում»: Եթե լիներ՝ «Նա, **ով սիրում է իր հայրենիքը, կոչվում է հայրենասեր**», ապա փոխակերպման դեպքում մենք կունենայինք՝ «**Իր հայրենիքը սիրողը կոչվում է հայրենասեր**»:

«**Ինչ**»-ը ևս դերանուն որոշիչ է, սակայն վերաբերում է միայն ոչ անձերին: Պետք է շեշտել, որ «**որ**»-ը վերաբերում է առարկաների կամ երևույթների, մինչդեռ «**ինչ**»-ը վերաբերում է նաև գործողության: Օրինակ՝ «Նա ստեղծեց մի երկ, **որը** հարստացրեց մեր հայրենասիրական գրականությունը»-«Նա ստեղծեց մի երկ, **ինչը** հարստացրեց մեր հայրենասիրական գրականությունը»: Առաջին դեպքում հայրենասիրական գրականությունը հարստացվեց **երկի**, երկրորդ դեպքում՝ **երկի ստեղծման** շնորհիվ: Բերենք ևս մի քանի օրինակ: «ՌԳ-ն ու ՀՀ-ն կնքեցին բարեկամության պայմանագիր, **որը** կնպաստի ՀՀ անվտանգությանը» և «ՌԳ-ն ու ՀՀ-ն կնքեցին բարեկամության պայմանագիր, **ինչը** կնպաստի ՀՀ անվտանգությանը»: Առաջին նախադասության իմաստն այն է, որ ՀՀ անվտանգությանը կնպաստի *պայմանագիրն ինքը*, իսկ երկրորդ դեպքում խոստով նկատի ունի, որ անվտանգությանը նպաստելու է *պայմանագրի կնքման փաստը*: Հայերենին հարիր չեն հետևյալ նախադասությունները. «Նրանք կնքեցին համաձայնագիր, **որը** տեղի ունեցավ հանդիսավոր պայմաններում» (համաձայնագիրը չի կարող տեղի ունենալ), «Նրանք կնքեցին համաձայնագիր, **ինչը** ներառում է մի քանի կարևոր կետ» (կնքումը չի կարող ներառել կետեր), և այլն:

Դերանունների մասին խոսելիս չենք կարող չնշել մի տարածված սխալ ևս: Դա ռուսերենի ազդեցությամբ «**այս**» և «**այսպիսի**», «**ինչ**» և «**ինչպիսի**» դերանունների սխալ օգտագործումն է:

«Այս» և «այսպիսի», դերանունները ցուցական են, «ինչ»-ը և «ինչպիսի»-ն՝ հարաբերական (նաև՝ հարցական): Նախ՝ «այս» և «ինչ» դերանունները չունեն հոգնակի, մինչդեռ մյուս երկուսն ունեն՝ «այսպիսիք» և «ինչպիսիք»: Մակայն կարևոր է նշել հետևյալը. «այս» և «ինչ» դերանունները միայն փոխարինում են առարկայի կամ երևույթի անունը՝ կոնկրետացնելով, բայց չմանրամասնելով, «այս մարդը», «այս դեպքը», «ի՞նչ մարդ», «ի՞նչ դեպք», մինչդեռ մյուս երկուսը օգտագործվում են այն դեպքերում, երբ խոստով նկատի ունի որակական հատկանիշների մմանությունը՝ «ինչպիսի՞ մարդիկ» (այսինքն՝ որքա՞ն լավ մարդիկ), «այսպիսի գիրք» (այսինքն՝ այսքան արժեքավոր գիրք), սակայն՝ «ի՞նչ հոյակապ գիշեր է» (բայց ո՞չ՝ «ինչպիսի՞ հոյակապ գիշեր է»), «այս դեպքը քննարկելիս» (այսինքն՝ կոնկրետ տվյալ դեպքը քննարկելիս), «այսպիսի դեպք քննարկելիս» (այսինքն՝ այս կարգի դեպք քննարկելիս):

Հուսով ենք, որ այս համառոտ քննարկումը կօգնի մեր ընթերցողին ավելի լավ տիրապետելու մեր մայրենի լեզվին, որը մեր մեկ այլ հանճարեղ բանաստեղծ Ա. Իսահակյանի խոսքով՝ *մեր հայրենիքն է*: Եվ հնարավոր չէ լինել հայրենասեր, բայց չսիրել հայոց լեզուն կամ չձգտել լավ տիրապետելու նրան:

ՀԱՄԱՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ

Ն. Ս. ՄԿՐՏՉՅԱՆ, կապիտան, Լ. Հ. ՊԱՊԻԿՅԱՆ, կապիտան,
Դ. Ս. ՉԻԼԻՆԳԱՐՅԱՆ, գնդապետ

ՀԱՅ-ՌՈՒՄԵՐԵՆ-ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

ազգային ինքնություն – տես <i>ազգային նույնականություն</i>	թափանցիկություն – прозрачность, транспарентность; transparency
ազգային նույնականություն – национальная идентичность, национальная самость; national identity	լարման փարպում – разрядка напряжения; tension discharging
անվահեց – обод; rim	լարվածածնախախտումային վիճակ – напругенно-деформированное состояние; mode of deformation, deflected mode
ապակենտրոնացված աստիճանակարգություն – децентрализованная иерархия; decentralized hierarchy	լիդեր – տես <i>առաջավար</i>
ապարատային վարչարարության բրգածն մոդել – пирамидальная модель аппаратного администрирования; pyramidal model of machinery bureaucracy	լուսապատկերային վերլուծություն – спектральный анализ; spectral analysis
առածգական շեղիչ – упругий девиатор; elastic deviator	խզվածք – 1. разрыв, 2. разлом; 1. rupture, 2. breach
առանցքահամաչափ խնդիր – осесимметричная задача; axially symmetric problem	խճարարային լիցք – щебеночная насыпь; macadam embankment
առաջավար – лидер; leader	կարգաբերում – наладка; 1. debugging, 2. adjustment
բազմազանեցում – диверсификация; diversification	կարգախոս – девиз, лозунг; 1. motto, 2. slogan
բազմակազմություն – многоукладность; multiformity	կարգավարություն – дисциплинированность; discipline
բարդույթ – комплекс; complex	կերպափոխում – трансформация; transformation
գազաբերություն – газовость; gaseousness	կշռադատված ռազմական բավարարություն – разумная военная достаточность; reasonable military sufficiency
դրույթ – положение, тезис; 1. provisions, regulations, statute, 2. thesis, tenet	կոստակային ինտուիցիա – интуиция; intuition
երկրածնախախտումային պրոցես – геодформационный процесс; geodeformation process	կուտակային մարտկոց – кумулятивная батарея; cumulative battery
զավթնազարթություն – экспансия; expansion	հակակշիռների համամասնական զուգակցման սկզբունք – принцип пропорционального сочетания противовесов; principle of combining proportional counterbalances
զուգաչափ հատում – соразмерное возмездие; proportionate retribution	համակարգաստեղծ հասկացություն – системообразующее понятие; system-forming concept
էթնիկական առանձնություն – этническая обособленность; ethnic isolation	համակշռում – компенсация; compensation
էթնիկական փայտանցում – этнофрагментация; ethnic fragmentation	

համընդհանրացում – глобализация; globalization	մեկնություն – толкование, интерпретация; interpretation, commentary
հանրային իրազեկում – информирование общественности, общественное информирование; public informing	մեհյան – капище; pagan temple
հանրուղի – штольня; gallery, adit	մշտազննում – мониторинг; monitoring
հասկացութային ապարատ – понятийный аппарат; conceptual machinery	մոտարկում – аппроксимация; approximation
հաստատությունացում – институционализация; institutionalization	մտավոր ներուժ – интеллектуальный потенциал; intellectual potential
հարվածադիմացկունություն – ударопрочность; impact resistance, shock resistance	մրցակցային խմբիշխանություն – конкурентная олигархия; competitive oligarchy
հարուցված երկրաշարժ – инициированное землетрясение; induced earthquake	նմանարկիչ ծրագիր – имитационная программа; imitating program
հեղուկըյուրեղական սպիչ – жидкокристаллический датчик; liquid crystal sensor	շարժառիթավորում – мотивация; motivation
հոգեխոցվածք – психическая травма; shock	չարշիական գործունեություն – торговельская деятельность; merchant's activity
հոգեծին կորուստ – психогенная потеря; psychogenic loss	պատեհաժամություն – своевременность; timeliness
հոգեկերպվածք – духовный облик; spiritual countenance	պատվո վարքականոն – кодекс чести; code of honor
իրահանգազիր – инструкция (письменная); 1. directive, 2. regulation	պարփակող հանքատեսակ – вмещающая порода; holding rock
ձեռնահասություն – компетентность; competence	պետությունակենտրոնություն – государствоцентричность; state-centricity
ձնահյուս – снежная лавина; snow avalanche, snowslip	ջրամերժ շերտ – водоотталкивающий слой; water-repellent layer
մածուցիկություն – вязкость; viscosity, tenacity	ջրանցույց – акведук; aqueduct
մակածում – индуцирование; induction	սողանք – оползень; landslide, landslip
մարտական – боевой; 1. battle, 2. combat, 3. fighting	վերազգային – транснациональный; transnational
– մարտական հոգեխոցվածք – боевая психическая травма; battle shock	տարանջատում – дистанцирование, разделение; disconnection, dissociation
– մարտական պատրաստականություն – боевая выучка; combat preparedness	տեղեկութավորում – информатизация; informatization
– մարտական պատրաստություն – боевая готовность; combat readiness	տրամաչափ – калибр; 1. calibre, 2. gage
– մարտական պատրաստում – боевая подготовка; combat training	փոխակերպում – преобразование; transformation
մեկնակերպ – версия; version	փոխգործություն – взаимодействие; interoperability
	քամայն – смазочный материал, смазка; oil, lubricant
	օպտիկաթելքային մալուխ – оптоволоконный кабель; optical-fiber cable

РУССКО-АРМЯНСКИЙ СЛОВАРЬ

акведук — ջրանցույց
 аппроксимация — մոտարկում
 боевой — մարտական
 — боевая выучка — մարտական պատրաստականություն
 — боевая готовность — մարտական պատրաստություն
 — боевая подготовка — մարտական պատրաստում
 — боевая психическая травма — մարտական հոգեխնդրվածք
 версия — մեկնակերպ
 взаимодействие — փոխգործություն
 вмещающая порода — պարփակող հանրատեսակ
 водооттапливающий слой — ջրամերժ շերտ
 вязкость — մածուցիկություն
 газовость — գազաբերություն
 геодеформационный процесс — երկրաձևախախտումային պրոցես
 глобализация — համընդհանրացում
 государствоцентричность — պետութենակենտրոնություն
 девиз — կարգախոս
 децентрализованная иерархия — ապակենտրոնացված աստիճանակարգություն
 диверсификация — բազմազանեցում
 дистанцирование — տարանջատում
 дисциплинированность — կարգավարժություն
 духовный облик — հոգեկերտվածք
 жидкокристаллический датчик — հեղուկբյուրեղական տվիչ
 имитационная программа — նմանարկիչ ծրագիր
 индуцирование — մակածում
 инициированное землетрясение — հարուցված երկրաշարժ
 институционализация — հաստատությունացում
 инструкция — հրահանգ, հրահանգագիր
 интеллектуальный потенциал — մտալիր ներուժ

интерпретация — см. *толкование*
 интуиция — կրահողականություն
 информатизация — տեղեկութավորում
 информирование общественности — հանրային իրազեկում
 калибр — տրամաչափ
 капище — մեհյան
 кодекс чести — պատվո վարքականոց
 компенсация — համակշռում
 компетентность — 1. իրավասություն, 2. ձեռնհասություն, 3. իրազեկվածություն
 комплекс — 1. համալիր, 2. բարդությ
 конкурентная олигархия — մրցակցային խմբիշխանություն
 кумулятивная батарея — կուտակային մարտկոց
 лидер — առաջավար, լիդեր
 лозунг — см. *девиз*
 многоукладность — բազմակազմությամբություն
 мониторинг — մշտազննում
 мотивация — շարժառիթավորում
 наладка — կարգաբերում
 напряженно-деформированное состояние — լարվածաձևախախտումային վիճակ
 национальная идентичность — ազգային նույնականություն, ազգային ինքնություն
 национальная самость — см. *национальная идентичность*
 обод — 1. անվառեց, 2. բոլորակ
 общественное информирование — см. *информирование общественности*
 оползень — սղախ
 оптоволоконный кабель — օպտիկաթելալի մալուխ
 осесимметричная задача — առանցքահամաչափ խնդիր
 пирамидальная модель аппаратного администрирования — ապարատային վարչարարության բրգածն մոդել
 положение — 1. դրություն, 2. կանոնադրություն, 3. դրույթ
 понятийный аппарат — հասկացութային

ապարատ
 преобразование — փոխակերպում
 принцип пропорционального сочетания противовесов — հակակշիռների համամասնական զուգակցման սկզբունք
 прозрачность — բափանցիկություն
 психическая травма — հոգեխոցվածք
 психогенная потеря — հոգեծին կորուստ
 разделение — 1. բաժանում, 2. *см. дустанцирование*
 разлом — խզվածք
 разрыв — 1. խզում, 2. խզվածք, 3. ճեղքվածք
 разрядка напряжения — լարման պարպում
 разумная военная достаточность — կշռադատված ռազմական բավարարություն
 своевременность — պատեհաժամություն
 системообразующее понятие — համակարգաստեղծ հասկացություն
 смазка — *см. смазочный материал*
 смазочный материал — քանյուր

снежная лавина — ձնահյուս
 соразмерное возмездие — զուգաչափ հատուցում
 спектральный анализ — լուսապատկերային վերլուծություն
 тезис — 1. թեզ, 2. *см. положение 3*
 толкование — մեկնություն
 торгашеская деятельность — չարչիական գործունեություն
 транснациональный — 1. անդրազգային, 2. վերազգային
 транспарентность — *см. прозрачность*
 трансформация — կերպափոխում
 ударопрочность — հարվածադիմացկունություն
 упругий девиатор — առածգական շեղիչ փողոն — հանքուղի
 щебеночная насыпь — խճաքարային լիցք
 экспансия — զավթողագործություն
 этническая обособленность — էթնիկական առանձնություն
 этнофрагментация — էթնոհատվածայնացում

ENGLISH-ARMENIAN DICTIONARY

adit — *see gallery*
 adjustment — կարգաբերում
 approximation — մոտարկում
 aqueduct — ջրանցույց
 axially symmetric problem — առանցքահամաչափ խնդիր
 battle — մարտական
 — battle shock — մարտական հոգեխոցվածք
 breach — խզվածք
 calibre — տրամաչափ
 code of honor — պատվո վարքականոն
 combat — *see battle*
 — combat preparedness — մարտական պատրաստականություն
 — combat readiness — մարտական պատրաստություն
 — combat training — մարտական պատրաստում
 commentary — *see interpretation*

compensation — համակշռում
 competence — 1. իրավասություն, 2. ձեռնհասություն, 3. իրազեկվածություն
 competitive oligarchy — մրցակցային խըմբիշխանություն
 complex — 1. համալիր, 2. բարդույթ
 conceptual machinery — հասկացութային սպարատ
 cumulative battery — կուտակային մարտկոց
 debugging — կարգաբերում
 decentralized hierarchy — ապակենտրոնացված աստիճանակարգություն
 deflected mode — *see mode of deformation*
 directive — հրահանգ, հրահանգագիր
 discipline — կարգավարժություն
 disconnection — տարանջատում
 dissociation — *see disconnection*
 diversification — բազմազանեցում
 elastic deviator — առածգական շեղիչ

- ethnic fragmentation – էթնոհատվածայնացում
- ethnic isolation – էթնիկական առանձնություն
- expansion – զավթողագործություն
- aqueduct – ջրանցույց
- fighting – մարտական
- gage – տրամաչափ
- gallery – հանքուղի
- gaseousness – գազաբերություն
- geodeformation process – երկրաձևախախտումային պրոցես
- globalization – համընդհանրացում
- holding rock – պարփակող հանքատեսակ
- imitating program – մանարկիչ ծրագիր
- impact resistance – հարվածադիմացկունություն
- induced earthquake – հարուցված երկրաշարժ
- induction – մակածում
- interpretation – մեկնություն
- informatization – տեղեկութավորում
- institutionalization – հաստատութնացում
- intellectual potential – մտավոր ներուժ
- interoperability – փոխգործություն
- intuition – կռահողականություն
- landslide – սողանք
- landslip – see *landslide*
- leader – առաջավար, լիդեր
- liquid crystal sensor – հեղուկբյուրեղական տվիչ
- lubricant – see *oil*
- macadam embankment – խճաքարային լիցք
- merchant's activity – չարչիական գործունեություն
- mode of deformation – լարվածաձևախախտումային վիճակ
- monitoring – մշտազննում
- motivation – շարժառիթավորում
- motto – կարգախոս
- multiformity – բազմակացութայնություն
- national identity – ազգային նույնակաություն, ազգային ինքնություն
- oil – քսանյութ
- optical-fiber cable – օպտիկաթելքային մալուխ
- pagan temple – հեթանոսական տաճար, մեհյան
- principle of combining proportional counterbalances – հակակշիռների համամասնական զուգակցման սկզբունք
- proportionate retribution – զուգաչափ հատուցում
- provisions – դրույթ
- psychogenic loss – հոգեծին կորուստ
- public informing – հանրային իրազեկում
- pyramidal model of machinery bureaucracy – ապարատային վարչարարության բրգածև մոդել
- reasonable military sufficiency – կշռադատված ռազմական բավարարություն
- regulation – 1. հրահանգ, հրահանգագիր, 2. կարգավորում, 3. կանոնադիրք
- regulations – see *provisions*
- rim – անվախեց
- rupture – խզվածք
- shock – 1. հարված, 2. հոգեխցցվածք
- shock resistance – see *impact resistance*
- slogan – կարգախոս
- snow avalanche – ձնահյուս
- snowslip – see *snow avalanche*
- spectral analysis – լուսապատկերային վերլուծություն
- spiritual countenance – հոգեկերտվածք
- state-centricity – պետութենական տրոնություն
- statute – see *provisions*
- system-forming concept – համակարգաստեղծ հասկացություն
- tenacity – see *viscosity*
- tenet – see *thesis*
- tension discharging – լարման պարպում
- thesis – դրույթ
- timeliness – պատեհաժամություն
- transformation – 1. կերպափոխում, 2. փոխակերպում
- transnational – 1. անդրազգային, 2. վերազգային
- transparency – թափանցիկություն
- version – 1. տարբերակ, 2. մեկնակերպ
- viscosity – մածուցիկություն
- water-repellent layer – ջրամերժ շերտ

Ի գիտություն հեղինակների և ընթերցողների

ՀՀ ՊՆ Գ. Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսն ընդգրկված է ԲՈՀ-ի կողմից հաստատված «Դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների արդյունքների հրապարակման համար ընդունելի ամսագրերի ցանկում»:

Հոդվածները պետք է ներկայացվեն հայերեն լեզվով, երկու օրինակով՝ շարված 1,5 ինտերվալով, մինչև 10 համակարգչային էջ ծավալով, հոդվածին կից պետք է լինեն նրա ռուսերեն և անգլերեն ամփոփումները մինչև 2 էջ ծավալով:

Հեղինակները պետք է վկայակոչեն օգտագործված առավել կարևոր աղբյուրները:

Հեղինակները պատասխանատու են հոդվածներում բերվող փաստերի հավաստիության և զաղտնիության պահանջների պահպանման համար:

Հեղինակների դիրքորոշումը պարտադիր չէ, որ համընկնի խմբագրության դիրքորոշման հետ:

Դիագրամները, սխեմաները, գծագրերը, նկարները, լուսանկարները պետք է լինեն հստակ, տպագրության համար պիտանի:

Հոդվածներում պետք է վերծանված լինեն օգտագործվող ռազմամասնագիտական հասկանումները:

Ձեռագրերը հետ չեն վերադարձվում:

Հոդվածները հրապարակվում են պարտադիր գիտական փորձաքննություն անցնելուց հետո:

Նյութերի մասամբ կամ ամբողջությամբ արտատպումը թույլատրվում է միայն խմբագրության գրավոր համաձայնությամբ:

К сведению авторов и читателей

Военно-научный журнал Института национальных стратегических исследований им. Д. Канаяна МО РА «Айкакан банак» включен в утвержденный ВАК-ом «Список приемлемых журналов для публикации результатов докторских и кандидатских диссертаций».

Статьи следует представлять на армянском языке, в двух экземплярах, в пределах 10 компьютерных страниц, напечатанных в 1,5 интервала, с приложением резюме на русском и английском языках объемом до 2-х страниц.

Авторы должны давать сноски на использованные наиболее важные источники.

Авторы ответственны за достоверность и несекретность фактов, приводимых в статьях.

Позиции авторов не обязательно совпадают с позицией редакции.

Диаграммы, схемы, чертежи, рисунки, фотоснимки должны быть исполнены в четком изображении, пригодными для печати.

В статьях должны быть раскрыты употребляемые военно-специальные аббревиатуры.

Рукописи не возвращаются.

Статьи публикуются после прохождения обязательной научной экспертизы.

Перепечатка частично или полностью материалов допускается только с письменного разрешения редакции.

For the information of the authors and readers

Defense-academic journal «Haikakan banak» of Drastamat Kanayan Institute for National Strategic Studies of the Defense Ministry of the Republic of Armenia is included into «The list of acceptable magazines for the publication of the results of doctors and candidates' dissertations», affirmed by the Superior Attesting Commission.

The articles should be submitted in Armenian. Please, supply two copies. Articles are to be 1,5 spaced and should not exceed 10 computer pages in length. Provide Russian and English summaries (2 pages maximum).

Authors should give footnotes for the sources used.

Authors are responsible for the accuracy and the non-confidential nature of the facts given in the articles.

Opinions expressed herein are those of the authors and are not necessarily those of the editorial board.

Diagrams, schemes, drawings, pictures and photos should be of clear print quality.

Please explain special military acronyms.

Manuscripts are not returned.

Articles get published after obligatory scientific examination.

Partially or fully re-printing of materials is allowed only by written permission of the editorial staff.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ

Պատասխանատու քարտուղար՝ *Ա. Մ. Շահվերդյան*
Ռազմագիտական խմբագրման բաժնի պետ՝ *Ջ. Դ. Ասատրյան*
Թարգմանչության և խմբագրման բաժնի պետ՝ *Ա. Մ. Մովսիսյան*
Տեխնիկական բաժնի պետ՝ *Ա. Պ. Նազարեթյան*

Հայերեն տեքստերի խմբագիր՝ *Ա. Կ. Շահբազյան*
Ռուսերեն և անգլերեն տեքստերի խմբագիր՝ *Լ. Հ. Պապիկյան*
Ձևավորող նկարիչ՝ *Հ. Գ. Սահակյան*
Լուսանկարիչ՝ *Ա. Դ. Ներսիսյան*

Տեխնիկական և գեղարվեստական խմբագրումը՝ *Ա. Պ. Նազարեթյանի*
Տեքստերի թարգմանությունը՝ *Ն. Ս. Մկրտչյանի, Լ. Հ. Պապիկյանի*
Համակարգչային ապահովումը՝ *Գ. Ս. Դադայանի, Վ. Ռ. Խալաֆյանի*
Սրբագրիչներ՝ *Ն. Հ. Բաղդասարյան, Տ. Մ. Տիրացույան*

Խորհրդատվություն անգլերեն տեքստերի վերաբերյալ՝ *Ա. Հ. Հակոբյանի*

Լուսանկարչական ապահովումը՝
ՀՀ ՊՆ Տեղեկատվության և հասարակայնության հետ կապերի վարչություն,
ԶՈՒ-ի մարտական պատրաստության վարչություն

Խմբագրության հասցեն՝ Երևան, Կ. ՌԻՆեցու փողոց, 56/6, հեռ. 28-12-94, 23-29-71:
Էլ. փոստ՝ haykakanbanak@mail.ru

© ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվ. ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի
«Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, 2009 թ.

Ստորագրվել է տպագրության 22.05.2009:
Թուղթը՝ օֆսեթային: Ձևաչափը՝ 70x100 1/16:
Տեքստը՝ 220 էջ + 8 էջ ներդիր:
Պայմանական տպագրական 16,75 մամուլ: Տպաքանակը՝ 500:
Տառատեսակը՝ «Թայմս» և «Բալթիկա»: Տպագրությունը՝ օֆսեթ:
Վկայական՝ 523: Դասիչ՝ 69263: ISSN 1829-0108:

Տպագրվել է «Ամարաս» տպարանում:

ՀՀ Վարչապետ Տ. Սարգսյանը, Պաշտպանության նախարար Ս. Օհանյանը,
Կրթության և գիտության նախարար Ս. Սեյրանյանը
մասնակցում են «Փոքր Միեր» կադետաստեպուհական կրթահամալիրի
7-րդ տարեդարձի առթիվ կազմակերպված միջոցառմանը.

2009 թ. մարտի 28

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ